

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№2 (155)/ 2026

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2026

Astana, 2026

Бас редакторы: Сактаганова И.С.

з.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Техникалық хатшы **Амирова Б.К. докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Редакция алқасы

Кевин Майкл Бивер	PhD докторы, Джудит Рич Харрис криминология профессоры криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида Штаты, Америка Құрама Штаттары
Томас Хоффман	заң докторы, профессор, Таллин техникалық университеті, Таллин, Эстония
Марко Грегги	заң докторы, профессор, Феррара университеті, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	РҒА мемлекет және құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей Федерациясы
Николас Хайоз	профессор, Фрибург университет, Фрибург, Швейцария
Эдвард Юхневич	заң докторы, профессор, Гданьск университеті, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	философия докторы (PhD), әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті Құқық мектебінің деканы, Харбин Политехникалық Университеті, Харбин, Қытай
Юджель Огурлу	заң докторы, профессор, ректор, Стамбұл сауда университеті, Стамбұл, Түркия Республикасы
Телеуев Г.Б.	PhD философия докторы, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті
Онланбекова Г.М.	Алматы қаласы мамандандырылған экономикалық сотының судьясы, Алматы, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	заң ғылымдарының докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Нукушева А.А.	заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Нургалиев Б.М.	заң ғылымдарының докторы, Bolashaq Academy қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан
Акимжанов Т.К.	заң ғылымдарының докторы, профессор, Тұран университетінің құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Алматы, Қазақстан
Жәнібеков А.Қ.	философия докторы (PhD), профессор, ректор аппаратының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г.	философия докторы (PhD), доцент, Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Балгимбекова Г. У.	заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), заң факультетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31- 294). E-mail: vest_law@enu.kz

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.

Candidate of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Muratova A.Zh.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor **Kassymzhanova A.A.**, *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Technical Secretary **Amirova B.K.** *doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

Kevin Michael Beaver	PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State, United States of America
Thomas Hoffmann	Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
Marco Greggi	Doctor of Law, Professor, University of Ferrara, Ferrara, Italy
Lisitsa V.N.	leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow, Russian Federation
Nicolas Hayoz	Professor at the University of Fribourg, Fribourg, Switzerland
Edward Juchniewicz	Doctor of Law, Professor, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland
Wang Hong-wei	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the School of Law, Faculty of Social and Human Sciences, Harbin Institute of Technology, Harbin, China
Yücel Oğurlu	Doctor of Law, Professor, Rector, Istanbul Commerce University, Istanbul, Republic of Türkiye
Teleyuev G.	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Law and Economics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Onlanbekova G.M.	Judge of the specialized Economic Court of Almaty, Almaty, Kazakhstan
Nurgaliyeva Ye.N.	Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nukusheva A.A.	Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil and Labor Law, E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan
Nurgaliyev B.M.	Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
Akimzhanov T.K.	Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
Zhanibekov A.K.	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Head of the Rector's Office, M.Auezov South Kazakhstan research University, Shymkent, Kazakhstan
Galiakbarova G.G.	Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Secretary of the Board – Academic Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Balgimbekova G.	Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Director of the “Legal Studies and State Studies” Research Institute of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 218 б.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (in. 31-410), E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Periodicity: 4 times a year

Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan

Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from 19.02.2021

Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-294)

Главный редактор: Сактаганова И.С.

к.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора **Муратова А.Ж., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Ответственный секретарь **Касымжанова А.А., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Технический секретарь **Амирова Б.К., докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Редакционная коллегия:

Кевин Майкл Бивер	Доктор философии (PhD), профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия, штат Флорида, Соединённые Штаты Америки
Томас Хоффман	доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
Марко Грегги	доктор права, профессор, Университет Феррары, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, Москва, Российская Федерация
Николас Хайоз	Профессор, Фрибургский университет, Фрибур, Швейцария
Эдвард Юхневич	доктор права, профессор, Гданьский университет, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	доктор философии (PhD), декан школы права факультета социальных и гуманитарных наук, Харбинский Политехнический Университет, Харбин, Китай
Юджель Огурлу	доктор права, профессор, ректор, Стамбульский торговый университет, Стамбул, Турецкая Республика
Телеуев Г.Б.	доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Онланбекова Г.М.	судья специализированного экономического суда г. Алматы, Алматы, Казахстан
Нургалиева Е.Н.	доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нукушева А.А.	кандидат юридических наук, профессор кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Нургалиев Б.М.	доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
Акимжанов Т.К.	доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
Жанибеков А.К.	доктор философии (PhD), профессор, руководитель аппарата ректора, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Галиакбарова Г.Г.	доктор философии (PhD), доцент, Секретарь Правления – Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Балгимбекова Г.У.	кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), директор НИИ «Правовых исследований и государственного управления» юридического факультета, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, каб. 218

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-294), E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Периодичность: 4 раза в год

Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7 (7172) 709–500 (вн.: 31-294)

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES

№2 (155)/2026

МАЗМҰНЫ

Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық

Ж.А. Битабарова, А.Ж. Тусупова, Н.Б. Мынбаева

Қазақстан Республикасында аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың құқықтарын іске асырудағы өзекті мәселелер 11

С.Г. Кожяхметова, Г.Ж. Тулеубаева, А.О. Касымбек

Конституциялық сот судьясы мәртебесінің мазмұны мен ерекшелігі: теориялық және құқықтық талдау..... 35

А.Т. Батырбекова, А.Ш. Муталыпова, Л.В. Бертовский

Балалар саудасы мен білім беру перспективаларының өзара байланысы..... 50

Экологиялық құқық

Г.Б. Телеуев, А.Е. Бектурганов, Д. Нурмуханкызы

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық реттеу: Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттердің заңнамасы мен тәжірибесін талдау..... 65

Н.М. Марат, А.Б. Сопыханова, А.А. Бектурганова

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы бойынша ремедиация институты. 79

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс

Е.Т. Алимқұлов, К.Б. Сафинов, У.А. Ахатов

Интеллектуалдық реттеу әкімшілік нормативизмге балама ретінде: Қазақстандағы заң шығарудың жаңа парадигмасы..... 94

Г.Г. Турысбекова, С.К. Есетова, А.А. Касымжанова

Шет елдердегі ана миграциясы мәселелері: құқықтық талдау және Қазақстанға арналған ұсыныстар..... 103

А.Е. Құлжанов, А.Д. Тәженов, А.С. Байкенжеев

Жол-көлік жарақаттануын азайту құралы ретінде айыппұл ұпайлары: халықаралық тәжірибе және Қазақстан Республикасында енгізу перспективалары..... 115

Азаматтық құқық. Сот сараптамасы

Н.Н. Нусипжанов, Д. Ажинурина, С.А. Сарина

Кәсіпкерлік қызметте электрондық өзара іс-қимыл саласында LegalTech қолданудың өзекті мәселелері..... 127

Д.А. Даулетияров, М.К. Бисенова, Н.С. Салаев Сот-биологиялық сараптамасының сот сараптама қызметіндегі орны.....	137
--	-----

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс

А.К. Камбаров, М.Б. Муратханова, Э.А. Ашимова Қазақстан Республикасының отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы заңнамасын жетілдіру: өзекті мәселелер және шешу жолдары.....	155
--	-----

А.Ж. Сералина, Э.Б. Аблаева, А.Т. Садвакасова Қылмыстық жазаланатын заңсыз аңшылықты анықтау мен оған қарсы тұрудың маусымдық ерекшеліктері.....	167
--	-----

Ж.Д. Сеилханов, В.Б. Шабанов Экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық механизмі: жай-күйі және мәселелері.....	183
---	-----

Е.С. Шалхаров, А.Н. Нартай, Г.М. Рысмагамбетова Трансшекаралық сипаттағы ұйымдасқан қылмыстық топтардың әлеуметтік желілерде жаппай ықпал ету маркерлерін құрастыру және тарату саласындағы түрлері, типтері мен нысандарын жіктеудің ерекшеліктері.....	199
--	-----

Қ. Қалбият, Н.К. Амиров, С. Әділғазы Ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтар үшін кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы.....	224
---	-----

Халықаралық құқық

Ф.А. Мухитдинова Жаңа Өзбекстандағы құқықтық реформалардың басты бағыттары мен ерекшеліктері...	241
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Теория государства и права. Конституционное право

Ж.А. Битабарова, А.Ж. Тусупова, Н.Б. Мынбаева

Актуальные проблемы реализации прав детей с расстройством аутистического спектра в Республике Казахстан..... 11

С.Г. Кожсахметова, Г.Ж. Тулеубаева, А.О. Касымбек

Содержание и специфика статуса судьи конституционного суда: теоретико-правовой анализ..... 35

А.Т. Батырбекова, А.Ш. Муталыпова, Л.В. Бертовский

Взаимосвязь торговли детьми и образовательных перспектив..... 50

Экологическое право

Г.Б. Телеуев, А.Е. Бектурганов, Д. Нурмуханкызы

Правовое регулирование безопасности гидротехнических сооружений: анализ законодательства и практики Республики Казахстан и иностранных государств..... 65

Н.М. Марат, А.Б. Сопыханова, А.А. Бектурганова

Институт ремедиации по экологическому законодательству Республики Казахстан..... 79

Административное право. Административный процесс

Е.Т. Алимкулов, К.Б. Сафинов, У.А. Ахатов

Интеллектуальное регулирование как альтернатива административному нормативизму: новая парадигма законотворчества в Казахстане..... 94

Г.Г. Турысбекова, С.К. Есетова, А.А. Касымжанова

Проблемы миграции матерей в зарубежных странах: правовой анализ и рекомендации для Казахстана..... 103

А.Е.Кулжанов, А.Д. Таженов, А.С. Байкенжеев

Штрафные баллы как инструмент снижения дорожно-транспортного травматизма: международный опыт и перспективы внедрения в Республике Казахстан..... 115

Гражданское право. Судебная экспертиза

Н.Н. Нусипжанов, Д. Ажинурина, С.А. Сарина

Актуальные проблемы применения LegalTech в сфере электронного взаимодействия в предпринимательской деятельности..... 127

Д.А. Даулетияров, М.К. Бисенова, Н.С. Салаев

Место судебно биологической экспертизы в судебно-экспертной деятельности..... 137

Уголовное право. Уголовный процесс

А.К. Камбаров, М.Б. Муратханова, Э.А. Ашимова

Совершенствование законодательства Республики Казахстан в области предупреждения семейно-бытового насилия: актуальные проблемы и пути решения..... 155

А.Ж. Сералина, Э.Б. Аблаева, А.Т. Садвакасова

Сезонные особенности выявления и противодействия уголовно наказуемой незаконной охоте 167

Ж.Д. Сеилханов, В.Б. Шабанов

Уголовно-правовой механизм противодействия экономической контрабанде: состояние и проблемы..... 183

Е.С. Шалхаров, А.Н. Нартай, Г.М. Рысмагамбетова

Особенности классификаций видов, типов и форм организованных преступных групп трансграничного характера в области конструкции и распространения маркеров массового воздействия в социальных сетях..... 199

Қ. Қалбият, Н.К. Амиров, С. Адилгазы

Уголовная ответственность несовершеннолетних за правонарушения в сфере информатизации и связи..... 224

Международное право

Ф.А. Мухитдинова

Ключевые аспекты правовых реформ в Новом Узбекистане..... 241

CONTENT

Theory of State and Law. Constitutional Law

ZH.A.Bitabarova, A.ZH. Tussupova, N.B. Mynbayeva

Current issues in the realization of the rights of children with autism spectrum disorder in the Republic of Kazakhstan 11

S.G.Kozhakhmetova, G.Zh.Tuleubayeva, A.O. Kasymbek

Content and specific features of the status of a Constitutional court judge: a theoretical and legal analysis..... 35

A.T. Batyrbekova, A.SH. Mutalyapova, L.V. Bertovskii

Intersections between child trafficking and educational perspectives..... 50

Environmental Law

G.B. Teleuyev, A.E. Bekturganov, D. Nurmukhankyzy

Legal regulation of the safety of hydraulic structures: analysis of legislation and experience of the Republic of Kazakhstan and foreign states..... 65

N.M. Marat, A.B. Sopykhanova, A.A. Bekturganova

Remediation institute under the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan..... 79

Administrative Law. Administrative procedure

Ye. Alimkulov, K. Safinov, U. Akhatov

Intelligent regulation as an alternative to administrative normativism: A new paradigm of lawmaking in Kazakhstan..... 94

G.G. Turysbekova, S.K. Yessetova, A.A. Kassymzhanova

Maternal migration issues in foreign countries: legal analysis and recommendations for Kazakhstan..... 103

A.Y. Kulzhanov, A.D. Tazhenov, A.S. Baikenzheyev

Penalty points as a tool for reducing road traffic injuries: international experience and prospects for implementation in the Republic of Kazakhstan..... 115

Civil law. Forensic examination

N.N. Nusipzhanov, D. Azhinurina, S.A. Sarina

Current Issues in the Application of LegalTech in Electronic Interactions in Entrepreneurial Activity..... 127

D.A. Dauletyarov, M.K Bissenova, N.S. Salaev

The Place of Forensic Biology Examination within Forensic Expert Practice..... 137

Criminal law. Criminal procedure

A.K. Kambarov, M.B. Muratkhanova, E.A. Ashimova

Improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of prevention of domestic violence: current problems and solutions..... 155

A.Seralina, E. Ablaeva, A. Sadvakassova

Seasonal features of detecting and countering criminally punishable illegal hunting..... 167

Zh.D. Seilkhanov, V.B. Shabanov

Criminal law mechanism for countering economic smuggling: status and problems..... 183

E.Y.S. Shalkharov, A.N. Nartay, G.M.Rysmagambetova

Features of the Classification of Types, Forms, and Structural Models of Transnational Organized Criminal Groups in the Context of the Construction and Dissemination of Mass Influence Markers on Social Media Platforms..... 199

H. Halibiyati, N.K. Amirov, S. Adilgazy

Criminal Liability of Minors for Offenses in the Field of Informatization and Communications..... 224

International law

F.A. Mukhitdinova

Key Aspects of Legal Reforms in the New Uzbekistan..... 241

**Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық /
Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права.
Конституционное право**

МРТИ 10.15.59

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-11-34>

Научная статья

**Актуальные проблемы реализации прав детей с расстройством
аутистического спектра в Республике Казахстан**

Ж.А. Битабарова¹ , А.Ж. Тусупова² , Н.Б. Мынбаева^{3*}

¹Q University, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Almaty Management University, Алматы, Казахстан

(e-mail: ¹bitabarova@gmail.com, ²alma_gul_t@mail.ru, ³mynbaeva@mail.ru)

Аннотация. В условиях устойчивого роста числа детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) особую актуальность приобретает совершенствование механизмов правового регулирования их статуса и обеспечения эффективной реализации гарантированных государством прав. Целью настоящего исследования является выявление системных проблем реализации прав детей с РАС в Республике Казахстан, анализ действующего законодательства и правоприменительной практики, а также разработка научно обоснованных предложений по их совершенствованию. Основными направлениями исследования выступают анализ правовых механизмов ранней диагностики, медицинской, социальной и образовательной поддержки детей с РАС, оценка эффективности государственного регулирования данной сферы и определение приоритетных направлений развития национального законодательства. Научная значимость работы заключается в комплексном юридическом исследовании правового статуса детей с РАС, которое восполняет существующий пробел в отечественной правовой доктрине, тогда как практическая значимость определяется разработкой конкретных рекомендаций, направленных на совершенствование законодательства и правоприменительной практики. Методологическую основу исследования составили общенаучные и специально-юридические методы познания, включая анализ и синтез, системный, формально-юридический, сравнительно-правовой, контент-анализ, метод правового моделирования и анализ правоприменительной практики.

В результате исследования выявлены ключевые проблемы реализации прав детей с РАС, связанные с несовершенством диагностики, отсутствием единого межведомственного подхода, кадровым дефицитом, недостаточной доступностью доказательных методов коррекции и необходимостью перехода на МКБ-11.

Поступила: 06.05.2026 Одобрена: 29.06.2026 Доступна онлайн: 30.06.2026

11

*автор для корреспонденции

Авторами предложен комплекс организационных и законодательных мер, направленных на повышение эффективности государственной политики в данной сфере. Ценность исследования заключается в формировании научной основы для дальнейшего развития законодательства Республики Казахстан в области защиты прав детей с РАС и разработке практических механизмов, способствующих повышению доступности медицинской, социальной и образовательной помощи, совершенствованию правоприменительной практики и обеспечению полноценной социальной интеграции детей с расстройствами аутистического спектра.

Ключевые слова: аутизм, расстройство аутистического спектра (РАС), дети с РАС, реализация прав, диагностика, коррекция, психолого-медико-педагогическая консультация (ПМПК), государственные органы, инклюзия, законодательство.

Введение

В современных условиях обеспечение и защита прав детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) становятся одним из приоритетных направлений государственной социальной и правовой политики. Устойчивый рост числа детей с данным расстройством наблюдается во многих государствах мира, что обуславливает необходимость совершенствования механизмов ранней диагностики, медицинской помощи, образования, социальной поддержки и правового регулирования статуса данной категории лиц. Расстройство аутистического спектра представляет собой группу нарушений нейropsychического развития, характеризующихся особенностями социального взаимодействия, коммуникации и поведения. Современная международная медицинская практика рассматривает РАС как спектр состояний, отличающихся степенью выраженности клинических проявлений и уровнем функциональных ограничений, что предполагает необходимость индивидуального подхода к диагностике, реабилитации и обеспечению реализации прав каждого ребенка.

По данным международной организации *Autism Speaks*, расстройства аутистического спектра выявляются примерно у одного ребенка из ста в мире, тогда как в Соединенных Штатах Америки данный показатель достигает одного случая на 31 ребенка [1]. Приведенные статистические данные свидетельствуют о глобальном характере рассматриваемой проблемы и необходимости выработки государствами эффективных механизмов ее правового и организационного решения. Аналогичная тенденция наблюдается и в Республике Казахстан. По официальным данным Городского центра психического здоровья города Астаны, по состоянию на 1 апреля 2026 года на диспансерном учете с диагнозом РАС состояли 18 153 человека [2]. Вместе с тем специалисты отмечают, что фактическое количество детей с данным расстройством может быть существенно выше вследствие поздней диагностики и наличия значительного числа недиагностированных случаев [2]. Согласно данным мониторинга, распространенность аутистических расстройств среди детей в возрасте до 14 лет увеличилась с 80,2 до 95,4 случая на 100 тыс. детского населения в период с 2021 по 2022 год [3]. В городе Астане данный показатель достиг 263,7 случая на 100 тыс. детей, что

значительно превышает среднереспубликанский уровень [4]. Несмотря на наличие в законодательстве Республики Казахстан конституционных гарантий охраны здоровья, образования, социальной защиты и недискриминации, правоприменительная практика свидетельствует о существовании системных проблем реализации прав детей с РАС. К их числу относятся отсутствие единого подхода к ранней диагностике, несовершенство отдельных правовых механизмов получения медицинской, образовательной и социальной помощи, недостаточная межведомственная координация, кадровый дефицит специалистов, а также отсутствие комплексного нормативного регулирования правового статуса детей с расстройствами аутистического спектра.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью совершенствования правового регулирования статуса детей с расстройствами аутистического спектра, повышения эффективности механизмов реализации и защиты их прав, а также разработки научно обоснованных предложений по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики Республики Казахстан. Комплексное решение указанных вопросов имеет принципиальное значение не только для обеспечения конституционных прав детей с РАС, но и для развития инклюзивной государственной политики, повышения качества жизни семей, воспитывающих таких детей, и выполнения международных обязательств Республики Казахстан в сфере защиты прав человека.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в процессе реализации и защиты прав детей с расстройствами аутистического спектра в Республике Казахстан.

Предметом исследования выступают нормы законодательства Республики Казахстан, регулирующие правовой статус детей с расстройствами аутистического спектра, организационно-правовые механизмы реализации их прав, практика деятельности государственных органов, а также существующие проблемы и направления совершенствования правового регулирования в рассматриваемой сфере.

Цель исследования заключается в доказательстве того, что действующая система правового регулирования и организационно-правового обеспечения реализации прав детей с расстройствами аутистического спектра в Республике Казахстан не в полной мере отвечает современным общественным потребностям и международным стандартам, вследствие чего требует комплексного совершенствования на законодательном и правоприменительном уровнях.

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: исследовать современное состояние правового регулирования прав детей с расстройствами аутистического спектра в Республике Казахстан; проанализировать международные стандарты защиты прав детей с инвалидностью и определить возможности их имплементации в национальное законодательство; выявить системные проблемы реализации прав детей с РАС в сфере диагностики, медицинской помощи, образования, социальной защиты и реабилитации; оценить эффективность действующих организационно-правовых механизмов государственной поддержки детей с РАС; определить основные причины, препятствующие полноценной реализации прав детей с РАС; разработать предложения по совершенствованию законодательства Республики Казахстан и повышению эффективности деятельности государственных органов в сфере защиты прав детей с РАС.

В исследовании используются формально-юридический, сравнительно-правовой, структурно-функциональный, историко-правовой, статистический методы, а также методы анализа, синтеза, обобщения, анализа нормативных правовых актов, международных документов и материалов правоприменительной практики.

Исследование базируется на правозащитном, системном, междисциплинарном, сравнительно-правовом и риск-ориентированном подходах. Использование данных подходов позволило рассмотреть проблемы реализации прав детей с расстройствами аутистического спектра во взаимосвязи правовых, организационных, медицинских и социальных факторов, оказывающих влияние на эффективность государственной политики в данной сфере [5].

Гипотеза исследования состоит в том, что существующие проблемы реализации прав детей с расстройствами аутистического спектра обусловлены не отсутствием законодательных гарантий как таковых, а недостаточной согласованностью нормативного регулирования, несовершенством организационно-правовых механизмов их реализации, отсутствием эффективного межведомственного взаимодействия и единых правовых подходов к обеспечению прав данной категории детей. Предполагается, что комплексное совершенствование законодательства и правоприменительной практики позволит существенно повысить уровень обеспечения и защиты прав детей с РАС.

Научное значение исследования заключается в развитии отечественной правовой доктрины в части комплексного осмысления правового статуса детей с расстройствами аутистического спектра, уточнении содержания организационно-правовых механизмов реализации их прав и формировании теоретической основы для дальнейших исследований в данной области.

Практическое значение исследования определяется разработкой комплекса предложений по совершенствованию законодательства Республики Казахстан, оптимизации деятельности государственных органов и развитию механизмов межведомственного взаимодействия, направленных на повышение эффективности реализации и защиты прав детей с расстройствами аутистического спектра.

Обзор литературы

Вопросы расстройств аутистического спектра (РАС) в последние годы занимают одно из ведущих мест в исследованиях зарубежных и отечественных ученых. Существенное увеличение распространенности РАС обусловило активное развитие научных исследований в области медицины, психологии, педагогики, общественного здравоохранения и социальной политики. Вместе с тем анализ современной научной литературы свидетельствует о том, что вопросы правового регулирования статуса детей с РАС, реализации и защиты их прав, а также совершенствования организационно-правовых механизмов государственной поддержки до настоящего времени исследованы недостаточно.

Одной из наиболее значимых современных работ является статья Rano Zakirova-Engstrand и Gulnoza Yakubova *A Scoping Review of Autism Research Conducted in Central Asia: Knowledge Gaps and Research Priorities*, опубликованная в журнале *Autism* (2024). Авторы впервые осуществили систематический обзор исследований, посвященных аутизму в странах Центральной Азии, и установили, что основная часть научных

публикаций выполнена в Казахстане. При этом большинство исследований посвящено вопросам ранней диагностики, медицинской помощи, инклюзивного образования, поддержки семей и подготовки специалистов. Авторы также отмечают наличие существенных пробелов в исследованиях, касающихся развития инфраструктуры оказания помощи, государственной политики и отдельных направлений сопровождения лиц с РАС. Сделанный ими вывод свидетельствует о необходимости расширения междисциплинарных исследований, включая изучение организационно-правовых механизмов обеспечения прав детей с расстройствами аутистического спектра.

Фундаментальное значение для формирования современных представлений о расстройствах аутистического спектра имеет статья Catherine Lord, Mayada Elsabbagh, Gillian Baird и Jeremy Veenstra-VanderWeele *Autism Spectrum Disorder*, опубликованная в журнале *The Lancet* (2018). Авторы обобщили современные научные данные об этиологии, клинических проявлениях, диагностике и сопровождении лиц с РАС, подчеркнув важность раннего выявления нарушений развития и применения комплексного междисциплинарного подхода при оказании помощи. Несмотря на фундаментальный характер исследования, его предмет ограничивается преимущественно медицинскими аспектами проблемы и не охватывает вопросы правового обеспечения реализации и защиты прав детей с РАС.

Значительный вклад в развитие современной научной концепции аутизма внес Fred R. Volkmar, под редакцией которого опубликована фундаментальная монография *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders* (4-е изд., 2014). В работе систематизированы результаты многолетних исследований, посвященных причинам возникновения аутизма, современным методам диагностики, коррекционной помощи и социальной адаптации лиц с РАС. Авторы рассматривают аутизм как сложное междисциплинарное явление, требующее комплексного сопровождения, однако вопросы правового регулирования статуса детей с РАС и механизмов защиты их прав в исследовании специально не анализируются.

Существенный интерес представляет исследование Michelle Somerton, Valentina Stolyarova и Stanislav Khanin *Autism and the Knowledge and Beliefs of Specialists in Kazakhstan*, опубликованное в *Journal of Autism and Developmental Disorders* (2021). Авторы впервые комплексно оценили уровень профессиональных знаний специалистов, участвующих в диагностике детей с РАС в Казахстане. По результатам исследования выявлены недостаточная осведомленность части специалистов о современных научных подходах к диагностике аутизма, сохранение отдельных устаревших профессиональных представлений и необходимость совершенствования системы подготовки кадров. Полученные результаты свидетельствуют о наличии организационных проблем, оказывающих влияние на эффективность раннего выявления детей с РАС и качество оказываемой им помощи.

Среди отечественных исследований значительный вклад в развитие системы раннего выявления расстройств аутистического спектра внесла Karina Nukeshtayeva. В статье *Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised, with Follow-Up Application in Central Kazakhstan*, опубликованной в *Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan* (2022), автор совместно с соавторами адаптировала международный скрининговый инструмент М-CHAT-R/F для применения в условиях Казахстана и подтвердила возможность его использования при проведении раннего скрининга детей.

Дальнейшее развитие данное направление получило в исследовании *Prevalence of Autism Risk among Children Undergoing Regular Psychophysical Development Screening in Kazakhstan (Clinical Epidemiology and Global Health, 2024)*, где впервые представлены результаты оценки распространенности риска расстройств аутистического спектра среди детей раннего возраста, проходящих плановый скрининг психофизического развития. Авторы обосновывают необходимость дальнейшего совершенствования системы раннего выявления РАС и развития комплексного межведомственного взаимодействия при оказании помощи детям.

Таким образом, проведенный анализ отечественной и зарубежной научной литературы позволяет сделать вывод о том, что современная исследовательская база преимущественно сформирована трудами в области медицины, психологии, педагогики и общественного здравоохранения. В то же время вопросы правового статуса детей с расстройствами аутистического спектра, особенностей реализации их конституционных прав, эффективности действующего законодательства Республики Казахстан, а также организационно-правовых механизмов обеспечения и защиты прав данной категории детей до настоящего времени не получили комплексного научного осмысления.

Материалы и методы исследования

Методологическую основу исследования составил комплекс общенаучных и специальных юридических методов, направленных на изучение нормативного регулирования и практики реализации права на образование детей с особыми образовательными потребностями в Республике Казахстан. В работе применялись системный и структурно-функциональный методы, позволившие рассмотреть институт инклюзивного образования как целостную систему, включающую нормативно-правовые, организационные и институциональные элементы.

Формально-юридический метод использовался для анализа содержания действующих нормативных правовых актов и выявления особенностей правового регулирования в рассматриваемой сфере.

Сравнительно-правовой метод обеспечил сопоставление национального законодательства с международными стандартами в области права на образование и недискриминации, а также с общими подходами к организации инклюзивного образования в зарубежной практике.

Логический и аналитический методы применялись для обобщения нормативного материала и формирования выводов о правовом регулировании исследуемых отношений.

Эмпирическую базу исследования составили официальные и открытые источники информации, включающие нормативные правовые акты Республики Казахстан в сфере образования и социальной защиты, международно-правовые документы в области защиты прав человека и прав лиц с инвалидностью, а также подзаконные акты уполномоченных государственных органов. Дополнительно использовались официальные статистические и аналитические материалы государственных органов, отражающие состояние системы образования и государственной политики в сфере инклюзивного обучения, а также открытые доклады и отчеты уполномоченных институтов.

В эмпирическую базу также включены материалы правоприменительного и аналитического характера, в том числе обращения граждан, публикации общественных организаций, экспертные заключения специалистов в области специальной педагогики и психологии, а также научные публикации, монографии и диссертационные исследования по тематике инклюзивного образования.

Комплексный характер использованных методов и источников позволил обеспечить достоверность, объективность и научную обоснованность результатов исследования.

Результаты и обсуждение

Анализ нормативно-правового регулирования и клинико-диагностической практики в сфере расстройств аутистического спектра показывает наличие ряда системных проблем, влияющих на своевременность диагностики, точность классификации и эффективность последующего психолого-медико-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями.

Первая проблема связана с особенностями действующей международной классификационной системы, применяемой в Республике Казахстан, что влияет на диагностику расстройств аутистического спектра.

Так, по Международному классификатору болезней 10-го пересмотра (далее – МКБ-10), который в настоящее время используется в Республике Казахстан [6].

Между тем Всемирная организация здравоохранения ещё в 2019 году утвердила Международную классификацию болезней 11-го пересмотра (далее – МКБ-11), которая постепенно внедряется и используется в ряде стран [7].

В Международной классификации болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) расстройства аутистического спектра представлены как группа заболеваний, объединённых по общим признакам (симптомам, причинам, механизму развития и т.д.), которые рассматриваются как единое диагностическое направление, с самостоятельным кодом 6A02, в отличие от МКБ-10, где аутизм представлен в виде подтипов общих расстройств развития (F84.0, F84.1 и F84.5).

Таким образом, проведённый анализ показал, что различия между МКБ-10 и МКБ-11 оказывают существенное влияние на точность диагностики расстройств аутистического спектра, раннее выявление нарушений и формирование последующей системы медицинского и психолого-педагогического сопровождения, что обуславливает необходимость выработки соответствующих практических и нормативно-правовых рекомендаций.

В этой связи Республике Казахстан целесообразно ускорить переход на Международную классификацию болезней 11-го пересмотра (МКБ-11), что отвечает интересам детей с расстройствами аутистического спектра (РАС).

При возникновении подозрений на нарушения развития ребёнка педиатрам рекомендуется направлять родителей на прохождение онлайн-теста M-CHAT (Modified Checklist for Autism in Toddlers), который представляет собой стандартизированный скрининговый опросник для раннего выявления риска расстройств аутистического спектра у детей [8].

Далее, к 12-месячному возрасту (1 году) ребёнка рекомендуется проведение теста ADOS (Autism Diagnostic Observation Schedule), представляющего собой стандартизированный

метод диагностики расстройств аутистического спектра, основанный на наблюдении за социальным взаимодействием и коммуникативным поведением ребёнка в ходе специально организованных заданий и игровых ситуаций. Данный инструмент также рассматривается как «золотой стандарт» диагностики, поскольку характеризуется высокой степенью достоверности, стандартизированной процедурой обследования, наличием количественных критериев оценки, а также официальным включением в клинические руководства США, Великобритании и стран Европейского союза [9].

При своевременной постановке диагноза РАС родители получают возможность без потери критически важного времени начать лечение и коррекционные мероприятия, а также сформировать индивидуальный маршрут сопровождения ребёнка, избегая ошибок, связанных с неточными диагнозами и применением сомнительных методик лечения.

Переход на Международную классификацию болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) предполагает внесение изменений в подзаконные нормативные правовые акты. В частности, требуется корректировка Правил проведения медико-социальной экспертизы, утверждённых Приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 января 2015 года № 44, которые устанавливают критерии присвоения степени утраты трудоспособности.

Также переход на Международную классификацию болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) позволит упростить процедуры установления инвалидности для детей с расстройствами аутистического спектра (РАС). В настоящее время в практической деятельности случаи РАС нередко распределяются между различными подтипами раздела F84 МКБ-10, что затрудняет единообразную диагностику и последующее медико-социальное сопровождение.

Практика медико-социальной экспертизы свидетельствует о том, что в ряде случаев экспертным комиссиям оказывается проще установить диагноз умственной отсталости, чем осуществлять дифференцированную оценку спектра аутистических расстройств.

Если обратиться к дефиниции расстройств аутистического спектра (РАС) в Международной классификации болезней 11-го пересмотра (МКБ-11), следует отметить, что клинические характеристики РАС, как правило, сохраняются на протяжении всей жизни. В связи с этим подход, закреплённый в МКБ-11, позволяет рассматривать РАС как состояние, не ограниченное возрастными рамками диагностики и наблюдения.

В рамках практики медико-социальной экспертизы допускается вариативность интерпретации состояния пациента, при которой комиссия, исходя из динамики развития ребёнка с РАС, может уточнять подтипы внутри данной диагностической группы. Вместе с тем в клинической практике встречаются редкие случаи значительной компенсации состояния при условии раннего начала коррекционной работы, когда выраженность симптоматики существенно снижается и клинические признаки аутизма становятся минимально выраженными. В подобных ситуациях возможно рассмотрение вопроса о пересмотре статуса инвалидности, однако такие случаи носят исключительный характер.

Следует отметить, что МКБ-11 более точно отражает спектральную природу расстройства, вводя обязательные индикаторы уровня функционирования (с нарушением либо без нарушения интеллектуального развития и речевой функции), что способствует повышению диагностической согласованности, сопоставимости клинических данных и общей релевантности диагностики.

В развитие данного подхода, в рамках Международной классификации болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) расстройства аутистического спектра (РАС) представлены в виде единой диагностической категории с последующей клинической детализацией, позволяющей учитывать вариативность интеллектуального и речевого развития пациента. Такая структура обеспечивает более точную стратификацию клинических случаев и повышает унифицированность диагностических критериев в международной практике.

Следует отметить, именно такая классификация МКБ-11 позволит легко и быстро определиться с постановкой диагноза РАС, естественно на основании заключений тестов и заключений врачей-экспертов.

Таким образом, МКБ-11 формирует современную клинко-диагностическую основу для более точной верификации расстройств аутистического спектра, позволяя учитывать индивидуальные особенности когнитивного и речевого развития пациента. Вместе с тем наличие развитой классификационной системы само по себе не гарантирует своевременного выявления РАС на практике, поскольку эффективность диагностики во многом зависит от организационно-институциональных условий здравоохранения.

С правовой точки зрения выявленные проблемы обуславливают необходимость комплексного совершенствования нормативно-правового регулирования в сфере ранней диагностики и сопровождения детей с расстройствами аутистического спектра в Республике Казахстан.

Во-первых, требуется поэтапное нормативное закрепление перехода на Международную классификацию болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) путем утверждения соответствующей дорожной карты уполномоченным государственным органом в сфере здравоохранения.

Во-вторых, необходимо пересмотреть и актуализировать клинические протоколы диагностики РАС с обязательным включением стандартизированной методики ADOS-2 как диагностического инструмента второго уровня, применяемого в специализированных медицинских организациях, а также обеспечить его финансирование в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи.

В-третьих, целесообразно нормативно закрепить квалификационные требования к специалистам, осуществляющим диагностику РАС, включая обязательную сертификацию по международным диагностическим инструментам, что позволит повысить качество и единообразие диагностики.

В-четвертых, необходимо усилить гарантии прав детей с РАС, включая право на своевременное выявление нарушений развития, доступ к раннему вмешательству и комплексной реабилитации за счет государства, что соответствует принципам доступности и равенства в системе здравоохранения.

В-пятых, следует обеспечить межведомственную координацию между Министерством здравоохранения, Министерством просвещения и органами социальной защиты населения посредством формирования единой системы маршрутизации и учета детей с РАС с соблюдением требований законодательства о защите персональных данных.

Второй основной проблемой в Республике Казахстан остается отсутствие единой системы раннего выявления расстройств аутистического спектра у детей, что существенно снижает эффективность последующей коррекционной работы. Часто обращение к специалистам происходит в возрасте 3–5 лет, когда у ребенка уже отсутствует речь либо

наблюдается ее выраженное недоразвитие. При этом раннее вмешательство в возрасте до 2 лет является решающим фактором успешной коррекции развития ребенка.

В связи с этим обозначенная проблема требует системного решения на уровне организации здравоохранения и внедрения единых стандартов ранней диагностики РАС.

По всей стране, особенно в регионах, должна быть обеспечена доступность специалистов, прошедших подготовку по современным методам диагностики расстройств аутистического спектра. В настоящее время в клинической практике используются такие диагностические инструменты, как ADOS (Autism Diagnostic Observation Schedule) и M-CHAT (Modified Checklist for Autism in Toddlers).

Согласно Стандартам организации оказания педиатрической помощи в Республике Казахстан, в качестве скринингового инструмента раннего выявления признаков РАС у детей применяется M-CHAT-R [10]. Данный инструмент относится к скрининговым методам первичного уровня и позволяет выявить группы риска, однако не является окончательным диагностическим инструментом.

В то же время ADOS представляет собой более углубленный диагностический метод, применяемый сертифицированными специалистами в рамках клинического обследования и позволяющий проводить комплексную оценку поведенческих характеристик ребенка. Использование данной методики позволяет выявлять признаки РАС уже с раннего возраста (примерно с 12 месяцев), что существенно повышает эффективность раннего вмешательства.

Министерству здравоохранения Республики Казахстан необходимо обеспечить внедрение в клиническую практику методики ADOS-2 (обновленная версия ADOS), а также ее доступность в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи. Это позволит повысить точность и раннюю верификацию расстройств аутистического спектра у детей.

Своевременная и объективная диагностика РАС будет способствовать более раннему началу коррекционных мероприятий, формированию индивидуального маршрута сопровождения ребенка, а также обеспечит возможность своевременного оформления инвалидности и получения соответствующих социальных пособий, направленных на компенсацию значительных расходов, связанных с реабилитацией и коррекцией развития.

С правовой точки зрения решение обозначенной проблемы требует нормативного закрепления системы раннего выявления расстройств аутистического спектра в Республике Казахстан. Министерству здравоохранения РК необходимо обеспечить включение стандартизированной диагностической методики ADOS-2 в клинические протоколы диагностики РАС, а также ее применение в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи. Дополнительно следует предусмотреть регламентацию квалификационных требований к специалистам, осуществляющим диагностику РАС, путем внедрения обязательной сертификации и повышения уровня подготовки кадров. В целях повышения доступности диагностики целесообразно закрепить многоуровневую систему раннего скрининга на уровне первичной медико-санитарной помощи с последующей маршрутизацией пациентов в специализированные центры. Реализация указанных мер будет способствовать обеспечению права ребенка на своевременное выявление нарушений развития, доступ к раннему вмешательству и получение гарантированной медицинской и социальной помощи.

Существенной проблемой также является то, что в клинической практике является неоднородность и недостаточная нозологическая определенность (степень ясности и точности установления конкретного заболевания) постановки диагнозов у детей с нарушениями развития. В ряде случаев одному и тому же ребенку разными специалистами устанавливаются различные диагнозы, что свидетельствует о недостаточной унификации диагностических подходов. На практике в детской неврологии часто используются такие формулировки, как задержка речевого развития (ЗРР) и задержка психоречевого развития (ЗПРР). Вместе с тем данные состояния в международных классификациях болезней не рассматриваются в качестве самостоятельных нозологических единиц, а отражают симптомокомплекс, характеризующий общее отставание в развитии и требующий дальнейшего уточнения первопричины.

Указанные обстоятельства обуславливают необходимость усиления дифференциально-диагностических подходов, повышения качества междисциплинарного взаимодействия специалистов и соблюдения единых стандартов постановки диагнозов в соответствии с международными классификационными системами.

С правовой точки зрения обозначенные проблемы обуславливают необходимость усиления нормативного регулирования в сфере диагностики расстройств развития у детей. В частности, требуется обеспечение обязательного применения единых клинических протоколов, основанных на международных классификационных системах заболеваний, а также закрепление принципа единообразия диагностических подходов в клинической практике. Дополнительно целесообразно нормативно закрепить обязанность проведения дифференциальной диагностики между расстройствами аутистического спектра и органическими поражениями центральной нервной системы как обязательного элемента стандарта оказания медицинской помощи. Особое значение имеет регламентация деятельности медико-социальной экспертизы, при которой установление инвалидности должно основываться на нозологически определенном диагнозе, исключающем подмену самостоятельных заболеваний симптоматическими состояниями. В целом указанные меры направлены на реализацию права ребенка на своевременную, достоверную и научно обоснованную диагностику, а также обеспечение равного доступа к последующему медицинскому и социальному сопровождению.

Несмотря на наличие международных диагностических классификаций и клинических протоколов, в практике сохраняется ряд системных проблем, связанных с постановкой диагнозов у детей с нарушениями развития.

Третьей проблемой является неоднородность и недостаточная нозологическая определенность постановки диагнозов у детей с нарушениями развития. В ряде случаев одному ребенку различными специалистами могут устанавливаться разные диагнозы, что свидетельствует о недостаточной унификации диагностических подходов. На практике в детской неврологии часто используются такие формулировки, как задержка речевого развития (ЗРР) и задержка психоречевого развития (ЗПРР). Вместе с тем данные состояния не рассматриваются в международных классификациях болезней как самостоятельные нозологические единицы с отдельными диагностическими кодами и, по сути, отражают симптомокомплекс, характеризующий общее отставание в развитии, требующее дальнейшего уточнения первопричины. В этой связи ключевое значение имеет установление основной нозологической формы заболевания, лежащей в основе задержки развития, включая возможные органические поражения центральной нервной

системы, последствия перинатальной гипоксии, внутриутробных инфекций и других повреждающих факторов.

Отдельной проблемой является риск диагностической гипердиагностики расстройств аутистического спектра у детей с органическими неврологическими нарушениями. В связи с частичным совпадением клинических проявлений (нарушения коммуникации, задержка речевого развития, особенности моторного и поведенческого реагирования) может формироваться клиническая картина, сходная с проявлениями РАС, что требует обязательного проведения дифференциальной диагностики с учетом данных неврологического, психиатрического и психолого-педагогического обследования.

Таким образом, указанные обстоятельства обуславливают необходимость повышения качества дифференциально-диагностических подходов, обеспечения междисциплинарного взаимодействия специалистов и соблюдения единых стандартов постановки диагнозов в соответствии с международными классификационными системами. Необходимо повышать квалификацию неврологов и детских психиатров, поскольку специалисты «старой школы» зачастую недостаточно ориентированы в современных диагностических подходах к расстройствам аутистического спектра (РАС).

С правовой точки зрения целесообразно обеспечить нормативное закрепление системы непрерывного повышения квалификации медицинских работников, осуществляющих диагностику нарушений нейроразвития, с обязательным учетом современных международных классификаций и клинических рекомендаций.

Следует обеспечить подготовку специалистов, владеющих современными методами диагностики РАС, с их доступностью на уровне первичной медико-санитарной помощи и в поликлиниках, осуществляющих диспансерное наблюдение детей, что требует организационно-правового закрепления соответствующих стандартов оказания медицинской помощи. В этой связи требуется нормативное уточнение распределения компетенций между врачами-специалистами в рамках действующих клинических протоколов, поскольку расстройства аутистического спектра, согласно МКБ, относятся к компетенции психиатрической службы. Постановка диагноза РАС должна осуществляться с соблюдением установленной процедуры и стандартов диагностики.

Четвертой проблемой является то, что в настоящее время в практике сопровождения детей с расстройствами аутистического спектра сохраняется проблема распространения недоказательных и потенциально небезопасных методов «лечения» и коррекции, эффективность которых не подтверждена принципами доказательной медицины.

Одним из таких направлений является применение так называемых клеточных технологий, включая трансплантацию стволовых клеток. Следует отметить, что в Республике Казахстан данные методы не входят в стандарты утвержденной медицинской практики при РАС и не имеют достаточной доказательной базы эффективности. В международной научной литературе также отсутствуют убедительные клинические данные, подтверждающие их терапевтическую эффективность при расстройствах аутистического спектра, при этом подчеркиваются потенциальные риски, связанные с иммунологическими реакциями и непредсказуемыми последствиями для организма.

Другим примером являются методы поведенческой и эмоциональной коррекции, не имеющие достаточного научного обоснования, включая так называемую «holding therapy». Данный подход основан на идее формирования эмоционального контакта через принудительное удержание ребенка, однако его теоретические основания (в частности,

концепция «холодной матери») были опровергнуты современной психологической и психиатрической наукой. Несмотря на это, в отдельных случаях подобные практики продолжают распространяться в частных коммерческих структурах. Распространение подобных методик во многом связано с уязвимостью семей, воспитывающих детей с РАС, и высоким уровнем социально-психологической нагрузки, что создает риск принятия решений без достаточной научной и клинической верификации. В этой связи особое значение приобретает усиление государственного регулирования в сфере оказания психолого-медико-педагогических и медицинских услуг, а также контроль за распространением недостоверной информации о методах лечения и коррекции расстройств аутистического спектра.

С правовой точки зрения государству необходимо усилить регулирование рынка медицинских и псевдомедицинских услуг, предлагаемых в качестве методов лечения или коррекции расстройств аутистического спектра. В этой связи целесообразно развитие системы государственного информирования населения о научно обоснованных методах диагностики и коррекции РАС через средства массовой информации, социальные сети, а также организации первичной медико-санитарной помощи.

Особое значение имеет повышение информированности и методической подготовки врачей первичного звена (педиатров, неврологов) по вопросам ведения детей с РАС, включая использование стандартизированных скрининговых и диагностических инструментов (М-CHAT, ADOS-2), а также обеспечение единых алгоритмов маршрутизации пациентов.

Кроме того, одним из эффективных правовых механизмов является усиление контроля за рекламой медицинских услуг и методов коррекции РАС, включая возможность привлечения к административной ответственности за распространение недостоверной или вводящей в заблуждение информации.

Юридическим основанием регулирования выступает статья 56 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» [11], согласно которой реклама медицинских услуг, методов диагностики, лечения и медицинской реабилитации должна быть достоверной и не вводить потребителей в заблуждение посредством злоупотребления их доверием.

Дополнительно применяется статья 455 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях [12], предусматривающая ответственность за нарушение законодательства о рекламе. В частности, подпункт 1) пункта 2 указанной статьи устанавливает ответственность за недобросовестную и недостоверную рекламу, с применением штрафных санкций к физическим, должностным и юридическим лицам, размер которых дифференцируется в зависимости от категории субъекта предпринимательства.

Реализация указанных мер позволит повысить уровень правовой защиты семей, воспитывающих детей с РАС, снизить риск распространения недокладательных медицинских практик и обеспечить соблюдение принципов достоверности и безопасности медицинской информации.

Пятой проблемой можно назвать то, что в информационном пространстве, включая средства массовой информации и социальные сети, нередко распространяются сведения о «выходе из аутизма» либо полном «излечении» расстройств аутистического спектра, а также представляются отдельные клинические случаи как подтверждение

эффективности различных коррекционных методик. Подобные публикации требуют критической оценки с точки зрения доказательности представляемой информации, включая анализ медицинских оснований, диагностических критериев и применяемых методов коррекции.

Таким образом, указанные обстоятельства обуславливают необходимость повышения уровня медицинской грамотности населения, а также соблюдения принципов доказательной медицины при интерпретации информации о «коррекции» или «исчезновении» расстройств аутистического спектра.

С правовой точки зрения данная сфера в значительной степени относится к частно-правовым отношениям; вместе с тем государственное вмешательство становится допустимым и необходимым в случаях, когда действия субъектов могут содержать признаки административных либо уголовно-правовых нарушений, включая введение потребителей в заблуждение, предоставление недостоверной информации или признаки мошенничества при оказании медицинских и коррекционных услуг [11].

Одновременно указанные обстоятельства затрагивают сферу публичных интересов государства, поскольку речь идет о здоровье населения, демографической безопасности и долгосрочном социальном развитии общества, что обуславливает необходимость усиления государственного регулирования и контроля за деятельностью организаций, предлагающих методы диагностики и коррекции расстройств аутистического спектра [12].

Научно-практическое изучение РАС должно носить междисциплинарный характер с участием медицины, биологии, психологии, экологии и смежных наук. В этой связи целесообразно развитие государственных программ и финансирование научных исследований, направленных на изучение факторов риска и механизмов формирования расстройств нейроразвития [13].

Дополнительно представляется важным развитие межведомственного взаимодействия между системой здравоохранения, социальной защиты и образования, направленного на раннее выявление детей группы риска и организацию их последующего медицинского и психолого-педагогического сопровождения [14]. В рамках системы родовспоможения и неонатального наблюдения целесообразно усиление мониторинга состояния новорожденных с учетом клинических шкал оценки состояния (в том числе шкалы Апгар) и данных о перинатальных факторах риска, с последующим динамическим наблюдением у профильных специалистов при выявлении отклонений в развитии [15].

Реализация указанных мер позволит обеспечить комплексный государственный подход к вопросам раннего выявления, сопровождения и реабилитации детей с расстройствами аутистического спектра, а также повысить эффективность межведомственной координации в данной сфере.

Шестой проблемой является недостаточный уровень государственной поддержки детей с расстройствами аутистического спектра, который проявляется в ограниченной доступности доказательных методов диагностики, лечения и коррекции, дефиците высококвалифицированных медицинских кадров, обладающих компетенциями в области нарушений нейropsychического развития, а также в недостаточной четкости отдельных положений клинических протоколов диагностики и лечения РАС [15], включая отсутствие унифицированного диагностического алгоритма.

Переход к Международной классификации болезней 11-го пересмотра (МКБ-11) предполагает необходимость внесения изменений в подзаконные нормативные правовые акты. В частности, требуется корректировка Правил проведения медико-социальной экспертизы, утвержденных Приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 января 2015 года №44, регламентирующих критерии установления степени утраты трудоспособности. Кроме того, согласно пункту 62 статьи 7 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», стандарты оказания медицинской помощи разрабатываются с учетом международных классификаций болезней, что формирует нормативную основу для поэтапного внедрения соответствующих изменений в подзаконные акты и клиническую практику.

В целях повышения эффективности системы раннего выявления и сопровождения детей с РАС необходимо совершенствование государственного регулирования в следующих направлениях.

Во-первых, требуется усиление системы учета и медицинского наблюдения беременных женщин на уровне первичной медико-санитарной помощи с целью своевременного выявления факторов риска, включая инфекции и дефицитные состояния, а также обеспечение раннего наблюдения новорожденных при наличии осложненных родов.

Во-вторых, необходимо обеспечить доступность качественной инструментальной диагностики (УЗИ, МРТ, ЭЭГ и др.) на уровне государственных медицинских организаций, включая внедрение нейросонографии у младенцев до закрытия родничка для раннего выявления возможных перинатальных поражений центральной нервной системы.

В-третьих, требуется повышение квалификации педиатров, неврологов и детских психиатров в части раннего выявления и ведения детей с РАС и органическими поражениями центральной нервной системы, а также обеспечение их современными научно обоснованными методами диагностики и сопровождения.

В-четвертых, необходимо развитие материально-технической базы медицинских организаций, включая обеспечение современным диагностическим оборудованием и подготовку специалистов для его использования.

В-пятых, целесообразно обеспечение доступности анестезиологического сопровождения (седации) для проведения диагностических и лечебных процедур у детей с РАС в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи, учитывая ограниченную доступность данных услуг в государственных организациях и их высокую стоимость в частном секторе.

В-шестых, необходимо внедрение и расширение применения стандартизированных методов диагностики РАС, включая ADOS-2, с обеспечением их доступности на уровне первичной медицинской помощи.

В-седьмых, требуется актуализация клинических протоколов диагностики и лечения РАС с включением положений о раннем вмешательстве, расширении скрининговых программ до 3-летнего возраста, обязательном проведении дифференциальной диагностики органических поражений центральной нервной системы, а также применении доказательных методов коррекции, включая АВА-терапию (Applied Behavior Analysis).

Седьмой проблемой является дефицит кадрового и институционального обеспечения системы психолого-педагогического сопровождения детей с расстройствами

аутистического спектра. В частности, наблюдается недостаточное количество коррекционных педагогов, логопедов-дефектологов, психологов, а также ограниченная доступность государственных коррекционных дошкольных и школьных организаций. Дополнительной проблемой выступают значительные очереди на прохождение психолого-медико-педагогических консультаций (ПМПК), что приводит к длительным срокам ожидания обследования и последующего направления на коррекционные занятия, а также задержкам в получении специализированной образовательной помощи. Наряду с этим отмечается неоднородность качества предоставляемых услуг, обусловленная недостаточной подготовкой части специалистов к применению современных, доказательных методов коррекции расстройств аутистического спектра. Несмотря на наличие частных коррекционных центров и образовательных организаций, их услуги являются финансово недоступными для значительной части семей, воспитывающих детей с РАС, поскольку стоимость обучения и сопровождения может достигать высоких значений и не покрывается системой государственной поддержки.

В совокупности указанные обстоятельства свидетельствуют о наличии структурного дефицита доступной и качественной системы коррекционно-образовательной помощи, что снижает эффективность раннего вмешательства и последующей социальной адаптации детей с РАС.

В целях повышения эффективности системы психолого-педагогического сопровождения детей с расстройствами аутистического спектра необходимо системное развитие кадрового и институционального потенциала данной сферы.

Во-первых, требуется повышение квалификации коррекционных педагогов, логопедов-дефектологов и психологов с учетом современных доказательных методов диагностики и коррекции РАС, основанных на международной клинической и образовательной практике.

Во-вторых, необходимо увеличение количества специалистов с учетом региональной статистики распространенности РАС по административно-территориальным единицам, поскольку длительное ожидание очереди на прохождение ПМПК и получение коррекционной помощи приводит к утрате критически важного времени для раннего вмешательства, которое является ключевым фактором эффективности коррекционной работы.

В-третьих, целесообразно внедрение в систему ранней помощи бесплатных коррекционно-развивающих занятий, включая методы сенсорной интеграции, нейропсихологической коррекции и нейрогимнастики, наряду с традиционными занятиями логопедов-дефектологов и коррекционных педагогов, что соответствует современным подходам к комплексному развитию детей с РАС.

В-четвертых, рекомендуется развитие системы адаптивного спорта с обеспечением доступности бесплатных спортивных секций для детей с РАС, включая общую физическую подготовку для детей раннего возраста и специализированные виды спорта для старших возрастных групп. Международная практика свидетельствует о значимой роли физической активности и командных видов спорта в развитии социальных навыков, коммуникации и поведенческой адаптации детей с РАС.

В-пятых, целесообразно рассмотреть возможность частичного государственного финансирования частных коррекционных образовательных организаций, включая детские сады, центры и специализированные школы, что позволит расширить доступность качественных услуг и снизить финансовую нагрузку на семьи.

Правовым основанием для реализации данных мер выступают положения законодательства Республики Казахстан. В частности, пункт 1-1 статьи 8 Закона Республики Казахстан «Об образовании» закрепляет право детей с особыми образовательными потребностями на бесплатное специальное образование. Кроме того, Закон Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» устанавливает обязанность государства по обеспечению коррекционной поддержки.

Механизмы государственного финансирования частных организаций могут быть реализованы посредством государственного образовательного заказа, предусмотренного законодательством об образовании, либо через систему ваучерного финансирования, аналогичную действующим социальным программам. Также Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» предусматривает возможность привлечения частных субъектов к оказанию медицинских и реабилитационных услуг в рамках государственного заказа и гарантированного объема бесплатной медицинской помощи.

Заключение

Проведенный анализ свидетельствует о наличии системного разрыва между формально закрепленными правами детей с РАС и их практической реализацией. Несмотря на наличие нормативной базы, сохраняются пробелы в правовом регулировании, межведомственной координации и клинической практике, что снижает эффективность раннего выявления, диагностики и последующего сопровождения детей с РАС.

Идея исследования корреспондирует с положениями Концепции инклюзивной политики Республики Казахстан на 2025-2030 годы, основанной на переходе к социально-правозащитной модели инвалидности [16].

Устранение указанных проблем требует комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, развитие правоприменительной практики и повышение уровня профессиональной подготовки специалистов. В этой связи перспективным направлением является разработка специального закона «О правовом статусе и социальной защите лиц с расстройствами аутистического спектра».

По результатам проведенного исследования можно сформулировать следующие основные выводы.

Во-первых, в Республике Казахстан сохраняется системная проблема раннего выявления и диагностики расстройств аутистического спектра, связанная с недостаточной унификацией диагностических подходов и разрывом между клинической практикой и международными стандартами.

Во-вторых, наблюдается недостаточная нозологическая определенность постановки диагнозов у детей с нарушениями развития, что приводит к диагностическим расхождениям и затрудняет последующую коррекцию и сопровождение.

В-третьих, сохраняется риск распространения недоказательных и коммерциализированных методов коррекции РАС, что требует усиления государственного контроля и правового регулирования в сфере медицинских и социальных услуг.

В-четвертых, система медицинской и психолого-педагогической помощи характеризуется дефицитом квалифицированных кадров, ограниченной доступностью коррекционных услуг и недостаточным уровнем материально-технического обеспечения.

В-пятых, требуется совершенствование нормативно-правовой базы, включая приведение клинических протоколов и подзаконных актов в соответствие с международной классификацией болезней.

В-шестых, необходима активизация межведомственного взаимодействия в целях раннего выявления, диагностики и комплексного сопровождения детей с РАС.

В-седьмых, требуется расширение государственных гарантий и механизмов финансирования коррекционных услуг, включая участие частного сектора в рамках государственных программ.

В целях совершенствования системы правового регулирования в сфере защиты прав детей с РАС необходимо нормативно закрепить единые стандарты диагностики и сопровождения детей с РАС на основе международных классификационных систем, усилить правовое регулирование клинических протоколов с обязательной дифференциальной диагностикой, а также законодательно закрепить распределение компетенций между медицинскими специалистами при постановке диагноза.

Кроме того, требуется усиление государственного контроля за качеством и достоверностью информации о методах коррекции РАС, развитие механизмов государственного финансирования коррекционных услуг, повышение уровня межведомственной координации, а также обеспечение гарантированного права ребенка с РАС на своевременную диагностику, раннее вмешательство и доступ к доказательной медицинской и психолого-педагогической помощи.

Статья подготовлена в рамках грантового проекта АР 32727075 «Правовое регулирование статуса детей с расстройством аутистического спектра в Республике Казахстан: проблемы правоприменения и пути их решения», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Вклад авторов:

Битабарова Ж.А. – разработала концепцию исследования, сформировала научную методологию и подготовила основное содержание статьи.

Тусупова А.Ж. – внесла вклад в анализ результатов исследования, их интерпретацию и критический пересмотр содержания статьи.

Мынбаева Н.Б. – участвовала в сборе, анализе и обработке исследовательских материалов, а также в подготовке и редактировании текста.

Список литературы:

1. Autism prevalence. – URL: <https://www.autismspeaks.org/autism-statistics-asd> (дата обращения 30.03.2026 г.)
2. По данным министерства просвещения Казахстана в стране насчитывается 237 тысяч детей с особыми образовательными потребностями. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20260401/v-astane-proydet-ezhegodnaya-vstrecha-roditeley-detey-s-autizmom-autism-talks-62332762.html> (дата обращения 30.03.2026 г.)
3. K. Nukeshtayeva, B. Omarkulov, M. Lyubchenko, N. Delellis, O. Zhamantayev, Zh. Dauletkaliyeva, G. Zhanalina, N. Shintayeva, G. Karshalova, M. Kenzhekeyeva – «Prevalence of Autism risk among children undergoing regular Psychophysical Development Screening in Kazakhstan».- URL: [https://www.ceghonline.com/article/S2213-3984\(24\)00199-4/fulltext](https://www.ceghonline.com/article/S2213-3984(24)00199-4/fulltext). (дата обращения 30.03.2026 г.)

4. K.Nukeshtayeva, Zh. Bolatova, A.Galayeva, N. Shintayeva, G. Zhanalina «Epidemiological trends in autism and other neurodevelopmental disorders in Kazakhstan (2016–2022): a regional and national perspective». – URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsy.2025.1520460/full> (дата обращения 30.03.2026г.)

5. См. работы следующих авторов:

Нукештаева К.Г. «Исследование применения опросника M-CHAT-R/F в рамках скрининга психофизического развития детей раннего возраста». Дис.на соискание степени PhD. Караганда, 2024

Бекмурат А.Т. «АВА терапия в развитии лексико-семантической стороны речи с детьми с аутизмом дошкольного возраста». Дис.на соискание степени PhD. Алматы, 2025

Амирбекова Г.Е. «Социальная реабилитация детей, страдающих аутизмом в Казахстане». Дис. на соискание степени PhD. Алматы, 2024

Амантаева А.Т. «Қазақстанда аутистік спектр бұзылыстары бар балаларды диагностикалауда қолданылатын заманауи әдістер мен құралдар». Qazaq journal of Young Scientist, volume 3, number 6.1, 2025

A.Imamatdinova, A.Samambayeva, N.Akhtaeva, L. Kozhageldiyeva, Zh.Sabyrdilda, G. Kapanova, L.Kosherbayeva «Autism spectrum disorders: experience of parents in Kazakhstan». – URL: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-025-23764-3> (дата обращения 30.03.2026г.)

N.Rakhymbayeva, A.Amirova, A.Sandygulova: «A Long-Term Engagement with a Social Robot for Autism Therapy». – URL <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8241906/> (дата обращения 30.03.2026г.)

A.Sandygulova, Zh.Zhexenova, B.Tleubayev, A.Nurakhmetova, D.Zhumabekova, I. Assylgali, Y.Rzagaliyev, A.Zhakenova: «Interaction design and methodology of robot-assisted therapy for children with severe ASD and ADHD». – URL: https://www.researchgate.net/publication/336606512_Interaction_design_and_methodology_of_robot-assisted_therapy_for_children_with_severe_ASD_and_ADHD (дата обращения 30.03.2026г.)

Жанузакова П.М., Магауова А.С. «Психолого-педагогическая поддержка детей с РАС: сравнительно-правовой анализ международного опыта». – URL: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz/index.php/1-ped/article/view/2721> (дата обращения 30.03.2026г.)

Жанузакова П.М., Магауова А.С. «Профессиональная готовность педагогов к специальной психолого-педагогической поддержке детей с РАС».- Научный журнал Торайгыров университета. 2025г. № 2, с.334-349.

6. Международная классификаций болезней 10 пересмотра. Доступна по ссылке. – URL: <https://mkb-10.com> (дата обращения 30.03.2026г.)

7. Международная классификация болезней 11 пересмотра. Доступна по ссылке. – URL: <https://icd.who.int/ru/> (дата обращения 30.03.2026г.)

8. Более подробно можно прочитать по ссылке – https://mchatscreen.com/wp-content/uploads/2016/12/M-CHAT-R_F_Russian_v2.pdf (дата обращения 30.03.2026г.)

9. Более подробно можно прочитать по ссылке – URL: <https://www.wpspublish.com/ados-2-autism-diagnostic-observation-schedule-second-edition> (дата обращения 30.03.2026г.)

10. Приказ Министра здравоохранения РК от 15 марта 2022 года № ҚР ДСМ-25. «Об утверждении стандарта организации оказания педиатрической помощи в Республике Казахстан». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027182> (дата обращения 30.03.2026г.)

11. Кодекс РК от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗПК РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (дата обращения 30.03.2026г.)

12. Кодекс РК от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК «Об административных правонарушениях». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения 30.03.2026г.)
13. Tianyu Jin, Wei Huang, Qiongyi Pang, Zitian He, Linran Yuan, Haojie Zhang, Dalin Xing Shunyuan Guo, Tong Zhang «Inferring the genetic effects of serum homocysteine and vitamin B levels on autism spectral disorder through Mendelian randomization». -URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38265752/> (дата обращения 30.03.2026г.)
14. Maxime Cloutier, Chengchun Yu, Robert Talarico «Prenatal Exposure to Fine Particulate Matter Components and Autism Risk in Childhood». – URL: <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2840490> (дата обращения 30.03.2026г.)
15. Клинический протокол диагностики и лечения РАС («Общие расстройства психологического (психического) развития (расстройства аутистического спектра)» одобренный Объединенной комиссией по качеству медицинских услуг Министерства здравоохранения Республики Казахстан от 30 июля 2021 года (Протокол № 145). – URL: <https://diseases.medelement.com> (дата обращения 30.03.2026г.)
16. Концепция инклюзивной политики в Республике Казахстан на 2025-2030 годы. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400001143> (дата обращения 30.03.2026г.)

Ж.А. Битабарова¹, А.Ж. Тусупова², Н.Б. Мынбаева³

¹*Q University, Алматы, Қазақстан*

²*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

³*Almaty Management University, Алматы, Қазақстан*

(e-mail: ¹bitabarova@gmail.com, ²alma_gul_t@mail.ru, ³mynbaeva@mail.ru)

Қазақстан Республикасында аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың құқықтарын іске асырудағы өзекті мәселелері

Андатпа. Аутизм спектрінің бұзылыстары (АСБ) бар балалар санының тұрақты өсуі жағдайында олардың құқықтық мәртебесін реттеу тетіктерін жетілдіру және мемлекет кепілдік берген құқықтарын тиімді іске асыру мәселесі ерекше өзектілікке ие. Осы зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында АСБ бар балалардың құқықтарын іске асырудың жүйелі мәселелерін анықтау, қолданыстағы заңнаманы және құқық қолдану практикасын талдау, сондай-ақ оларды жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеудің негізгі бағыттары ерте диагностикалау, медициналық, әлеуметтік және білім беру салаларындағы қолдау көрсетудің құқықтық тетіктерін талдауды, осы саладағы мемлекеттік реттеудің тиімділігін бағалауды және ұлттық заңнаманы дамытудың басым бағыттарын айқындауды қамтиды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы АСБ бар балалардың құқықтық мәртебесіне кешенді құқықтық талдау жүргізу арқылы отандық құқықтық доктринадағы ғылыми олқылықтың орнын толықтыруымен сипатталады, ал практикалық маңыздылығы заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған нақты ұсынымдардың әзірленуімен айқындалады. Зерттеудің әдіснамалық негізін талдау және синтез, жүйелік, формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық әдістер, контент-талдау, құқықтық модельдеу және құқық қолдану практикасын талдау сияқты жалпығылыми және арнайы заңи әдістер құрайды. Зерттеу нәтижесінде АСБ бар балалардың құқықтарын іске асырудағы негізгі мәселелер, атап айтқанда диагностиканың жетілмегендігі, бірыңғай ведомствоаралық тәсілдің болмауы, кадр тапшылығы, дәлелді түзету әдістерінің жеткіліксіз қолжетімділігі және Аурулардың

халықаралық жіктемесінің 11-қайта қаралымына (АХЖ-11) көшу қажеттілігі анықталды. Авторлар мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыруға бағытталған ұйымдастырушылық және заңнамалық сипаттағы кешенді ұсыныстар ұсынды. Зерттеудің құндылығы Қазақстан Республикасында АСБ бар балалардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнаманы одан әрі дамыту үшін ғылыми негіз қалыптастыруында және медициналық, әлеуметтік және білім беру қызметтерінің қолжетімділігін арттыруға, құқық қолдану практикасын жетілдіруге әрі АСБ бар балалардың қоғамға толыққанды кірігуін қамтамасыз етуге бағытталған практикалық тетіктерді әзірлеуінде көрінеді.

Түйін сөздер: аутизм, аутизм спектрінің бұзылыстары (АСБ), АСБ бар балалар, құқықтарды іске асыру, диагностика, түзету, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация (ПМПК), мемлекеттік органдар, инклюзия, заңнама

Zh.A. Bitabarova¹, A.Zh. Tussupova², N.B. Mynbayeva³

¹Q University, Almaty, Kazakhstan

²al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: ¹bitabarova@gmail.com, ²alma_gul_t@mail.ru, ³mynbaeva@mail.ru)

Current issues in the realization of the rights of children with autism spectrum disorder in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Against the backdrop of the steady increase in the number of children with autism spectrum disorder (ASD), improving the legal regulation of their status and ensuring the effective implementation of their state-guaranteed rights has become an issue of particular importance. The purpose of this study is to identify the systemic challenges in the implementation of the rights of children with ASD in the Republic of Kazakhstan, to analyze the current legislation and law enforcement practice, and to develop scientifically grounded recommendations for their improvement. The main areas of the research include the analysis of legal mechanisms for early diagnosis, medical, social, and educational support for children with ASD, the assessment of the effectiveness of state regulation in this field, and the identification of priority directions for the development of national legislation. The scientific significance of the study lies in its comprehensive legal analysis of the legal status of children with ASD, which fills an existing gap in Kazakhstan's legal scholarship, while its practical significance is reflected in the development of specific recommendations aimed at improving legislation and law enforcement practice. The methodological framework is based on general scientific and special legal methods, including analysis and synthesis, the systemic approach, formal legal and comparative legal methods, content analysis, legal modeling, and the analysis of law enforcement practice. The study identifies the key challenges affecting the implementation of the rights of children with ASD, including deficiencies in diagnostic procedures, the absence of a unified interagency approach, a shortage of qualified professionals, limited access to evidence-based intervention methods, and the need to transition to the International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11). The authors propose a set of organizational and legislative measures aimed at enhancing the effectiveness of state policy in this area. The value of the research lies in establishing a scientific foundation for the further development of the legislation of the Republic of Kazakhstan on the protection of the rights of children with ASD and in developing practical mechanisms to improve access to medical, social, and educational services, strengthen law enforcement practice, and promote the full social inclusion of children with autism spectrum disorder.

Keywords: autism, autism spectrum disorder (ASD), children with ASD, implementation of rights, diagnosis, intervention, psychological, medical and pedagogical consultation (PMPC), public authorities, inclusion, legislation

References

1. Autism prevalence. Available at: Autism Speaks – <https://www.autismspeaks.org/autism-statistics-asd> (access date March 30, 2026)
2. According to the Ministry of Education of Kazakhstan, there are 237,000 children with special educational needs in the country. Available at: Sputnik Kazakhstan – <https://ru.sputnik.kz/20260401/v-astane-proydet-ezhegodnaya-vstrecha-roditeley-detey-s-autizmom-autism-talks-62332762.html> (access date March 30, 2026)
3. K. Nukeshtayeva et al. "Prevalence of Autism Risk among Children Undergoing Regular Psychophysical Development Screening in Kazakhstan." Available at: ScienceDirect – [https://www.ceghonline.com/article/S2213-3984\(24\)00199-4/fulltext](https://www.ceghonline.com/article/S2213-3984(24)00199-4/fulltext) (access date March 30, 2026)
4. K. Nukeshtayeva et al. "Epidemiological Trends in Autism and Other Neurodevelopmental Disorders in Kazakhstan (2016–2022): A Regional and National Perspective." Available at: Frontiers in Psychiatry – <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsyt.2025.1520460/full> (access date March 30, 2026)
5. See also the works of the following authors:
 - Nukeshtayeva K.G. "Study of the Application of the M-CHAT-R/F Questionnaire in Early Childhood Psychophysical Screening." PhD dissertation, Karaganda, 2024
 - Bekmurat A.T. "ABA Therapy in the Development of Lexical-Semantic Speech in Preschool Children with Autism." PhD dissertation, Almaty, 2025
 - Amirbekova G.E. "Social Rehabilitation of Children with Autism in Kazakhstan." PhD dissertation, Almaty, 2024
 - Amantayeva A.T. "Modern Methods and Tools Used in Diagnosing Autism Spectrum Disorders in Kazakhstan." Qazaq Journal of Young Scientist, 2025
 - A. Imamatdinova et al. "Autism Spectrum Disorders: Experience of Parents in Kazakhstan." Available at: BMC Public Health – <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-025-23764-3> (access date March 30, 2026)
 - N. Rakhymbayeva et al. "A Long-Term Engagement with a Social Robot for Autism Therapy." Available at: PubMed Central – <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8241906/> (access date March 30, 2026)
 - A. Sandygulova et al. "Robot-Assisted Therapy for Children with ASD and ADHD." Available at: Interaction design and methodology of robot-assisted therapy for children with severe ASD and ADHD (access date March 30, 2026)
 - Zhanuzakova P.M., Magauova A.S. "Psychological and Pedagogical Support for Children with ASD: Comparative Legal Analysis of International Experience." <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz/index.php/1-ped/article/view/2721> (дата обращения 30.03.2026г.) (access date March 30, 2026)
 - Zhanuzakova P.M., Magauova A.S. "Professional Readiness of Teachers for Supporting Children with ASD." Toraighyrov University Journal, 2025, p.334-349
6. International Classification of Diseases, 10th Revision (ICD-10). Available at: World Health Organization – <https://mkb-10.com> (access date march 30, 2026)
7. International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11). Available at: World Health Organization – <https://icd.who.int/ru/> access date march 30, 2026)

8. M-CHAT-R/F screening tool. Available at: <https://mchatscreen.com> (access date march 30, 2026)
9. ADOS-2 diagnostic tool. Available at: Western Psychological Services – <https://www.wpspublish.com/ados-2-autism-diagnostic-observation-schedule-second-edition> (access date march 30, 2026)
10. Order of the Minister of Health of Kazakhstan No. ҚР ДСМ-25 (2022) on Pediatric Care Standards. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027182> (access date march 30, 2026)
11. Code of the Republic of Kazakhstan “On Public Health and Healthcare System” (2020). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (access date march 30, 2026)
12. Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan (2014). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (access date march 30, 2026)
13. Tianyu Jin et al. “Genetic Effects of Homocysteine and Vitamin B on ASD.” Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38265752/> (access date march 30, 2026)
14. Maxime Cloutier et al. “Prenatal Exposure to Air Pollution and Autism Risk.” Available at: <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2840490> (access date March 30, 2026)
15. Clinical Protocol for Diagnosis and Treatment of ASD (Kazakhstan, 2021). Available at: <https://diseases.medelement.com> (access date march 30, 2026)
16. Concept of Inclusive Policy in Kazakhstan (2025–2030). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400001143> (access date march 30, 2026)
17. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 488 «On the Approval of the Programme for the Provision of Pre-school Education and Training for Children “Balapan” for 2010–2020». Repealed by Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 1119 of 21 October 2014. -https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000488?utm_source (access date march 30, 2026)

Сведения об авторах:

Битабарова Ж.А. – PhD, ассоциированный профессор школы права, Q University, ул. Байзакова 125/185, 050000, г. Алматы, Казахстан

Тусупова А.Ж. – кандидат юридических наук, ассистент-профессор кафедры международного права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050000, г. Алматы, Казахстан

Мынбаева Н.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор школы социальных наук и трансформативных гуманитарных исследований, Almaty Management University (ALMAU), ул. Розыбакиева, 227, 050000, г. Алматы, Казахстан

Битабарова Ж.А. – PhD, қауымдастырылған профессор, заң мектебі, Q University, Байзақов көшесі 125/185, 050000, Алматы, Қазақстан

Тусупова А.Ж. – заң ғылымдарының кандидаты, ассистент-профессор, халықаралық құқық кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аль-Фараби д., 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Мынбаева Н.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Әлеуметтік ғылымдар және трансформациялық гуманитарлық факультеті, Алматы Менеджмент Университеті (ALMAU), Розыбакиев көшесі, 227, 050000, Алматы, Қазақстан

Bitabarova Zh.A. – PhD, Associate Professor, School of Law, Q University, 125/185 Baizakov Street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Tussupova A.Zh. – candidate of legal sciences, Assistant Professor, international law department, al-Farabi Kazakh National University, 71, al-Farabi av., 050000, Almaty, Kazakhstan

Mynbayeva N.B. – corresponding author, candidate of legal sciences, Associate Professor, School of Social Sciences and Transformative Humanities, Almaty Management University (ALMAU), 227 Rosybakiev street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық /
Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права.
Конституционное право**

ГРНТИ 10.15.23

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-35-49>

Научная статья

**Содержание и специфика статуса судьи конституционного суда:
теоретико-правовой анализ**

С.Г. Кожахметова*¹, Г.Ж. Тулеубаева², А.О. Касымбек³

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

²Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, Тараз, Казахстан

³Международный Казахско-Турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

(e-mail: ¹k_saulet@mail.ru, ²g.tuleubayeva@yandex.kz, ³info@ayu.edu.kz)

Аннотация. В исследовании рассматриваются теоретико-правовые основы правового статуса судьи Конституционного Суда. Особое внимание уделяется конституционно-правовой природе статуса судьи органа конституционного контроля, его месту в системе государственной власти, а также роли в обеспечении верховенства Конституции, защиты прав и свобод человека и гражданина. Актуальность данной темы обусловлена тем, что Конституционный Суд выступает важнейшим институтом конституционного контроля, деятельность которого направлена на поддержание баланса между ветвями власти, соблюдение принципов правового государства и укрепление конституционной законности.

Целью научной статьи является раскрытие содержания и специфики статуса судьи Конституционного Суда с акцентом на сравнительно-правовой анализ отдельных национальных моделей, в частности законодательства Российской Федерации и Польской Республики. В связи с этим в статье рассматриваются понятие, основные элементы структуры и особенности статуса судьи Конституционного Суда Республики Казахстан. Отдельное внимание уделяется таким составляющим правового статуса, как права и обязанности судьи, гарантии независимости, требования к кандидатурам, ограничения и запреты, а также порядок прекращения полномочий и основания ответственности.

В ходе исследования подчёркивается, что статус судьи Конституционного Суда имеет особую правовую природу, поскольку он связан не только с осуществлением правосудия, но и с защитой основ конституционного строя. Судья Конституционного Суда должен обладать высоким уровнем профессиональной подготовки, правовой культуры, независимости и беспристрастности.

На основе проведённого анализа формулируются выводы о значении статуса судьи Конституционного Суда Республики Казахстан для стабильности

Поступила: 01.02.2026. Одобрена: 25.06.2026. Доступна онлайн: 30.06.2026

конституционного строя, обеспечения законности, укрепления доверия общества к институтам государственной власти и дальнейшего развития правового государства.

Ключевые слова: конституционный контроль, Конституционный Суд, правовой статус, конституционный судья, модели статуса судьи, конституционный статус судьи.

Введение

При воссоздании Конституционного Суда Республики Казахстан (КСРК) как результата конституционной модернизации 2022 года возникает вопрос о лицах, которые проводят конституционный контроль. Судья КСРК кем он предстает в должности публичной власти, каков его статус? Ведь при нынешней модели конституционного контроля в Казахстане изменен и статус судьи КСРК.

В юридической доктрине судья традиционно рассматривается как носитель судебной власти. Однако данное положение неприменимо к судьям КСРК, поскольку КСРК, учрежденный в 2023 году, институционально не относится к судебной власти, что обуславливает особую правовую природу их статуса. Поэтому статус судьи Конституционного Суда обладает самостоятельной правовой природой и не тождествен статусу судей судов общей юрисдикции, что требует его специального теоретико-правового осмысления.

В связи с этим при определении конституционно-правового статуса судей КСРК первоочередное значение имеет анализ соотношения национальных правовых позиций с международными стандартами конституционного правосудия. В данном контексте особого внимания заслуживают международные институциональные механизмы, направленные на формирование и развитие статуса судей конституционных судов и их профессиональной деятельности, в частности активная роль Венецианской комиссии, а также деятельность Совместного совета по конституционному правосудию.

Материалы и методы исследования

В процессе исследования использованы научные труды (отечественные и иностранные), нормативные правовые акты РК и международные правовые акты, посвященные статусу судьи Конституционного суда.

В основном при изучении применялся сравнительно-правовой метод для выявления общих и отличительных признаков статуса судьи КС посредством его сопоставления с аналогичными правовыми институтами в зарубежных государствах (например, в Российской Федерации и Польской Республике). В результате выявлены как общие закономерности, так и отличия национальной системы конституционного контроля и статуса судьи КСРК. Применен также формально-юридический метод для анализа понятий и юридических категорий, как «статус судьи КС», «спефика ее реализации» и др. В результате авторами представлено определение «конституционный судья».

Системно-структурный метод позволил раскрыть элементы правового статуса судьи во взаимосвязи и целостности, тогда как историко-правовой выявляет особенности эволюции института конституционного правосудия и сопоставления национальной

модели с зарубежной практикой. Выявлена с помощью применения данного метода важность профессиональной компетентности судей КС. В целом для раскрытия содержания правового положения судей и выявления его специфики в отличие от других судей применены общие методы научного познания: системный анализ и логико-догматический подход.

Результаты и их обсуждение

При рассмотрении данной работы возникает вопрос о международном акте, об едином стандарте статуса судьи (лиц), проводимом конституционном контроле. На момент проведения исследования оказалось, что единого и унифицированного, как такового стандарта именно о статусе конституционного судьи не существует. Также и на официальном интернет-ресурсе Венецианской комиссии (ВК) не удалось найти какого-либо специального документа, который бы характеризовал международно-правовой статус судьи или члена органа, осуществляющего конституционный контроль. Однако общепризнанный документ существует, к примеру, Европейская хартия о статусе судей судов общей юрисдикции [1]. Документ носит рекомендательный характер, включает в себя все ключевые аспекты статуса судьи и направлен на обеспечение качественной судебной защиты.

Интересным является следующий документ, который составлен только о Составе конституционных судов (CDL-STD (1997)020) [2]. Касательно сути данного документа, если вкратце, в его содержание входят положения о формировании Конституционных судов, информация о назначении судей и об их избрании, об отборе судей также о назначении Председателя. Основные требования для кандидатов в судьи, вопросы их иммунитета, отставки, ограничений, пожелания самих судей по улучшению их статуса. Однако необходимо отметить то, что данный документ рекомендательный, и в его содержание вошли действующие КС не всех стран мира. Более того, уже прошло очень много времени со дня его принятия, полагаем, нужно обновить данные и переиздать.

Однозначно отсутствие единого международного документа никак не влияет на создание и функционирование органа по осуществлению конституционного контроля. Вместе с тем анализ сложившейся ситуации свидетельствует о наличии такого документа, как «Европейская хартия о статусе судей», что позволяет обосновать целесообразность разработки отдельного специализированного документа на основе акта, принятого Венецианской комиссией в 1997 году.

Казахстан активно проводит сотрудничество с Европейским Союзом, применяя возможность без вхождения в его состав, быть официальным членом ВК. За годы сотрудничества по вопросам эффективности осуществления конституционного контроля РК не раз обращался за рекомендациями.

Конституционный контроль осуществляется судьей Конституционного суда Республики Казахстан (далее, судья КС), что именно входит в «правовой модус» судьи КС? По поводу данного вопроса интересным является мнение Н.В. Витрука, он отмечает, что правовой статус судьи КС включает: права, обязанности, запреты; принципы и гарантии их деятельности. Тем самым он указывает: «В совокупности правовой статус и его юридические гарантии определяют правовое положение судьи» [3].

Он относит статус судьи КС специальному статусу, который отличается от единого статуса судей государства (РФ), который состоит из прав, обязанностей и запретов.

Также он отмечает, что статус конкретного судьи КС индивидуален, так как судья может быть в отставке, он может получать от государства пособие (пенсию) и т.п.

Как и полагается всегда в его состав входят права и обязанности субъектов, их гарантии и ответственность. Также можно сюда отнести и специфические правовые принципы их деятельности.

Как отмечает про статус судей С.А. Акимбекова: «Правовой статус судей – это особый судеустройственный институт, обуславливающий правовое положение судьи как государственного деятеля» [4].

В своем труде к статусу судьи В.Е. Чиркин относит: «назначаемость (выборность), независимость, неприкосновенность, несовместимость, деполитизация и департизация» [5]. Ученый в данной работе описывает статус как общий для судей всех судов. Ведь в России КСРФ входит в судебную ветвь власти.

Интересным представляется работа о становлении и развитии конституционных судов постсоветских стран, в своей работе авторы указывают, «...что создание в постсоветских странах органа конституционного контроля происходило идентично, но в странах Кыргызстане, Туркменистане и в Казахстане отличаются. Отмечено, что во многих из них создаются на основании специальных законов о конституционных судах, где практически каждый из них содержит соответствующие нормы, и безусловно есть нормы о статусе конституционных судей и о гарантиях их деятельности» [6].

Бондарь Н.С. указывает на статусные характеристики лиц, относящихся к судейскому корпусу в целом. Он также отмечает статус всех судей, включая и статус судьи КСРФ на основании мотивировочной части Постановления КСРФ (20.07.2011г.), что «сама категория статуса судьи основывается на глубоком переплетении и взаимообусловленности формально-юридических и нравственно-этических начал...», также отмечает, что исторически основы правового статуса судьи в каждом государстве индивидуальны и постоянно развиваются» [7].

Соответственно Конституционный Суд Российской Федерации (КСРФ) относится к судебной власти. Судья КС является также как и судьи других судов, носителем судебной власти. Поэтому специальный Закон О статусе судей РФ (26.06.1992 г.) может регулировать правовое положение судей всех судов [8]. Для казахстанской модели конституционного контроля такой подход невозможен в силу вышеназванных обстоятельств. Обратимся к нормам действующего конституционного законодательства РК касательно статуса судьи в общем виде. В Конституционном Законе РК от 25.12.2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» п.1 ст.23 содержится понятие «судья», где сказано: «судья ...носитель судебной власти» [9].

В Конституционном Законе РК о КСРК отсутствует отдельная норма, раскрывающая подробно понятие «судья КСРК» (конституционный судья), в п.1 ст.4 закреплено: «Председатель, заместитель Председателя и судьи КС являются лицами, которые занимают *ответственную государственную должность...*». Но тут возникает вопрос, ведь в «Реестре должностей...» соответственно нет про «конституционного судью», как и про судью в целом [10].

Касательно данного вопроса, то Закон РК от 23.11.2015 года «О государственной службе Республики Казахстан» содержит лишь понятие «должностное лицо» [11]. Данный Закон не раскрывает, что означает «*ответственная государственная должность*». Другой Закон РК от 18.11.2015 года «О противодействии коррупции» содержит понятие, в

подпункте 1-1) «лицо, занимающее ответственную государственную должность, – лицо, занимающее должность, которая установлена Конституцией РК, конституционными и иными законами РК для непосредственного исполнения функций государства и полномочий государственных органов...» [12].

Суть в том, что данная норма не раскрывает подробно дефиницию, далее лишь перечисляет, кто относится к таковым: это депутаты Парламента, судья, судья КСРК, омбудсмен... Читая понятие в двух разных правовых актах, приходим к выводу, что нигде нет понятия «конституционный судья». Поэтому, мы полагаем, необходимо разработать понятие «судья КСРК», закрепив отдельной нормой в действующем Конституционном Законе РК О КСРК. Либо необходимо разработать отдельный Закон РК «О статусе судей и сотрудников КСРК».

Следовательно, в основном раскрывается понятие «судья» общих судов, касательно именно судьи КСРК, соответствующий источник отсутствовал на момент проведения исследования, где бы подробно раскрывался данный термин.

В связи с этим полагаем целесообразным внести дополнение во вторую главу действующего конституционного закона следующую дефиницию: «Судья КСРК – государственное должностное лицо, наделенное полномочиями по осуществлению конституционного производства и обеспечения верховенства Конституции, возложенных на него настоящим конституционным законом» (предложено авторами).

Из вышерассмотренной научной литературы и норм конституционного законодательства полагаем, что правовому статусу судьи КС присуща комплексность, так в их правовое положение входят элементы, начиная с требований к кандидату на должность судьи, вопросы отбора и конкурса, порядок назначения или избрания, требования к судье, гарантий их деятельности, ограничения и полномочия судьи, а также вопросы отставки судьи как заключительного элемента. Рассмотрим соответственно некоторые элементы данного правового положения.

Как отмечается в юридической литературе, правовой статус судьи КСРК определяется нормами Конституции и конституционного закона. В частности, статья 71 Конституции РК устанавливает восьмилетний срок полномочий без права повторного назначения, порядок формирования состава суда и гарантии судейского иммунитета [13].

О правовом статусе судьи КСРК Конституционный закон «О Конституционном Суде Республики Казахстан» содержит главу «Статус судей КС» (статьи с 4 по 9). В п.1 ст.4, закреплено: «судья КС, это лицо, занимающее ответственную государственную должность» [14].

Проведя сравнительный анализ законодательства иностранных государств, отметим, что в Законе Российской Федерации от 26 июня 1992 года «О статусе судей в Российской Федерации» в ст.1 утверждено: «Судьями являются лица, наделенные в конституционном порядке полномочиями осуществлять правосудие и исполняющие свои обязанности на профессиональной основе». Далее в п.1 ст. 2 закреплено об единстве статуса всех судей РФ, касательно статуса судьи КС РФ идет отсылка на отдельный Федеральный конституционный закон от 21.07.1994 года «О Конституционном суде РФ». Глава 2 Федерального конституционного закона РФ от 21.07.1994 года «О Конституционном Суде Российской Федерации» устанавливает статус судей КСРФ. В ней закреплены требования к кандидатам (ст.8), порядок назначения судей КС (ст.9), принесение присяги (ст.10), запреты на занятия, несовместимые с должностью (ст.11), срок полномочий (ст.12), гарантий (ст.13,14-16) [15].

При характеристике конституционно-правового статуса судьи КС ключевое значение приобретает принцип его независимости, поскольку именно независимость судей выступает необходимым условием эффективного проведения конституционного контроля. По этому вопросу польский ученый Марек Зубик отмечает следующее: «Независимость судьи предполагает: беспристрастность по отношению у участникам процесса; независимость от несудебных органов, учреждений и организаций; независимость судьи по отношению к властям и другим судебным органам; независимость от влияния политических факторов, особенно политических партий; внутренняя независимость судьи» [16].

Анализ правового статуса судей Конституционного Трибунала Республики Польша (КТРП) свидетельствует, что они регламентированы в Законе от 30 ноября 2016 года «О статусе судей Конституционного Трибунала» Польской Республики, во II Главе «Права и обязанности судьи Трибунала» закреплены права на: независимость (ст.6), социальные гарантии и финансирование (ст.16, 17, 18а), доступ к секретной информации (ст.9), иммунитет (ст.12, 13). Также и обязанности, к примеру, некоторые: соблюдение Конституции (ст.6), соблюдение этики (ст.7), приносить присягу (п.1 ст.4), сохранение тайны (ст.5), представлять декларацию (ст.13) и др. Ограничения и запреты: на политическую деятельность (п.1 ст.10), на иную оплачиваемую работу (п.2 ст.10), вопросы отвода (ст.8), привлечение к дисциплинарной ответственности (ст.24) и др. Достаточно подробные запреты установлены в ст.11, в основном по поводу коммерческой деятельности. Также данный Закон содержит нормы по поводу прав и обязанностей судьи КТ в отставке [17].

В отношении правового статуса органа, осуществляющего конституционный контроль, в научной статье ученый Чахор Р.Р., отмечая общие сходства деятельности органов и лиц осуществляющих конституционный контроль, все же отмечает различия, которые выражаются в порядке назначения, численности состава, количестве субъектов, имеющих право подачи обращений, также и в объеме их компетенций. Он указывает, что КСРК, также как и КТРП, относится к судебной власти, хотя на основе конституционного законодательства Казахстана дело обстоит иначе [18].

Сравнительно-правовой анализ позволяет сделать вывод, что Конституционные суды России и Польши являются органами судебной власти, тогда как КСРК не включен в судебную систему. Особенностью польской модели является наличие специального закона, регулирующего статус судей КТ. В этой связи представляется обоснованным принятие в РК отдельного закона «О статусе судей и сотрудников КСРК», направленного на комплексное регламентирование их правового статуса (См. выше).

Наряду с гарантиями деятельности судей КС, имеются и ограничения, к примеру, в Польше судьи в течение своего срока полномочий не могут быть членами политических партий, профсоюзов, вести публичную деятельность, несовместимую с деятельностью судьи КТ (п.3 ст.195), в РФ аналогично (ст. 11 ФКЗ КСРФ). Также и в РК содержатся аналогичные нормы (ст. 4 КЗ КСРК).

В отличие от казахстанского законодательства по поводу ограничений и запретов судьям КСРФ дополнительно необходимо соблюдать все предписания еще одного Закона РФ от 26.06.1992 года «О статусе судей в Российской Федерации». В целом, по данному критерию, ограничения судьи при осуществлении им конституционного контроля почти аналогичны в рассматриваемых странах.

Указывая по поводу запрета высказываний судьями КС своего мнения в СМИ, а также о финансовом запрете ученых М.В. Баглай отмечает: «Судье запрещается открывать, иметь счета, хранить наличные денежные средства и ценности в зарубежных иностранных банках» [19].

В РФ на основании норм статей 17-19 ФКЗ РФ КСРФ, которые содержат нормы приостановления, прекращения деятельности и отставки судей КС, ст. 17 устанавливает порядок приостановления полномочий (к примеру, при временной нетрудоспособности), также ст.18 регулирует случаи прекращения полномочий, включая 12 оснований и длительную неспособность к труду (10 месяцев подряд) по состоянию здоровья[15].

Также о прекращении полномочий судьи КС ученый М.В. Баглай отмечает следующее: «Полномочия судьи КСРФ прекращаются практически по тем же основаниям, что и у судей других судов. В частности, это: обвинительный приговор, вступивший в силу; поступок, порочащий честь и достоинство и др...» [19].

Следовательно в РК судьи КСРК прекращают либо приостанавливают свои полномочия на основании ст.8-9 КЗ КСРК, в ст.8 указан порядок приостановлений полномочий судьи КС (здоровье, безвестное отсутствие, задержание), в ст. 9 детально в 10 подпунктах расписан порядок прекращения полномочий[14].

В юридической литературе отмечено мнение судьи Верховного Суда (в отставке) Н.И. Мамонтова на момент обсуждения проекта принятия закона о КСРК. В своем труде, разъясняя личное мнение по поводу статуса судьи КСРК, он предлагает свою позицию в конкретных предложениях. Он указывает на общую специфику оснований ст.9 и подчеркивает, что они также относятся и к заместителю и Председателю КСРК, поэтому он предложил изложить так: «Освобождение от должности Председателя и заместителя Председателя Конституционного Суда не влечет одновременное освобождение от должности судьи Конституционного Суда» [20]. Но в действующем КЗ КСРК от 05.11.2022 г. в п.5 ст. 9 указано только о заместителе Председателя КСРК. Хотя на основании п.1 ст.6 не предусмотрено отдельного срока полномочий Председателя КСРК. Необходимо скорее всего дописать, как утверждает Н.И. Мамонтов.

По вопросу прекращения полномочий судьи КС во всех рассмотренных странах есть и сходства, и отличия. Все тонкости по прекращению деятельности судей КС детально регулируются уполномоченными органами также и главами государств.

Сравнительное исследование правового статуса судьи КСРК и КСРФ провели ученые Б.А. Ревнов, Д.В. Кохман, они приходят к выводу, «...что аналогичны положения статуса судьи двух стран, также и их права, текст присяги и пр. Но по поводу различия они указывают, что на судью КСРФ за совершение дисциплинарного проступка может быть (по решению КСРФ) наложено дисциплинарное взыскание в виде предупреждения или прекращения полномочий, тогда как казахстанские коллеги вообще не подлежат дисциплинарной ответственности, что императивно закреплено на законодательном уровне»[21].

Конституционный контроль является конституционным институтом, следовательно, и статус судьи, осуществляющего его, также является конституционным и регулируется нормами Конституции и конститутивного закона. На их основе рассмотрим права и обязанности судьи КСРК. Итак, из норм КЗ КСРК вытекает, что обязанностями судьи КСРК являются: быть беспристрастным; подчиняться Конституции; обеспечивать верховенство Конституции; не разглашать информацию до вынесения решения; соблюдать ограничения;

участвовать во всех заседаниях. Относительно прав, то судьи КС соответственно обладают свободой на независимую деятельность, равенством прав всех судей, полной неприкосновенностью, доступом к финансовому и социальному обеспечению, правом на самоотвод; могут участвовать во всех заседаниях и без внешнего давления проводить конституционный контроль и принимать решения, выражать свое мнение.

Таким образом, из вышерассмотренного полагаем, что необходимо включить к обязанностям, внося дополнение в соответствующий закон о соблюдении норм Конституции, о правилах соблюдения этических норм, об информировании о конфликтах интересов, о сохранении тайны совещательных комнат, о поддержании и повышении профессионального уровня. Представляется обоснованным закрепление указанных положений в отдельном Законе Республики Казахстан (*См. выше*).

Обратим внимание на труд отечественной науки, в нем ученые Сарпеков Р.К., Караев А.А. отмечают: «КС необходимо уяснить значение словосочетаний: ...не менее важными представляются пределы внутренней мотивации судей, их личные убеждения и правовые взгляды, политическая целесообразность, реальная независимость судей и многое другое» [22]. Ученые тем самым показывают необходимость обращать внимание на то, что существенное влияние на конституционное производство оказывают субъективные факторы, включая внутреннюю мотивацию, личные убеждения и взгляды судей. Уместно отметить, что деятельность КС не сводится к механическому применению норм права, поскольку на процесс конституционного контроля могут влиять и субъективные факторы, связанные с высоким профессионализмом судей. Это еще раз говорит о важности не только принципов конституционного производства, но и о реальном воплощении гарантий деятельности судей с учетом высокой морали, профессионализма и чувства долга профессии самих судей Конституционного суда.

Еще один труд представляет интерес, авторы Калмаганбетова Д.Б., Есентемирова А.М., рассматривая практическую деятельность КСРК с примерами по результатам конституционного производства, приводят сравнительный анализ по их функционированию. Они утверждают следующие преимущества КС: «специализацию конституционного права; независимость от общей судебной системы; прямой доступ граждан конституционному правосудию; контроль над законодательным процессом; укрепление системы сдержек и противовесов...». Они тем самым отмечают, что его деятельность способствует справедливости, правовой стабильности и независимым решениям судей КСРК [23].

В связи с вышеизложенными обстоятельствами полагаем: необходимо сформулировать и внедрить собственный рейтинг судей КСРК, безусловно, на основе различных рейтингов международного значения, таких как индекс верховенства права WJP; индекс восприятия коррупции в государственных органах, бизнесе, проводимой «О Transparency International», индекс оценок демократизации общества Polity IV и др.). Ведь Казахстан во многих из них принимает участие по разным индикаторам.

Таким образом, на основании вышеизложенного отметим, что самой важной спецификой статуса судьи КС выступает некий особый правовой режим, который включает в себя высокие требования к кандидату в судьи КС, особый порядок назначения и особые полномочия. Следует, что конституционное производство осуществляют судьи Конституционного Суда, полагаем необходимо внести дополнение в п.5 ст.3 КЗ «О судебной системе и статусе судей РК» об особом статусе КСРК. Полагаем, такое сравнение

требует дальнейшего, более подробного аналитического исследования, которое выходит за рамки данной работы.

Заключение

Из вышерассмотренного полагаем: на международном масштабе нужно принять в качестве типового отдельный документ «Правовой статус судей Конституционного Суда» по образцу Европейской Хартии «Правовой статус судей».

В отечественной и зарубежной юридической науке вопросам исследования правового статуса конституционного судьи уделяется недостаточное внимание. Данная проблема имеет особую актуальность для Республики Казахстан, поскольку Конституционный Суд, как и в большинстве европейских государств, относится к судебной ветви власти. В связи с этим представляется целесообразным нормативное закрепление понятия «конституционный судья» (судья Конституционного Суда) путем внесения соответствующих изменений в действующее законодательство либо принятия специального Закона «О статусе судей и сотрудников Конституционного Суда Республики Казахстан». Более того, деятельность судей Конституционного Суда обеспечивается аппаратом, правовой статус работников которого регулируется комплексом нормативных правовых актов, включая Конституционный закон о Конституционном Суде, Регламент Конституционного Суда, Положение об Аппарате, Закон «О государственной службе Республики Казахстан», Реестр политических и административных государственных должностей и иные нормативные правовые акты. Представляется целесообразным консолидировать положения, регламентирующие правовой статус работников аппарата КСРК, в едином нормативном правовом акте.

Из вышеизложенного можно также утверждать о необходимости разработки на законодательном уровне и принятия подзаконного акта об алгоритме отбора кандидата в судьи КСРК.

Необходимо также отметить то, что есть страны, где нет установленного срока полномочий судьи КС (к примеру, в РФ). На наш взгляд все же должна быть каденционность как одного из стабилизирующего фактора гарантии деятельности судьи КС. Ведь отсутствие каденционности может привести к авторитаризму. Вопросы касательно ограничений и запретов, а также прекращения деятельности судьи КС аналогичны в рассмотренных странах.

Важно отметить о необходимости, кроме высокой компетентности и профессионализма, наличия таких человеческих качеств у судьи КСРК при осуществлении им своих полномочий, как высокая мораль, беспристрастность непредвзятость, уважение человеческого достоинства, наличие высокого эмоционального интеллекта, поскольку решение судья принимает со своей совестью и внутренним убеждением на основании подчинения нормам Конституции. Поэтому в целом, полагаем, что необходимо ввести рейтинг судьи КСРК для обеспечения прозрачности их деятельности и установления общественного доверия всего народа страны. Выводы и пути решения сформулированы выше в самом контексте, полагаем нет необходимости их дублировать.

Из вышеизложенного считаем, что правовой статус судьи КС является комплексным институтом, содержащим элементы и образующим структуру из определенных уровней. Так как эти вопросы требуют самостоятельного концептуального осмысления, которое в

рамках одной научной статьи раскрыть невозможно. Поэтому некоторые элементы из статуса судьи КСРК, такие как полномочия, требования к кандидату в судьи и порядок их назначения, вопросы гарантий их деятельности будут рассмотрены в отдельных исследованиях.

Вклад авторов:

Кожамметова С.Г. – выполнила концептуальное оформление исследования, сформировала его структурную модель, провела всесторонний анализ и интерпретацию полученных данных, подготовила основное содержание работы и осуществила итоговую научную и литературную редакцию перед представлением к публикации.

Тулеубаева Г.Ж. – сформировала методологический каркас исследования, организовала сбор и первичную обработку данных, а также доработала разделы, отражающие теоретические аспекты.

Касымбек А.О. – осуществила сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства и научной литературы, участвовала в систематизации и обобщении результатов исследования, подготовила отдельные разделы статьи, посвящённые анализу правового статуса судьи Конституционного Суда, а также приняла участие в согласовании окончательной редакции рукописи.

Все три автора приняли участие в сборе и систематизации материалов, проведении сравнительно-правового анализа и подготовке окончательной редакции статьи.

Список литературы

1. Европейская хартия о законе о статусе судей // URL: <https://rm.coe.int/090000168092934f> (дата обращения: 24.12.2025)
2. Состав конституционных судов. CDL-STD (1997)020 // URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-STD\(1997\)020-rus](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-STD(1997)020-rus) (дата обращения: 24.12.2025)
3. Витрук Н.В. Конституционное правосудие: Судебно-конституционное право и процесс. – 3-е изд. – М., 2010. – 592 с.
4. Акимбекова С.А. Правовой статус судьи в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства РК. - 4(49) 2017. – С. 35-44
5. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. - 9-е изд., перераб. и доп. - М., 2024. - 528 с.
6. Yakunin, V., Abramova, M. Post-Soviet Political and Legal Transformations: Institutional Design of Constitutional Justice in the Commonwealth of Independent States (CIS) // Cuestiones Constitucionales, (49), 2023 doi.org/10.22201/ij.24484881e.2023.49.18577 // URL: <https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/cuestiones-constitucionales/article/view/18577/18803> (date of reference: 24.12.2025)
7. Бондарь Н.С. Правосудие: ориентация на Конституцию: Монография / Н.С. Бондарь, А.А. Джагарян. – М., 2024. – 224 с.
8. Закон Российской Федерации от 26 июня 1992 г. №3132 «О статусе судей в Российской Федерации» // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_648/4d8e5c2861e2804060863fe1597141bc15c8cf45/ (дата обращения: 25.12.2025)
9. Конституционный Закон Республики Казахстан от 25.12.2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164&pos=548;-48#pos=548;-48 (дата обращения: 25.12.2025)

10. Указ Президента Республики Казахстан от 29.12.2015 года «Об утверждении Реестра должностей политических и административных государственных служащих» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000150> (дата обращения: 25.12.2025)
11. Закон Республики Казахстан от 23.11.2015 года «О государственной службе Республики Казахстан» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36786682&pos=117;-52#pos=117;-52 (дата обращения: 25.12.2025)
12. Закон Республики Казахстан от 18.11.2015 года «О противодействии коррупции» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302&pos=56;-44#pos=56;-44 (дата обращения: 25.12.2025)
13. Конституция Республики Казахстан 30.08.1995 // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K95000-1000> (дата обращения: 25.12.2025)
14. Конституционный Закон Республики Казахстан от 05.11.2022 «О Конституционном Суде Республики Казахстан» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153#z17> (дата обращения: 25.12.2025)
15. Федеральный конституционный закон Российской Федерации 21.07.1994 года «О Конституционном Суде Российской Федерации» // URL: https://base.garant.ru/10101207/56ae36fc84d31bc2f9c0b07177fa16a9/#block_1200 (дата обращения: 25.12.2025)
16. Marek Zubik Status prawny sedziego Trybunalu Konstytucyjnego. Monografia. – Warszawa, 2011. – 216 s.
17. Ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o statusie sędziów Trybunału Konstytucyjnego // URL: https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/ustawa_o_statusie_sedziow_Trybunalu_Konstytucyjnego.pdf (дата доступа: 26.12.2025)
18. Чахор Р.Р. Правовое положение Конституционных судов в Конституциях Республики Польша и Республики Казахстан. Сравнительный анализ // Вестник Института законодательства и правовой информации РК №1, 2025 С. 197-204. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-polozhenie-konstitutsionnyh-sudov-v-konstitutsiyah-respubliki-polsha-i-respubliki-kazahstan-sravnitelnyy-analiz/viewer> (дата обращения: 26.12.2025)
19. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник / М.В. Баглай. – 14-е изд., изм. и доп. – М., 2025. – 704 с. // URL: <https://znanium.ru/read?id=454632> (дата обращения: 26.12.2025)
20. Мамонтов Н.И. Предложения по проекту Конституционного Закона «О Конституционном Суде Республики Казахстан» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32333283&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 26.12.2025)
21. Ревнов Б.А., Кохман Д.В. Сравнительно-правовой анализ Конституционных судов Российской Федерации и Республики Казахстан: процессуальный аспект // Пролог. 2023.- №2. – С. 54-61 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-konstitutsionnyh-sudov-rossiyskoj-federatsii-i-respubliki-kazahstan-protsessualnyy-aspekt> (дата обращения: 26.12.2025)
22. Сарпеков Р.К., Караев А.А. Конституционный контроль как инструмент совершенствования законодательства: некоторые проблемы // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. № 4(79) -2024. – С.51-59.
23. Kalmaganbetova D.B., Yessentemirova A. (2025). The constitutional court as a foundation of legal defense in Kazakhstan. Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. 2(151), pp.79-88.

С.Г. Кожухметова¹, Г.Ж. Тулеубаева², А.О. Касымбек³

¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

²Шерхан Муртаза атындағы Тараз халықаралық университеті, Тараз, Қазақстан

³Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(E-mail: ¹k_saulet@mail.ru, ²g.tuleubayeva@yandex.kz, ³info@ayu.edu.kz)

Конституциялық Сот судьясы мәртебесінің мазмұны мен ерекшелігі: теориялық және құқықтық талдау

Аңдатпа. Зерттеуде Конституциялық Сот судьясының құқықтық мәртебесінің теориялық-құқықтық негіздері қарастырылады. Конституциялық бақылау органының судьясы мәртебесінің конституциялық-құқықтық табиғатына, оның мемлекеттік билік жүйесіндегі орнына, сондай-ақ Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөліне ерекше назар аударылады. Тақырыптың өзектілігі Конституциялық Соттың билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті сақтауға, құқықтық мемлекет қағидаттарын қамтамасыз етуге және конституциялық заңдылықты нығайтуға бағытталған конституциялық бақылаудың маңызды институты болып табылатындығымен айқындалады.

Ғылыми мақаланың мақсаты – Конституциялық Сот судьясының мәртебесінің мазмұны мен ерекшеліктерін ашу, сондай-ақ Ресей Федерациясы мен Польша Республикасының заңнамасы мысалында жекелеген ұлттық модельдерге салыстырмалы-құқықтық талдау жасау. Осыған байланысты мақалада Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты судьясының құқықтық мәртебесінің ұғымы, негізгі құрылымдық элементтері мен ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар судьяның құқықтары мен міндеттері, тәуелсіздік кепілдіктері, кандидаттарға қойылатын талаптар, шектеулер мен тыйымдар, өкілеттіктерін тоқтату тәртібі және жауапкершілік негіздері жан-жақты талданады.

Зерттеу барысында Конституциялық Сот судьясының мәртебесі тек сот төрелігін жүзеге асырумен ғана емес, сонымен бірге конституциялық құрылыстың негіздерін қорғаумен байланысты ерекше құқықтық табиғатқа ие екендігі негізделеді. Конституциялық Сот судьясы жоғары кәсіби даярлыққа, құқықтық мәдениетке, тәуелсіздікке және бейтараптыққа ие болуы тиіс. Жүргізілген талдау нәтижесінде Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты судьясының құқықтық мәртебесінің конституциялық құрылыстың тұрақтылығын қамтамасыз етудегі, заңдылықты нығайтудағы, қоғамның мемлекеттік билік институттарына деген сенімін арттырудағы және құқықтық мемлекетті одан әрі дамытудағы маңызы туралы қорытындылар жасалады.

Түйін сөздер: конституциялық бақылау, Конституциялық Сот, құқықтық мәртебе, конституциялық судья, судья мәртебесінің модельдері, судьяның конституциялық мәртебесі

S.G. Kozhakhmetova¹, G.Zh. Tuleubayeva², A.O. Kasymbek³

¹*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

²*M.Kh. Dulaty Taraz International University, Taraz, Kazakhstan*

³*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan*

(e-mail: ¹k_saulet@mail.ru, ²g.tuleubayeva@yandex.kz, ³info@ayu.edu.kz)

Content and specific features of the status of a Constitutional court judge: a theoretical and legal analysis

Abstract. This study examines the theoretical and legal foundations of the legal status of a judge of the Constitutional Court. Particular attention is paid to the constitutional and legal nature of the status of a judge of the constitutional review body, the judge's place within the system of state authority, and the role in ensuring the supremacy of the Constitution and protecting human and civil rights and freedoms. The relevance of the topic is determined by the fact that the Constitutional Court serves as a key institution of constitutional review whose activities are aimed at maintaining the balance between the branches of government, upholding the principles of the rule of law, and strengthening constitutional legality.

The purpose of this article is to reveal the content and specific features of the legal status of a Constitutional Court judge, with particular emphasis on a comparative legal analysis of selected national models, specifically the legislation of the Russian Federation and the Republic of Poland. In this regard, the article examines the concept, principal structural elements, and specific characteristics of the legal status of judges of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is devoted to such components of legal status as the rights and duties of judges, guarantees of judicial independence, qualification requirements for candidates, legal restrictions and prohibitions, as well as the procedure for termination of judicial powers and the grounds for legal responsibility.

The study demonstrates that the legal status of a Constitutional Court judge possesses a unique legal nature, as it is associated not only with the administration of constitutional justice but also with safeguarding the foundations of the constitutional order. A Constitutional Court judge must possess a high level of professional competence, legal culture, independence, and impartiality. Based on the conducted analysis, the article concludes that the legal status of judges of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan plays a crucial role in ensuring the stability of the constitutional system, strengthening the rule of law, enhancing public confidence in state institutions, and promoting the further development of a democratic state governed by the rule of law.

Keywords: constitutional review, Constitutional Court, legal status, constitutional judge, models of judicial status, constitutional status of a judge.

References

1. Evropejskaja hartija o zakone o statuse sudej // URL: <https://rm.coe.int/090000168092934f> (data obrashhenija: 24.12.2025)
2. Sostav konstitucionnyh sudov. CDL-STD (1997)020 // URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-STD\(1997\)020-rus](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-STD(1997)020-rus) (data obrashhenija: 24.12.2025)
3. Vitruk N.V. Konstitucionnoe pravosudie: Sudebno-konstitucionnoe pravo i process. – 3-e izd. – M., 2010. – 592 s.
4. Akimbekova S.A. Pravovoj status sud'i v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK. - 4(49) 2017. – S. 35-44

5. Chirkin V.E. Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran. - 9-e izd., pererab. i dop. - M., 2024. - 528 s.
6. Yakunin, V., Abramova, M. Post-Soviet Political and Legal Transformations: Institutional Design of Constitutional Justice in the Commonwealth of Independent States (CIS) // Cuestiones Constitucionales, (49), 2023 doi.org/10.22201/ij.24484881e.2023.49.18577 // URL: <https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/cuestiones-constitucionales/article/view/18577/18803> (date of reference: 24.12.2025)
7. Bondar' N.S. Pravosudie: orientacija na Konstituciju: Monografija / N.S. Bondar', A.A. Dzhagarjan. - M., 2024. - 224 s.
8. Zakon Rossijskoj Federacii ot 26 ijunya 1992 g. №3132 «O statute sudej v Rossijskoj Federacii» // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_648/4d8e5c2861e2804060863fe1597141bc15c8cf45/ (data obrashhenija: 25.12.2025)
9. Konstitucionnyj Zakon Respubliki Kazahstan ot 25.12.2000 goda «O sudebnoj sisteme i statute sudej Respubliki Kazahstan» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164&pos=548;-48#pos=548;-48 (data obrashhenija: 25.12.2025)
10. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 29.12.2015 goda «Ob utverzhdenii Reestra dolzhnostej politicheskikh i administrativnyh gosudarstvennyh sluzhashhih» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000150> (data obrashhenija: 25.12.2025)
11. Zakon Respubliki Kazahstan ot 23.11.2015 goda «O gosudarstvennoj sluzhbe Respubliki Kazahstan» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36786682&pos=117;-52#pos=117;-52 (data obrashhenija: 25.12.2025)
12. Zakon Respubliki Kazahstan ot 18.11.2015 goda «O protivodejstvii korrupcii» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302&pos=56;-44#pos=56;-44 (data obrashhenija: 25.12.2025)
13. Konstitucija Respubliki Kazahstan 30.08.1995 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 25.12.2025)
14. Konstitucionnyj Zakon Respubliki Kazahstan ot 05.11.2022 «O Konstitucionnom Sude Respubliki Kazahstan» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153#z17> (data obrashhenija: 25.12.2025)
15. Federal'nyj konstitucionnyj zakon Rossijskoj Federacii 21.07.1994 goda «O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii» // URL: https://base.garant.ru/10101207/56ae36fc84d31bc2f9c0b07177fa16a9/#block_1200 (data obrashhenija: 25.12.2025)
16. Marek Zubik Status prawny sedziego Trybunalu Konstytucyjnego. Monografia. – Warszawa, 2011. - 216 s.
17. Ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o statusie sędziów Trybunału Konstytucyjnego // URL: https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/ustawa_o_statusie_sedziow_Trybunalu_Konstytucyjnego.pdf (data dostępu: 26.12.2025)
18. Chahor R.R. Pravovoe polozhenie Konstitucionnyh sudov v Konstitucijah Respubliki Pol'sha i Respubliki Kazahstan. Sravnitel'nyj analiz // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK №1, 2025 S. 197-204. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-polozhenie-konstitutsionnyh-sudov-v-konstitutsiyah-respubliki-polsha-i-respubliki-kazahstan-sravnitelnyy-analiz/viewer> (data obrashhenija: 26.12.2025)
19. Baglaj M.V. Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii: uchebnik / M.V. Baglaj. – 14-e izd., izm. i dop. – M., 2025. – 704 s. // URL: <https://znanium.ru/read?id=454632> (data obrashhenija: 26.12.2025)
20. Mamontov N.I. Predlozhenija po proektu Konstitucionnogo Zakona «O Konstitucionnom Sude Respubliki Kazahstan» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32333283&pos=5;-106#pos=5;-106 (data obrashhenija: 26.12.2025)

21. Revnov B.A., Kohman D.V. Sravnitel'no-pravovoj analiz Konstitucionnyh sudov Rossijskoj Federacii i Respubliki Kazahstan: processual'nyj aspekt // Prolog. 2023.- №2. – S. 54-61 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-konstitutsionnyh-sudov-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan-protseessualnyy-aspekt> (data obrashheniya: 26.12.2025).

22. Sarpekov R.K., Karaev A.A. Konstitucionnyj kontrol' kak instrument sovershenstvovaniya zakonodatel'stva: nekotorye problemy // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. № 4 (79)- 2024. – S.51-59.

23. Kalmaganbetova D.B., Yessentemirova A. (2025). The constitutional court as a foundation of legal defense in Kazakhstan. Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. 2(151), pp.79-88.

Авторлар туралы мәлімет:

Қожахметова С.Г. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Астана халықаралық университеті, Қабанбай батыр даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан

Тұлеубаева Г.Ж. – PhD докторы, профессор ассистенті, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Университеті, Желтоқсан көшесі, 69Б, 080000, Тараз, Қазақстан

Қасымбек А.О. – PhD докторы, заң факультетінің деканы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Саттарханов көшесі 95, 161200, Түркістан, Қазақстан

Кожакметова С.Г. – автор для корреспонденции, магистр юриспруденции, старший преподаватель, Международный университет Астана, проспект Кабанбай батыра, 8, 010000, Астана, Казахстан

Тұлеубаева Г.Ж. – доктор PhD, ассистент профессора, Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, ул. Желтоқсан, 69Б, 080000, Тараз, Казахстан

Касымбек А.О. – доктор PhD, декан юридического факультета, Международный Казахско-Турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Саттарханова 95, 161200, Туркестан, Казахстан

Kozhakhmetova S.G. – Corresponding author, Master of Law, Senior Lecturer, Astana International University, 8 Kabanbay Batyr Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan

Tuleubayeva G.Zh. – PhD, Assistant Professor, Sher Khan Murtaza International Taraz University, 69B Zheltoksan Street, 080000, Taraz, Kazakhstan

Kasymbek A.O. – PhD, Dean of the Faculty of Law, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, 95 Sattarkhanov Street, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық /
Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права.
Конституционное право**

IRSTI 10.77.51

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-50-64>

Scientific article

Intersections between child trafficking and educational perspectives

A.T. Batyrbekova*¹, A.SH. Mutalyapova², L.V. Bertovskii³

^{1,2}Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

(e-mail: ¹batyrbekova29@mail.ru, ²oan-12@mail.ru, ³bgl1980@yandex.ru)

Abstract. Child trafficking remains one of the most serious violations of children's rights and a significant social problem worldwide. The issue of child trafficking can be considered in an interdisciplinary context, linking it with various scientific fields. In order to determine the part that educational initiatives play in preventing child trafficking, this article will look at the problem from the perspectives of law and education, particularly as it relates to higher education.

It is known that certain crimes, such as child trafficking, domestic violence, forced child labor, etc., are committed due to a lack of education. Therefore, it is important to link the work of law enforcement agencies, especially those dealing with child trafficking, with education to better understand how to improve the quality and effectiveness of efforts to combat this crime. This paper examines the relationship between child trafficking in the legal context and education, particularly higher education. The study aims to analyze the understanding of the problem of child trafficking among university students in Ust-Kamenogorsk, Almaty and Astana. The work's primary goal is to determine how well-informed students are about the causes, effects, and measures to combat child trafficking, as well as how they view the issue from the perspectives of social and legal responsibility.

Keywords: child trafficking, higher education, student awareness, child rights, legal literacy.

Introduction

Recently, there has been an increase in the number of studies devoted to human trafficking, especially child trafficking. Thus, the issue has aroused a lot of interest among foreign and Kazakhstani researchers. In this context, the investigation of child trafficking issues and laws related to this topic became particularly relevant. The issue of child trafficking has been

Received: 11.03.2026. Accepted: 15.06.2026. Available online: 30.06.2026

examined from various perspectives: some study the basic concepts, parameters, and causes of child trafficking; others examine prevention measures and solutions.

It is also important to note that there are various studies examining the issue of child trafficking in an interdisciplinary context, including legal, social, economic, psychological, and educational aspects [1], [2], [3], [4]. In this article, the problem of child trafficking will be considered in both legal and educational contexts.

The issue of child trafficking is widespread in countries such as Africa, Thailand, South Asia, etc. [5], [6], [7]. Therefore, effective preventive measures are required to reduce the risk of child trafficking. Table 2 summarizes the latest available international and national statistics, illustrating the continuing vulnerability of children to trafficking and exploitation. These data provide a broader understanding of the current scope of the problem and justify the need for strengthened preventive interventions through education and public policy.

Value	Indicator
Identified victims of human trafficking in the world (2022)	69 627 people
Proportion of children among identified victims (2022)	38%
The proportion of girls among all victims	22%
The proportion of boys among all victims	16%
An increase in the number of identified victims in the world compared to 2019.	+25%
Identified victims of human trafficking in Kazakhstan (2024)	247 people
Some of them are children (2024)	54 children (21,9%)
Identified victims in Kazakhstan as of May 1, 2025	58 people
Some of them are children (2025)	10 children (17,2%)

(Global Report on Trafficking in Persons 2024 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf P. 41-42) [8]

Based on the data presented in Table 2, child trafficking remains a significant component of the global human trafficking problem. According to recent international statistics, children account for more than one-third of all identified trafficking victims worldwide, indicating their high vulnerability to various forms of exploitation. The increase in the number of detected victims compared to pre-pandemic levels suggests that trafficking networks continue to adapt to changing social and economic conditions.

The statistics from Kazakhstan demonstrate that child trafficking also remains a relevant issue at the national level (Retrieved from the internet portal of the Committee on Legal Statistics and special accounts of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan (CPSU RK) <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> [9]). In 2024, children constituted approximately one-fifth of all identified trafficking victims, confirming that minors remain a vulnerable group requiring special protection. Although the number of officially identified victims is lower than global figures, experts emphasize that trafficking crimes are often underreported, meaning that the actual scale of the problem may be considerably higher.

These findings support the argument that preventive measures should focus not only on law enforcement activities but also on addressing the social and educational factors that

increase children's vulnerability to trafficking. Educational institutions can play an important role in raising awareness, developing critical thinking skills, and informing young people about potential risks associated with exploitation and trafficking. Therefore, strengthening educational initiatives may contribute significantly to the prevention of child trafficking and the protection of children's rights.

According to Kazakhstani researchers, more attention should be paid by the government to solve issues such as violence against minors, child neglect, the increase in low-income families, and juvenile crime [10]. Considering that one of the main causes of child trafficking is poverty and social instability [11], solving this problem requires several changes in the education system and economic policy at the state level. Therefore, a comprehensive analysis of the problem of child trafficking and finding ways to prevent it is one of the important tasks of society, and solving such complex problems is possible only in a country with a conscious generation and educated citizens. *The goal of the study* is to investigate how child trafficking and the education sector intersect from a legal and educational standpoint, and to determine the elements that affect how educational establishments handle this problem. *To achieve the stated goal, the following objectives are set:*

- to examine the demographic characteristics of the participants to determine the relevance of the study to the issue of child trafficking;
- to assess the level of awareness and perception of participants regarding the problem of child trafficking, including key associations, ideas about risk factors and the most vulnerable age groups;
- to determine respondents' views on the effectiveness of existing measures to prevent child trafficking, as well as the effectiveness of legal and government mechanisms to combat this phenomenon;
- to identify participants' perceptions of the most effective approaches to supporting and reintegrating victims of child trafficking.

Existing research on the problem of child trafficking in Kazakhstan focuses primarily on the legal aspects, while the educational dimension, including the role of universities, is barely considered. This topic was investigated only from a legal perspective by several Kazakhstani authors [12], [3], [13]. However, there are no studies examining this topic in an interdisciplinary context. Therefore, this study will be the first study in Kazakhstan that examines the issue of child trafficking in connection with education, representing a unique interdisciplinary study at the intersection of human rights and higher education.

The legal framework for combating child trafficking in Kazakhstan has significantly evolved over the past decade. The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the protection of human rights and freedoms, including the rights of children. More specifically, the Law “On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan” establishes state guarantees for protecting children from exploitation, violence, and trafficking. In addition, the recently adopted Law “On Counteracting Human Trafficking” introduced a comprehensive mechanism for prevention, victim protection, interagency cooperation, and rehabilitation. Criminal liability for trafficking-related offences is regulated by several provisions of the Criminal Code of Kazakhstan, including Articles 128 and 135, which establish penalties for human trafficking and trafficking in minors. Furthermore, Kazakhstan has ratified major international legal instruments such as the UN Convention on the Rights of the Child and the Palermo Protocol, demonstrating its commitment to international standards in combating child trafficking.

According to the authors, the results of the study will be useful for human rights experts, policymakers against child trafficking, and universities.

Child Trafficking And Education

While the topic of child trafficking may seem far removed from education, there is a deep and multifaceted relationship between the two. Especially in the modern world, where good and high-quality education is the way to educate law-abiding citizens and create an economically developed country. The author argues that anti-trafficking training and education on the topic are very vital and needed [14]. The vast amount of information currently available must be taken into account in order to comprehend modern education on human trafficking. It's critical to consider the attitudes and ideas it promotes. This chapter is aimed at discussing the role of education in protecting children from trafficking. It describes how educational institutions can help raise students' awareness, prevent exploitation, and build their general understanding of risk factors for human trafficking.

According to researchers, in order to prevent human trafficking, it's vital to educate school students on this topic from a young age and incorporate it into the school curriculum. Scientists warn that not including this topic in school lessons could lead to children being unaware of the dangers and even becoming victims of human trafficking. Because of some political decisions and educational limitations, students can't receive important information about the topic. This situation makes them more vulnerable to various threats. In addition, they are unable to acquire the necessary knowledge in an educational institution, where they spend most of their time: six to eight hours a day [15].

To find out what students think about teaching such a significant social issue as human trafficking in schools, the authors conducted a study among 9–12th grade students in Florida. A total of 123 people participated in the survey: 9.8% preferred required online courses, 37.4% decided to incorporate the topic into already-existing courses, and 44.7% indicated a special preference for yearly presentations. According to the interview, the focus should be on an initiative that will enable the broad distribution of trustworthy information regarding human trafficking rather than educational techniques in and of themselves. Overall, Central Florida students have demonstrated that effective classroom discussions and the use of small incentives like visual posters, brochures, or informational materials can help increase awareness of human trafficking and its prevalence and risks [16].

The author from Nigeria touched on the issue of human trafficking and its connection to education. He looks at the reasons behind human trafficking and assesses how much each of the causes that have been identified contributes to the problem. According to the study's findings and analysis, the respondents (university students in Nigeria) defined the following causes of human trafficking: lack of employment, poverty, discrimination against women, inadequate curriculum planning, a lack of relevant textbooks on the issue of human trafficking, and a shortage of trained instructors to instruct on the subject [17: 496]. The researcher states that these elements are connected and reinforce each other. That's why it leads to the creation of an environment that contributes to the presence of this social problem. For instance, women's low level of education increases their vulnerability. This situation makes them an effortless target for recruiters. In addition, youth ignorance on the topic of human trafficking is growing due to the lack of systematic training in educational institutions. The author believes that a possible

solution could be the mandatory inclusion of human trafficking topics in school and university curricula, as well as the provision of relevant educational materials and qualified teachers. This will improve the overall level of legal literacy among youth. It will also build the younger generation's resilience to engage in illegal activities.

A Canadian medical student's awareness and attitudes toward human trafficking were studied. The study involved 262 student respondents. An analysis of the responses revealed that a significant portion of students lacked awareness of the problem of human trafficking: 48.5% admitted to a complete lack of knowledge on the topic, and 45.4% indicated only a superficial understanding. Significantly, the overwhelming majority of students (76.0%) expressed the opinion that human trafficking should be included in the medical school curriculum. They also believed that special attention should be paid to training future physicians in the skills of recognizing victims and assessing their healthcare needs [18].

As mentioned above, a large number of studies are being conducted abroad to examine child trafficking and education together and to demonstrate the connection between these two concepts [19]. However, the paucity of Kazakhstani research on this topic, in particular the complete absence of studies that combine child trafficking and education, highlights the theoretical and practical importance of this research.

Materials and methods

This study employed a quantitative cross-sectional survey design to examine university students' awareness and perceptions of child trafficking and to assess the role of educational institutions in preventing this phenomenon.

The research was conducted among 304 students enrolled in higher educational institutions in Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan. Participants were selected through convenience sampling. Participation in the study was voluntary and anonymous, and respondents were informed about the purpose of the research before completing the questionnaire.

Data were collected using a structured questionnaire developed by the researchers. The instrument consisted of two sections. The first section gathered demographic information, including gender, age, and educational level. The second section comprised seven questions designed to assess students' awareness of child trafficking, perceptions of its main risk factors, knowledge of preventive measures, understanding of legal protection mechanisms, and attitudes toward victim rehabilitation and reintegration.

To ensure content validity, the questionnaire was reviewed by experts in the fields of law and education prior to data collection. Their feedback was incorporated into the final version of the survey instrument.

The collected data were processed and analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). Descriptive statistical techniques, including frequencies and percentages, were employed to summarize participants' responses and identify prevailing trends and patterns related to child trafficking awareness and prevention.

Several limitations of the study should be acknowledged. First, the sample was restricted to students from a single city, which limits the generalizability of the findings to the wider population of Kazakhstan. Second, the reliance on self-reported data may have introduced response bias. Future research should include participants from different regions of the country and employ mixed-method approaches to provide a more comprehensive understanding of the issue and the role of educational institutions in combating child trafficking.

Findings and discussion

The gender distribution of the participants' demographic characteristics is presented in Table 2. It is seen that the majority of the participants (304) were female (61.8%, $f = 188$), while 38.2% ($f = 116$) were male.

Table 2. Distribution of participants by gender variable

Variable	Frequency (f)	%
Female	188	61.8
Male	116	38.2
Total number	304	100.0

Table 3 shows the distribution of participants by their age group. The vast majority of participants (84.9%, $f = 258$) were found to be between the ages of 18 and 20. The proportion of participants aged 24 and over is 3.0% ($f = 9$), making up the lowest group, whereas the proportion of participants aged 21–23 is 12.2% ($f = 37$).

Table 3. Distribution of participants by age variable

Variable	Frequency (f)	%
18-20 years old	258	84.9
21-23 years old	37	12.2
24 years old and over	9	3.0
Total number	304	100.0

When the participants' educational levels are examined (Table 4), it is shown that almost the entire sample (93.1%, $f = 283$) contains bachelor's degree, students. The number of students with a master's degree is 5.6% ($f = 17$), and those with a doctorate is 1.3% ($f = 4$).

Table 4. Distribution of participants by the educational level variable

Variable	Frequency (f)	%
Bachelor's degree	283	93.1
Master's degree	17	5.6
Doctorate (PhD)	4	1.3
Total number	304	100.0

Table 5 reflects the participants' views on whether they have sufficient knowledge about child trafficking. More than half of the participants (53.9%, $f = 164$) stated that they did not have sufficient knowledge on this topic. While the percentage of those who consider themselves sufficient is 24.7% ($f = 75$), the percentage of those who consider themselves partially sufficient is 21.4% ($f = 65$). This indicates that in order to increase students' knowledge of child

trafficking, educational institutions should improve their training initiatives and offer more thorough information on child trafficking. These initiatives could improve the overall efficacy of preventative measures and aid in the early detection of possible cases.

Table 5. Students' perceptions of their knowledge of child trafficking

Variable	Frequency (f)	%
No	164	53.9
Yes	75	24.7
Partially	65	21.4
Total number	304	100.0

When students were asked what came to mind first when they hear the word "child trafficking" (Table 6), the most frequent response was "Organ trafficking" (44.7%, $f = 136$). This was followed by "Forced labor" (28.0%, $f = 85$) and "Sexual abuse" (14.8%, $f = 45$). The least evocative concepts were "Begging" ($f = 7$, 2.3%) and "Slavery" ($f = 1$, 0.3%).

Table 6. Students' opinions on the distribution of the initial connotations of the concept of child trafficking

Variable	Frequency (f)	%
Organ trafficking	136	44.7
Forced labor	85	28.0
Sexual abuse	45	14.8
Other	30	9.9
Begging	7	2.3
Slavery	1	0.3
Total number	304	100.0

According to Table 7, more than half of the participants (53.3%, $f = 162$) believe that the age group most exposed to child trafficking is the 6-10 age group. The 11-15 age group comes second with 23.7% ($f = 72$), while the 16-18 age group (8.2%, $f = 25$) is perceived as the least at risk.

Table 7. Students' opinions on the perceptions regarding the age group most exposed to child trafficking

Variable	Frequency (f)	%
6-10 years old	162	53.3
11-15 years old	72	23.7
0-5 years old	45	14.8
16-18 years old	25	8.2
Total number	304	100.0

Opinions on the most effective method for preventing child trafficking are examined in Table 8. Nearly half of the respondents (48.7%, $f = 148$) indicated "Strengthening child protection services" as the most effective method. This was followed by "Toughening legal penalties" (33.6%) ($f = 102$). "Economic support programs" (7.9%) and "Informing parents" (9.9%) were seen as less effective methods.

Table 8. Students' opinions on the most effective methods of preventing child trafficking

Variable	Frequency (f)	%
Strengthening child protection services	148	48,7
Toughening legal penalties	102	33,6
Informing parents	30	9,9
Economic support programs	24	7,9
Total number	304	100,0

Table 9 presents students' opinions on the most effective ways to integrate children who have become victims of child trafficking into society. The survey results show that the majority of respondents believe offering psychological support is necessary for victims of child trafficking (72.4%, $f = 220$). The second-highest preference was for conducting educational and professional programs ($f = 46$, 15.1%), while parental reunification was the least preferred option by the students ($f = 14$, 4.6%).

Table 9. Students' opinions on the most effective way to integrate victims of child trafficking back into society

Variable	Frequency (f)	%
Offering psychological support	220	72,4
Conducting educational or vocational programs	46	15,1
Placement with a foster family	24	7,9
Parental reunification	14	4,6
Total number	304	100,0

Table 10 presents students' opinions on whether legal procedures carried out by the government regarding child trafficking are effective or not. The table shows that the differences between the responses "Not sure" and "No, they are not effective" are almost identical, with a difference of 0.7%. Most students responded that they are "Not sure" (43.1%, $f = 131$), followed by the response "No, they are not effective" (42.4%, $f = 129$). Thus, the results indicate a significant ambivalence or negative attitude toward legal processes carried out by the government

Table 10. Students' opinions on the effectiveness of legal procedures carried out by the government

Variable	Frequency (f)	%
Not sure	131	43,1

No, they are not effective	129	42,4
Yes, they are effective	44	14,5
Total number	304	100,0

According to Table 11, the majority of students noted that state policy to combat child trafficking is insufficient (54.3%, $f = 165$). Of those who consider this policy sometimes sufficient, 33.9% ($f = 103$), believe that government policy to struggle with child trafficking is effective. Therefore, it is important to note the importance of collaboration between law enforcement agencies, the Ministry of Higher Education, and universities. These two bodies should develop more effective and efficient measures to address the problem of human and child trafficking in our country.

Table 11. Students' opinions on the struggle policies offered by the government

Variable	Frequency (f)	%
No, insufficient	165	54,3
Sometimes sufficient	103	33,9
Yes, sufficient	36	11,8
Total number	304	100,0

Practical Recommendations

For Universities

- Introduce elective courses focusing on human trafficking, child protection, and victim support.
- Integrate child trafficking prevention topics into curricula of law, education, sociology, psychology, and social work programs.
- Organize annual awareness campaigns, workshops, and seminars aimed at increasing students' knowledge of trafficking risks and prevention strategies.

For Government Agencies

- Strengthen cooperation among universities, law enforcement agencies, and social service organizations in preventing child trafficking.
- Develop and implement national educational programs aimed at raising awareness and preventing trafficking among children and young people.
- Enhance public awareness initiatives through social media, digital platforms, and public information campaigns.

For Schools

- Incorporate child trafficking prevention topics into civic education, life skills, and social studies courses.
- Provide specialized training for teachers and school staff to recognize potential indicators of trafficking, exploitation, and child vulnerability.

For Researchers

- Conduct comparative studies across different regions of Kazakhstan to identify regional differences in awareness and risk factors.

- Examine the relationship between legal literacy and vulnerability to trafficking.
- Assess the effectiveness of educational interventions and prevention programs in reducing trafficking risks among children and youth.

Conclusion

This paper is dedicated to one of the unique topics which is concerning the investigation of child trafficking along with education. The article is considered one of the first in Kazakhstan to connect two distinct areas: law and education. The authors of the paper took a look at the topic of child trafficking from both legal and educational perspectives. Students from universities in Ust-Kamenogorsk, Almaty and Astana took part in the study (total number of students - 304). The questionnaire was aimed at obtaining data concerning their opinions and awareness on the topic of human trafficking, especially child trafficking. According to the data, most of the participants became female. Participants were mostly aged 18 to 20. Students who answered the questionnaire were mostly aged 18 or 20. Almost all had their bachelor's degrees. Thus, the opinions and awareness of this problem among students will help to reveal this topic and achieve the research goals.

According to the responses in the questionnaire, most of the participants (about 164 students) noted that they did not have sufficient knowledge about child trafficking. Only a few of them (for about 75 students) indicated that they had sufficient knowledge on the topic. Thus, the study results demonstrate a lack of knowledge among university students about the problem of child trafficking and its prevention. Therefore, these findings further support the need to incorporate a course, training, or specialized courses on child trafficking into curricula. This approach to education will help prevent child trafficking, as students will be aware and understand from an early age the human costs of this violation of the law.

According to the participants' responses to the question of what comes to their mind first when they hear the term "child trafficking," most students linked it to organ trafficking, followed by forced labor. Based on the participants' opinions, the age group most exposed to child trafficking became children aged 6 to 10. This indicates that there is a certain awareness of the danger, but this group may also include children and teenagers of different ages, as described in studies from India and the USA. Students' opinions on the variable "the most effective method of preventing child trafficking" was "strengthening child protection services". Stricter laws and penalties were next at 33.6 %. For getting victims back into society, psychological support and organizing education and vocational training programs came out the most. Then, students stated that education and job training programs are the best way to integrate child trafficking victims into society. Thus, pointing to the importance of education in solving this difficult issue.

In conclusion, it's important to note that, according to the results of the study, the objectives of the research were fully achieved. The survey results reveal significant differences in opinions and knowledge about child trafficking among students. Therefore, the results of this study highlight the need for universities and other educational institutions to implement courses to enhance student understanding and the prevention of child trafficking.

Furthermore, university students need to deepen their knowledge in various fields, such as sociology, education, and law. Therefore, the inclusion of an elective course on combating human/child trafficking in Kazakhstan's university curricula is vital. This approach will contribute to combating this social problem and preventing child trafficking-related crimes in our country.

Based on the findings, education should be recognized not only as a tool for awareness raising but also as a key preventive mechanism in combating child trafficking. Strengthening legal literacy, integrating anti-trafficking education into university curricula, and enhancing cooperation between educational institutions and government agencies may significantly contribute to reducing the risks of child exploitation and trafficking in Kazakhstan.

The contribution of the authors

All the authors, **A.T. Batyrbekova**, **A.SH. Mutalyapova**, and **L.V. Bertovskii**, contributed equally. Each author conducted significant research and demonstrated active participation, which played a vital role in the preparation of the article.

References

1. Barai B., & Saha R. Understanding child trafficking in Indian context and education as a tool for its prevention // Contemporary social issues in education. – 2019. – № 3. – С. 163-169.
2. Gayathri M. J., & Saravana Perumal S. An analytical study on the problems of child trafficking and its prevention in India // Educational administration: Theory and practice. – 2024. – № 30(5). – С. 5895-5902.
3. Люцик В., Сокольская Л., & Сулейманов А. К вопросу о борьбе с торговлей детьми в Республике Казахстан и зарубежных странах // Eurasian scientific journal of law. – 2024. – № 2 (7). – С. 54-62. <https://doi.org/10.46914/2959-4197-2024-1-2-54-62>.
4. Spires B. Intersections between human trafficking and education: Toward new research agendas // Journal of contemporary issues in education. – 2021. – № 16(2). – С. 84-99. DOI:10.20355/jcie29464.
5. Howard N & Boyden, J. Why does child trafficking policy need to be reformed? The moral economy of children's movement in Benin and Ethiopia // Children's geographies. – 2013. – № 11(3). – С. 354-368.
6. Cheney K. Deconstructing childhood vulnerability: An Introduction // Childhood in Africa an interdisciplinary journal. – 2010. – № 1(2). – С. 4-7.
7. Huda S. Sex trafficking in South Asia // International journal of gynecology & obstetrics. – 2006. – № 94(3). – С. 374-381.
8. UNICEF T. U. Risks and realities of child trafficking and exploitation in Central Asia. Geneva Switzerland: UNICEF Regional Office for CEE/CIS. - 2009.
9. Khamzin A., Aldashev S., Tileubergenov Y., Kussainova A., Khamzina Zh., Buribayev Y. Legal Regulation of Employment in Kazakhstan // International journal of environmental & science education. – 2016. – № 11(18). – С. 11907-11916.
10. Мусабаев М. & Сабитов К. Сравнительно-правовой анализ регламентации правового статуса несовершеннолетних // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. – 2023. – № 142(1). – С. 49-58. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-49-58>.
11. Батырбекова А.Т., Муталыпова А.Ш., Алембаев К.О. Балалар саудасының себептерін және оны болдырмаудың құқықтық механизмдерін талдау: қазіргі құқық теориялары // Қазақстан Республикасының заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. – 2025. – № 80(3). – С. 176-190.
12. Khamzin A., Khamzina Zh., Mukhamedzhanov O., Taitorina B. & Buribayev Y. Human trafficking: Problems of counteraction in Kazakhstan // Access to justice in Eastern Europe. - 2023. – № 6(4). – С. 2-25. DOI:10.33327/AJEE-18-6.4-a000404.

13. Сыдыкова А. Проблемы траффика детей в Республике Казахстан // Всероссийский журнал научных публикации. – 2010. – С. 96-99.
14. Fukushima A., Hill A. & Suchland J. Anti-trafficking education: sites of care, knowledge, and power // Anti-trafficking review. – 2021. – № 17. – С. 1-18 <https://doi.org/10.14197/atr.201221171>.
15. Zhu T., Crenshaw C., & M. Scott L. Curriculum in action: teaching students to combat human trafficking // Education and urban society. – 2020. – № 52(9). – С. 1351-1371. <https://doi.org/10.1177/0013124520911909>.
16. Gamez M. & Poole J. Analyzing educational methods regarding human trafficking awareness preferred by students // Journal of student research. – 2021. – №10(4). – С. 15 -30.
17. Oluniyi O. Students' perception of the relative causes of human trafficking In Nigeria // Mediterranean journal of social sciences. - 2012. – № 3(6). - С. 493-498.
18. Wong J., Hong J., Leung P., Yin P. & Stewart D.. Human trafficking: an evaluation of Canadian medical students' awareness and attitudes // Education for Health. - 2011. – № 24(1). - С. 1-10.
19. Malikova Sh., Akhatov Y., & Izbassova A. (2025). Procedural features of the consideration of cases related to the deprivation of parental rights for the cruel treatment of a child. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 153(4), 160–175. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-160-175>

А.Т. Батырбекова*¹, А.Ш. Муталыпова², Л.В. Бертовский³

^{1,2}Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан

³М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей

(e-mail: ¹batyrbekova29@mail.ru, ²ojan-12@mail.ru, ³bgl1980@yandex.ru)

Балалар саудасы мен білім беру перспективаларының өзара байланысы

Аңдатпа. Қоғамдағы маңызды мәселелердің бірі – балалар саудасы мәселесі. Бұл тақырып бұқаралық ақпарат құралдарында да, ғылыми ортада да зерттелуге лайық. Бала саудасы мәселесін әртүрлі ғылыми салалармен байланыстыра отырып, пәнаралық контексте қарастыруға болады. Бұл жұмыста балалар саудасы мәселесі құқық және білім беру контекстінде, яғни жоғары білім контекстінде қарастырылатын болады, бұл оның алдын алудағы білім беру бастамаларының рөлін анықтайды.

Кейбір қылмыстар білімнің жетіспеушілігінен жасалатыны белгілі, мысалы, бала саудасы, тұрмыстық құлдық, мәжбүрлі балалар еңбегі және т.б. Сондықтан құқық қорғау органдары, әсіресе балалар саудасы бөлімі мен білім беру саласы арасында осы қылмысқа қарсы күрестегі күш-жігердің сапасы мен тиімділігін қалай жақсартуға болатынын жақсы түсіну үшін қарым-қатынастың болуы маңызды. Бұл мақалада балалар саудасы мен білім берудің құқықтық контекстегі, әсіресе жоғары білім берудегі байланысы қарастырылады. Зерттеу Өскемен, Алматы, Астана қалаларындағы жоғары оқу орындарының студенттері арасындағы балалар саудасы мәселесін түсінуді талдауға бағытталған. Жұмыстың негізгі мақсаты – студенттердің балалар саудасына қарсы іс-қимылдың себептері, салдары мен алдын алу шаралары туралы хабардар болу деңгейін, сондай-ақ олардың бұл мәселені құқықтық және әлеуметтік жауапкершілік призması арқылы қабылдауын анықтау.

Түйін сөздер: балалар саудасы, жоғары білім, университет білім алушылары, білім алушылардың хабардарлығы, бала құқықтары, құқықтық сауаттылық.

А.Т. Батырбекова*¹, А.Ш. Муталыпова², Л.В. Бертовский³

^{1,2}Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

³Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия

(e-mail: ¹batyrbekova29@mail.ru, ²oJan-12@mail.ru, ³bgl1980@yandex.ru)

Взаимосвязь между торговлей детьми и образовательными перспективами

Аннотация. Одной из важнейших проблем в социуме является проблема торговли детьми. Эта тема заслуживает изучения как в СМИ, так и в научной среде. Вопрос торговли детьми можно рассматривать в междисциплинарном контексте, связывая его с различными научными направлениями. В данной статье проблема торговли детьми будет исследоваться в контексте права и образования, а именно в контексте высшего образования, что позволит выявить роль образовательных инициатив в её предотвращении.

Известно, что некоторые преступления, такие как торговля детьми, домашнее рабство, принудительный детский труд и т.д., совершаются в связи с отсутствием образования. Поэтому важно, чтобы была связь между работой правоохранительных органов (особенно отдела по борьбе с торговлей детьми) и системой образования. Это поможет лучше понять, как повысить качество и эффективность борьбы с этим преступлением. В данной работе рассматривается связь торговли детьми в правовом контексте с процессами ее освещения в сфере образования, в частности высшего. Исследование направлено на анализ понимания проблемы торговли детьми среди студентов университетов городов Усть-Каменогорска, Алматы и Астаны. Основной целью работы является выявление уровня осведомленности студентов о причинах, последствиях и мерах противодействия торговле детьми, а также восприятия ими данной проблемы через призму правовой и социальной ответственности.

Ключевые слова: торговля детьми, высшее образование, осведомленность учащихся, права ребенка, правовая грамотность.

References

1. Barai B. Saha, R. (2019). Understanding Child Trafficking in Indian Context and Education As a Tool For Its Prevention // *Contemporary Social Issues in Education*. V.3. P. 163-169.
2. Gayathri M. J. & Saravana Perumal S. (2024). An Analytical Study on the Problems of Child Trafficking and Its Prevention in India // *Educational Administration: Theory and Practice*. V.30 (5). P. 5895-5902.
3. Lyutsik V., Sokolskaya L. & Suleymanov, A. (2024). On the Issue of Combating Children Trafficking in the Republic of Kazakhstan and Foreign Countries // *Eurasian Scientific Journal of Law*. V. 2 (7), P. 54-62. <https://doi.org/10.46914/2959-4197-2024-1-2-54-62>. [In Russian]
4. Spires B. (2021). Intersections Between Human Trafficking and Education: Toward New Research Agendas // *Journal of Contemporary Issues in Education*. V. 16(2). P. 84-99.
5. Howard N. and Boyden J. (2013), Why Does Child Trafficking Policy Need to Be Reformed? The Moral Economy of Children's Movement in Benin And Ethiopia // *Children's Geographies*. V. 11(3). P.354-368.
6. Cheney K. (2010). Deconstructing Childhood Vulnerability: An Introduction. // *Childhood in Africa an Interdisciplinary Journal*. V. 2. Iss. 1. P. 4-7. (In English).
7. Huda S. (2006). Sex trafficking in South Asia // *International Journal of Gynecology & Obstetrics*. V. 94(3). P. 374-381.
8. Global Report on Trafficking in Persons 2024 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf P. 41-42

9. Internet portal of the Committee on Legal Statistics and special accounts of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan (CPSU RK) <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
10. Musabayev M. & Sabitov K. (2023). Sravnitelno – pravovoi analiz reglaminasii pravovogo statusa nesovershennoletnih (Comparative legal analysis of the regulation of the legal status of minors) // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. V. 142(1). P. 49–58. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-49-58>.
11. Batyrbekova A.T., Mutalyapova A.Sh., Alembayev K.O. (2025). Balalar saudasinin sebepterin jane oni boldirmaudin kukiktik mehanizmderin taldaу: kazirgi kukik teoriyalari (Analysys of the causes and legal mechanisms for preventing child trafficking: contemporary legal theories) // Kazakstan Respublikasinin zannama jane kukiktik akparat institutinin jarshysy. V. 80. P. 3176-190. [In Kazakh]
12. Khamzin A., Khamzina Z., Mukhamedzhanov O., Taitorina B. & Buribayev Y. (2023). Human Trafficking: Problems of counteraction in Kazakhstan // Access to Justice in Eastern Europe. V. 6(4). P. 2-25.
13. Syzdykova A. (2010). Problemi traffika detey v Respublike Kazahstan (Problems of child trafficking in the Republic of Kazakhstan) // All-Russian Journal of Scientific Publications. P. 96-99. [in Russian]
14. Fukushima A., Hill A. & Suchland, J. (2021). Anti-trafficking education: sites of care, knowledge, and power // Anti-Trafficking Review. V. 17. P. 1-18 <https://doi.org/10.14197/atr.201221171>.
15. Zhu T., Crenshaw C. & M. Scott, L. (2020). Curriculum in Action: teaching students to Combat Human Trafficking // Education and Urban Society. V. 52(9). P. 1351-1371 <https://doi.org/10.1177/0013124520911909>.
16. Gamez M. & Poole J. (2021). Analyzing Educational Methods Regarding Human Trafficking Awareness Preferred By Students // Journal of Student Research. V. 10(4). P. 15.
17. Oluniyi O. (2012). Students' Perception of the Relative Causes of Human Trafficking in Nigeria // Mediterranean Journal of Social Sciences. V. 3 (3). P. 6 493-498.
18. Wong J., Hong J., Leung P., Yin P. & Stewart D. (2011). Human trafficking: An Evaluation of Canadian medical Students' Awareness and Attitudes // Education for Health. V. 24(1). P. 1-10.
19. Malikova Sh., Akhatov Y., & Izbassova A. (2025). Procedural features of the consideration of cases related to the deprivation of parental rights for the cruel treatment of a child. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 153(4), 160–175. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-160-175>

Information about the authors:

Batyrbekova A.T. – corresponding author, 2-year doctoral student of the educational program 8D04201 «Jurisprudence», Kazakh-American Free University, 76M. Gorky St., 070004, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Mutalyapova A.Sh. – Candidate of Law, Associate Professor, Department of Law and International Relations, Kazakh-American Free University, 76M. Gorky St., 070004, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Bertovskii L.V. – Doctor of Law, Professor of the Department of Criminology, Lomonosov Moscow State University, 1 Leninskie Gory, 119234, Moscow, Russia

Батырбекова А.Т. – хат-хабар авторы, 8D04201 «Құқықтану» білім беру бағдарламасының 2 оқу жылы докторанты, Қазақстан-Американдық Еркін университеті, М. Горький к., 76, 070004, Өскемен, Қазақстан

Муталыпова А.Ш. – заң ғылымдарының кандидаты, Құқық және халықаралық қатынастар кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан-Американдық Еркін университеті, М. Горький к., 76, 070004, Өскемен, Қазақстан

Бертовский Л.В. – заң ғылымдарының докторы, криминалистика кафедрасының профессоры, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ленин таулары, 1-үй, 119234, Мәскеу, Ресей

Батырбекова А.Т. – автор для корреспонденции, докторант 2 года обучения образовательной программы «8D04201 – Юриспруденция», Казахстанско-Американский Свободный университет, М.Горького, 76, 070004, Усть-Каменогорск, Казахстан

Муталыпова А.Ш. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры права и международных отношений, Казахстанско-Американский Свободный университет, М.Горького, 76, 070004, Усть-Каменогорск, Казахстан

Бертовский Л.В. – доктор юридических наук, профессор кафедры криминалистики, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Ленинские Горы, д. 1, 119234, Москва, Россия

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Экологиялық құқық /Environmental Law/
Экологическое право**

ХҒТАР 10.59.41

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-65-78>

Ғылыми мақала

**Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық реттеу:
Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттердің заңнамасы мен
тәжірибесін талдау**

Г.Б. Телеуев^{*1}, А.Е. Бектурганов², Д. Нурмуханкызы³

^{1,3}І. Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³daniyafmo@mail.ru)

Аңдатпа. Ғылыми зерттеу Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттерінің тәжірибесі мен заңнамасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі мәселелері кешенді және жан-жақты зерттелген. Авторлар ғылыми зерттеуде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі су қауіпсіздігі, экологиялық қауіпсіздік секілді мемлекет үшін аса маңызды стратегиялық басым бағыттар мен қатар маңызды екені дәлелденді. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде АҚШ, Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттер, Финляндия секілді мемлекеттердің тәжірибесі негізінде ұлттық құқықтық жүйені жетілдіруге қатысты ұсыныстар келтірілді. Авторлар, салыстырмалы құқықтық талдауға негізделе отырып, гидротехникалық құрылыстардың қызметін реттеуде тікелей заң актісінің маңызы, арнайы мемлекеттік орган мен гидротехникалық құрылыстарды санаттарға бөлудің тиімділігі, оларға меншік иелерінің жауапкершілігінің шегін бекітудің тиімділігі секілді шараларды анықтады.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын АР26193915 Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу жобасын іске асыру мақсатында дайындалды

Түйін сөздер: Гидротехникалық құрылыстар, қауіпсіздік, су саясаты, су қауіпсіздігі, су ресурстары, заңнама, апаттық қауіп, мемлекеттік басқару, меншік нысандары, экологиялық қауіпсіздік.

Түсті: 14.04.2026 Мақұлданды: 16.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

Кіріспе

Су ресурстарын басқару экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және стратегиялық маңызды ресурс ретінде ретінде Дублин қағидаларында және Гаага декларациясында ең алғаш рет бекітілген болатын [1].

Аталған халықаралық маңызы бар құжаттарда су ресурстарының экономикалық құндылығы оларды тиімді пайдалану мен басқаруды ұйымдастыру, сондай-ақ суды капиталдық инвестициялардың маңызды объектісі ретінде қарастыру тұрғысынан бағаланады. Су ресурстарын басқарудың оңтайлы тетіктерінің бірі ретінде су объектілерін мемлекеттік реттеу механизмдерін жетілдіру мәселесі айқындалған. Осы тұрғыдан алғанда, гидротехникалық құрылыстар су объектілерінің бір түрі ретінде мемлекеттік құқықтық реттеудің объектісі болып табылады. Олар мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады, өйткені олардың тұрақты әрі қауіпсіз жұмыс істеуі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға және су ресурстарын тиімді пайдалануға тікелей ықпал етеді. Гидротехникалық құрылыстар су шаруашылығы саласындағы қызметпен қатар су ресурстарын жинақтау, реттеу, бөлу және тиімді үйлестіру функцияларын орындайды. Сонымен бірге, олар жоғары қауіптілік көздерінің қатарына жататындықтан, олардың жұмыс істеуі барысында түрлі техногендік апаттардың орын алу қаупі де сақталады. Әлемдік тәжірибеде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі инженерлік, экологиялық және құқықтық тетіктердің өзара үйлесімді жүйесіне негізделген мемлекеттік басқарудың маңызды бағыты ретінде қарастырылады. Гидротехникалық құрылыстардың стратегиялық маңызы олардың елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, экологиялық қауіпсіздігіне және орнықты даму мақсаттарына елеулі ықпал ету мүмкіндігімен айқындалады. Дүниежүзілік банк өз құжаттарында гидротехникалық құрылыстарды негізінен «дамбылар» (dams) ұғымы арқылы қарастырып, олардың қауіпсіздігі үшін ең алдымен меншік иесінің жауапкершілігін белгілейді. Ал аса ірі дамбыларға қатысты олардың өмірлік циклінің барлық кезеңдерін қамтитын арнайы қауіпсіздік бағдарламаларын әзірлеу мен іске асыру қажеттігіне ерекше назар аударады. Еуропалық Одақта осыған ұқсас дамбылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған ФЕМАА ұлттық бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның негізгі мақсаты – су тасқындарының алдын алу, су инфрақұрылымын тиімді басқару және гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіз пайдаланылуын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық және техникалық тетіктерді жетілдіру.

Жоғарыда келтірілген тұжырымдар гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің тек ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық деңгейде де өзекті стратегиялық бағыттардың бірі болып табылатынын көрсетеді. [2].

Осылайша, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі су қауіпсіздігі, экологиялық қауіпсіздік сияқты аса маңызды санаттармен өзара тығыз байланыста бола отырып, жалпы мемлекеттік қауіпсіздіктің маңызды элементтерінің бірі ретінде қарастырылуға негіз болады. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіз қызмет етуін қамтамасыз ету және оларды тиімді пайдалануды ұйымдастыру барысында құқықтық құралдар мен тетіктер шешуші рөл атқарады. Осыған байланысты аталған мәселені құқықтық ғылым тұрғысынан кешенді зерттеу ерекше өзектілікке ие. Ұсынылып отырған зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің заңнамасы мен

құқық қолдану тәжірибесін салыстырмалы түрде талдау негізінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің озық құқықтық модельдерін айқындау, сондай-ақ осы тәжірибені ескере отырып, ұлттық заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Әдіснама

Зерттеу барысында құқық ғылымына тән жалпы ғылыми және арнайы құқықтық зерттеу әдістері кеңінен қолданылды. Атап айтқанда, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, логикалық талдау әдістері, оның ішінде жалпыдан жекеге және жекеден жалпыға өту тәсілдері пайдаланылды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттердің гидротехникалық құрылыстар қызметін құқықтық реттеуге бағытталған нормативтік құқықтық актілерін зерделеу барысында кеңінен қолданылды. Бұл әдіс әртүрлі құқықтық жүйелердің ерекшеліктерін салыстыруға, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ ұлттық заңнаманы жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар мен қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Формальды-құқықтық әдіс гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық тетіктерді айқындау мақсатында заңнамалық актілерде бекітілген құқықтық нормалардың мазмұнын талдау кезінде қолданылды. Сонымен қатар, зерттеу тақырыбына қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектерін, халықаралық ұйымдардың құжаттарын және құқық қолдану тәжірибесін зерделеу барысында талдау және жинақтау әдістері кеңінен пайдаланылды. Аталған әдістер зерттеу мәселесінің теориялық және практикалық қырларын кешенді бағалауға, сондай-ақ ғылыми негізделген қорытындылар мен ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Отандық заң ғылымында гидротехникалық құрылыстардың құқықтық мәртебесі мен қауіпсіздігін тікелей зерттеуге арналған кешенді ғылыми еңбектер әзірге жеткіліксіз. Дегенмен, бұл бағыттағы ғылыми ізденістердің теориялық және әдіснамалық негізін қалыптастыратын бірқатар зерттеулер бар. Мукашева А.А. өзінің диссертациялық зерттеуінде гидротехникалық құрылыстарды су құқығының құқықтық реттеу объектілерінің бірі ретінде қарастырып, олардың құқықтық табиғаты мен су қатынастары жүйесіндегі орнын айқындайды [3]. Музтауов Ж.Б. ғылыми мақаласында гидротехникалық құрылыстарды нормативтік-құқықтық реттеуді жетілдіру су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды алғышарттарының бірі екендігін негіздей отырып, отандық құқықтық жүйені жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар береді [4]. Ал Телеуев Г.Б. гидротехникалық құрылыстарды қауіпсіз пайдалануды мемлекеттің орнықты дамуын қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі ретінде қарастырады және олардың қауіпсіз қызмет етуі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа, экологиялық қауіпсіздікке және су ресурстарын тиімді басқаруға оң ықпал ететінін дәлелдейді [5]. Аталған авторлардың зерттеулеріндегі ортақ тұжырым Қазақстан Республикасындағы көптеген гидротехникалық құрылыстардың ұзақ уақыт бойы күрделі жөндеуден өтпеуіне

байланысты олардың физикалық тұрғыдан тозуының жоғары деңгейге жеткендігімен байланысты. Осыған орай, мемлекет гидротехникалық құрылыстардың техникалық жай-күйін тұрақты бақылауға алып, оларды жаңғырту мен қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз етуге ерекше назар аударуы қажет деген қорытынды жасалады. Сонымен қатар, гидротехникалық құрылыстардың мемлекеттік, коммуналдық және жеке меншік нысандарында болуы оларды пайдалану мен күтіп-ұстауға байланысты жауапкершілік шегін нақты айқындауды қиындатады. Осыған байланысты авторлар гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін кешенді түрде реттейтін арнайы заңнамалық акт қабылдау қажеттігін негіздейді. Битабарова Ж.А. өз зерттеуінде су тасқындарының алдын алу жүйесінде гидротехникалық құрылыстардың әлеуетін талдап, олардың табиғи апаттардың зардаптарын азайтудағы маңызын айқындайды [6]. Шетелдік ғылыми әдебиеттерде, әсіресе Батыс мемлекеттерінде, гидротехникалық құрылыстар көбіне «дамбылар» (dams) ұғымы арқылы қарастырылады. Вишарт М. өз зерттеуінде әлемдегі дамбылардың қауіпсіздігі халықаралық деңгейдегі өзекті мәселелердің бірі екенін атап көрсетеді. Ғалымның пікірінше, дамбылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңызды инфрақұрылымдарды қорғаудың, экологиялық қауіпсіздікті сақтаудың және су ресурстарын ұтымды пайдаланудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, дамбылардың қауіпсіздігі мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін де ерекше маңызға ие. Автордың мәліметтері бойынша, қазіргі уақытта әлемде 58 мыңнан астам ірі дамбы пайдаланылуда. Олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі инфрақұрылымның ескіруі, халық санының өсуі, климаттың өзгеруі және экстремалды гидрометеорологиялық құбылыстардың жиілеуі салдарынан барған сайын өзекті сипат алып келеді [7]. Дамбылардың істен шығуы әрдайым мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей қатер төндірмегенімен, халықтың өмір сүру сапасына, экономиканың тұрақты дамуына және қолайлы қоршаған ортаны сақтауға елеулі зиян келтіруі мүмкін. Мұны әлемдік тәжірибеде орын алған ірі техногендік апаттар айқын дәлелдейді. Мәселен, 1975 жылы Қытай Халық Республикасының Хэнань провинциясындағы Банцяо бөгетінде болған апат гидротехникалық құрылыстар тарихындағы ең ірі техногендік апаттардың бірі ретінде бағаланады. Бөгеттің бұзылуы салдарынан 26 мыңнан астам адам қаза тауып, аймақтың экологиялық жағдайына орны толмас зиян келтірілді. Жалпы алғанда, бұл апат шамамен 10 миллион адамның өміріне және тұрмыс сапасына кері әсерін тигізді. Осы қайғылы оқиғадан кейін Қытайда барлық бөгеттердің қауіпсіздігіне кешенді тексерулер жүргізіліп, олардың сенімділігін арттыруға бағытталған жаңа техникалық және құқықтық тетіктер енгізілді [8]. 2015 жылы Бразилиядағы Фундау (Fundão) қалдық қоймасында орын алған апат салдарынан 19 адам қаза тауып, бөгеттің бұзылуынан өндірістік қалдықтар жақын маңдағы елді мекендер мен өзендерге таралып, өңірдің экологиялық жағдайына айтарлықтай зиян келтірілді. Бұл жағдай гидротехникалық құрылыстар қауіпсіздігінің су қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі, биоалуантүрлілікті сақтаудағы және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қолдаудағы маңызын айқын көрсетті [9]. Зерттеулерге сәйкес, әлемде шамамен әрбір мың бөгеттің біреуі апаттық жағдайда пайдаланылады. Мұндай бөгеттерде орын алатын апаттар халықтың өмірі мен денсаулығына, өңірлік экономикаға және табиғи экожүйелерге елеулі залал келтіреді. Орталық Азия өңірінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің шамамен 90 пайызы, электр энергиясының 40 пайызы және 15 миллионнан астам халықтың тіршілігі гидротехникалық құрылыстардың сенімді әрі

қауіпсіз жұмыс істеуіне тікелей тәуелді. Сондықтан олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету өңірдің орнықты дамуының маңызды шарты болып табылады. Мемлекет басшысы атап өткендей, 2024 жылғы көктемгі су тасқыны еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі зардап келтірді. Бұқаралық ақпарат құралдарының мәліметтеріне сәйкес, табиғи апат салдарынан 17,5 мың тұрғын үй мен 1353 аула су астында қалып, 72 елді мекен көлік қатынасынан оқшауланды. Қазақстанның 10 өңірінде төтенше жағдай режимі жарияланып, қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді. Алдын ала есеп бойынша мемлекетке келтірілген материалдық шығын көлемі шамамен 400 млрд теңгені құрады [10]. Бұл жағдай гидротехникалық құрылыстарды пайдалануды құқықтық реттеу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктерін жетілдірудің өзектілігін тағы да дәлелдейді. Қазақстандағы ең ірі гидротехникалық апаттардың бірі 2010 жылғы 11 наурызда Алматы облысының Ақсу ауданындағы Қызылағаш ауылында орын алды. Су бөгетінің бұзылуы салдарынан Қызылағаш ауылын су басып, 45 адам қаза тапты, 300-ге жуық адам түрлі жарақат алды. Елді мекендегі тұрғын үйлердің шамамен 80 пайызы зардап шегіп, оның ішінде 251 үй толықтай қирады. Материалдық шығын көлемі шамамен 8 млрд теңгені құрады. Мамандардың қорытындысына сәйкес, апаттың негізгі себептерінің бірі бөгеттегі су көлемінің уақытылы реттелмеуі болған [11].

Сондай-ақ, 2014 жылғы 31 наурызда Қарағанды қаласынан 30 шақырым қашықтықтағы Көкпекті ауылында бөгеттің бұзылуы салдарынан 650-ге жуық тұрғын үйді су басты. Бұл оқиға да гидротехникалық құрылыстардың техникалық жай-күйін тұрақты бақылаудың және құқықтық реттеудің жеткілікті деңгейде болмауының салдарын көрсетті. Қазіргі уақытта гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған әмбебап халықаралық құқықтық құжаттар саны көп емес. Дегенмен халықаралық экологиялық құқықтың негізгі қағидалары мемлекеттерді өз аумағындағы гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жанама түрде міндеттейді. Атап айтқанда, Стокгольм декларациясының 12-қағидасына сәйкес мемлекеттер қоршаған ортаны қорғауға жеткілікті ресурстар бөліп, дамушы мемлекеттерге экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында техникалық және қаржылық қолдау көрсетуге тиіс [12].

Сонымен қатар халықаралық экологиялық құқықтағы алдын алу қағидасы мемлекеттерге бөгеттерден туындауы мүмкін экологиялық қауіптердің алдын алу және оларды барынша азайту жөнінде шаралар қабылдау міндетін жүктейді. Бұл қағида ғылыми белгісіздік жағдайында да қоршаған ортаға ауыр немесе қайтымсыз зиян келтіру қаупі болған кезде алдын алу шараларын қабылдауды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету барысында алдын алу қағидасының маңызы ерекше.

Жүргізілген талдау гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі тек Қазақстан Республикасына ғана тән емес, әлемнің көптеген мемлекеттері үшін де өзекті проблема екенін көрсетеді. Кез келген инфрақұрылымдық объектінің қауіпсіздігі кешенді тәсілді талап ететінін ескерсек, гидротехникалық құрылыстардың сенімді жұмыс істеуі инженерлік, ғылыми, экологиялық, экономикалық және құқықтық шаралардың өзара үйлесімді жүйесі арқылы ғана қамтамасыз етіледі. Бұл жүйеде құқықтық тетіктер шешуші орын алады, өйткені тиімді заңнамалық реттеу мен нақты құқықтық механизмдерсіз гидротехникалық құрылыстардың қажетті қауіпсіздік деңгейін қамтамасыз ету мүмкін емес. Сондықтан салыстырмалы-құқықтық зерттеу

гидротехникалық құрылыстар қызметін құқықтық реттеудің озық үлгілерін анықтауға және оларды ұлттық заңнамаға енгізуге мүмкіндік береді. Мәселен, Жапонияда су ресурстарын басқару және гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында «Өзендер туралы заң», «Арнайы көпмақсатты бөгеттер туралы заң», «Эрозияның алдын алу туралы заң», «Жағалау туралы заң» және басқа да нормативтік құқықтық актілер қолданылады. Жапония заңнамасында гидротехникалық құрылыстар негізінен «бөгеттер» ұғымы арқылы қарастырылады. Сонымен қатар 1961 жылы қабылданған «Апаттарды басқару туралы заң» табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу мен олардың салдарын жоюдың негізгі құқықтық актісі болып табылады. Аталған заңның басты мақсаты – бөгеттердегі апаттардың алдын алу, тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру және төтенше жағдайлар туындаған кезде жедел әрекет ету шараларын құқықтық тұрғыдан реттеу болып табылады [13].

Ал Америка Құрама Штаттарының тәжірибесінде гидротехникалық құрылыстары тұрақты түрде жаңартуды қажет ететін күрделі инфрақұрылымның бір жүйесі ретінде қарастырылады. Америка Құрама штатарында 91 804 бөгет бар және орташа жасы 65 жылды құрайды. Ол мемлекеттің олардың қауіпсіздігіне қатысты алаңдатушылығын тудырып отыр. Жалпы Америка Құрама Штаттарында бөгеттердің 65 пайызы жеке меншікте болса тек 31 пайызына жуығы мемлекеттік меншікте, ал 4 пайызы коммуналдық меншік нысанында шоғырланған. Бөгеттерге меншік нысаны осындай аралас нысанда көрініс табуы олардың құқықтық режимін бірыңғай түрде анықтауға қиындықтар тудырады. Сол себептен де, бөгеттердің қауіпсіздігі тек мемлекеттің емес ол сонымен қатар меншік иелерінің дде жауапкершілігінде болады[14].

Америка Құрама Штаттарында ұлттық бөгеттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағдарламасының заңы жұмыс жасайды. Ұлттық бөгеттер қауіпсіздігі бағдарламасы – бұл бөгеттерді жақсартуға және олардың айналасындағы қауымдастықтарда тұратын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған ұлттық бағдарлама. 1996 жылы Конгресс оны алғаш рет мақұлдағаннан бері АҚШ- та көптеген бөгеттердің қауіпсіздігі айтарлықтай жақсарды. 2012 жылдан бастап FEMA органы жыл сайын бағдарламаның негізгі жетістіктерін айқындап көрсете бастады, бұл бағдарламаның елдегі бөгеттердің қауіп-қатерін азайтуда, пайдасын арттыруда және қауіпсіздігін нығайтуда атқаратын маңызды рөлін түсіну мен хабардарлықты арттыруға бағытталған.

Сонымен қатар бөгеттердің меншік иелерінің жауапкершіліктерін анықтайтын Safety of Water Power Projects and Project Works федералды актісі қоданыста. Осы актіге сәйкес бөгеттер иесі келесі мәселеде тікелей жауапкершіліктерді арқалайды:

- бөгет қауіпсіздігі саясаты, мақсаттары мен күтілетін нәтижелері;
- бөгет қауіпсіздігі бойынша жауапкершілік;
- бөгет қауіпсіздігі бойынша оқыту бағдарламасы;
- байланыс, үйлестіру, есеп беру және есептер;
- жазбаларды жүргізу және дерекқорлар; және
- бөгеттер қауіпсіздігін үздіксіз жетілдіру мәселелері[15].

Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттерінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі мен пайдалану режимін анықтайтын бірыңғай директива жоқ. Бірақ су объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндейттейтін директива әрекет етеді. Ол Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October

2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. Аталған директиваның мақсаттары мен міндеттері 1-бабында қарастырылған. Директиваның мақсаты – ішкі беттік суларды, өтпелі суларды, жағалау суларын және жер асты суларын қорғауға арналған құқықтық негіз қалыптастыру, ол:

- су экожүйелерінің жағдайының одан әрі нашарлауына жол бермей, оларды қорғап және жақсартады, сондай-ақ олардың су қажеттіліктеріне байланысты су экожүйелеріне тікелей тәуелді құрлық экожүйелері мен батпақты жерлердің жағдайын жақсартады;

- қолжетімді су ресурстарын ұзақ мерзімді қорғауға негізделген тұрақты су пайдалануды ілгерілету;

- су ортасын қорғауды күшейтуге және жақсартуға бағытталған, атап айтқанда басым заттардың төгінділері, шығарындылары мен жоғалуын кезең-кезеңімен азайтуға және басым қауіпті заттардың төгінділері, шығарындылары мен жоғалуын тоқтатуға немесе кезең-кезеңімен қысқартуға арналған нақты шаралар арқылы;

- жер асты суларының ластануын кезең-кезеңімен азайтуды қамтамасыз етеді және одан әрі ластануын болдырмайды, және

- су тасқындары мен құрғақшылықтың әсерін азайтуға үлес қосадуды көздейді[16].

Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттерінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған үздік тәжірибе Францияға тиесілі. Себебі, Францияда бөгеттер сол аймақтағы халықтың саны, бөгеттердің жасы мен жағдайы негізінде бөгеттерді А,И,С,Д деп аталатын бірнеше классқа бөледі. Сонымен қатар Франция экологиялық кодексінде қоршаған ортаға ықпал ететін құрылыстар міндетті түрде лицензиялауға жатады деп көрсетілген[17].

Ал испания заңнамасы бойынша биіктігі 5 метрден асатын, көлемі 1000 кубтан жоғары бөгеттер міндетті түрде саралануға және мемлекеттік тіркеуге жатады. Бөгеттердің қызметі әр ай сайын міндетті түрде бақыланып отыруы тиіс. Бөгеттердің қауіпсіздігі мен жұмыс жасауы орталықтанған жүйе арқылы реттелінеді[18].

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі еуропалық одақ мемлекеттерінің тәжірибесіне талдау, осы мемлекеттерде бірыңғай директиваның жоқ екенін көрсетті. Дегенменде, әр мемлекет өз әлеуеті шегінде бөгеттердің қауіпсіздігін мүмкіндігінше реттеп отыр. Әсіресе, келесі тетіктер, Қазақстан Республикасының тәжірибесі үшін маңыздылық тудыруда. Еуропалық Одақта, рұқсат ету жүйесі, бөгеттердің аумағында орналасқан халық санына қарай және бөгеттердің техникалық әлеуетіне қарай санаттарға бөліп, олардың жағдайына тұрақты түрде қадағалау жасау, сараланған жауапкершілік қағидаларымен жұмыс жасау тетіктерін үздік тәжірибе ретінде санауға болады.

Біздің пікірімізше шетелдік тәжірибеден гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі үздік тәжірибе Финляндияға тиесілі. Себебі, бөгеттердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған Dam Safety Act әрекет етеді. Бұл заң бөгеттерді салуда, оларды қолданысқа енгізуде қауіпсіздікті қамтамасыз етуді тікелей көздейді. Заң бойынша бөгеттердің қауіпсіздігіне жауапты арнайы орган құрылған. Заң бойынша бөгеттердің қауіптілік деңгейі, қадағалау жоспары, қолданатын іс шаралар жүйесі бекітілген[18].

Қазақстан республикасының тәжірибесінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету заң және заңға тәуелді актілер мен реттеледі. Негізгілері ретінде Қазақстан Республикасының су кодексін атауымызға болады[20]. Осы су кодексіне

негізделе отырып гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігінің регламенті бекітілді. Ол регламент бойынша гидротехникалық құрылыстардың қалыпты жағдайы мен, кластары анықталды. Гидротехникалық құрылыстардың физикалық жағдайына қатысты ережелер бекітілді [21]. Осы аталған заң актілерімен қатар Қазақстан Республикасында бірнеше салааралық нормативтік актілер әрекет етеді. Осыған байланысты түйін, Қазақстан Республикасы гидротехникалық құрылыстардың сапасын жетілдіру үшін орталықтанған дербес тікелей нормативтік акт қажет деген қорытынды жасалады.

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық реттеуде Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттердің заңнамасы мен тәжірибесін талдау келесі теориялық құқықтық қорытындылар жасауға негіз болды:

Біріншіден, Қазақстан Республикасында және шет мемлекеттерінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету ең алдымен қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ет, су қауіпсіздігі және мемлекеттің әлеуметтік экономикалық жағдайының тұрақты болуы үшін маңызды. Гидротехникалық құрылыстар қызметіндегі апаттар сол аймақтағы халықтың өмірі мен мемлекеттің экономикасына аса ірі зардаптар әкелуі мүмкін. Сол себептен де, апаттардың алдын алу үшін гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мемлекеттік құқықтық тетіктерді жетілдіру керек.

Екіншіден, Халықаралық құқықтық тәжірибе мен заңнамада мемлекеттерді гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндеттейтін тікелей норма болмағанымен ол халықаралық экологиялық құқықтық міндеттемелер мен қағидаларда жанама түрде айқындалған. Сол себептен де, мемлекеттер, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүдделі болуы тиіс.

Үшіншіден, Шет мемлекеттердің тәжірибесіне талдау көрсеткендей, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету ол алдымен заңнамалық деңгейде анықталуына байланысты. Заңнамалық бекітудің бірнеше нұсқасынанықтауға болады. Ол тікелей экологиялық кодекстерде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі бекітілуі мүмкін, болмаса арнайы заң актісімен реттелуі және салааралық бірнеше заң актілерімен анықталуы мүмкін. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін тікелей заң актісінің болуы аса маңызды.

Төртіншіден, Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде оларды санаттарға бөлу тәжірибесі ұтымды екені анықталды. Себебі, оларды санаттарға бөлу арқылы қауіптілік дәрежесі анықталып меншік иелерінің жауапкершіліктерін белгілеуге болады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттеріндегі гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәжірибесі мен құқықтық тетіктеріне жүргізілген талдау келесі қорытындылар жасауға негіз болды. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі мемлекеттің экологиялық, су және техногендік қауіпсіздігінің маңызды әрі ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Ол мемлекет үшін стратегиялық маңызы бар және тұрақты мемлекеттік бақылауды талап ететін гидротехникалық құрылыстардың техникалық жай-күйімен тікелей байланысты. Гидротехникалық құрылыстардың әлеуеті халықты сумен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы, энергетика және өнеркәсіп салаларын дамыту мақсатында тиімді

пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар, олардың қызметі ірі техногендік апаттардың туындау қаупімен тығыз байланысты болғандықтан, қауіпсіздік талаптарының сақталуы ерекше маңызға ие. Осыған байланысты мемлекеттер халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары мен міндеттемелерін тиімді іске асыру үшін ең алдымен гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге басымдық беруі тиіс. Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі – осы саладағы нормативтік-құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру болып табылады. Шет мемлекеттердің тәжірибесіне жүргізілген талдау, әсіресе Америка Құрама Штаттары мен Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиімді әрі кешенді жүйесі қалыптасқанын көрсетті. Бұл мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі құқықтық, инженерлік, ұйымдастырушылық және техникалық шаралардың өзара үйлесімді жүйесін қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін реттейтін арнайы заңның болуы мемлекеттік басқаруды жүйелендіруге, құзыретті мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін нақтылауға және олардың қызметіндегі қайшылықтардың алдын алуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық реттеу табиғи сипаттағы ірі төтенше жағдайлардан кейін қарқынды дами бастады. Әсіресе, жаңа Су кодексінің қабылдануымен гидротехникалық құрылыстарға қатысты бірқатар ұғымдық аппарат, құқықтық институттар және реттеу тетіктері жетілдірілді. Қазіргі уақытта гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі заңнамалық және заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер, сондай-ақ тиісті регламенттер арқылы реттеледі. Сонымен бірге жүргізілген талдау Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету жүйесінің әлі де даму және жаңғырту кезеңінде екенін көрсетті. Осыған байланысты аталған саладағы нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру, мемлекеттік бақылау мен қадағалау тетіктерін күшейту, сондай-ақ гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған дербес заңнамалық негіз қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Авторлардың қосқан үлесі

Г.Б. Телеуев зерттеу тақырыбының мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес жұмыс атқарды. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі тақырыбы аясында ғылыми әдебиеттерге шолу жасады. Жинақталған ақпараттар бойынша тұжырымдамалық қорытындылар әзірледі.

А.Е. Бектурганов Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шет мемлекеттерінің заңнамасы мен тәжірибесіне талдау жүргізді. Тақырып бойынша отандық ғалымдардың еңбектерін зерттеп, мақала мазмұнын арттыруға қажет ғылыми әдебиеттерді ұсынды. Тақырыптың бастапқы мақсаттарына қол жеткізу үшін ғылыми әдіснамалар ұсынды.

Д. Нұрмұханқызы Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі Қазақстан республикасының тәжірибесіне зерттеу жүргізіп, даму заңдылықтары мен бағыттарын ұсынды. Ғылыми зерттеудің қорытынды бөлімін әзірледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Гаагская декларация по окружающей среде. Принята на Международной конференции по защите атмосферы, Гаага, 11 марта 1989 г. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hague_declaration.shtml (дата обращения: 24.03.2026).
2. Operational Manual. OP 4.37 – Safety of Dams [Электронный ресурс] / World Bank. – October 2001; revised April 2013. – Режим доступа: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/82d7a9070374457b375f980e95512275-0290012023/original/OP-4-37-Safety-of-Dams.pdf> (дата обращения: 23.03.2026)
3. Мукашева А.А. Теоретические и методологические проблемы водного права Республики Казахстан в современных условиях: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.06. - Астана, 2010. – 295 с.
4. Музтауов Ж.Б., Гаврилова Ю.А., Умаров Д.М. Нормативно-правовое регулирование гидротехнических сооружений и их влияние на водную безопасность Республики Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. – 2024. – № 1 (146). – С. 158–175. URL: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/download/354/157/2409> (дата обращения: 24.03.2026)
5. Телеуев Г., Бектурганов А. & Есентемирова А. (2025). Правовое регулирование эксплуатации и обеспечения безопасности гидротехнических сооружений в условиях устойчивого развития. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 153(4), 76–89. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-76-89>
6. Битабарова Ж., Бектурганов Ә., Телеуев Г. Проблемы правового регулирования предотвращения наводнений в Республике Казахстан // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2025. – Т. 115, № 3. – С. 76–86. – URL: <https://doi.org/10.26577/JAPJ202511538> (дата обращения: 24.03.2026).
7. Wishart M.J., Ueda S., Pisaniello J.D., Tingey-Holyoak J.L., Lyon K.N., Boj García E. Laying the Foundations: A Global Analysis of Regulatory Frameworks for the Safety of Dams and Downstream Communities. World Bank, 2020
8. Typhoon Nina–Banqiao dam failure // Encyclopaedia Britannica. – URL: <https://www.britannica.com/event/Typhoon-Nina-Banqiao-dam-failure> (дата обращения: 24.03.2026).
9. Melo T. L. de, Guimarães L. de O., Cortese T. T. P. Disaster governance and the role of civil society: A study of the mining disaster in Brumadinho, Brazil // International Journal of Disaster Risk Reduction. – 2024. – Vol. 114. – Article 104945. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104945> (дата обращения: 24.03.2026).
10. С. Кобжосарова Ущерб от паводков в Казахстане превысил ₸300 млрд// <https://24.kz/ru/tv-projects/aktsenty/item/672991-ushcherb-ot-pavodkov-vkazakhstan-prevysil-300-mlrd-aktsentywww.24.kz> (дата обращения: 24.03.2026).
11. Максимов Н. Сильнейшие паводки в Карагандинской области: кадры наводнения// Новостной портал Central Asia minitor.: <https://camonitor.kz/>
12. Декларация Конференции Организации Объединённых Наций по проблемам окружающей человека среды (Стокгольмская декларация), принята на Конференции ООН по окружающей среде человека, Стокгольм, 16 июня 1972 г. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата обращения: 24.03.2026).
13. World Bank. Dam Safety: Good Practice Note. – Washington, DC: World Bank, 2021. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/P171966> (дата обращения: 24.03.2026).

14. How many dams does America have? // USAFacts. – Published Nov 16, 2023. – URL: <https://usafacts.org/articles/how-many-dams-does-america-have/> (дата обращения: 24.03.2026).

15. Safety of Water Power Projects and Project Works // Code of Federal Regulations. – Title 18. – Part 12. – Authority: 16 U.S.C. 791a–825r; 42 U.S.C. 7101–7352. – Source: Order 122, 46 FR 9036, Jan. 28, 1981. – URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-18/chapter-I/subchapter-B/part-12> (дата обращения: 24.03.2026).

16. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal of the European Communities. – 2000. – L 327. – P. 1–73. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/60/oj/eng> (дата обращения: 24.03.2026).

17. Code de l'environnement (Франция). – Section: Régimes d'autorisation ou de déclaration (Articles L214-1 à L214-6). – URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006108631/ (дата обращения: 24.03.2026)

18. Real Decreto 849/1986, de 11 de abril, por el que se aprueba el Reglamento del Dominio Público Hidráulico, que desarrolla los títulos Preliminar, I, IV, V, VI y VII de la Ley 29/1985, de 2 de agosto, de Aguas // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – № 103. – 30.04.1986. – URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1986-10638> (дата обращения: 24.03.2026)

19. Dam Safety Act 494/2009 (Финляндия) / Ministry of Agriculture and Forestry, Finland. – Unofficial translation. – URL: <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/688184/mainPdf/main.pdf> (дата обращения: 24.03.2026).

20. Водный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года № 178-VIII ЗРК. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000178> (дата обращения: 24.03.2026).

21. Об утверждении Регламента о безопасности гидротехнических сооружений: Приказ Министра водных ресурсов и ирригации Республики Казахстан от 15 июля 2025 года № 173-НҚ. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 17 июля 2025 года № 36459. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500036459> (дата обращения: 24.03.2026)

Г.Б. Телеуев^{*1}, А.Е. Бектурганов², Д. Нурмуханкызы³

^{1,3}*Жетысуский университет имени И.Джансугурова, Талдыкорган, Казахстан*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³daniyafmo@mail.ru)

**Правовое регулирование безопасности гидротехнических сооружений:
анализ законодательства и практики Республики Казахстан и иностранных государств**

Аннотация. В научном исследовании комплексно и всесторонне исследованы в практике и законодательстве Республики Казахстан и иностранных государств вопросы безопасности гидротехнических сооружений. Авторы доказали в научном исследовании, что безопасность гидротехнических сооружений, а также обеспечение водной и экологической безопасности являются важнейшими стратегическими приоритетами для государства. Даны рекомендации по совершенствованию национальной правовой системы на основе опыта таких государств, как США, государств-членов Европейского союза (включая Финляндию), в обеспечении безопасности гидротехнических сооружений. Авторы, основываясь на сравнительном правовом анализе, предложили такие меры, как принятие прямого законодательного акта для регулирования

деятельности гидротехнических сооружений, совершенствование категоризации специального государственного органа и гидротехнических сооружений, а также установление границ пропускной способности сооружений собственников.

Научная статья подготовлена в целях реализации проекта правового регулирования обеспечения безопасности и эксплуатации гидротехнических сооружений в условиях устойчивого развития AP26193915, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Ключевые слова: гидротехнические сооружения, безопасность, водная политика, водная безопасность, водные ресурсы, законодательство, аварийная опасность, государственное управление, объекты собственности, экологическая безопасность.

G.B. Teleuyev^{*1}, A.E. Bekturganov², D. Nurmukhankyzy³

^{1,3}Zhetisu University named I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³daniyafmo@mail.ru)

Legal regulation of the safety of hydraulic structures: analysis of legislation and experience of the Republic of Kazakhstan and foreign states

Abstract. Scientific research on the issues of safety of hydraulic structures in the practice and legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign states is comprehensively studied. In a scientific study, the authors proved that the safety of hydraulic structures is of great importance, along with strategic priorities for the state, such as water safety and environmental safety. Recommendations on improving the national legal system based on the experience of such states as the United States, the member states of the European Union, and Finland in ensuring the safety of hydraulic structures were given. Based on a comparative legal analysis, the authors identified such measures as the importance of a direct legislative act in regulating the activities of hydraulic structures, the effectiveness of a special state body and the categorization of hydraulic structures, and the effectiveness of fixing the limits of responsibility of owners to them.

The scientific article was prepared in order to implement the project AP26193915, legal regulation of operation and safety of hydraulic structures in the context of Sustainable Development, funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

Keywords: hydraulic structures, safety, Water Policy, water safety, Water Resources, legislation, emergency hazard, public administration, forms of ownership, environmental safety.

References

1. Gaagskaya deklaratsiya po okruzhayushchey srede. Prinyata na Mezhdunarodnoy konferentsii po zashchite atmosfery, Gaaga, 11 marta 1989 g. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hague_declaration.shtml (data obrashcheniya: 24.03.2026).
2. Operational Manual. OP 4.37 – Safety of Dams [Elektronnyy resurs] / World Bank. – October 2001; revised April 2013. – Rezhim dostupa: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/82d7a9070374457b375f980e95512275-0290012023/original/OP-4-37-Safety-of-Dams.pdf> (data obrashcheniya: 23.03.2026).
3. Mukasheva A.A. Teoreticheskie i metodologicheskie problemy vodnogo prava Respubliki Kazakhstan v sovremennykh usloviyakh: dis. ... kand. yurid. nauk.: 12.00.06. – Astana, 2010. – 295 s.

4. Muztauov Zh.B., Gavrilova Yu.A., Umarov D.M. Normativno-pravovoe regulirovanie gidrotekh-nicheskikh sooruzheniy i ikh vliyanie na vodnuyu bezopasnost Respubliki Kazakhstan // Vestnik Evraziyskogo natsionalnogo universiteta imeni L. N. Gumileva. Seriya: Pravo. – 2024. – № 1 (146). – S. 158-175.
5. Teleuyev G., Bekturganov A., Yesentemirova A. Pravovoe regulirovanie ekspluatatsii i obespecheniya bezopasnosti gidrotekhnicheskikh sooruzheniy v usloviyakh ustoychivogo razvitiya // Vestnik Evraziyskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo. – 2025. – 153(4). – S. 76–89.
6. Bitabarova Zh., Bekturganov A., Teleuyev G. Problemy pravovogo regulirovaniya predotvrashcheniya navodneniy v Respublike Kazakhstan // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2025. – Vol. 115, № 3. – S. 76-86.
7. Wishart M.J., Ueda S., Pisaniello J.D., Tingey-Holyoak J.L., Lyon K.N., Boj García E. Laying the Foundations: A Global Analysis of Regulatory Frameworks for the Safety of Dams and Downstream Communities. – World Bank, 2020.
8. Typhoon Nina–Banqiao dam failure // Encyclopaedia Britannica. – URL: <https://www.britannica.com/event/Typhoon-Nina-Banqiao-dam-failure> (data obrashcheniya: 24.03.2026).
9. Melo T. L. de, Guimarães L. de O., Cortese T. T. P. Disaster governance and the role of civil society: A study of the mining disaster in Brumadinho, Brazil // International Journal of Disaster Risk Reduction. – 2024. – Vol. 114. – Article 104945.
10. Kobzhosarova S. Ushcherb ot pavodkov v Kazakhstane prevysil T300 mlrd // <https://24.kz/ru/tv-projects/aktsenty/item/672991-ushcherb-ot-pavodkov-v-kazakhstane-prevysil-300-mlrd-aktsenty>.
11. Maksimov N. Silneyshie pavodki v Karagandinskoy oblasti: kadry navodneniya // Novostnoy portal Central Asia Monitor. – <https://camonitor.kz/>
12. Deklaratsiya Konferentsii Organizatsii Obedinennykh Natsiy po problemam okruzhayushchey cheloveka sredy (Stokgolmskaya deklaratsiya). Prinyata v g. Stokgolme 16 iyunya 1972 g.
13. World Bank. Dam Safety: Good Practice Note. – Washington, DC: World Bank, 2021.
14. How many dams does America have? // USAFacts. – 2023. – URL: <https://usafacts.org/articles/how-many-dams-does-america-have/>
15. Safety of Water Power Projects and Project Works // Code of Federal Regulations. – Title 18. – Part 12.
16. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy.
17. Code de l'environnement (France). Section: Régimes d'autorisation ou de déclaration (Articles L214-1 à L214-6).
18. Real Decreto 849/1986, de 11 de abril, por el que se aprueba el Reglamento del Dominio Público Hidráulico.
19. Dam Safety Act 494/2009 (Finland). Ministry of Agriculture and Forestry.
20. Vodnyy kodeks Respubliki Kazakhstan: Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 9 aprelya 2025 goda № 178-VIII ZRK.
21. Ob utverzhdenii Reglamenta o bezopasnosti gidrotekhnicheskikh sooruzheniy: Prikaz Ministra vodnykh resursov i irrigatsii Respubliki Kazakhstan ot 15 iyulya 2025 goda № 173-NҚ.

Авторлар туралы мәлімет

Телеуев Г.Б. – хат-хабар авторы, PhD, құқық және экономика факультетінің деканы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Жансүгіров көшесі, 187, 050043, Талдықорған, Қазақстан

Бектұрғанов А.Е. – заң ғылымдарының докторы, профессор, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Нұрмуханқызы Д. – PhD, ректор аппаратының басшысы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Жансүгіров көшесі, 187, 050043, Талдықорған, Қазақстан

Телеуев Г.Б. – автор для корреспонденции, доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, улица Жансугурова 187, 050043, Талдықорған, Казахстан

Бектурганов А.Е. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Нурмуханқызы Д. – доктор философии PhD, руководитель аппарата ректора, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, улица Жансугурова, 187, 050043, Талдықорған, Казахстан

Teleyuev G.B. – the author of the correspondence, PhD, Dean of the Faculty of Law and Economics, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Zhansugurov street 187, 050043, Taldykorgan, Kazakhstan

Bekturganov A.E. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str, 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Nurmukhankyzy D. – Doctor of Philosophy (PhD), head of the rector's office, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Zhansugurov street 187. 050043, Taldykorgan, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Экологиялық құқық /Environmental Law/ Экологическое право

ХҒТАР 10.53.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-79-93>

Ғылыми мақала

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы бойынша ремедиация институты

Н.М. Марат¹, А.Б. Сопыханова², А.А. Бектурганова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан

³Әкімшілік құқық бұзушылық жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты, Астана, Қазақстан

(e-mail: ¹nuralikamarat1980@yandex.ru, ²sopyhanova09@mail.ru, ³sabitbekamirzhan001@gmail.com)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында «Жасыл экономика» тұжырымдық бағдарламасын дамыту мен экологияны құқықтық реттеу тетіктерін орнықтыру жағдайында Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасында көзделген ремедиация институтына кешенді ғылыми-құқықтық талдау жасалады.

Ремедиация институтының заңнамалық-теориялық жағынан дамымауы, нормативтік құқықтық базадағы жүйеліліктің болмауы және құқық қолдану практикасында біркелкіліктің орын алмауы мақала тақырыбының өзектілігіне арқау болады. Жоғарыда аталған жайттардың еліміздің индустриалдық-инновациялық дамуы мен жер қойнауын пайдалануды қарқынды жүзеге асыру кезеңінде зор маңызы бар.

Ғылыми жұмыстың негізгі мақсаттары мыналар:

- ремедиацияның құқықтық ұғымын айқындау;
- оның мазмұнының өзіне тән ерекшеліктерін саралау;
- тұрақты даму принциптерін негізге алып, оларды жетілдіру жолдарының негізгі бағыттарын анықтау.

Ғылыми зерттеу жүргізу кезінде төмендегідей ғылыми әдістер қолданылды:

- формальды-құқықтық;
- жүйелік-құрылымдық;
- салыстырмалы-құқықтық;
- логикалық-доктриналық әдістер.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы ремедиацияны құқықтық реттеудің қазіргі моделі экологиялық зиянды ақшалай өтеуге негізделген компенсациялық тәсілден нақты экологиялық нәтижеге қол жеткізуге бағытталған қалпына келтіруші модельге қарай эволюцияланғаны анық-

Түсті: 01.05.2026 Мақұлданды: 19.05.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

талды. Экологиялық кодекс ремедиацияны қоршаған орта компоненттерін базалық жағдайға дейін қалпына келтіруге бағытталған, бақылау, мониторинг және жариялылық элементтері бар міндетті іс-шаралар кешені ретінде бекітеді.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы экологиялық реттеудің шегінен шығатын ремедиация институтын дербес салаларалық құқықтық институт ретінде негіздеу болып табылады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы ремедиация институтын экологиялық құқықтың шеңберінде орнықтырады. Экологиялық, жер және жер қойнауын пайдалану заңнамаларын үйлестіру мәселелері, терминологиядағы айырмашылықтар және ремедиациялық қатынастарға қатысушылардың құқықтық мәртебесінің жеткілікті айқындалмауы анықталды. Ремедиацияны дербес салааралық құқықтық институт ретінде қалыптастыру қажеттілігі негізделді.

Заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалды, оның ішінде ұғымдық аппаратты біріздендіру, ремедиацияны іске асырудың рәсімдік тетіктерін дамыту және осы саладағы ғылыми доктринаны нығайту қарастырылды. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және тұрақты дамуға бағытталған қалпына келтіруші экологиялық реттеудің тұтас моделіне көшу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: Экологиялық зиян, экологиялық залал, антропогендік әсер ету, базалық жағдай, ремедиация бағдарламасы

Кіріспе

«Жасыл экономика» идеясын іске асыру және Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жаңғырту жағдайында қоршаған ортаны қалпына келтіру механизмдерін қалыптастыру ерекше маңызға ие болып отыр. Осы тұрғыдан ремедиация институты экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің және антропогендік әсерден туындаған кері салдарды жоюдың негізгі құралдарының бірі ретінде қарастырылады. Қазіргі таңда елімізде табиғи ортаны қалпына келтіру мәселелері «Жасыл экономика» қағидаттарын жүзеге асырумен және экологиялық құқықтық жүйені жетілдірумен тығыз байланысты маңызды бағыттардың біріне айналды. Бұл ретте ремедиация институты – адам әрекетінің нәтижесінде келтірілген зиянды жоюға, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және табиғи ортаны мүмкіндігінше бастапқы күйіне келтіруге бағытталған құқықтық тетіктердің маңыздысы болып табылады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, экологиялық зиянды өтеудің дәстүрлі әдістері қазіргі талаптарға толық жауап бере алмайды. Аталған мәселелерге қатысты ремедиация институтын жетілдіру және дамыту қажеттілігі туындап отыр. Ремедиация институтының өзектілігінің себебі мынада: ең алдымен экологиялық зиянды өтеудің қалыптасқан әдістері жеткілікті деңгейде тиімділік танытып отырған жоқ, келесіден, экологиялық заңнамада бекітілгенімен, ол теориялық жағынан зерттелмеген және аталған институттың құқықтық реттелуі мен құқықтық қолданылуы арасында алшақтық байқалды.

Тағы бір мәселе, Қазақстандағы өнеркәсіп орындары және отандық тау-кен саласының үдемелі дамуы экологияға айтарлықтай зиян келтіреді, оның табиғи түрде бастапқы қалпына келу процесін төмендетеді.

Ремедиация институты алғаш рет 2007 жылы қабылданған экологиялық кодексте көрініс тапты. 2021 жылы қабылданған жаңа экологиялық кодексте ремедиация институты қоршаған ортаны қалпына келтірудің жаңа құқықтық тетігі ретінде орнықтырылды.

Ремедиация тек жеке табиғи объектілерді ғана емес тұтастай экологиялық жүйелерді қалпына келтіруге арналған кешенді шараларды қамтитын құрылым. Ремедиация институты азаматтық, әкімшілік құқық салаларымен байланысты болғандықтан, кешенді мазмұнға ие болады. Осындай көпсалалы байланыстың болуы ремедиацияны тиімді етеді. Онымен қоса терминологияда бірізділік болуын, құқықтық рәсімдердің анықтығымен, тетіктер арасында үйлесімділік болуын қажет етеді.

Зерттеу әдістемесі

Ғылыми мақаланы дайындау кезінде отандық және шетелдік ғалымдардың жарияланған ғылыми еңбектері, Қазақстан Республикасының экология саласындағы нормативтік-құқықтық актілері назарға алынды.

Ремедиация институтына салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі негізінде зерттеу жүргізілді. Бұрынғы және қазіргі экологиялық заңнамадағы ремедиация институтына кешенді зерттеу жасалды.

Ғылыми танымның талдау, салыстыру сияқты зерттеу әдістері ұтымды қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасының біз өмір сүріп отырған кезеңдегі қоршаған ортаның жағдайы едәуір қолайсыз факторлармен байланыстырылады. Оларға мыналарды жатқызамыз:

- экономикалық өсудің табиғатты ескермей өсуінің қарқыны;
- антропогендік ықпалдың ұлғаюы;
- нұқсан келтірілген экожүйелердің қалпына келтірілу процесінің баяулығы.

Ұлттық статистика агенттігінің мәліметтеріне сай жалпы көлемі 2271,4 тонна болатын ластағыш заттардың атмосфералық ауаға таралғаны анықталды. Осы көрсеткіштің сексен пайызы экожүйеге және азаматтардың денсаулығына орасан зор зиян келтіретін физикалық күйі газ немесе сұйық объектілер болып табылады. Профильдік кәсіпорындар ластаушы заттардың 93,4 пайызын ұдайы жойып отырды.

Мұның өзі қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шаралардың жүзеге асырылатынын және мәселенің ауқымдылығын көрсетеді[1].

Мониторинг талдауы көрсеткендей, ірі қалаларда, атап айтқанда, Астана, Алматы, Қарағанды т.с.с. атмосфералық ауаның ластануы басты мәселеге айнауда. Аталған қалаларда ауаның ластануының жоғары индексі және одан туындайтын тұрғындардың денсаулығы мен қоршаған ортаның экологиялық тәуекелдерімен сипатталады[2]. Зерттеулер көрсеткендей, Қазақстанда қатты бөлшектердің орташа шоғырлануы айтарлықтай жоғары: мемлекет РМ25 деңгейі бойынша ластанған 32 елдің қатарына кіреді. Ауаның ластануына байланысты жүрек-қан-тамыр аурулары мен тыныс алу жүйесінің ауруларынан бірнеше мыңдаған адамдардың өлімі тіркеледі[3].

Жер ресурстары да дағдарысқа ұшыраған: халықаралық сарапшылардың есебі бойынша топырақтың пестицидтермен ауыр металдармен ластануын, эрозияны, су теңдігінің бұзылуын қоса алғанда Қазақстанның 90 млн. га жері дағдарысқа ұшырау алдында тұр. Жоғарыда көрсетілгендер экологиялық жүктемені ушықтырып, кешенді қалпына келтіру шараларын жүргізуді талап етеді[4]. Экологиялық кодекстің нормаларында ремедиация қоршаған ортаның компоненттерін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және аймақтарды пайдалануға жол берілетін жағдайда қалпына келтіруге бағытталған шаралар кешені ретінде сипатталады[5]. Осының өзінде Заң шығарушы «ластаушы төлейді» қағидасына сүйеніп, іс әрекеті экологиялық залалға алып келген субъектілерге ремедиациялық шаралардың қаржылық және ұйымдастырушылық ауыртпалықтарын жүктейді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі ремедиацияны экологиялық залалдан туындайтын нұқсат келген табиғи орта компонентін қалпына келтірумен байланысты маңызды құқықтық санат ретінде енгізеді. Осылайша, заң шығарушылық логика «базалық жағдай» ұғымы шеңберінде құрылған: егер ақылға қонымды уақыт шеңберінде ремедиациялық шараларды қолданбай, базалық жағдайға қалпына келтіру мүмкін болмаса экологиялық залал деп танылады.

Ремедиация табиғи ортаны мейлінше қалпына келтіруге бағытталады. Ол қалпына келтіру шаралары экологиялық кодекстің тиісті арнаулы нормаларында бекітілген. Ремедиация ұғымының жер заңнамасында көзделген дәстүрлі рекультивация ұғымына қарағанда мағынасы кең әрі күрделі. Оның негізгі ерекшелігі, экологиялық зиянды өтеу және табиғи ортаны қалпына келтіруді көздейтін ремедиация бағдарламасының болуында.

Ремедиация бағдарламасы келтірілген экологиялық залалды жоюға бағытталған құжат ретінде анықталады. Ол үшін мазмұны бойынша талаптар және жүзеге асыру тәртібі белгіленеді. Бағдарламаны орындау тетігі нақтыланған: егер жүзеге асыру мерзімі үш айдан астам болса, жауапты тұлға уәкілетті органға әрбір үш ай сайын есеп жіберуге міндетті. Сонымен қатар ақпаратты жария орналастыруды қамтамасыз етеді. Уәкілетті орган өз кезегінде жүргізіліп отырған ремедиациялық шаралар туралы жыл сайын ақпаратты жариялайды. Бағдарлама аяқталған соң ремедиациялық бағдарламаның аяқталғаны туралы акт толтырылады. Бағдарламадағы мақсаттарға қол жеткізілмесе, қосымша мерзім белгіленіп, қосымша ремедиациялық шаралар анықталады. Қалпына келтірілген табиғи орта компоненттері және есептілік тәртібі мен нәтижелерді жариялау міндеттемесі мен ремедиациядан кейінгі мониторинг бекітіледі. Нормативтік деңгейде бұл зиянды жоюдың декларативті талабынан бақылау есептілік, мониторинг, нәтижелер жарияланымы арқылы қамтамасыз етілетін процессуалдық рәсімделетін қалпына келтіру моделіне өтуді білдіреді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі құрылымында тарихи ластанулар туралы нормалардың жекелеген маңызы бар (жинақталған экологиялық залалдың бір түрі ретінде). Тарихи ластануды нормативтік бөліп көрсету ремедиацияны ағымдағы зиянға әсер ретінде ғана емес, «мұраға қалған» экологиялық тәуекелдерді де басқару құралы ретінде сипаттайды. 2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі бойынша экологиялық залалды өтеу тәжірибесіне байланысты төмендегілерді атап өтуге болады: экологиялық заңнаманы бұзу жолымен қоршаған ортаға зиян келтірілген залалды өтеу тәртібі мен міндеттілігіне арналған нормалар жеке блок

болып бекітілді[6]. Сол арқылы экологиялық құқықты қалпына келтіру өтемақы жүйесі заңдастырылды. Аталған институттың нормативтік құрылымы, қоршаған ортаға келтірілген зиян тек заңды жауаптылықтың негізі болып қана қоймай, мемлекеттік белгілейтін ықпал ету шараларынан басқа зиян келтірушіге бағытталғалған дербес қалпына келтіру міндеттемесінен туындайды.

2007 жылғы Экологиялық кодекстің тағы бір ерекшелігі, залалды өтеу міндеттілігі және зиян келтірушінің мінез-құлқының қалпына келтіру заттық нұсқасы болатын: қоршаған ортаға зиян келтірген тұлға келтірген залалды ерікті түрде немесе басқа тәсілдермен өтеуі тиіс. 2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің тағы бір ерекшелігі, экологиялық залалды өтеу 2007 жылғы 27 маусымда Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен №535 қаулысы қоршаған ортаны ластаудан туындайтын залалды экономикалық бағалаудың заңға сәйкес әдістемесіне сүйенеді[7]. Осылайша, 2007 жылғы Экологиялық кодекс экологиялық залалды өтеу міндеттілігі мен бірыңғай экономикалық бағалау әдістемесін негізге алған қалпына келтіру жауапкершілігі құрылымын қалыптастырды. Сонымен бірге жоғарыда аталған моделді жүзеге асыру, өтемдік нысанның бұзылған экологиялық функцияларды нақты қалпына келтіруге қарағанда басымдықты өтемақылық элементтің күшеюіне объективті түрде ықпал етті. Нәтижесінде реттеудің қалпына келтіру әлеуеті залалдың ақшалай эквиваленті негізінде жүзеге асырылды, ол экологиялық салдарды жоюдың есептік-экономикалық тетігінің басымдылыққа ие болуына әкелді. Тұтастай алғанда, 2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі қалпына келтіру жауапкершілігінің базалық іргетасын қалыптастырды. [8].

Кесте 1. Салыстырмалы талдау: 2007 ж. Экологиялық кодекс (зиянды өтеу) және 2021 ж. Экологиялық кодекс (ремедиация) [5], [6].

Критерий	ҚР ЭК 2007ж. – зиянды өтеу	ҚР ЭК 2021 ж. – ремедиация
Реттеу мақсаты	Келтірілген экологиялық залалды өтеу	Қоршаған орта компонентін базалық жағдайға дейін қалпына келтіру
Заңи табиғаты	Нұқсан келу салдарынан туындайтын қалпына келтіру өтемдік міндеттер	Экологиялық залалды жоюдың дербес қалпына келтіру тетігі
Басымдықты нысан	Құндық өтемақы (есептік әдістеме бойынша), ерікті түрде жоюға жол беріледі.	Ремедиация бағдарламасы бойынша қалпына келтіру; ақшалай өтем қалпына келтірушінің міндеттерін ауыстырмайды
Залалды анықтау әдісі	Үкіметтің бекіткен тәртібі бойынша экономикалық бағалау	Экономикалық залалды бағалау; ремедиация бағдарламасын дайындау және жүзеге асыру
Процедуралық тәртіп	Шектеулі (кепілдік хат, залал сомасын есептеу)	Процедуралық нақтылаудың жоғары деңгейі; ремедиация бағдарламасы, мәртебе есептері, аяқтау актісі, қосымша ремедиация

Мемлекеттік бақылау	Есептің және өндіретін соманың дұрыстығын бақылау	Бағдарламаның жүзеге асырылуын бақылау, мониторинг, постремедиациялық бақылау
Жариялылық	Фискалды-бақылаушылық сипат	Ремедиацияның барысы туралы ақпаратты міндетті түрде ашу
Функционалды екпін	Зиянның өтемақылық эквиваленті	Қалпына келтіру (ортаны экологиялық оңалту)

Ескерту: деректер ҚР Экологиялық кодекс (2007ж.), ҚР Экологиялық кодекс (2021ж.) негізінде құрастырылған [5], [6].

Салыстыру құқықтық моделдің экономикалық бағалау мен құндық өтем басты элемент болатын өтемдік тетіктен (2007ж. ҚР ЭК), институционалдык рәсімделген қалпына келтіру тетігіне өту эволюциясын көрсетіп отыр (2021ж. ҚР ЭК). Соңғысында процедуралық реттеу, экологиялық нәтиже мен постремедиациялық мониторинг басты маңызға ие болады.

Егер 2007 жылғы Экологиялық кодекс экологиялық зиян үшін мүліктік жауапкершілікті қалыптастырса, ремедиацияның қазіргі үлгісі заңдық елеулі нәтиже ретіндегі экологиялық тиімділікке қол жеткізуге бағытталған. Осылай салдар үшін өтем төлеуден оларды нақты жоюға ауысу орын алып отыр.

Экологиялық залалдың ақшалай эквивалентін анықтау арқылы экологиялық зиянды өтеудің есептік-өтемдік үлгісін қалыптастырған Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 535 Қаулысынан ерекшелігі (2007 ж.), 2022 жылғы 6 мамырдағы Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар Министрінің Бұйрығы экологиялық залалды өтеудің өзгеше жолын реттейді [9].

Егер 2007 жылғы заңға тәуелді реттеу залалдың өтелуінің негізі ретінде экономикалық бағалау тәртібін орнатуға бағытталса, 2022 жылғы Әдістемелік ұсынымдар қалпына келтіру шараларын жобалау мен жүзеге асыруға негізделген. Реттеудің орталық элементі болып зиянның есеп сомасы емес, құрылымданған ремедиация жоспары табылады. Оған:

- экологиялық залалдың сипаты мен ауқымының сипаттамасы;
- қалпына келтірудің мақсатты көрсеткіштерін анықтау;
- технологиялық шешімдерді таңдау;
- жүзеге асырудың кезеңдері мен мерзімдерін негіздеу;
- экологиялық мониторинг бойынша іс-шаралар;
- қоршаған орта компоненттерінің базалық жағдайына жету талабы.

Осылайша, 2022 жылғы нормативтік құрылымда зиян көлемін анықтау фактісі заңдық маңызды болып табылмайды, қалпына келтіру үдерісін жоспарлау сапасы мен экологиялық өлшенетін нәтижеге жету маңызды болып табылады.

2022 жылғы әдістемелік ұсынымдар басқа тұжырымдамадан шығарады: зиян бірінші кезекте табиғи объектінің экологиялық функцияларын бұзу ретінде қарастырылады, ол мақсатты және жүйелі қалпына келтіруді талап етеді. Ақшалай баламасы өз бетінше мәнге ие болмайды және қолайлы қоршаған ортаны қалпына келтіру нәтижесін алмастыра алмайды. Қазақстанның заң ғылымында ремедиация институты әзірге кешенді монографиялық зерттеулердің пәніне айналған жоқ. Өкінішке орай, ғалымдардың

назары тек қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық жауапкершілік мәселеріне ғана назар аударады, ал ремедиация институты аталған институттардың қосымша элементі ретінде қарастырылады. Жекелеген зерттеулерде ремедиацияның табиғи объектілерді шаруашылық мақсатта пайдалану емес, олардың экологиялық қызметін қалпына келтіруге бағытталғанын алға тартып, ремедиация мен рекультивацияны бөліп көрсету қажеттілігін атап көрсетеді. Шетелдік құқықтық доктринада ремедиация кеңірек түсіндіріледі – қалпына келтіру, өтем және алдын алу элементтерін біріктіретін құқықтық механизм ретінде[10].

Ұлттық доктринада қалыптасқан ортақ ғылыми ұстанымдардың болмауы ремедиацияның дербес құқықтық институт ретінде қаралмауына әкелді. Ол өз кезегінде заң шығарудың және құқық қолданудың сапасына әсер етеді. Жер заңнамасы, жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы заңнамаға жүргізілген талдау тиісті нормалар тек фрагменттік сипатта және әрдайым Экологиялық кодекстің ережелерімен сәйкес келмейтінін көрсетіп отыр. Атап айтқанда, ремедиацияның ортақ заңи ұғымы болмай тұр, ал қолданылып жүрген «рекультивация», «жерлерді қалпына келтіру» және «зиянды жою» санаттары шектеусіз нақты бөлінбей қолданғандықтан, құқықтық нақтылығын азайтып отыр, яғни бұл құқықтық айқындығының төмендеуіне әкеледі. Жер заңнамасы жерлерді қорғау міндеттемесін бекітеді, нұқсан келтірілген жерлердің рекультивациясын, жердің құнарлылығын басқа да пайдалы қасиеттерін қалпына келтіруді қоса алғанда, ремедиациямен шектескенімен, бірақ пәні мен мақсаты бойынша онымен сәйкес келмейді [11].

Заңға бағынышты актілер деңгейінде рекультивация процедурасы ведомствалық актілермен қарастырылған. Нұқсан келтірілген жерлердің жобасын дайындау туралы Нұсқаулық бұйрықпен бекітілген. Бұйрық рекультивациялық жобалауды жер кодексінің нормаларымен байланыстырып жобаға талаптар белгілейді. Әр салаларға арнайы рекультивация қағидалары белгіленген. Мысалы: еліміздегі орман қоры жерлеріндегі бұзылған жер учаскілерін өндіру кезінде жер санатына қарай және қызмет түріне байланысты салық ерекшелігін растайды. Жерді пайдалану және қалпына келтіру операцияларын жою институттарына енгізілген[12]. Бұдан бөлек, кейбір салаларда рекультивацияға қатысты арнайы қағидалар бекітілген. Мысалы, мемлекеттік орман қоры жерлерінде (соның ішінде уран өндіру барысында) бүлінген учаскелерді қалпына келтіру ережелері белгіленген. Өндіріс саласына және атқарылатын қызмет түріне байланысты табиғи ортаны қалпына келтірудің өзіне тән ерекшелігі бар екенін айқындайды[13].

Қазақстан Республикасының жер қойнауын және жер қойнауын пайдалану туралы Кодексіне сәйкес рекультивациялау арқылы жерді барлау жұмыстарының салдары жойылады. Жою шараларын жоспарларының талаптары аталған заңнама негізінде бекітіледі[14]. Жоспар жасау міндеттеліп, жоспарда ремедиациялық шараларды жүргізу жоспардың кезек күттірмес бөлігіне енгізіледі. Тиісті әсер бағаланып, шығындар есептеледі және қажет болған жағдайда жоспарға түзетулер енгізіледі. Заң шығарушы орган ремедиациялық шараларды тиісті тұлға орындаудың тетіктерін де қарастырған. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде ремедиация шараларын орындамаған немесе өз деңгейінде орындамаған тұлғаларға жауапкершілік көзделген[15]. Ремедиациялық шараларды орындамау тек әкімшілік жауапкершілік ғана емес, қылмыстық жауапкершілік көздейтін жағдайлар да

заңнамада көзделген. Қазақстан Республикасының қылмыстық Кодексінде ремедиация орындамау ауыр салдарға әкеп соқса немесе іс-әрекетті қылмыс деп саралауға мүмкіндік беретін негіз болса қылмыстық жауапкершілік туындайды[16]. Заманауи жағдайда су тіршіліктің көзі ретінде адамның сапалы өмір сүруінде маңызды орынды иеленеді. Әрбір мемлекет халықаралық құқықтық субъектісі ретінде өзінің аумағындағы халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету міндетін басты назарда ұстайды. Дегенмен де, географиялық немесе климаттық жағдайларға қарай барлық мемлекеттерге мұндай маңызды функцияны атқару мүмкін болмай отыр. Сәйкесінше, бұл мәселе ғаламдық деңгейдегі мәселеге айналып отыр[17]. Ремедиацияның қолданыстағы заңнамаға сай нормативтік негізі бар. Нормативтік негізі ретінде оның заңи анықтамасы, мәні, рәсім жүргізу талаптары, бағдарламасының болуы және қағидаларының құқықтық бекітілуі алынған. Ремедиацияны жер қойнауын пайдалану саласындағы рекультивациямен байланыстыруда белгілі бір мәселелер бар. Ең алдымен бұл мәселе терминдердің әртүрлілігімен және оларға құқықтық рәсімдер жүргізілуінің ерекшеліктеріне байланысты. Экологиялық кодекс пен жер қойнауын пайдалану кодексі арасында да елеулі айырмашылықтар бар. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің нормалары процессуалдық сипатта болса, жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану кодексінде міндеттейтін нормалар басым болып келеді. Жоғарыда аталған факторлар Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасындағы ремедиация институтын ғылыми және нормативтік тұрғыдан жетілдіру қажет екендігін көрсетіп отыр. Қазақстан заң ғылымында ремедиация әлі де құқықтық талқылаулар мен монографиялық деңгейде зерттелген институтқа айнала қойған жоқ. Экологиялық құқық саласындағы заңгер-ғалымдар экологиялық зиянды өтеу төңірегіндегі ғылыми мәселелерді зерттеуден әрі аса қоймады. Экологиялық заңнаманың негізгі қағидаттарының өзара әрекеттесуі экономикамен, ғылыми-техникалық прогресспен және олармен ымыраға келумен қақтығыссыз болмайды, себебі көптеген азаматтардың санасында экономикалық мүдделер мен табиғи ресурстарды пайдалану қазіргі және болашақ ұрпақтар үшін оларды қорғау туралы алаңдаушылықтан басым болады. Азаматтардың көпшілігінің мүддесі үшін заңнама қағидаттарына негізделген экологиялық, азаматтық және іс жүргізушілік құқықтық тәртіп нығайтылуы, сондай-ақ заңдылық, мораль және әділеттілік қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылатын қоршаған ортаны қорғаудың тұрақтылығы, табиғи ресурстарды пайдаланудың болжамдылығы және олардың айналымының тұрақтылығы арттырылуы тиіс[18]. Осыған байланысты ремедиация көбінесе экологиялық құқықтың қосалқы элементі ретінде қарастырылып, жеткілікті деңгейде дербес құқықтық бағаға ие болмай отыр. Ал шетелдік құқықтық доктринада ремедиация қалпына келтіру, өтемақы төлеу және алдын алу шараларын біріктіретін кешенді құқықтық құрал ретінде түсіндіріледі. Отандық құқықтық ғылымда ремедиация институтына қатысты бірыңғай көзқарастың қалыптаспауы оның дербес құқықтық институт ретінде толық танылмауына әкелуде. Бұл өз кезегінде заң шығару процесіне де, құқық қолдану тәжірибесіне де белгілі бір дәрежеде кері әсерін тигізіп отыр.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының заңнамасындағы ремедиация институты институционалдық қалыптасу сатысында екені анықталды. Ол экологиялық, жер,

жер қойнауы құқығы, әкімшілік және азаматтық құқық нормаларын қамтитындықтан, салааралық құқықтық институт белгілеріне ие. Қолданыстағы құқықтық реттеу негізінен келтірілген экологиялық зиянның салдарын жоюға бағытталғаны анықталды, ал ремедиацияның превентивтік әлеуеті шектеулі деңгейде ғана пайдаланылады. Ремедиациялық қатынастарға қатысушылардың құқықтық мәртебесі, қалпына келтіру іс-шараларын қаржыландыру көздері және мемлекеттік бақылаудың шектері жеткілікті түрде айқындалмаған. Ремедиацияны құқықтық реттеудің тұтас моделін қалыптастыруға бағытталған жүйелі заңнамалық тәсілдің қажеттілігі негізделді.

Қорытынды

Жүргізілген талдау ремедиация институтының Қазақстан Республикасының заңнамасында нормативтік бекітілгенін және экологиялық залалды жоюдың дербес тетігін иелену белгілері бар екенін көрсетіп отыр. Ремедиацияның заңдық анықтамасының Экологиялық кодексте бекітілуі экологиялық реттеудің қалпына келтіру бағытын институционалдандырудың маңызды кезеңі болды. Сонымен бірге аталған институттың сабақтас, бірақ бірдей емес санаттары (рекультивация, операция салдарын жою т.б.) қолданылатын жер құқығы, жер қойнауын пайдалану заңнамасы жүйелі келісімділік мәселелері сақталады. Әртүрлі терминологияның және тең дәрежеде емес процедуралық нақтылаудың болуы қалпына келтіру міндеттемесін әрі қарай үйлестіру қажеттілігін көрсетеді.

Заңнаманы жетілдіру мақсатында төмендегілер ұсынылады:

1. Қалпына келтіру шаралары бөлігінде экологиялық, жер, жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану заңнамаларының ұғымдық аппаратын біріздендіру және келістіруді қамтамасыз ету;

2. Постремедиациялық мониторингті және экологиялық нәтижені бақылауды қоса алғанда ремедиация бағдарламаларын жүзеге асырудың процессуалдық тетіктерін бекіту;

3. Экологиялық жауапкершіліктің қалпына келтіру қызметіне мән бере отырып, ремедиацияны салааралық құқықтық институт ретінде ғылыми доктринаны дамыту.

Аталған бағыттарды іске асыру зиянды мүліктік өтеуге ғана емес, ең алдымен нақты экологиялық нәтижеге қол жеткізуге және орнықты дамуды қамтамасыз етуге бағдарланған қалпына келтіретін экологиялық реттеудің тұтас моделін қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Авторлардың қосқан үлесі

Марат Нуржан Маратулы – зерттеу барысында шетелдік заңнамаларды салыстырмалы-құқықтық әдістерін пайдаланып, талқылау және нәтижесі, қорытынды тұжырымдарын берді.

Сопыханова Асел Бауыржановна – хат-хабар авторы, зерттеу нәтижелерін жинау, талдау, мақаланың тұжырымдамасы мен оның мазмұнын дайындау, әдебиеттерді рәсімдеу, транслитерация, жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасының рәсімделуіне елеулі үлес қосты.

Бектурганова Акерке Абдимановна – зерттеу барысында талдау жүргізіп, талқылау және нәтижесі, кіріспе бөліміне, қорытынды бөліміне өзіндік тұжырым мен пікір берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика окружающей среды. – Қолжетімділік тәртібі: <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/> (өтініш берген күні: 05.02.2026).
2. Assanov D., Zapasnyi V., Kerimray A. Air Quality and Industrial Emissions in the Cities of Kazakhstan. – DOI: 10.3390/atmos12030314. – Қолжетімділік тәртібі: https://www.researchgate.net/publication/350003502_Air_Quality_and_Industrial_Emissions_in_the_Cities_of_Kazakhstan.
3. Ibragimova O.P., Omarova A., Bukenov B., Zhakupbekova A., Baimatova N. Seasonal and Spatial Variation of Volatile Organic Compounds in Ambient Air of Almaty City, Kazakhstan. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.mdpi.com/2073-4433/12/12/1592>.
4. 90 Million Hectares of Land in Kazakhstan at Risk of Degradation: Experts Propose Solutions. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.fao.org/inaction/pesticidescentralasia/news/news/newsdetail/90millionhectaresoflandinkazakhstanatriskofdegradationexpertsproposesolutions>.
5. «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI Кодексі (2026.01.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=33339998 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
6. «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212-III Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) (күші жойылды). – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=30085616 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
7. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 27 маусымдағы № 535 қаулысы (күші жойылды – Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 21 шілдедегі № 512 қаулысымен). – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P070000535> (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
8. Еркінбаева Л.К., Калымбек Б. Правовые проблемы возмещения вреда, причиненного окружающей среде в Республике Казахстан // Проблемы реформирования природоресурсного законодательства: Сборник материалов международной научно-практической конференции. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2024. – 297 с.
9. Ремедиация бағдарламасын әзірлеу жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің 2022 жылғы 6 мамырдағы № 154п бұйрығы. – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=33865053&pos=4;179 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
10. Directive 2004/35/EC on Environmental Liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. – Қолжетімділік тәртібі: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0035> (өтініш берген күні: 05.02.2026).
11. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-II (2026.19.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=1040583 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
12. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2023 жылғы 2 тамыздағы № 289 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 8 тамызда № 33250 болып тіркелген. Бүлінген жерлерді қалпына келтіру жобаларын әзірлеу жөніндегі нұсқаулық. – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033250> (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).
13. Уранды жерасты ұңғымасында шайып сілтісіздендіру әдісімен өндіру кезінде мемлекеттік орман қоры жерінде бүлінген жер учаскелерін рекультивациялау және оларды орман иеленушіге

беру қағидалары. Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің 2020 жылғы 28 сәуірдегі № 99 бұйрығы. – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020512> (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).

14. «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ Кодексі (2025.06.10. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125> (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).

15. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі (2026.12.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=31577399 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).

16. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2026.08.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). – Қолжетімділік тәртібі: https://prg.kz/document/?doc_id=31575252 (өтініш берген күні: 05.02.2026 ж.).

17. А.Е. Бектурганов, Г.Б. Телеуев. Қазақстан Республикасында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. ISSN: 2616-6844, eISSN:2663-131. 2023. № 4(145). С.27-37. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37>

18. С.А. Боголюбов. Взаимодействие и соперничество основных принципов экологического законодательства // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. 2022. №1(138). С.101-112. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-138-1-101-112>

Н.М. Марат¹, А.Б. Сопыханова^{*2}, А.А. Бектурганова³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика
Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

³Специализированный межрайонный суд по административным правонарушениям,
Астана, Казахстан

(e-mail: ¹nuralikamarat1980@yandex.ru, ²sopyhanova09@mail.ru, ³sabitbekamirzhan001@gmail.com)

Институт ремедиации по экологическому законодательству Республики Казахстан

Аннотация. В статье проводится комплексный научно-правовой анализ института ремедиации в законодательстве Республики Казахстан в условиях развития «зеленой экономики» и модернизации экологического регулирования. Актуальность исследования обусловлена недостаточной теоретической разработанностью данного института, фрагментарностью нормативной базы и отсутствием единообразной правоприменительной практики, что особенно значимо на фоне индустриального развития и активного недропользования.

Цель работы заключается в выявлении правовой природы ремедиации, анализе ее содержания и определении направлений совершенствования с учетом принципов устойчивого развития. В исследовании использованы формально-юридический, системно-структурный, сравнительно-правовой и логико-доктринальный методы.

Установлено, что современная модель правового регулирования ремедиации в Казахстане эволюционировала от компенсационного подхода, основанного на стоимостном возмещении экологического ущерба, к восстановительной модели, ориентированной на достижение

фактического экологического результата. Экологический кодекс закрепляет ремедиацию как комплекс обязательных мероприятий по восстановлению компонентов окружающей среды до базового состояния, реализуемых через программу ремедиации с элементами контроля, мониторинга и публичности.

Научная новизна работы заключается в обосновании института ремедиации как самостоятельного межотраслевого правового института, выходящего за рамки экологического регулирования. Действующее законодательство Республики Казахстан закрепляет институт ремедиации в рамках экологического права. Выявлены проблемы согласования экологического, земельного и недропользовательского законодательства, различия в терминологии и недостаточная определенность правового статуса участников ремедиационных отношений. Обоснована необходимость формирования ремедиации как самостоятельного межотраслевого правового института.

Сформулированы предложения по совершенствованию законодательства, включая унификацию понятийного аппарата, развитие процедурных механизмов реализации ремедиации и укрепление научной доктрины в данной сфере. Сделан вывод о необходимости перехода к целостной модели восстановительного экологического регулирования, ориентированной на обеспечение экологической безопасности и устойчивого развития.

Ключевые слова: экологический ущерб, экологический вред, антропогенное воздействие, базовая ситуация, программа ремедиации

N.M. Marat¹, A.B. Sopykhanova*², A.A. Bekturganova³

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Karaganda National Research University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan*

³*Specialized District Court for Administrative Offenses, Astana, Kazakhstan*

(e-mail: ¹nuralikamarat1980@yandex.ru, ²sopykhanova09@mail.ru, ³sabitbekamirzhan001@gmail.com)

Remediation institute under the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the remediation institute in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the context of the development of the “green economy” and the modernization of environmental regulation. The relevance of the study is determined by the insufficient theoretical development of this institute, the fragmented nature of the regulatory framework, and the absence of a unified law enforcement practice, which is particularly significant in the context of industrial development and active subsoil use.

The purpose of the study is to identify the legal nature of remediation, analyze its content, and determine directions for improvement in accordance with the principles of sustainable development. The research employs formal-legal, system-structural, comparative-legal, and logical-doctrinal methods.

It has been established that the modern model of legal regulation of remediation in Kazakhstan has evolved from a compensatory approach, based on monetary compensation for environmental damage, to a restorative model focused on achieving actual environmental outcomes. The Environmental Code defines remediation as a set of mandatory measures aimed at restoring environmental components to their baseline condition, implemented through a remediation program with elements of control, monitoring, and transparency.

The scientific novelty of the work lies in substantiating remediation as an independent cross-sectoral legal institute that goes beyond environmental regulation. The current legislation of the Republic of

Kazakhstan establishes the remediation institute within the framework of environmental law. Problems of coordination between environmental, land, and subsoil use legislation, differences in terminology, and insufficient clarity regarding the legal status of participants in remediation relations have been identified. The necessity of forming remediation as an independent cross-sectoral legal institute is justified.

Proposals for improving legislation include unifying the conceptual framework, developing procedural mechanisms for implementing remediation, and strengthening the scientific doctrine in this field. The study concludes on the need to transition to an integrated model of restorative environmental regulation aimed at ensuring environmental safety and sustainable development.

Keywords: environmental damage, environmental harm, anthropogenic impact, baseline situation, remediation program

References

1. Byuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Statistika okruzhayushchei sredy. – Qoljetimdilik tartıby: <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/> (data obrasenia: 05.02.2026)
2. Assanov D., Zapasnyi V., Kerimray A. Air Quality and Industrial Emissions in the Cities of Kazakhstan. – DOI: 10.3390/atmos12030314. – Qoljetimdilik tartıby: https://www.researchgate.net/publication/350003502_Air_Quality_and_Industrial_Emissions_in_the_Cities_of_Kazakhstan (date of access: 05.02.2026)
3. Ibragimova O.P., Omarova A., Bukenov B., Zhakupbekova A., Baimatova N. Seasonal and Spatial Variation of Volatile Organic Compounds in Ambient Air of Almaty City, Kazakhstan. – Qoljetimdilik tartıby: <https://www.mdpi.com/2073-4433/12/12/1592> (date of access: 05.02.2026)
4. 90 Million Hectares of Land in Kazakhstan at Risk of Degradation: Experts Propose Solutions. – Qoljetimdilik tartıby: <https://www.fao.org/in-action/pesticides-central-asia/news/news/news-detail/90-million-hectares-of-land-in-kazakhstan-at-risk-of-degradation--experts-propose-solutions> (date of access: 05.02.2026)
5. «Qazaqstan Respublikasynyn Ekologialıq kodeksi» Qazaqstan Respublikasynyn 2021 jylgy 2 qantardagı № 400-VI Kodeksi (2026.01.01. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen). – Qoljetimdilik tartıby: https://prg.kz/document/?doc_id=33339998 (data obrasenia: 05.02.2026)
6. «Qazaqstan Respublikasynyn Ekologialıq kodeksi» Qazaqstan Respublikasynyn 2007 jylgy 9 qantardagı № 212-III Kodeksi (2021.02.01. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) (kusi joıldı). – Qoljetimdilik tartıby: https://prg.kz/document/?doc_id=30085616 (data obrasenia: 05.02.2026)
7. Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2007 jylgy 27 mausymdagı № 535 qaulysy (kusi joıldı – Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2022 jylgy 21 sildedegi № 512 qaulysymen). – Qoljetimdilik tartıby: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P070000535_ (data obrasenia: 05.02.2026)
8. Erkinbaeva L.K., Kalymbek B. (2024) Pravovye problemy vozmeshcheniya vreda, prichinennogo okruzhayushchey srede v Respublike Kazakhstan // Problemy reformirovaniya prirodoresursnogo zakonodatelstva: Sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferencii. – Astana: Evraziyskiy natsional'nyy universitet im. L.N. Gumileva [in Russian]
9. Remediatsiya bagdarlamasyn azirleu jonindegi adistemelik usynymdardy bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ekologiya, geologiya jane tabigi resurstardın ministrinin 2022 jylgy 6 mamyrdagı № 154 p buyırǵı. – Qoljetimdilik tartıby: https://prg.kz/document/?doc_id=33865053&pos=4;179 (data obrasenia: 05.02.2026)

10.Directive 2004/35/EC on Environmental Liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. – Qoljetımdılık tartıbı: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0035> (date of access: 05.02.2026)

11.Qazaqstan Respublikasynyn Zher kodeksi 2003 jylgy 20 mausymdagı № 442-II (2026.19.03. berilgen ozgerister men tolıqıtyrularmen). – Qoljetımdılık tartıbı: https://prg.kz/document/?doc_id=1040583 (data obrasenia: 05.02.2026)

12.Qazaqstan Respublikasy Awyl sarwasılıgı ministrinin 2023 jylgy 2 tamyzdagı № 289 buyırığı. Qazaqstan Respublikasynyn Adilet ministriginde 2023 jylgy 8 tamyzda № 33250 bolıp tirkelgen. Bulingen jeplerdi qalpına keltiru jobalaryn azirleu jonindegi núsqaulyq. – Qoljetımdılık tartıbı: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033250> (data obrasenia: 05.02.2026)

13.Urandy jerasty ungımasında sayıp siltisizdendiru adisimen ondiru kezinde memlekettik orman qory jepinde bulingen jep ucaskelerin rekultivatsiya lau jane olardy orman ielenusige beru qagydalary. Qazaqstan Respublikasy Ekologiya, geologiya jane tabigi resurstardın ministrinin 2020 jylgy 28 sawırdagı № 99 buyırığı. – Qoljetımdılık tartıbı: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020512> (data obrasenia: 05.02.2026)

14.«Zher qoinawı jane zher qoinawın paydalanw turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2017 jylgy 27 jeltosadagı № 125-VI QRYZ Kodeksi (2025.06.10. berilgen ozgerister men tolıqıtyrularmen). – Qoljetımdılık tartıbı: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125> (data obrasenia: 05.02.2026)

15.«Akımshilik quqıq buzwsılıq turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2014 jylgy 5 sıldedegi № 235-V Kodeksi (2026.12.03. berilgen ozgerister men tolıqıtyrularmen). – Qoljetımdılık tartıbı: https://prg.kz/document/?doc_id=31577399 (data obrasenia: 05.02.2026)

16.Qazaqstan Respublikasynyn 2014 jylgy 3 sıldedegi № 226-V Qylmystıq kodeksi (2026.08.03. berilgen ozgerister men tolıqıtyrularmen). – Qoljetımdılık tartıbı: https://prg.kz/document/?doc_id=31575252 (data obrasenia: 05.02.2026)

17. A.E. Bektyrganov, G.B. Teleyev. Qazaqstan Respyblikasynda halyqıy sapaly ayyz symen qamtamasyz etydin quqıqıyq aspektileri // L.N. Gımlıev atyndagı Eyrazia ultıyq yunıversitetinin habarshysy. Quqıq seriasy. ISSN: 2616-6844, eISSN:2663-131. 2023. № 4(145). S.27-37. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37>

18. S.A. Bogolyubov. Vzaimodeystviye i konkurentsıya osnovnykh printsipov zakonodatel'stva ob okhrane okruzhayushchey sredy. // Vestnik Yevraziyskogo natsional'nogo universiteta im. L.N. Gumilova. Pravovaya seriya, – № 1 (138) / 2022, s. 101-112

Авторлар туралы мәлімет:

Марат Н.М. – заң ғылымдарының магистрі, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

Сопыханова А.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының профессоры, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Университетская көшесі, 28, 100028, Қарағанды, Қазақстан

Бектурганова А.А. – заң ғылымдарының кандидаты, Астана қаласының әкімшілік құқық бұзушылық жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының судьясы, Астана қаласының әкімшілік құқық бұзушылық жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты, Тәуелсіздік даңғылы, 34/1а, 010000, Астана, Қазақстан

Marat N.M. – Master of Law, PhD student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010008, Astana, Kazakhstan

Sopykhanova A.B. – corresponding author, Candidate of Law, Associate Professor, Candidate of Law, Professor, Department of Theory and History of State and Law, Karaganda National Research University named after Academician E.A. Buketov, 28 Universitetskaya Street, 100028, Karaganda, Kazakhstan

Bekturganova A.A. – Candidate of Law, Judge of the Specialized Interdistrict Court for Administrative Offenses in Astana, Specialized Interdistrict Court for Administrative Offenses in Astana, 34/1a Tauelsizdik Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan

Марат Н.М. – магистр юридических наук, докторант PhD кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Сопыханова А.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры теории и истории государства и права, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100028, Караганда, Казахстан

Бектурганова А.А. – кандидат юридических наук, судья специализированного межрайонного суда по административным правонарушениям города Астаны, Специализированный межрайонный суд по административным правонарушениям города Астаны, пр. Тауелсиздик, 34/1а, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure / Административное право. Административный процесс

ХҒТАР 10.15.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-94-102>

Ғылыми мақала

Интеллектуалдық реттеу әкімшілік нормативизмге балама ретінде: Қазақстандағы заң шығарудың жаңа парадигмасы

Е.Т. Алимкулов^{*1}, К.Б. Сафинов², У.А. Ахатов³

^{1,2,3} Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: ¹erbol.alymkulov@kaznu.edu.kz, ²kanatbeksaifin1@gmail.com, ³akhatov.ualikhan@kaznu.edu.kz)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды цифрландыру және жасанды интеллект технологияларын дамыту жағдайында заң шығарудың трансформациялану мәселесі қарастырылады. Құқықтық реттеуді шамадан тыс егжей-тегжейлендіруге бағытталған қалыптасқан әкімшілік нормативизм моделі заңнамалық инфляцияға, нормативтік массивтің фрагментациялануына, коллизияларға және құқық қолдану тиімділігінің төмендеуіне әкеп соғатыны негізделеді. Зерттеудің мақсаты – қағидатқа бағдарланған тәсілге, дәлелді саясатқа және құқықтың цифрлық инфрақұрылымына негізделген интеллектуалдық реттеудің жаңа парадигмасына көшуді теориялық тұрғыдан негіздеу. Мақалада заңнаманы жаңғырту нормативтік массивті түбегейлі тазартуды, «регуляторлық гильотина» тетігін енгізуді, құқықтық дефинициялардың бірыңғай базасын қалыптастыруды, жасанды интеллектті заң шығарудың аналитикалық құралы ретінде пайдалануды, сондай-ақ реттеушілік әсерді бағалауды міндетті түрде қолдануды қамтуы керек екені көрсетілген. Интеллектуалдық реттеу тек технологиялық жаңалық емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасы заңнамасының икемділігін, үйлесімділігін, ашықтығы мен нәтижелілігін арттыруға бағытталған құқықтық саясаттың жаңа үлгісі болып табылады деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: интеллектуалдық реттеу, әкімшілік нормативизм, заң шығару, құқықты цифрландыру, жасанды интеллект, дәлелді саясат, реттеушілік әсерді бағалау, регуляторлық гильотина, Қазақстанның құқықтық жүйесі.

Кіріспе

Қазақстан халқына Жолдауында «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті міндеттер және оларды цифрлық трансформация арқылы шешу» (2025 жылғы 8 қыркүйек)

Түсті: 07.05.2026 Мақұлданды: 23.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өз алдына дербес, бірақ сонымен қатар өзара терең байланысқан бірқатар реформаларды айқындады[1].

Біріншіден, Парламенттік реформа мәселесі қойылды: қолданыстағы екі палаталы Парламентті пропорционалды жүйе негізінде қалыптастырылатын бір палаталы Парламентке айналдыру.

Екіншіден, заңнаманы кешенді түрде терең қайта қарау көзделген.

Үшіншіден, барлық реформалар бағытын қамтитын негізгі вектор ретінде цифрлық трансформация, жасанды интеллектіні дамыту және енгізу жарияланды.

Аталған үш міндеттің шешілуі бірыңғай мақсатқа – Қазақстанның бүкіл құқықтық жүйесін, саяси, экономикалық және өзге де үдерістердің құқықтық негізі болып табылатын заңнаманы түбегейлі әрі іргелі жаңғыртуға бағытталғаны анық.

Бұл мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесінде жаңа парадигмаға өтуді бейнелейді, оның негізінде *заңның рөлін, сондай-ақ заң шығарушы биліктің құрылымын, оның функциялары мен тетіктерін* қайта пайымдау жатыр.

Мемлекет басшысы Парламенттік реформалар жөніндегі жұмыс тобын құрып, оның жұмысы басталды; оның құрамына беделді құқықтанушылар енгізілген.

Жасанды интеллектті дамыту мәселелеріне де жеткілікті деңгейде әкімшілік назар аударылған: тиісті министрлік құрылып, оның басшысы Үкімет вице-премьері мәртебесіне ие, бұдан бөлек Реттеушілік интеллект орталығы (РИО) құрылған.

Ал заңнаманы қайта қарау міндетіне келетін болсақ, бұл жұмыстың жекелеген заңдарға кезекті техникалық түзетулер енгізумен шектеліп қалмауы үшін құқықтық жүйені реформалаудың негізгі бағыттарын айқындап, қағидаттары мен әдістерін белгілеу қажет. Нәтижесінде заң шығару парадигмасының шынайы өзгеруіне – әкімшілік нормативизмнен қағидаттарға, деректерге және цифрлық технологияларға негізделген интеллектуалдық реттеу моделіне, сондай-ақ түбегейлі жаңа, бірпалаталы Парламент қағидатына сүйенетін институционалдық құрылымға көшу қамтамасыз етілуі тиіс.

Әдіснама

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми және арнайы құқықтық әдістер құрады. Жүйелік әдіс заңнаманы біртұтас әрі өзара байланысқан құқықтық жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді, онда кейбір элементтердің артық болуы басқаларының тиімділігінің төмендеуіне әсер етеді [2]. Формалды-заңдық әдіс қолданыстағы заңнаманы, заңдар мен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің арақатынасын, сондай-ақ құқықтық реттеудің конституциялық негіздерін талдау үшін қолданылды.

Функционалдық әдіс әкімшілік нормативизмнің салдарын, соның ішінде заңнамалық инфляцияны, құқықтық фрагментацияны және құқықтың оны пайдаланушылар үшін қолжетімділігінің төмендеуін анықтауға бағытталды[3]. Салыстырмалы-құқықтық әдіс қазіргі халықаралық тәжірибеде кеңінен қолданылатын «реттеушілік гильотина», реттеушілік әсерді бағалау және дәлелге негізделген саясат сияқты құралдарды қарастыру барысында пайдаланылды[4].

Соңында, болжамдық және тұжырымдамалық модельдеу элементтері принциптерге бағдарланған заңнаманы, құқықтың цифрлық инфрақұрылымын және жасанды интеллектіні қолдана отырып заң шығару қызметін талдамалық сүйемелдеуді ұштастыратын зияткерлік реттеу моделіне қатысты авторлық тәсілді тұжырымдауға мүмкіндік берді[6].

Нәтижелер мен талқылау

Парламенттің жаңа құрылымы сапалық тұрғыдан жаңа заңдарды енгізуге жағдай жасайды, ал заң шығару философиясының жаңаруы мұндай енгізуді тек мүмкін ғана емес, сонымен қатар қажетті етеді. Олардың синергиясы икемді, бейімделгіш және адамға бағдарланған сервистік мемлекетті қалыптастырудың негізін қалауға бағытталған. Бірлесіп, олар құқық тірі механизмге, ал Парламент қоғамдық өкілдіктің серпінді институтына айналатын, интеллектуалды әрі адамға бағдарланған басқару моделін құруға негіз қалыптастырады. Мұндай жүйе технологиялық және әлеуметтік сын-қатерлерге жедел әрекет етуге, мемлекеттің артық араласуын барынша азайтуға және азаматтардың құқықтарын ашық әрі тиімді қорғауды қамтамасыз етуге қабілетті.

Ендеше, заңнамада, заң шығару тәсілдерінде, сондай-ақ заң ұғымы, түрлері мен функциялары туралы көзқарастарда нені қайта қарау қажет?

Ең алдымен, қолданыстағы жүйеге тән кемшіліктерді және оның қызметі барысында туындайтын проблемаларды айқындау қажет.

Ұзақ уақыт бойы елде әкімшілік нормативизм үстемдік етті – бұл тәсіл бойынша мемлекет өмірдің барлық салаларын құқықтық реттеуді барынша егжей-тегжейлі регламенттеуге ұмтылды. Алайда мұндай стратегия қарама-қарсы нәтижелерге алып келді: заңнамалық инфляция, құқықтық фрагментация және экономикалық бастамалардың әлсіреуі орын алды. Басқарылуды арттырудың орнына құқықтық ретсіздік қалыптасты: мыңдаған заңдар мен заңға тәуелді актілер иерархия түзіп, онда коллизиялар мен қайталанулар қалыпты құбылысқа айналды.

Нормативтік-құқықтық базаның сандық тұрғыдан үздіксіз өсуі бүкіл құқықтық жүйенің сапалық бұзылуына, «құқықтық белгісіздік кеңістігінің» қалыптасуына әкелді, мұнда барлық талаптарды сақтау іс жүзінде мүмкін емес. Бұл заң үстемдігіне нұқсан келтіреді, азаматтардың сенімін төмендетеді және бейресми практикалардың таралуына ықпал етеді. Тиімсіздіктің қосымша факторы ретінде заң шығару процесінің бюрократиялық жүйесі көрінеді, ол әсіресе дағдарыс жағдайларында жедел шешім қабылдауды қиындатады. Мемлекет басшысы 2020 жылғы Жолдауында бұл құбылысты «тар мойын әсері» деп атап, құқықтық реттеу деңгейлері арасында нақты теңгерім орнатуды жедел түрде қамтамасыз етуге шақырған болатын.

Аталған проблеманы шешу үшін нормативистік заң шығару қағидатынан бас тартып, жаңа парадигмаға – интеллектуалды, қағидаттарға бағдарланған және технологиялық құқықтық реттеуге көшу қажет.

Ең алдымен, негізінде рамалық реттеу мен жасанды интеллект құралдарының синергиясы жататын нақты іс-қимыл алгоритмін әзірлеу қажет. Бұл заң шығару процесін бюрократиялық рәсімдерден арылтып, оны нақты нәтижелерге қол жеткізуге бағыттауға мүмкіндік береді.

Мұндай іс-қимыл алгоритмі, басқаша айтқанда, Қазақстанның құқықтық жүйесін терең реформалаудың «жол картасы», өзара байланысты келесі кезеңдерді қамтуы тиіс деп пайымдалады.

Іргелі тазарту («нөлдік цикл»).

Мемлекеттік аппараттың функционалдық талдауы артық және қайталанатын функцияларды анықтауға мүмкіндік береді; олар не жойылуға, не бәсекелі ортаға немесе өзін-өзі реттеу саласына беруге тиіс, бұл АППК талаптарына да сәйкес келеді.

Заңдарда мемлекеттік органдардың тек негізгі функцияларын ғана, барынша жалпы түрде бекіту орынды. Ал әрбір органның, құрылымдық бөлімшенің және лауазымды тұлғаның нақты өкілеттіктері олардың қызметінің қағидаттары, мақсаттары мен нәтижелеріне сүйене отырып, әкімшілік дискреция қағидаты негізінде айқындалуы қажет.

Осыны заңдарда заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді көрсету мәселесіне де қолдануға болады. Біздіңше, заңдарда мұндай актілердің түрлерін мүлде көрсетпеу орынды. Заңда – барынша нақты әрі дұрыс түрде – осы заңның мақсаттары, міндеттері мен қағидаттары тұжырымдалуға тиіс. Ал бұл мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін қандай нақты актілер қабылдануы керектігін тиісті мемлекеттік органдар әкімшілік дискреция шеңберінде өздері айқындауы қажет.

Заң шығармашылығының жаңа парадигмасы тиімді құқықтық мемлекетке көшуге, заңнаманың икемділігін, ұтымдылығын және бейімделгіштігін қамтамасыз ететін қағидаттардың пайдасына тоталды бақылаудан бас тартуға негізделуі тиіс.

«Реттеушілік гильотина».

Келесі кезеңде нормативтік-құқықтық базаны оны бір мезетте толық ауыстыру арқылы түбегейлі реформалау көзделеді. Бизнеске қатысты қолданыстағы барлық нормалар күшін жойған деп есептеледі, ал әрбір норманың қажеттілігін дәлелдеу міндеті мемлекеттік органдарға жүктеледі.

Белгілі болғандай, Мемлекет басшысы бұған дейін мемлекет пен бизнес арасындағы қатынастарды «таза парақтан реттеу» форматы аясында ауқымды реформаны жариялаған болатын. Алайда 2025 жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауы құқықтық базаны «жаңғырту» қажеттілігіне қайтадан ерекше назар аударды. Атап айтқанда, елде қолданыстағы заңдар мен кодекстердің «көптеген түзетулермен шамадан тыс жүктелгені, олардың көбіне бір-біріне қайшы келетіні және түптеп келгенде бизнестің дамуын тежейтіні» атап өтілді.

Құқықтың цифрлық инфрақұрылымын құру.

Негізгі элемент ретінде жекелеген заңмен бекітілетін Құқықтық дефинициялардың бірыңғай ұлттық базасы қалыптастырылуы тиіс. Машинамен оқылатын деректер базасын жасау қайталанулар мен екіұштылықты жояды, бүкіл құқықтық жүйе үшін бірыңғай онтологияны қамтамасыз етеді және жасанды интеллектіні қолданудың іргетасына айналады. Жасанды интеллект құралдарын пайдалана отырып жүргізілген терең талдау қолданыстағы Қазақстан заңнамасында 10 мыңнан астам құқықтық дефиниция бар екенін анықтады, оның ішінде айқын (глоссарийлік) және контекстік (мәтінге кіріктірілген) түрлері бар.

Жасанды интеллектті заң шығару процесіне енгізу.

Жасанды интеллект заң шығарушының «екінші пилоты» ретінде әрекет етуі тиіс. Оның функцияларына мыналар жатады:

- заң жобаларын нақты уақыт режимінде сараптау (коллизияларды анықтау, дефинициялар базасына сәйкестігін тексеру);
- болжамдық модельдеу және реттеушілік әсерді талдауды (APB) жүргізу;
- NLP алгоритмдері арқылы қоғамдық пікірді талдау.

ЖИ-дің көмегімен заңнаманың тиімді моделіне нақты көшу мүмкін болады, онда негізгі назар осы заң бағытталған мақсаттарға қол жеткізуге аударылады. Тікелей заң мәтіндерінің өзіне, машинамен оқылатын форматта, олардың орындалу сапасын да,

нормалардың қоғамға нақты ықпалын да бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер енгізіледі[8]. ЦРИ базасында заңдардың тиімділігін мониторингтеуді қамтамасыз ететін және кері байланыстың тұйық циклін қалыптастыратын Ұлттық аналитикалық платформа жұмыс істей алады:

әзірледі → қабылдады → өлшеді → талдады → түзетті.

Жалпы алғанда, негізгі назар заңдарды орындау міндеті жүктелген субъектілердің – мемлекеттік органдардың және олардың басшыларының – қызметін бақылауға аударылуы тиіс. Жоғарыда аталған көрсеткіштерді (критерийлерді) мониторингтеу тиісті органдар мен лауазымды тұлғалардың заңдарды орындау қызметі бойынша барынша объективті қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Заңдарға қойылатын негізгі талаптардың бірі – олардың субъектілер үшін қолжетімділігі, соның ішінде «оқылымдылығы» болуы тиіс. Егер заңның мәні, нақтырақ айтқанда, белгілі бір құқықтық норма лауазымды тұлғаға немесе қарапайым азаматқа түсініксіз болса, онда олардан осы заңды тиісінше орындауды немесе қолдануды талап ету мүмкін емес.

«Оқылымдылық» деңгейін өлшеуге және түзетуге мүмкіндік беретін құралдар белгілі және оларды заң шығару процесінде қолдану қажет.

Дәлелді шешімдерге негізделген превентивтік реттеуді енгізу.

Заң шығару үдерісі конъюнктуралық сипаттағы, жедел саяси импульстарға берілген реакция немесе лоббистік мүдделердің құралы болудан арылуы тиіс. Осыған байланысты заңдар ғылыми деректер мен нақты ақпаратқа негізделетін дәлелді саясат қалыптастыру әдіснамасын (Evidence-Based Policymaking, EBP) енгізу қажет.

EBP-тің негізгі құралдарының бірі – реттеушілік әсерді бағалау (РӘБ), ол заң жобасының оң және теріс салдарын талдауды, балама нұсқаларды қарастыруды және таңдалған шешімнің оңтайлылығын негіздеуді көздейді. РӘБ заң жобасын кім ұсынғанына қарамастан, барлық заң жобалары үшін міндетті рәсімге айналуы тиіс.

Конституциялық теңгерімді қалпына келтіру.

Құқықшығармашылықтың жаңа философиясының іргетасы заңдар мен заңға тәуелді актілер арасындағы теңгерімді қалпына келтіруге негізделуі тиіс. Азаматтар мен бизнес үшін жаңа міндеттер мен тыйымдарды белгілейтін заңға тәуелді актілердің жаппай қабылдануы құқықтар мен бостандықтарды шектеу тек заң деңгейінде ғана мүмкін екенін бекітетін Конституцияның 39-бабына қайшы келеді.

2025 жылғы Жолдауда Президент қойған «заңнамада тәртіп орнату, түсінікті әрі тиімді шешімдер дайындау» міндеті, оны ЦРИ-ге жүктеу арқылы, мемлекеттік басқару парадигмасының түбегейлі өзгерісін білдіреді. Бұл тиімсіз әкімшілік нормативизм моделінен бас тартуды және өзара байланысты үш элементке негізделген шынайы заң үстемдігіне көшуді айқындайды:

1. Принциптерге бағдарланған тәсіл – заңдарға тұжырымдамалық айқындықты қайтарады;

2. Дәлелді саясат – шешімдерді деректерге негіздеп қабылдауды қамтамасыз етеді;

3. Цифрлық трансформация – мұнда жасанды интеллект тиімділік пен ашықтықтың катализаторы ретінде көрінеді.

Осы тұрғыдан алғанда, интеллектуалды реттеу заңнаманы реформалаудың кешенді моделін білдіреді: ол институционалдық өзгерістерді, жаңа құқықтық техниканы, цифрлық инфрақұрылымды, талдамалық сүйемелдеуді және нормативтік шешімдерді

қабылдаудың дәлелді тәсілін біріктіреді. Мұндай модельді енгізу заңды статикалық нормалар жиынтығы ретінде емес, қоғамдық нәтижеге бағдарланған икемді әрі бейімделгіш мемлекеттік басқару құралы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы заң шығармашылығының сипатын ұзақ уақыт айқындап келген әкімшілік нормативизмнің реттеушілік әлеуеті едәуір дәрежеде сарқылғанын көрсетеді. Құқықтық реттеуді шамадан тыс егжей-тегжейлеуге ұмтылыс заңнамалық инфляцияға, нормативтік массивтің фрагментациясына, коллизияларға және құқықтың оның адресаттары үшін қолжетімділігінің төмендеуіне алып келді. Мұндай жағдайда заңнаманы жаңғырту жекелеген түзетулермен шектелмей, құқық шығармашылығының өзге логикасына көшуді талап етеді.

Осындай логика ретінде қағидаттарға бағдарланған заңнама, дәлелдемелік саясат және құқықтың цифрлық инфрақұрылымы үйлесіміне негізделген интеллектуалдық реттеу қарастырылады. Оны іске асыру нормативтік массивті түбегейлі тазартуды, «реттеушілік гильотина» тетігін неғұрлым белсенді пайдалануды, құқықтық дефинициялардың бірыңғай базасын енгізуді, реттеушілік әсерді бағалау тетігін кеңейтуді және заң шығармашылығында талдамалық құрал ретінде жасанды интеллектті қолдануды көздейді.

Осы тұрғыдан алғанда, интеллектуалдық реттеуді жекелеген цифрлық инновация ретінде емес, Қазақстан Республикасының заңнамалық дамуының жаңа парадигмасының негізі ретінде қарастырған жөн. Бұл парадигма заңнаманың келісімділігін, түсініктілігін, конституциялылығын және тиімділігін арттыруға, сондай-ақ құқық шығармашылығы, құқық қолдану және қоғамның нақты қажеттіліктері арасындағы байланысты нығайтуға бағытталған.

Бұл зерттеу BR27101389 «Қазақстан Республикасының заңнамасын оңтайландыру және оның тиімділігі мен ашықтығын арттыру мақсатында заң шығару процесіне жасанды интеллект құралдарын енгізу» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды.

Авторлардың қосқан үлесі:

Алимкулов Е.Т. – зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, мақаланың негізгі идеясын тұжырымдау, мәтінді дайындау және құрылымдау, әкімшілік нормативизм мәселелерін талдау және интеллектуалдық реттеу моделін негіздеу.

Сафинов К.Б. – зерттеудің теориялық-құқықтық негіздемесіне қатысу, мәтінді ғылыми редакциялау, құқықты цифрландыру, дәлелді саясат және мақала қорытындыларының практикалық қолданымдылығы туралы ережелерді жетілдіру.

Ахатов У.А. – нормативтік актілер мен ғылыми әдебиеттерді іріктеу және талдау, мақаланың жеке бөлімдерін дайындау, мәтінді редакциялауға қатысу.

Әдебиеттер тізімі

1. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию»

от 8 сентября 2025 года // <https://www.zakon.kz/politika/6490118-poslanie-prezidenta-narodu-kazakhstan--2025-polnyy-tekst.html> (жүгінген күні: 05.01.2026)

2. Құқықтық актілер туралы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (жүгінген күні: 05.01.2026)

3. Сырых В.М. Теория государства и права. М.: Юстицинформ, 2018.- 215 с.

4. OECD. Recommendation of the Council on Regulatory Policy and Governance. Paris: OECD Publishing, 2012.

5. Cairney P. The Politics of Evidence-Based Policy Making. London: Palgrave Macmillan, 2016.

6. Yeung K. Algorithmic regulation: A critical interrogation // Regulation & Governance. 2018. Vol. 12. No. 4. P. 505–523.

7. Surden H. Machine Learning and Law // Washington Law Review. 2014. Vol. 89. No. 1. P. 87–115.

8. Ахметова С., Касымжанова А., & Ибраева А. (2025). Современное развитие технологий искусственного интеллекта и проблемы правового регулирования профилирования и таргетированной рекламы в Казахстане. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 150(1), 77–97. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-77-97>

9. Бердиярова, Ж. ., Саймова, Ш. ., & Абдуллаева, Д. (2026). Правовые вопросы использования искусственного интеллекта. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 154(1), 41–50. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-41-50>

Е.Т. Алимкулов^{*1}, К.Б. Сафинов², У.А. Ахатов³

^{1,2,3}Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(e-mail: ¹erbol.alymkulov@kaznu.edu.kz, ²kanatbeksafin1@gmail.com, ³akhатов.ualikhan@kaznu.edu.kz)

Интеллектуальное регулирование как альтернатива административному нормативизму: новая парадигма законотворчества в Казахстане

Аннотация. В статье рассматривается проблема трансформации законотворчества в Республике Казахстан в условиях цифровизации государственного управления и развития технологий искусственного интеллекта. Обосновывается, что сложившаяся модель административного нормативизма, ориентированная на чрезмерную детализацию правового регулирования, приводит к законодательной инфляции, фрагментации нормативного массива, коллизиям и снижению эффективности правоприменения. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании перехода к новой парадигме интеллектуального регулирования, основанной на принципоориентированном подходе, доказательной политике и цифровой инфраструктуре права. В статье показано, что модернизация законодательства должна включать фундаментальную очистку нормативного массива, внедрение механизма «регуляторной гильотины», формирование единой базы правовых дефиниций, использование искусственного интеллекта в качестве аналитического инструмента законотворчества, а также обязательное применение оценки регуляторного воздействия. Делается вывод о том, что интеллектуальное регулирование выступает не только технологическим нововведением, но и новой моделью правовой политики, направленной на повышение гибкости, согласованности, прозрачности и результативности законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: интеллектуальное регулирование, административный нормативизм, законотворчество, цифровизация права, искусственный интеллект, доказательная политика, оценка регуляторного воздействия, регуляторная гильотина, правовая система Казахстана.

Ye. Alimkulov^{*1}, K. Safinov², U. Akhatov³

^{1,2,3} *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

(E-mail: ¹erbol.alymkulov@kaznu.edu.kz, ²kanatbeksafin1@gmail.com, ³akhatov.ualikhan@kaznu.edu.kz)

Intelligent regulation as an alternative to administrative normativism: A new paradigm of lawmaking in Kazakhstan

Abstract. The article examines the problem of transforming lawmaking in the Republic of Kazakhstan in the context of the digitalization of public administration and the development of artificial intelligence technologies. It substantiates that the existing model of administrative normativism, focused on excessive detail of legal regulation, leads to legislative inflation, fragmentation of the regulatory framework, conflicts, and a decrease in the effectiveness of law enforcement. The aim of the study is to provide a theoretical justification for the transition to a new paradigm of intelligent regulation based on a principles-oriented approach, evidence-based policy, and the digital infrastructure of law. The article shows that the modernization of legislation should include a fundamental cleanup of the regulatory framework, the introduction of a "regulatory guillotine" mechanism, the formation of a unified database of legal definitions, the use of artificial intelligence as an analytical tool for lawmaking, and the mandatory application of regulatory impact assessment. It is concluded that intelligent regulation acts not only as a technological innovation but also as a new model of legal policy aimed at increasing the flexibility, consistency, transparency, and effectiveness of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: intelligent regulation, administrative normativism, lawmaking, digitalization of law, artificial intelligence, evidence-based policy, regulatory impact assessment, regulatory guillotine, legal system of Kazakhstan

References:

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu Kazakhstana «Kazakhstan v epohu iskusstvennogo intellekta: aktual'nye zadachi i ih reshenija cherez cifrovuju transformaciju» ot 8 sentjabrja 2025 goda. Dostupno po adresu: <https://www.zakon.kz/politika/6490118-poslanie-prezidenta-narodu-kazakhstana--2025-polnyy-tekst.html> (zhygingen kyni: 05.01.2026)
2. «Qūqyqtyq aktiler turaly» 2016 jylǵy 6 säuirderi № 480-V QRZ. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (zhygingen kyni: 05.01.2026)
3. Syryh V.M. (2018). Teorija gosudarstva i prava. Moskva: Justicinform, 215 s.
4. OECD. (2012). Recommendation of the Council on Regulatory Policy and Governance. Paris: OECD Publishing.
5. Cairney P. (2016). The Politics of Evidence-Based Policy Making. London: Palgrave Macmillan.
6. Yeung K. (2018). Algorithmic regulation: A critical interrogation. Regulation & Governance, 12(4), 505-523.
7. Surden H. (2014). Machine Learning and Law. Washington Law Review, 89(1), 87-115.
8. Akhmetova S., Kassymzhanova A., & Ibrayeva A. (2025). Sovremennoe razvitie tehnologij iskusstvennogo intellekta i problemy pravovogo regulirovaniya profilirovaniya i targetirovannoj reklamy v Kazahstane. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo, 150(1), 77-97. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-77-97>
9. Berdijarova Zh., Sajmova Sh., & Abdullaeva D. (2026). Pravovye voprosy ispol'zovaniya iskusstvennogo intellekta. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo, 154(1), 41-50. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-41-50>.

Авторлар туралы мәлімет:

Алимкулов Е.Т. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастарылған профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Сафинов К.Б. – заң ғылымдарының докторы, профессор, жетекші ғылыми қызметкер, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Ахатов У.А. – заң ғылымдарының кандидаты, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Алимкулов Е.Т. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Сафинов К.Б. – доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Ахатов У.А. – кандидат юридических наук, профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Alimkulov Y.T. – corresponding author, Candidate of Law, Associate Professor, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Safinov K.B. – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Akhmatov U.A. – Candidate of Law, Professor, Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure/ Административное право. Административный процесс

IRSTI 10.87.17

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-103-114>

Scientific article

Maternal migration issues in foreign countries: legal analysis and recommendations for Kazakhstan

G.G. Turysbekova¹, S.K. Yessetova¹, A.A. Kassymzhanova^{2*}

¹ Q University, Almaty, Kazakhstan

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: t.guma1986@mail.ru, saltanat.yessetova@gmail.com, ainur.kassymzhan@gmail.com)

Abstract. The purpose of this study is to analyze the legal aspects of maternal migration abroad and develop recommendations for adapting Kazakhstan's legislation to the realities of modern migration policy. The key idea is the need to develop a comprehensive approach to protecting the interests of mothers and their children in the context of migration. This article analyzes existing problems and proposes specific measures to improve legal regulation in Kazakhstan. The results of the study can be used in the development of new legislation and programs to support migrants. The study utilizes methods of comparative law, analysis of international treaties, and analysis of national legislation in foreign countries. The study identified gaps in Kazakhstan's legislation related to the protection of the rights of migrant mothers. A comparative analysis of international experience is conducted, and specific recommendations for its adaptation to Kazakhstan's conditions are proposed. This article contributes to the development of the theory and practice of migration law, proposing specific solutions for improving the legal protection of one of the most vulnerable categories of migrants. The results of this work can be used by government agencies, non-governmental organizations, and other stakeholders to develop and implement effective migration policies aimed at protecting the rights of migrant mothers and their children.

Keywords: Migration of mothers, Rights of migrants, Protection of migrant children, Social policy, Migration law

Introduction

Mobility is a defining feature of humanity, and this fact has even prompted some scientists to name our species “homo migrans” [1]. The United Nations Department of Economic and Social Affairs estimates that there were 173 million international migrants in 2000 and 281 million in 2020 [2]. Thus, the number of people living outside their country of birth has grown by more

Received: 17.02.2026. Accepted: 18.03.2026. Available online: 30.03.2026

than 60% in just two decades. Although formally voluntary migration in search of happiness, career opportunities or improved living conditions continues to prevail, forced migration as a result of man-made or natural disasters is growing even faster, exposing those affected to enormous difficulties.

Consequently, migration has begun to occupy a prominent place in public debates and political discourse in many countries around the world, as well as a significant increase in academic interest in migration. This is reflected in the growing volume of scientific projects [3, 4], and publications [5, 6], and the emergence of specialized postgraduate education programs. Research centers specializing in various migration issues have appeared in many countries, and the International Migration Research Network (IMISCOE) has grown from 24 to 61 institutional members [7, 8].

We recognize that gender differences determine the roles, character traits, and behaviors of men and women [9]. Actualizing the problem of gender in the migration process means identifying the various forms of insecurity faced by men, women, girls, and boys, as well as how gender relations and power imbalances serve as a source of insecurity. More and more women in various regions and countries of the world are forced or voluntarily becoming migrants. They have joined all forms of migration: labor, educational, family reunification migration, etc. According to the International Organization for Migration (IOM), in 2022, the number of women international migrants amounted to 124.8 million people, or 48%, the share of migrant workers - 42% [10]. And this new global phenomenon, the feminization of migration, is of great importance for the entire social sciences.

The feminization of migration is caused by the opening of new niches in the labor market related to socio-economic and demographic changes in the receiving countries, on the one hand, and the active involvement of women in migration processes due to the changing socio-economic roles of women in society in the sending countries, on the other hand.

The increase in the number of women in migration flows is noticeable both at the global and regional levels. The proportion of female migrants from the Philippines and Thailand, the Eurasian and post-Soviet territories, which have traditionally been sending countries for male migrants, is growing. For example, women from Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan go to work in Russia, Kazakhstan, and the Middle East. Women from Moldova, Ukraine and Belarus are oriented towards European countries.

Women's participation in migration processes can be divided into two models. The first is the "independent" participation of women in movement, freely choosing to change the geography of their residence, start a family, work, etc. The second is that a woman moves "behind her migrant husband" or with him, the so – called "family" type model. In recent years, the first model of women's migration behavior has tended to develop.

The idea of a migrant woman at various stages of society's development is ambiguous, as it reflects sociocultural and political shifts in society.

So, in the ancient world, the migration of women is associated with conquests, religious ceremonies or trade. The migrant woman here is a symbol of victory or a "connecting bridge" between two cultures (for example, among nomads or in the ancient Mediterranean, where warriors brought women from conquered territories).

In the Middle Ages, women's migrations were often associated with marriages for political reasons (alliances between feudal lords; strengthening nomadic alliances). In the art of that time, a migrant woman was often portrayed as a beautiful stranger, bringing confidence and new ideas.

In modern times, the image of a migrant woman is changing under the influence of political and economic interests. She is both a symbol of wealth and a slave.

In the 20th century, the feminist movement and changes in politics lead to the fact that a woman is no longer an object of observation, but an active participant in the socio-political struggle for rights and freedoms. In the art of this period, the migrant woman acts as a strong and independent person, able to overcome difficulties and achieve her goals.

While migration has been widely studied from sociological and economic perspectives, the legal status of migrant mothers remains insufficiently analyzed, particularly in the context of national legislation and its compliance with international human rights standards. Migrant mothers constitute a specific vulnerable group whose rights are affected simultaneously by migration status, gender, and parental responsibilities. In Kazakhstan, the legal regulation of migration, social protection, and family rights does not always adequately address these intersecting vulnerabilities, which necessitates a focused legal analysis.

Methodology and methods

The main hypotheses:

- 1) The existing legislation of Kazakhstan does not fully comply with international standards for the protection of the rights of migrant mothers;
- 2) Socio-cultural and economic barriers significantly affect the ability of migrant mothers to protect their rights and interests;
- 3) International experience can offer effective solutions to improve the situation of migrant mothers in Kazakhstan.

It provides for the application of an integrated approach to research, which includes several methodological areas. This approach makes it possible to comprehensively assess the situation of migrant mothers, as well as to develop effective recommendations for improving their legal status in accordance with international standards.

Sociological research: conducting surveys and interviews among migrant mothers to identify the main problems they face in Kazakhstan. It includes an analysis of the social and economic situation, living conditions, access to medical and educational services.

Legal analysis: the study of the legislation of Kazakhstan and international legal acts related to the protection of the rights of migrants and their families. Assessment of the effectiveness of existing norms in the context of ensuring the rights of migrant mothers.

Comparative analysis: a study of the experience of other countries in protecting the rights of migrant mothers. Identification of best practices and their adaptation to the conditions of Kazakhstan, taking into account cultural and socio-economic characteristics.

Expert assessments: involvement of specialists in the field of migration, human rights, gender studies to analyze the data obtained and develop recommendations.

Qualitative analysis: conducting focus groups with migrant mothers to gain an in-depth understanding of their life situations, motivations, and interactions with government agencies.

Quantitative analysis: statistical processing of data obtained from opinion polls to determine the scale and characteristics of the problem at the national level.

Media monitoring and analysis of public discourse: the study of the reflection of the problem of migrant motherhood in the mass media, as well as trends and stereotypes present in public opinion.

Legal monitoring: monitoring of changes in legislation and its application practices related to the protection of the rights of migrant mothers.

A review of foreign scientific research confirms the hypothesis of a special vulnerability of the migrant mother. Academic work devoted to this subject, rarely focus on the analysis of the legal frameworks that regulate the status and rights of women migrant [13], because the prevailing majority of research is focused on the psychological [14] and social [15] aspects of motherhood in the context of migration [16]. The stress associated with moving and adapting to a new country affects the psychological state of women, which has implications for both their own well-being and the development of their children.

However, most existing studies focus on psychological, social, or cultural aspects of migrant motherhood, while the legal mechanisms ensuring the protection of migrant mothers' rights remain insufficiently explored. This gap highlights the need for a comprehensive legal assessment of national legislation and its practical implementation.

One such study was conducted by scientists Herrero-Arias Raquel, Hollekim Ragnhild, Haukanes Haldis, Vagli Ose [17]. In the publication "The emotional path of motherhood in migration. The case of mothers from Southern Europe in Norway" the authors consider motherhood as an area of studying the functions of emotions and their interaction in the context of migration.

The purpose of Leung Linei's dissertation is to explore how mothers experience migration and how their ethnicity, class, and location affect their migration experiences. It also examines how the ideals of motherhood and motherhood are formed and how they are reflected in the lives of migrant mothers [18].

In M. Gilmartin's works, academic research on migrant mothers focuses on mothers who are separated from their children, often due to their integration into global care chains, or on mothers in the context of family migration [19].

Scientists at the Mexican Migration Laboratory concluded that motherhood, carried out in conditions of inequality and during migration processes, is mediated, regulated and sanctioned by institutions that influence and determine the quality of life of female migrant mothers [20].

Malamassam Meirina Ayumi, in her work "Women's Labor Migration in Asia: Maternal migration and its impact on abandoned children," argues that maternal migration has a significant impact on the development of abandoned children. Despite varying degrees of impact, communication between children and migrant mothers plays an important role in child survival strategies [21].

Also worth noting is the study by Heffron, Wachter, and Hernandez, "Mi Corazón se Partió en Dos: Transnational Motherhood at the Intersection of Migration and Violence," which identified five processes in which migration and violence shaped the meaning of motherhood: risking everything, embodying separation, venturing into reunification, caring for others, and experiencing motherhood because of sexual violence. The results provide insight into how violence shapes and influences women's migration and decision-making, as well as the consequences women face when taking action to mitigate the threats of violence in their own and their children's lives [22].

The issues of integration of migrant mothers into the social structures of the host society [23] are also a subject of scientific interest.

So, Leah Veasey, in her book "Migrant Mothers in the Digital Age: Emotions and Belonging in online communities of migrant mothers" examines the experience of migrant mothers

through the prism of online communities in which [24] people participate. By providing a new perspective on the experiences of women who mother "away from home" in the modern digital age, the author explores the concepts of imaginary maternal communities, personal maternal narratives, and maternal imaginations of migrants, highlighting how migrant mothers present themselves within local, national, and diasporic maternal communities.

Research shows that successful integration contributes not only to improving the quality of life of migrants themselves, but also has a positive impact on the development of the host country [25]. In this context, various support programs are analyzed, including language adaptation, vocational training, and the creation of support communities.

Studies that focus on the right-wing component, in particular, on international conventions such as the UN Convention on the Rights of Migrant Workers and Members of Their Families, and their implementation at the national level [26] note that national migration legislation is undergoing changes aimed at strengthening the protection of the rights of migrants, including mothers-migrants [27]; emphasize the need for an integrated approach to the protection of the rights of [28].

However, actual practice often remains imperfect, and mother-migrant women face discrimination [29], social exclusion [30], and limited access to medical [31], educational [32], and social services [33].

A review of scientific studies conducted in the Republic of Kazakhstan found a lack of work on the protection of the rights of migrant mothers. Separate studies by Kazakhstani legal scholars on labor migration, repatriation, administrative, constitutional, labor, and international law tangentially touch upon the topic of our interest.

Academic research in recent years in the fields of sociology, philosophy, history, psychology, political science, and economics has emphasized that parental responsibility and child care have pronounced gender characteristics, especially rooted in the social role of the mother. In the context of Kazakh society, the prevailing belief is that a woman should harmoniously combine professional activity with maternal duties, while any avoidance of birth or rejection of the role of mother is perceived as a departure from generally accepted norms. Considering the practical side of motherhood, it should be noted that it includes both physical and emotional care, as well as constant presence next to the child [34].

The migration of women reveals serious dissonances between ideas about motherhood and its actual practice. Due to various circumstances, migrant women may not see their children for a long time. In such cases, children are usually left in the care of other family members, such as grandmothers. Mothers often feel guilty about their absence while their children are growing up and view migration as a necessary sacrifice to ensure their children's future. Scientists emphasize that such circumstances lead to fundamental changes in maternity practices [35].

Results and Discussion

From a legal perspective, the vulnerability of migrant mothers is largely determined by their migration status, which directly affects access to employment, healthcare, education, and social protection. In Kazakhstan, these issues are regulated by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law "On Population Migration," the Law "On the Legal Status of Foreign Citizens," labor legislation, and family law norms. However, gaps in coordination between these regulatory frameworks create barriers to the effective protection of migrant mothers' rights.

Today, the world is once again experiencing a crisis related to migrants and refugees. More than 4 million migrants entered Europe in 2022 [11]. Most of them are fleeing from military operations in Ukraine, Syria, Afghanistan, Iraq, Palestine, and conflicts in Africa. Turkey, Lebanon and Jordan have accepted millions of Syrian refugees.

Migrants represent a vulnerable category of the population in the host country: they are more likely to be exposed to the risks of poor working conditions; they suffer more from the aggression of local residents; they are more often subjected to unjustified harassment by law enforcement agencies; migrants have fewer opportunities to access high-quality medical and educational services.

Migrants are in an even more difficult situation. Very often, women are forced to leave their homeland because of gender-based violence, which is not considered a crime in the family and in society as a whole. After reaching the host country, migrants face massive violations of their rights. They are usually offered even more unfavorable working conditions than men; the employer may take away documents to hold them hostage; women may be beaten and harassed. Having children puts a woman even further back in line for good jobs. Access to medical care is also becoming a problem. Pregnancy, childbirth and the postpartum period of a significant part of migrants take place in risky living conditions. Due to insufficient nutrition and constant overwork, children are often born with problems and disabilities. At the same time, if a woman chooses an illegal or semi-legal route of movement, then her chances of becoming a victim of sexual violence or traffickers increase greatly. As a result of this situation, they are often in a group of people without sufficient support and information about available resources and services.

The portrait of a migrant woman presents a unique picture of complex social status, cultural differences, and economic dependence. She may be young or mature, educated or illiterate, from a poor country or a developed state. Regardless of this, every migrant woman has her own story and unique resettlement experience (Illustration 1).

Illustration 1. "Migrant mother". Photographer Dorothea Lange, USA.

Source: <https://vk.com/@magikphoto50-mater-migrantka>

The legal situation of migrant mothers is shaped by both international obligations and national legislation. Kazakhstan is bound by international instruments protecting women and migrants, including the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the International Covenant on Civil and Political Rights, and other human rights treaties. Nevertheless, the implementation of these standards at the national level remains uneven, particularly in areas such as access to social services, labor protection, and legal remedies [12].

Conclusion

The conducted legal analysis demonstrates that migrant mothers in Kazakhstan face systemic barriers resulting from inconsistencies between migration regulations, labor law, social protection mechanisms, and family legislation. These barriers are compounded by administrative procedures and limited access to legal assistance.

Thus, the main problems faced by migrant mothers in Kazakhstan can be classified as follows:

Legal problems: difficulties in obtaining residence and work permits, limited access to legal aid, and problems with the recognition of educational and qualification documents issued outside Kazakhstan.

Socio-economic problems: low level of social protection, lack of job security, often forced to work in low-paid and non-permanent jobs, which significantly reduces the quality of life of migrant mothers and their children.

Integration problems: barriers in language communication, cultural differences, lack of awareness about their rights and available social services, as well as problems of social adaptation of their children.

Problems of child rights protection: issues of ensuring the child's right to education, health and social protection, as well as issues related to citizenship and the legalization of the status of migrant children.

In order to improve the situation of migrant mothers in Kazakhstan and bring it in line with international standards, it is important to define the basic legal framework within which the protection of the rights of migrant mothers fits. The key international documents are the UN Convention on the Protection of the Rights of All Migrants and Members of Their Families, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), as well as the International Covenant on Civil and Political Rights. At the level of Kazakhstan, the fundamental normative acts are the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law "On the Legal Status of Foreign Citizens in the Republic of Kazakhstan", the Law "On Population Migration", as well as a number of other legislative and subordinate acts related to migration and social protection issues.

Thus, ensuring the protection of the rights of migrant mothers is not only an act of humanity but also an important factor in social stability and the development of society as a whole. Effective integration of migrant mothers and their children contributes to reducing social tension, strengthening social stability, developing the country's economy, and harmonious development of society as a whole.

Improving the protection of migrant mothers' rights requires a coordinated legal approach that integrates migration policy, gender equality principles, and child protection standards. The development of specialized support mechanisms, simplification of legal procedures,

and alignment of national legislation with international standards would contribute not only to safeguarding human rights but also to strengthening social stability and sustainable development in Kazakhstan.

Contribution of the authors

G.G. Turysbekova – developed the research concept, supervised the study, and contributed to legal analysis and recommendations.

S.K. Yessetova – conducted comparative and doctrinal legal analysis and contributed to methodology and interpretation of results.

A.A. Kassymzhanova – coordinated the research and writing process, prepared the abstract and references, ensured consistency of the manuscript, and finalized conclusions and policy implications.

Gratitude, conflict of interest

This study is funded by the Committee of Science of the EOM of the Republic of Kazakhstan as part of the grant financing of research by young scientists under the Zhas Galim project for 2024-2026 (IRN AP22688447 "Motherhood at the crossroads: problems of protecting the rights of migrant mothers (Kazakhstan's experience and international standards)").

References:

1. Bade K. Migration in European history. – John Wiley & Sons, 2008.- 422 p. - <https://doi.org/10.1002/9780470754658> (Accessed: 03.11.2025)
2. International Migrant Stock 2020. - United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). United Nations-Population Division. - 2020. - <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> (Accessed: 10.12.2025)
3. Isernia P, Urso O., Gyuzalyan H., Wilczynska A. A review of empirical surveys of asylum-related migrants. 2018. - European Asylum Support Office. - <https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/easo-review-surveys-1-2.pdf> (Accessed: 01.10.2025)
4. Morales L., Saji A., Prandner D., Bergh J., Bernat A., Méndez Lago M. Surveys to ethnic and migrant minorities across Europe. – 2020. - Identifying knowledge strengths and gaps using survey metadata (No. 2; Ethmigsurveydata report). - International Ethnic and Immigrant Minorities' Survey Data Network (Ethmigsurveydata). - <https://zenodo.org/record/3839677> (Accessed: 01.10.2025)
5. Pisarevskaya A., Levy N., Scholten P., Jansen J. Mapping migration studies. An empirical analysis of the coming of age of a research field. - Migration Studies. – 2020. - №8(3). – pp. 455–481. - <https://doi.org/10.1093/migration/mnz031> (Accessed: 01.11.2025)
6. Pritchard P., Maehler D.B., Pötzschke S., Ramos H. Integrating refugee children and youth. A scoping review of English and German literature. - Journal of Refugee Studies. – 2018. - №32(Special_Issue_1). – pp. 194–208. - <https://doi.org/10.1093/jrs/fez024> (Accessed: 01.11.2025)
7. About IMISCOE. - IMISCOE. - 2022. <https://www.imiscoe.org/about-imiscoe/mission> (Accessed: 02.11.2025)
8. Levy N. An IMISCOE effect? The role of a network of excellence in developing European migration research in the twenty-first century. - Comparative Migration Studies. – 2020. - №8(1). – pp. 37. - <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00196-z>

9. Миграция и мобильность человека: ключевые глобальные цифры. - <https://www.migrationdataportal.org/> (Accessed: 01.11.2025)
10. Marshall N. Forced Environmental Migration: Ethical Considerations for Emerging Migration Policy. - *Ethics, Policy and Environment*. – 2022. - №6(1). – pp.:1-18. - <https://doi.org/10.1080/21550085.2016.1173284> (Accessed: 01.11.2025)
11. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. - Adopted by General Assembly resolution 34/180 on 18 December 1979. - https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml (Accessed: 01.09.2025)
12. Urinboyev R., Eraliev Sh. The Political Economy of Non-Western Migration Regimes. Central Asian Migrant Workers in Russia and Turkey. - Palgrave Macmillan, 2022. – 192 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-99256-9>
13. Opuni R.K., Adei D., Mensah A.A. et al. Health needs of migrant female head porters in Ghana: evidence from the Greater Accra and Greater Kumasi Metropolitan areas. - *Int J Equity Health*. – 2023. - №22. – p.151. - <https://doi.org/10.1186/s12939-023-01947-x>
14. Peng Y. Migrant Mothering in Transition: A Qualitative Study of the Maternal Narratives and Practices of Two Generations of Rural-Urban Migrant Mothers in Southern China. - *Sex Roles*. – 2018. - №79. – pp. 16–35. - <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0855-7>
15. Rogers H.J., AO C.S.E.H. Henry A. Perspectives of women and partners from migrant and refugee backgrounds accessing the Cross-Cultural Worker Service in maternity and early childhood services—a survey study. - *BMC Health Serv Res*. – 2023. - №23. – p. 1233. - <https://doi.org/10.1186/s12913-023-10194-3>
16. Herrero-Arias R., Hollekim R., Haukanes H., Vagli Å. The emotional journey of motherhood in migration. The case of Southern European mothers in Norway. - *Migration Studies*. – 2021. - №9 (3). – pp. 1230–1249. - <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa006>
17. Ljung L. Migrating Mothers' Experiences of Motherhood and Mothering in an ever-globalizing world. - Department of Gender Studies. – 2018. - chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8948976&fileId=8952746> (Accessed: 01.10.2025)
18. Gilmartin M., Migge B. Migrant mothers and the geographies of belonging. - *A Journal of Feminist Geography*. – 2015. - №23(2). – pp. 1-15. - <https://doi.org/10.1080/0966369X.2014.991700>
19. Ramos R., Itzel L., Beutelspacher N., Austreberta D., Martelo Z., Sánchez E., Georgina R., Benito I.S. Women-Mothers-Migrants from Guatemala in the Southern Border of Mexico. - *Migraciones internacionales*. – 2021. - №11. - <https://doi.org/10.33679/rmi.v1i1.1906>
20. Malamassam M.A. Women labor migration in Asia: mother migration and its impacts on left-behind children. - *Jurnal Kependudukan Indonesia*. – 2016. - №9 (6). - <https://doi.org/10.14203/jki.v9i1.108>
21. Heffron C.L., Wachter K, Hernandez R. “Mi Corazón se Partió en Dos”: Transnational Motherhood at the Intersection of Migration and Violence. - *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2022. - №19(20). – p. 13404. - <https://doi.org/10.3390/ijerph192013404>
22. Erlinghagen M., Ette A., Schneider N.F., Witte N. The Global Lives of German Migrants. Consequences of International Migration Across the Life Course. - *IMISCOE Research Series*. – Springer Cham, 2021. – 324 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-67498-4>
23. Veazey L.W. Migrant Mothers in the Digital Age. Emotion and Belonging in Migrant Maternal Online Communities. – 2023. – Routledge. - <https://www.routledge.com/Migrant-Mothers-in-the-Digital-Age-Emotion-and-Belonging-in-Migrant-Maternal/Veazey/p/book/9780367764050#> (accessed: 01.10.2025)

24. Merry L., Villadsen S.F., Sicard V. et al. Transnationalism and care of migrant families during pregnancy, postpartum and early-childhood: an integrative review. - BMC Health Serv Res. – 2020. №20. – p. 778. - <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05632-5>
25. Christou A., Kofman E. Gender and Migration. IMISCOE Short Reader. – Springer, 2023. – 179 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-91971-9>
26. Milewski N., Struffolino E., Bernardi L. Migrant Status and Lone Motherhood – Risk Factors of Female Labour Force Participation in Switzerland. - Life Course Research and Social Policies. – 2018. - №1(8). - https://doi.org/10.1007/978-3-319-63295-7_7
27. Lafleur J.-M., Vintila D. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 3). A Focus on Non-EU Sending States. – Springer, 2020. – 452 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-51237-8>
28. Celero J.O. In Fulfillment of Motherhood: An Exploratory Study of Migrant Mothers on Welfare in Japan. - Glob Soc Welf. – 2014. - №1. – pp. 179–189 (2014). - <https://doi.org/10.1007/s40609-014-0016-7>
29. Hili C., Borg X.R., Savona-Ventura C. Migrants, Midwives, and the Transition to Parenthood. - Springer, 2020. - https://doi.org/10.1007/978-3-031-17285-4_11
30. Wendland A., Ehmsen B.K., Lenskjold V. et al. Undocumented migrant women in Denmark have inadequate access to pregnancy screening and have a higher prevalence Hepatitis B virus infection compared to documented migrants in Denmark: a prevalence study. - BMC Public Health. – 2016. - №426. - <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3096-8>
31. Straiton M., Hollander A.C., Hynek K.A. et al. The relationship between motherhood and use of mental health care services among married migrant and non-migrant women: a national register study. - BMC Psychiatry. – 2022. - №211. - <https://doi.org/10.1186/s12888-022-03848-9>
32. Danaj E. Women, Migration and Gendered Experiences. The Case of Post-1991 Albanian Migration. - Springer, 2022. – 192 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-92092-0>
33. Scholten P. Introduction to Migration Studies. An Interactive Guide to the Literatures on Migration and Diversity. - Springer, 2022. – 500 p. - <https://doi.org/10.1007/978-3-030-92377-8>
34. Block K., Fernandez B., McGee T., Al-Barazi Z., Brennan D. Immobilisation of migrant domestic worker women and their children born in Lebanon. - Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2023. - <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2245153>
35. Tlepina, Sh.V., Akshalova, R.D. and Ramazan, A.E. (2024) International legal protection of the right to the education of migrant children. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, No. 2(147), pp. 78–88. Available at: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-78-88> (Accessed: 01.11.2025)

Г.Г. Турысбекова¹, С.К. Есетова¹, А.А. Касымжанова^{2*}

¹*Q University, Алматы, Қазақстан*

²*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

(e-mail: t.guma1986@mail.ru, saltanat.yessetova@gmail.com, ainur.kassymzhan@gmail.com)

Шет елдердегі ана миграциясы мәселелері: құқықтық талдау және Қазақстанға арналған ұсыныстар

Андатпа. Зерттеудің мақсаты – аналардың шетелге қоныс аударуының құқықтық аспектілерін талдау және Қазақстан заңнамасын қазіргі көші-қон саясатының шынайылығына бейімдеу үшін ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Түпкі ой көші-қон жағдайында аналар мен олардың

балаларының мүдделерін қорғауға кешенді көзқарас құру қажеттілігі. Мақала Қазақстандағы қолданыстағы мәселелерді талдап, құқықтық реттеуді жақсарту бойынша нақты шараларды ұсынады.

Зерттеу нәтижелері мигранттарды қолдауға арналған жаңа заңнама мен бағдарламаларды әзірлеу кезеңінде пайдаланылуы мүмкін. Зерттеуде салыстырмалы құқықтану, халықаралық шарттарды және шетел мемлекеттерінің ұлттық заңнамасын талдау әдістері қолданылды.

Мақала мигранттардың ең осал санаттарының бірін құқықтық қорғауды жақсарту үшін нақты шешімдерді ұсына отырып, көші-қон құқығы теориясы мен практикасының дамуына үлес қосады.

Жұмыс нәтижелерін мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар және басқа да мүдделі тараптар мигрант аналар мен олардың балаларының құқықтарын қорғауға бағытталған тиімді көші-қон саясатын әзірлеу және іске асыру үшін пайдалана алады.

Түйін сөздер: аналардың көші-қоны, мигранттардың құқықтары, мигрант балаларды қорғау, әлеуметтік саясат, миграция құқығы

Г.Г. Турысбекова¹, С.К. Есетова¹, А.А. Касымжанова^{2*}

¹*Q University, Алматы, Қазақстан*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан*
(e-mail: t.guma1986@mail.ru, saltanat.yessetova@gmail.com, ainur.kassymzhan@gmail.com)

Проблемы миграции матерей в зарубежных странах: правовой анализ и рекомендации для Казахстана

Аннотация. Цель исследования состоит в анализе правовых аспектов миграции матерей за рубеж и разработке рекомендаций для адаптации законодательства Казахстана к реалиям современной миграционной политики. Ключевая идея заключается в необходимости создания комплексного подхода к защите интересов матерей и их детей в условиях миграции. Статья представляет собой анализ существующих проблем и предлагает конкретные меры по совершенствованию правового регулирования в Казахстане. Результаты исследования могут быть использованы при разработке новых законодательных актов и программ поддержки мигрантов. В работе использованы методы сравнительного правоведения, анализа международных договоров и национального законодательства зарубежных стран. Исследование выявило пробелы в казахстанском законодательстве, касающиеся защиты прав матерей-мигрантов. Проведен сравнительный анализ зарубежного опыта и предложены конкретные рекомендации по его адаптации к казахстанским условиям. Статья вносит вклад в развитие теории и практики миграционного права, предлагая конкретные решения для улучшения правовой защиты одной из наиболее уязвимых категорий мигрантов. Результаты работы могут быть использованы государственными органами, неправительственными организациями и другими заинтересованными сторонами для разработки и реализации эффективной миграционной политики, направленной на защиту прав матерей-мигрантов и их детей.

Ключевые слова: миграция матерей, права мигрантов, защита детей мигрантов, социальная политика, миграционное право

Information about the authors:

Turysbekova G. – PhD, Q University, 125 Baizakov Street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Yessetova S. – Candidate of Law, Q University, 125 Baizakov Street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Kassymzhanova A. – corresponding author, PhD, Senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbayev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Турысбекова Г.Г. – PhD, Q University, Байзаков көшесі, 125, 050000, Алматы, Қазақстан

Есетова С.К. – заң ғылымдарының кандидаты, Q University, Байзаков көшесі, 125, 050000, Алматы, Қазақстан

Касымжанова А. – хат-хабар авторы, PhD докторы, аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан

Турысбекова Г.Г. – PhD, Q University, ул. Байзакова, 125, 050000, Алматы, Казахстан

Есетова С.К. – кандидат юридических наук, Q University, ул. Байзакова, 125, 050000, Алматы, Казахстан

Касымжанова А.А. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure / Административное право. Административный процесс

ХҒТАР 10.17.65

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-115-126>

Ғылыми мақала

Жол-көлік жарақаттануын азайту құралы ретінде айыппұл ұпайлары: халықаралық тәжірибе және Қазақстан Республикасында енгізу перспективалары

А.Е. Кулжанов^{*1}, А.Д. Тәженов², А.С. Байкенжеев³

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Мақан Есбулатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан

³Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Академиясы, Алматы, Қазақстан

(e-mail: ¹aidos_k.82@mail.ru, ²a.tazhenov@mvd.gov.kz, ³ahilbek_tgp@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында жол қозғалысы саласындағы құқық бұзушыларға әкімшілік ықпал ету тиімділігін арттыру мәселесі қарастырылады. Ресми статистикалық деректерді талдау негізінде қолданыстағы айыппұлдарға негізделген жүйенің, әсіресе құқық бұзушылықты қайталап жасайтын жүргізушілерге қатысты, жеткілікті превентивтік әсер бермейтіні анықталды. Зерттеудің мақсаты – айыппұл балдары жүйесінің халықаралық тәжірибесін салыстырмалы талдау және оны Қазақстанда енгізу бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдіснамасы салыстырмалы-құқықтық, статистикалық, жүйелік және формальды-құқықтық әдістерге негізделген. Германия, Франция, Италия, сондай-ақ Өзбекстан мен Украинадағы балдық жүйелерге талдау жүргізіліп, олардың негізгі қағидаттары анықталды: жинақтаушы сипат, жауапкершіліктің бұлтартпастығы, құқық бұзушылықтарды саралау және ынталандыру тетіктерінің болуы.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстан жағдайына бейімделген айыппұл балдары жүйесінің тұжырымдамалық моделі ұсынылды. Бұл модель eGov цифрлық платформасымен интеграцияны, құқық бұзушылықтардың ауырлығына қарай балл есептеу шкаласын, құқық бұзушылықсыз жүргізгені үшін ынталандыру жүйесін және құқық бұзушыларға кезең-кезеңімен әсер ету механизмін қамтиды. Ғылыми жаңалығы – жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жазалау-фискалдық тәсілден тәрбиелік-превентивтік тәсілге көшуге бағытталған кешенді модельді әзірлеу болып табылады.

Түсті: 09.04.2026. Мақұлданды: 18.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

Ұсынылған жүйені енгізу құқық бұзушылықтардың алдын алу тиімділігін арттыруға, жол-көлік оқиғалары салдарынан болатын жарақаттануды азайтуға және қоғамдық қауіпсіздікті нығайтуға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: жол қауіпсіздігі, әкімшілік жауапкершілік, айыппұл балдары, құқық бұзушылық, қайталанушылық, профилактика, цифрландыру, eGov.

Кіріспе

Жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету әлемнің көптеген елдерінде мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Бұл мәселе азаматтардың өмірі мен денсаулығын сақтауға, сондай-ақ қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Қазақстан Республикасы үшін бұл проблема ерекше өзекті болып отыр. Қабылданып жатқан шараларға қарамастан, елдегі жол жағдайы күрделене түсуде. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ҚСЖАЕК) деректеріне сәйкес, 2025 жылы Қазақстан Республикасында 36 146 жол-көлік оқиғасы тіркеліп, олардың салдарынан 51 550 адам зардап шеккен. Ал 2024 жылы 31 597 жол-көлік оқиғасы тіркеліп, 43 452 адам зардап шеккен [1]. 2025 жылдың қаңтар-шілде айлары аралығында көлік және жол шаруашылығы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша 8,5 млн хаттама жасалған (өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда +22,2%). Ең көп таралған құқық бұзушылық – жылдамдықты арттыру: 3,7 млн-нан астам айыппұл туралы хабарлама тіркелген (+7,5%) [2].

Қазақстанда қолданыстағы әкімшілік жазалау жүйесі негізінен ақшалай айыппұлдарға сүйенеді. Алайда тәжірибе бұл тәсілдің, әсіресе, құқық бұзушылықты бірнеше рет қайталайтын жүргізушілерге қатысты тиімділігі шектеулі екенін көрсетеді. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының деректеріне сәйкес, адам өліміне әкеп соққан жол-көлік оқиғаларын жасаған тұлғалардың 81%-ы бұған дейін ЖКО бұзғаны үшін бірнеше рет әкімшілік жауапкершілікке тартылған [3]. Бұл мүлктік санкциялардың тиісті деңгейде алдын алу функциясын атқармайтынын және жүйелі құқық бұзушылардың заңға қайшы мінез-құлқын өзгертуге қауқарсыз екенін көрсетеді. Жазаның бюджетті толықтыруға бағытталған фискалдық сипаты ақшалай айыппұлды «тәуекел үшін төлем» ретінде қабылдайтын тұлғаларға қатысты тиімсіз болып отыр.

Осы тұрғыда айыппұл ұпайлары жүйесін (АҰЖ) қолданудың шетелдік тәжірибесі ерекше ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады. Германия, Франция, Италия сияқты елдер, сондай-ақ посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттер (Өзбекстан, Украина) жол-көлік оқиғаларын азайту мақсатында бұл құралды табысты қолдануда [4]. Мысалы, Францияда айып ұпайлары жүйесін енгізу жол-көлік оқиғаларының санын едәуір қысқартуға мүмкіндік берді. Жазалауға және ақшалай өндіруге негізделген модельден айырмашылығы, айып ұпайлары жүйесі жинақтау, жазаның бұлтартпастығы және тәрбиелік ықпал ету қағидаттарына негізделеді. Мұнда ең қатаң шара ретінде қаржылық жаза емес, көлік құралын басқару құқығынан айыру қарастырылады.

А.С. Байкенжеев атап өткендей, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бүгінде ең өзекті бағыттардың бірі болып табылады, ал әрбір мемлекет өз егемендігін қорғауды, қоғамның тұрақты дамуын және азаматтардың

лайықты өмір сүруін қамтамасыз етуді басты мақсат ретінде қояды [5]. Осыған байланысты жол қозғалысы қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас құрамдас бөлігі болып саналады, өйткені жол-көлік жарақаттануы жеке адамның өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіреді, әлеуметтік тұрақтылықты әлсіретеді және ел экономикасына елеулі салмақ түсіреді. Шетел мемлекеттерінде тиімділігін дәлелдеген айып ұпайлары жүйесін енгізу азаматтарды қорғау және қазақстандық қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асырудың нақты құралы ретінде қарастырылуы тиіс.

Осы зерттеудің мақсаты – айыппұл ұпайлары жүйесінің халықаралық модельдеріне салыстырмалы (компаративтік) талдау жүргізу және оны Қазақстан Республикасының құқықтық кеңістігі мен құқық қолдану практикасына бейімдеу және енгізу бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу. Жұмыстың ғылыми жаңалығы қазақстандық шынайылыққа бейімделген айып ұпайлары жүйесінің тұжырымдамалық моделін әзірлеуде көрініс табады. Ұсынылып отырған модель мыналарды қамтиды:

1. Есепке алуды автоматтандыру және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту мақсатында ұлттық «электрондық үкімет» цифрлық платформасымен толық интеграциялау;

2. Құқық бұзушылықтың ауырлығына байланысты ұпайларды шегерудің сараланған шкаласы;

3. Оң ынталандыру тетігі (жол-көлік оқиғаларынсыз жүргізгені үшін ұпайларды қайтару);

4. Шекті мәндерге жеткен кезде міндетті тәрбиелік курстарды енгізу, бұл жол қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жазалаушы парадигмасынан тәрбиелік-алдын алу парадигмасына көшуін білдіреді.

Ұсынылған модельді мемлекеттік саясат шеңберінде, атап айтқанда «Заң және тәртіп» бағдарламасы аясында іске асыру жүргізуші-қайталанушылардың неғұрлым проблемалық санатына нысаналы түрде ықпал етуге және Қазақстан Республикасының жолдарындағы жарақаттану мен өлім-жітім деңгейін төмендетудің жүйелі алғышарттарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Зерттеудің теориялық және эмпирикалық негізін Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ҚСЖАЕК) ресми статистикалық деректері құрайды. Бұл деректер жол-көлік оқиғаларының сыни деңгейін және жүргізушілер арасындағы қайталама құқық бұзушылықтың жоғары үлесін көрсетеді, сондай-ақ жүйелі құқық бұзушыларға қатысты жаңа ықпал ету шараларын енгізу қажеттігі туралы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы басшылығының мәлімдемелерімен толықтырылады. Нормативтік-құқықтық база Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексімен (ӘҚБтК) ұсынылған, оны талдау қолданыстағы фискалдық модельдің шектеулілігін айқындады. Құқық бұзушылықтардың психофизиологиялық факторлары, айып ұпайлары жүйесінің тәрбиелік бағытын негіздеу тұрғысынан маңызды мәселелер, К.А. Бакишев, Б.М. Нургалиев және Т.А. Ханов еңбектерінде қарастырылған.

Айыппұл ұпайлары жүйесін қолданудың шетелдік тәжірибесі Өзбекстан заңнамасын, сондай-ақ Франция, Германия және Италиядағы жүйелердің жұмыс істеуі туралы

жарияланымдарды талдау негізінде зерттелді. Бұл олардың құрылымының әмбебап қағидаттарын айқындауға мүмкіндік берді: жазаның бұлтартпастығы, жинақтаушы әсері, құқық бұзушылықтарды саралау және оң ынталандыру тетіктерінің болуы. Аталған дереккөздер жиынтығы Қазақстан Республикасы үшін айып ұпайлары жүйесінің тұжырымдамалық моделін әзірлеуге кешенді тәсілді қамтамасыз етті.

Әдіснама

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми және арнайы құқықтық әдістер кешені құрады, бұл жүргізуші-қайталанушыларға қатысты әкімшілік ықпал ету мәселесін жан-жақты зерделеуге мүмкіндік берді. Диалектикалық және жүйелік тәсілдер айып ұпайлары жүйесін жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетігіне ықпалдастырылатын динамикалық әлеуметтік-құқықтық институт ретінде қарастыруды қамтамасыз етті. Салыстырмалы-құқықтық әдіс Германия, Франция, Италия, сондай-ақ Өзбекстан мен Украинадағы айып ұпайлары жүйесінің модельдерін талдау үшін қолданылды. Бұл шетелдік баламалардың әмбебап қағидаттарын (жазаның бұлтартпастығы, жинақтаушы әсері) және ұлттық ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді. Статистикалық талдау 2024–2025 жылдардағы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ҚСЖАЕК ресми деректерін өңдеуге негізделді, соның ішінде жол-көлік оқиғаларының өсуі және өлімге әкеп соққан апаттар кінәлілері арасындағы қайталанушылардың үлесі туралы мәліметтер қамтылды, бұл қолданыстағы монетарлық модельдің дағдарысын эмпирикалық түрде растады.

Формалды-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі нормаларын жүйелі құқық бұзушылардың жауапкершілігін реттеудегі олқылықтар тұрғысынан талдау үшін пайдаланылды, ал модельдеу әдісі шетелдік тәжірибені қазақстандық шынайылықпен (мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, инфрақұрылымдық ерекшеліктер) ұштастырып, Қазақстан Республикасы үшін айып ұпайлары жүйесінің тұжырымдамалық моделін әзірлеуге мүмкіндік берді. Қосымша түрде ұсынылған шешімдерді верификациялау және енгізу тәуекелдерін құрылымдау мақсатында сараптамалық бағалау әдісі қолданылды. Эмпирикалық базаға сондай-ақ шетел мемлекеттерінің нормативтік құқықтық актілері мен Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің талдамалық материалдары енгізілді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан Республикасында жол қозғалысы саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікті реттейтін қазіргі жүйе ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің (ӘҚБтК) 30-бабымен белгіленген. Бұл бапты талдау жазалаушы-ақшалай тәсілдің үстем екенін көрсетеді: негізгі санкциялар – айыппұлдар, олардың мөлшері айлық есептік көрсеткішпен (АЕК) сараланған. Мысалы, 592-бапқа сәйкес, жылдамдықты 40–60 км/сағ арттыру 20 АЕК айыппұл салуға әкеп соқтырады, ал 60 км/сағ және одан жоғары арттыру – 40 АЕК айыппұлға. Мас күйде көлік басқару әкімшілік қамауға алу және 7 жылға көлік басқару құқығынан айыру арқылы жазаланады [6]. Маңыздысы, арнайы құқықтан айыру тек белгілі құқық бұзушылық құрамдары үшін қолданылады, ал «қайталанушылық» категориясы тек бір жыл ішінде ауырлататын жағдай ретінде

есепке алынады, бірақ жүйелі, әртүрлі құқық бұзушылықтар үшін жинақтаушы әсер тудырмайды.

Қолданыстағы модельдің шектеулілігі эмпирикалық деректермен расталады: 2025 жылдың қаңтар-тамыз айларында автоматтандырылған жүйелер арқылы 7,2 млн ЖҚҚ бұзушылық тіркелген, олардың 89%-ы жылдамдықты арттыру және жол белгілерінің талаптарын елемеге қатысты, ал өлімге әкеп соққан ЖКО кінәлілері арасындағы қайталанушылар үлесі 81%-ға жетеді. Бұл жүйелі құқық бұзушылар үшін айыппұл көлемін арттыру тежегіш фактор болып табылмайтынын көрсетеді. «Қайталанушылық» механизмі тек бір жыл ішінде біркелкі әрекеттерді есепке алады, ал айып ұпайлары жүйесі әртүрлі бұзушылықтарды жинақтауға мүмкіндік береді, жүргізушінің қауіптілігін персоналдандырылған бағалауға негіз жасайды және құқықтық ықпалдың фискалдық моделінен тәрбиелік-алдын алу моделіне көшуге жағдай жасайды.

К.А. Бакишев, Б.М. Нургалиев және Т.А. Ханов өз зерттеуінде жол-көлік оқиғаларын алдын алу шаралары жүйесінде жүргізушінің психофизиологиялық ерекшеліктерін мұқият зерделеу маңызды екенін, сондай-ақ автокөлікті басқаруға рұқсат беру туралы шешім қабылдауда оның дайындық деңгейін және еңбек пен демалыс режимін дұрыс ұйымдастыруды ескеру керектігін негіздеп көрсетеді [7]. Бұл тезис айып ұпайлары жүйесін енгізу контекстінде ерекше өзекті болып табылады, себебі жоғарыда көрсетілгендей, қолданыстағы қазақстандық әкімшілік жауапкершілік моделі негізінен фискалдық ықпалға бағытталған және құқық бұзушының жеке сипаттарын есепке алмайды. Ал айып ұпайлары жүйесі тек құқық бұзушылық фактісін тіркеп қана қоймай, жүргізушінің уақыт бойынша мінез-құлық цифрлық профилін қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл зерттеушілер атап көрсеткен психофизиологиялық критерийлерге сәйкес алдын алу шараларын персоналдандыруға (міндетті психологиялық курстар, емтихандарды қайта тапсыру) негіз жасайды.

Айып ұпайлары жүйесінің шетелдік модельдерін зерттеу Қазақстан Республикасы үшін маңызды ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады, себебі бұл жүйе әмбебап заңдылықтар мен ұлттық ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік береді, оларды жүргізуші-қайталанушыларға арналған отандық әкімшілік ықпал ету моделін әзірлеуде ескеру қажет. Еуропалық Одақ елдерінде айып ұпайлары жүйесі отыз жылдан астам уақыт қолданыста болып келеді және жол-көлік жарақаттануын алдын алу үшін тиімді құрал ретінде танылған. Бұл жүйе негізінен мүлдем басқа философияға сүйенеді – фискалдық жазалаудан тәрбиелік-алдын алу ықпалына көшу. Талдау көрсеткендей, сандық параметрлер мен процедуралық механизмдер әртүрлі болуына қарамастан, барлық табысты жүйелер ортақ қағидаттарға негізделген: ұпайларды ақшамен өтеу мүмкін еместігі (некупиримость), жинақталатын әсер (санкция жүйелі, бір реттік емес бұзушылықтарға негізделеді), құқық бұзушылықтардың әлеуметтік қауіптілігіне байланысты нақты градациясы, сонымен қатар заңды жүргізушілерге оң ынталандыру тетіктерінің болуы.

Франция – айыппұл ұпайлары жүйесін алғаш енгізген еуропалық елдердің бірі, ол 1992 жылы іске асырылып, тәжірибесі көптеген мемлекеттер үшін эталон ретінде қарастырылады [8]. Француз моделінде әр жүргізушіге бастапқы капитал ретінде 12 ұпай беріледі, ал тәжірибесі үш жылдан аз жүргізушілер үшін шекті лимит төмендетіліп, 6 ұпай белгіленеді. Ұпайларды алу жасалған құқық бұзушылықтың ауырлығына пропорционалды жүргізіледі: қозғалыс кезінде ұялы телефонмен сөйлесу – 2 ұпай, қауіпсіздік белдігін тақпай көлік басқару – 3 ұпай, жылдамдықты арттыру – белгіленген

шектен асу деңгейіне байланысты 3-тен 11 ұпайға дейін. Критикалық шек – баланс нөлге жеткенде, бұл жүргізуші куәлігінің автоматты түрде күшін жоюға әкеп соғып, теориялық және практикалық емтихандарды қайта тапсыру міндетін туындатады. Француз сарапшыларының деректеріне сәйкес, осы жүйе енгізілген кезеңде елдегі жол-көлік апаттары шамамен 20%-ға азайды, бұл баллдық жүйенің алдын алу әлеуетінің жоғары тиімділігін растайды [9]. Француз моделінің маңызды ерекшелігі – ұпайларды қалпына келтіру мүмкіндігі: үш жыл ішінде құқық бұзушылық болмаған жағдайда жүргізушіге максималды лимит автоматты түрде қайтарылады, ал арнайы оқыту курстарынан өту арқылы 4 ұпайды мерзімінен бұрын қалпына келтіруге болады.

Германия түбегейлі басқа концепцияны қолданады, ол ұпайларды шегеруге емес, жинауға негізделген (неміс терминологиясында – «punkte») Федералды жүргізушілер реестрінде, ол Фленсбургтегі Федералды автокөлік транспорты агенттігі тарапынан жүргізіледі. Неміс жүйесі Жол қозғалысы туралы заң және Жол қозғалысына рұқсат беру ережелеріне негізделіп жұмыс істейді, бұл ережелер құқық бұзушылықтың ауырлығына байланысты үш деңгейлі бағалауды белгілейді. Жол қауіпсіздігіне елеулі әсер ететін әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін 1 ұпай тағайындалады – мысалы, жылдамдықты 21 км/сағ-тан аса арттыру, қозғалыс кезінде ұялы телефон қолдану, қашықтықты сақтамау. Қылмыстық құқық бұзушылықтар және аса қауіпті әкімшілік әрекеттер, мысалы, жол бағдаршамының тыйым салынған сигналы бойынша өту немесе қауіпті алдыңғы көлік жолын кесіп өту, 2 ұпаймен бағаланады. Ал ең ауыр қылмыстар үшін 3 ұпай тағайындалады: мас күйде немесе есірткі әсерінде көлік басқару, заңсыз автомобиль жарыстарына қатысу, жол-көлік оқиғасы орнынан қашу. Шектік лимит – 8 ұпай жинау; осы көрсеткішке жеткен жүргізуші көлік басқаруға жарамсыз деп танылады, оның жүргізуші куәлігі кемінде алты айға күшін жояды.

Германия заңнамасы профилактикалық ықпал ету кезеңдік жүйесін қарастырады: 4–5 ұпайға жеткенде жүргізушіге басқаруға жарамдылық бағалау жүйесі туралы ақпаратпен жазбаша ескерту беріледі; 6–7 ұпай болған жағдайда ресми ескерту шығарылады. Маңызды ерекшелік – жол қауіпсіздігі бойынша семинарға ерікті қатысу мүмкіндігі: 1–5 ұпай болған жағдайда семинарға қатысу 1 ұпайды азайтуға мүмкіндік береді (бес жылда бір рет), ал 6–7 ұпай болғанда семинар ұпайды азайтпайды, бірақ кейінгі шешімдерде оң фактор ретінде есепке алынады [10].

Италияда айыппұл ұпайлары жүйесі 2003 жылы енгізілген және ол жазалау мен ынталандыру механизмдерінің ерекше үйлесімімен және санкциялардың жоғары дәрежелі саралануымен қызықты. Әр жүргізуші жүргізуші куәлігін алған кезде 20 ұпайдан бастайды, олар жасалған құқық бұзушылықтың ауырлығына қарай шегеріледі: 1 ұпай – жеңіл бұзушылықтар үшін (мысалы, шамдарды дұрыс пайдаланбау), 15 ұпай – аса қауіпті әрекеттер үшін (қауіпті маневрлер, жылдамдықты елеулі арттыру, апаттық жағдай жасау) [9].

Қазақстандық модель үшін ерекше құнды аспект – итальяндық жүйедегі позитивті мотивация: екі жыл бойы жол-көлікоқиғаларысыз және ЖҚҚ бұзушылықсыз жүргізушіге 10 қосымша ұпай беріледі, бұл заңды жүргізушілер үшін күшті ынталандыру тудырады. Ұпай толық жоғалған жағдайда (баланс нөлге жеткенде) жүргізуші көлік басқару құқығынан айырылады және жүргізуші куәлігін қалпына келтіру үшін теориялық және практикалық емтихандарды қайта тапсыруы қажет. Италиян тәжірибесі айып ұпайлары жүйесінің жазалау мен ынталандыру функцияларын сәтті үйлестіруге мүмкіндік беретінін көрсетеді, бұл қауіпсіз жүргізу мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстан үшін Өзбекстан ерекше қызығушылық тудырады, себебі құқықтық жүйелердің ұқсастығы, жалпы тарихи негіздер және географиялық жақындық имплементация жағдайларын салыстыруға мүмкіндік береді. Өзбекстанда айып ұпайлары жүйесі 2025 жылдан бастап Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің Қаулысына сәйкес енгізілген. Өзбек моделі жылдық лимитті 12 ұпаймен белгілейді, бұл көрсеткішке жеткен жүргізуші уақытша көлік басқару құқығынан айырылады. Маңызды ерекшелік – жүйені кезең-кезеңімен енгізу: бірінші кезеңде ұпайлар тек әкімшілік хаттамалар негізінде Жол қауіпсіздігі қызметі қызметкерлерімен тіркелген бұзушылықтар үшін есептеледі [11]. Өзбек тәжірибесі айып ұпайлары жүйесінің құқықтық негізі дұрыс бекітілсе және ақпараттық қолдау тиімді болса, қатысушылардың жолдағы мінез-құлқын салыстырмалы қысқа мерзімде түбегейлі өзгерте алатынын айқын көрсетеді.

Украинада да Әкімшілік құқық бұзушылықтар кодексінде айыппұл ұпайлары жүйесін енгізу туралы заң жобасы тіркелген. Ұсынылған жобада 271-бап «Айып ұпайлары» енгізіледі, онда құқық бұзушылықтың ауырлығына қарай 1-тен 5 ұпайға дейін градация белгіленген. [12]. Ең жоғарғы 5 ұпай жылдамдықты асырып, апат жағдайын тудырған, жол-көлік оқиғасы орнынан қашқан және тыйым салынған теміржол өткелінен өткен әрекеттер үшін тағайындалады. Лимит тәжірибелі жүргізушілер үшін 15 ұпай, бір жылдан аз стажы бар жүргізушілер үшін 10 ұпай болып белгіленген; осы лимитке жеткенде жүргізуші куәлігінің уақытша тоқтатылуы туралы шешім шығарылады, оны сот арқылы апелляциялау және міндетті қайта оқыту қарастырылған [13].

Қаралған халықаралық тәжірибені қорытындылай келе, айып ұпайлары жүйесі ЕС елдерінде және посткеңестік мемлекеттерде жол-көлік жарақаттануын алдын алудың танылған және тиімді құралы болып табылатынын айтуға болады [14]. Бұл жүйенің табысты жұмыс істеуі жазаның бұлтартпастығы, есепке алудың ашықтығы және әрекеттің әлеуметтік қауіптілігіне қарай жауапкершіліктің саралануы қағидаттарының қатаң сақталуына негізделген. Қазақстан үшін ерекше құнды – құқықтық жүйесі мен жүргізушілердің менталитеті ұқсас мемлекет ретінде Өзбекстан тәжірибесі, онда айып ұпайлары жүйесі қысқа мерзімде әсерлі нәтижелер көрсетті. Италияндық модель заңды мінез-құлықты ынталандыруға мүмкіндік беретін дамыған позитивті мотивация механизмдерімен қызықты болса, неміс моделі сақтандыру жүйесімен терең интеграция және ұпайлардың критикалық шегіне жеткенге дейінгі көпдеңгейлі профилактикалық әсер жүйесімен ерекшеленеді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасында ЖҚЕ құқық бұзушыларға әкімшілік ықпал ету философиясын түбегейлі қайта қарау қажеттігін көрсетеді. Қаржылық санкциялардан айып ұпайлары жүйесіне көшу, ол ЕО елдерінде өз тиімділігін дәлелдеген, жол қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік саясат мақсаттарына және «Заң және тәртіп» концепциясына сәйкес келеді.

Ұсынылған тұжырымдамалық модель халықаралық тәжірибе мен қазақстандық нақты жағдайларды ескереді, сонымен қатар цифрландыруға, ашықтыққа және тәрбиелік компонентке баса назар аударады. Мұндай жүйені енгізу салдармен күресуден жүйелі тәуекелдерді басқаруға көшуге мүмкіндік береді, ең проблемалық жүргізушілер – қайталанушыларға мақсатты ықпал жасау арқылы елдегі жолдардағы өлім-жітім мен жарақаттануды азайтуға елеулі үлес қосады.

Халықаралық тәжірибе мен Қазақстандағы қазіргі жағдайды талдау негізінде айып ұпайлары жүйесін енгізу ұсынылады, ол бар цифрлық инфрақұрылыммен интеграцияланады. Модельдің бірінші блогы – ИМ деректер базасы мен электрондық үкімет (eGov) жүйелерін біріктіру негізінде біртұтас цифрлық платформа құру. Бұл платформада жүргізушінің жеке кабинеті «Жүргізуші» іске қосылып, ұпай балансын және құқық бұзушылық тарихын онлайн режимінде көрсету мүмкіндігі қарастырылған.

Екінші блок – ұпайларды есептеудің сараланған шкаласын әзірлеу, онда ЖҚЕ құқық бұзушылықтарының әрбір түріне әлеуметтік қауіптілік дәрежесіне сәйкес 1-тен 3 ұпайға дейінгі салмақ беріледі: 1 ұпай – қауіптілігі төмен бұзушылықтар (шағын жылдамдықты асыру); 2 ұпай – қауіпті бұзушылықтар (тыйым салынған бағдаршамға өту, қарсы бағыттағы жолаққа шығу); 3 ұпай – аса қауіпті бұзушылықтар, азаматтардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін әрекеттер (мас күйде көлік басқару, ЖКО орнынан қашу).

Үшінші блок – ұпайларды жинаған кездегі кезеңдік салдардың жүйесі, ол жүргізушілерге ықпал жасауда олардың потенциалды қауіптілігіне қарай дифференциалды тәсіл ұсынады. 8 ұпайға жеткенде жүргізуші міндетті қысқа мерзімді психологиялық-педагогикалық курсты өтуге жіберіледі, жол қауіпсіздігі бойынша білімді тексеру жүргізіледі. 12 ұпайға жеткенде көлік басқару құқығынан автоматты түрде айыру жүзеге асады (ұсынылып отырған мерзім – 6–12 ай), жүргізуші куәлігін қалпына келтіру үшін ИМ органында теориялық және практикалық емтихандарды қайта тапсыру міндетті. Бұл механизм Германия тәжірибесіне (кезеңдік ескерту) және Франция тәжірибесіне (лимит аяқталған кезде құқықты жою) сәйкес келеді.

Төртінші және бесінші блоктар – ынталандыру механизмі мен инфрақұрылымдық қамтамасыз ету, олар заңды мінез-құлықты ынталандырудың тұтас жүйесін жасауға бағытталған. Ынталандыру механизмі бойынша әрбір апаттысыз және ЖҚЕ бұзушылықсыз өткен жыл үшін 1-2 ұпай қайтарылады (итальяндық модель бойынша), бұл ережелерді сақтау үшін позитивті мотивацияны қалыптастырады. Инфрақұрылымдық және құқықтық қамтамасыз ету екі бағытта жұмыс істейді: статистикалық ЖКО деректері негізінде қауіпті жол учаскелерін жою және бастауыш жүргізушілердің даярлығын арттыру үшін жүргізуші куәліктерін беру процедурасын қатаңдату. Ұсынылған модельдің сәтті іске асуы үшін есепке алудың толық ашықтығы мен автоматтандырылуы, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту қамтамасыз етілуі қажет, бұл Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтердің жоғары деңгейдегі цифрландыруы арқылы техникалық тұрғыдан мүмкін.

Авторлардың қосқан үлесі.

Мақаланың жазылуына барлық 3 автор теңдей үлес қосты, әр автордың атқарған жұмысын атап кетсек:

А.Е. Кулжанов – тұжырымдаманы әзірледі, деректерді жинады және талдады, мақаланың бастапқы мәтінін жазды; деректерді статистикалық өңдеді, суреттер мен кестелерді дайындады; жобаны басқарды, мәтінді техникалық және басқа да редакциялаудан жүргізді.

А.Д. Тәженов – мақаланың тұжырымдамасын әзірлеуге елеулі үлес қосты; зерттеу нәтижелерін талдады және ғылыми тұрғыда түсіндірді;

А.С. Байкенжеев – жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекітті; деректердің дұрыстығына немесе мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына байланысты мәселелерді зерттеп және шешті.

Әдебиеттер тізімі

1. Аналитический центр Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан (2026) Статистика преступности. Доступно по адресу: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 16.02.2026).
2. Недобитков, А.И. (2025) «О новом объекте исследования судебной автотехнической экспертизы», Проблемы экспертизы в автомобильно-дорожной отрасли, - № 2 (15). - С. 65–76.
3. Асыллов, Б.Н. (2025) О проблемных вопросах обеспечения дорожной безопасности. Генеральная прокуратура Республики Казахстан. Доступно по адресу: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/1116390?lang=ru> (дата обращения: 16.02.2026).
4. Цындря, В.Н. (2019) «Бальная система административных наказаний (взысканий): анализ зарубежного опыта», Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки, -Т. 5 (71). – С. 320-328
5. Байкенжеев, А.С. (2021) «Конституционно-правовые основы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан», Вестник КазНУ. Серия юридическая. - № 1 (97), -С. 14–21.
6. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях (2014) - № 235-V от 5 июля (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2026 г.).
7. Бакишев, К.А., Нургалиев, Б.М. и Ханов, Т.А. (2019) 'Субъективные факторы в механизме дорожно-транспортного правонарушения', Международный журнал экспериментального образования, - №3. -С. 117-122.
8. Разгуляев, В.Н. (2009) «О профилактике административных правонарушений, совершаемых в сфере дорожного движения», Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право, -№2, - С. 254-259.
9. Klipp, S. et al. (2011) European Demerit Point Systems: Overview of their main features and expert opinions. BestPoint Deliverable, 237 p.
10. Шиенкова, А.С. (2019) «Опыт европейских государств в обеспечении безопасности дорожного движения», Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - № 11. - С. 264-267.
11. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан (2025) № 296 от 6 мая «О внедрении системы оценки нарушений правил дорожного движения на основе штрафных баллов». Доступно по адресу: <https://prg.kz/m/amp/document/33176602/> (дата обращения: 16.02.2026).
12. Аманжолова, Б., & Олейник, В. (2024). Қазақстан Республикасының заңнамасындағы қылмыс, қылмыстық теріс қылық және әкімшілік құқық бұзушылық ұғымдарының арақатынасы мен жетілдірілуінің өзекті аспектілері. Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, - № 149 (4). -С. 97-117 <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-97-117>
13. Кодекс Украины об административных правонарушениях (1984) № 8073-X от 7 декабря (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2025 г.). Доступно по адресу: https://prg.kz/document/?doc_id=30418332&pos=8;144 (дата обращения: 16.09.2025)
14. Алдиярхан, М. . (2022). Қазақстан Республикасы заңнамасына сәйкес қамаққа алуды жаза ретінде қолданудың кейбір өзекті мәселелері. Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, 138(1), 113–123. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-138-1-113-123>

А.Е. Кулжанов*¹, А.Д. Таженов², А.С. Байкенжеев³

¹Алматинская Академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Костанайская Академия МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева, Костанай, Казахстан

³Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
(e-mail: ¹aidos_k.82@mail.ru, ²a.tazhenov@mvd.gov.kz, ³ahilbek_tgp@mail.ru)

Штрафные баллы как инструмент снижения дорожно-транспортного травматизма: международный опыт и перспективы внедрения в Республике Казахстан

Аннотация. В статье исследуется проблема повышения эффективности административного воздействия на правонарушителей в сфере дорожного движения в Республике Казахстан. На основе анализа официальной статистики установлено, что действующая модель, основанная преимущественно на денежных штрафах, не обеспечивает должного превентивного эффекта, особенно в отношении водителей-рецидивистов. Целью исследования является компаративный анализ международного опыта применения системы штрафных баллов и разработка научно обоснованных предложений по её внедрению в Казахстане.

Методологическую основу составили сравнительно-правовой, статистический, системный и формально-юридический методы. Проведен анализ моделей штрафных баллов в Германии, Франции, Италии, а также в Узбекистане и Украине, что позволило выявить универсальные принципы их функционирования: накопительный характер, неотвратимость последствий, дифференциацию ответственности и наличие механизмов позитивной мотивации.

В результате предложена концептуальная модель системы штрафных баллов, адаптированная к казахстанским условиям, включающая интеграцию с цифровой платформой eGov, дифференцированную шкалу начисления баллов, механизм поощрения за безаварийное вождение и систему поэтапного воздействия на нарушителей. Научная новизна заключается в разработке комплексной модели, ориентированной на переход от карательно-фискального к воспитательно-превентивному подходу в обеспечении дорожной безопасности. Реализация предложенной системы позволит повысить эффективность профилактики правонарушений, снизить уровень дорожно-транспортного травматизма и укрепить общественную безопасность.

Ключевые слова: дорожная безопасность, административная ответственность, штрафные баллы, правонарушения, рецидив, профилактика, цифровизация, eGov.

A.Y. Kulzhanov*¹, A.D. Tazhenov², A.S. Baikenzheyev³

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan

²Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay, Kazakhstan

³Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: ¹aidos_k.82@mail.ru, ²a.tazhenov@mvd.gov.kz, ³ahilbek_tgp@mail.ru)

Penalty points as a tool for reducing road traffic injuries: international experience and prospects for implementation in the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article examines the problem of improving the effectiveness of administrative enforcement in the field of road traffic safety in the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis of official statistics, it is established that the current system, primarily based on monetary fines, does not provide a sufficient preventive effect, especially for repeat offenders. The aim of the study is to conduct a

comparative analysis of international experience with demerit point systems and to develop scientifically grounded proposals for their implementation in Kazakhstan.

The methodological framework includes comparative legal, statistical, systemic, and formal legal methods. The study analyzes demerit point systems in Germany, France, Italy, as well as in Uzbekistan and Ukraine, which made it possible to identify common principles such as accumulation, inevitability of consequences, differentiation of offenses, and the presence of positive incentive mechanisms.

As a result, a conceptual model of a demerit point system adapted to the conditions of Kazakhstan is proposed. The model includes integration with the national eGovernment platform, a differentiated scoring system depending on the severity of violations, incentive mechanisms for safe driving, and a staged system of impact on offenders. The scientific novelty lies in the development of a comprehensive model aimed at shifting from a punitive-fiscal approach to an educational and preventive paradigm in road safety enforcement.

The implementation of the proposed system will enhance the effectiveness of prevention, reduce road traffic injuries, and strengthen public safety.

Keywords: road safety, administrative liability, demerit points, traffic offenses, recidivism, prevention, digitalization, eGovernment.

References

1. Analiticheskij centr Komiteta po pravovoj statistike i special'nyh ucheta General'noj prokuratury Respubliki Kazahstan (2026) Statistika prestupnosti. Dostupno po adresu: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (data obrashheniya: 16.02.2026).
2. Nedobitkov, A.I. (2025) «O novom obekte issledovaniya sudebnoj avtotekhnicheskoy jekspertizy», Problemy jekspertizy v avtomobil'no-dorozhnoj otrasli, № 2 (15), s. 65–76.
3. Asylov, B.N. (2025) O problemnyh voprosah obespecheniya dorozhnoj bezopasnosti. General'naja prokuratura Respubliki Kazahstan. Dostupno po adresu: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/1116390?lang=ru> (data obrashheniya: 16.02.2026).
4. Cyndrya, V.N. (2019) «Bal'naja sistema administrativnyh nakazaniy (vzyskaniy): analiz zarubezhnogo opyta», Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Juridicheskie nauki, T. 5 (71), s. 320–328.
5. Bajkenzheev, A.S. (2021) «Konstitucionno-pravovye osnovy obespecheniya nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan», Vestnik KazNU. Seriya juridicheskaja, № 1 (97), s. 14–21.
6. Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarusheniyah (2014) № 235-V ot 5 iyulja (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostojaniyu na 21.01.2026 g.).
7. Bakishev, K.A., Nurgaliev, B.M. i Hanov, T.A. (2019) «Subektivnye faktory v mehanizme dorozhno-transportnogo pravonarusheniya», Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovaniya, № 3, s. 117–122.
8. Razguljaev, V.N. (2009) «O profilaktike administrativnyh pravonarushenij, sovershaemyh v sfere dorozhnogo dvizheniya», Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pravo, № 2, s. 254–259.
9. Klipp, S. et al. (2011) European Demerit Point Systems: Overview of their main features and expert opinions. BestPoint Deliverable, 237 p.
10. Shienkova, A.S. (2019) «Opyt evropejskih gosudarstv v obespechenii bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya», Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshchestvennye nauki, № 11, s. 264–267.
11. Postanovlenie Kabineta Ministrov Respubliki Uzbekistan (2025) № 296 ot 6 maja «O vnedrenii sistemy ocenki narushenij pravil dorozhnogo dvizheniya na osnove shtrafnih ballov». Dostupno po adresu: <https://prg.kz/m/amp/document/33176602/> (data obrashheniya: 16.02.2026).

12. Amanzholova, B., & Olejnik, V. (2024). Қазақстан Республикасының заңнамасындағы қылмыс, қылмыстық теріс қылық және әкімшілік құқық бұзшылық ұғымдарының арақатынасы мен зерттелуінің өзекті аспектілері. L.N. Gumilev атындағы Евразия Ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, 149(4), 97–117. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-97-117>

13. Kodeks Ukrainy ob administrativnyh pravonarushenijah (1984) № 8073-X ot 7 dekabnja (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.09.2025 g.). Dostupno po adresu: https://prg.kz/document/?doc_id=30418332&pos=8;144 (data obrashhenija: 16.02.2026).

14. Aldijarhan, M. (2022) «Qazaqstan Respublikasy zanasyna saikes qamaqqa aludy jazha retinde qoldanudyn keibir ozekti maseleleri», L.N. Gumilev atyndagy Evrazija ulttyq universitetinin Habarshysy. Quqyq serijasy, 138(1), str. 113–123. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-138-1-113-123>

Авторлар туралы мәлімет:

Құлжанов А.Е. – хат хабар авторы, полиция полковнигі, докторант, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Мақан Есбулатов атындағы Алматы академиясы, Утепова 29, 050060, Алматы, Қазақстан

Тәженов А.Д. – PhD, полиция полковнигі, әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Абай даңғылы 11, 110005, Қостанай, Қазақстан

Байкенжеев А.С. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Академиясы, Рахмәдиев к-сі 8, 050023, Алматы, Қазақстан

Kulzhanov A.Y. – corresponding author, Doctoral student, Police Colonel, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, 29 Uteпов Street, 050060, Almaty, Kazakhstan

Tazhenov A.D. – PhD, Police Colonel, Associate Professor, Department of Administrative and Legal Disciplines, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabybayev, 11 Abai Avenue, 110005, Kostanay, Kazakhstan

Baikenzheev A.S. – Candidate of Law, Associate Professor, Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, 8 Rahmadiyev str., 050023, Almaty, Kazakhstan

Құлжанов А.Е. – автор для корреспонденции, полковник полиции, докторант, Алматинская Академия МВД Республики Казахстана имени Макана Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050060, Алматы, Казахстан

Тәженов А.Д. – PhD, полковник полиции, доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Костанайская Академия МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева, проспект Абая, 11, 110005, Костанай, Казахстан

Байкенжеев А.С. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, ул. Рахматиева, 8, 050023, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Сот сараптамасы / Гражданское право.
Судебная экспертиза / Civil law. Forensic examination**

IRSTI 10.27.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-127-136>

Scientific article

**Current Issues in the Application of LegalTech in Electronic Interactions
in Entrepreneurial Activity**

N.N. Nusipzhanov^{*1}, D. Azhinurina², S.A. Sarina³

^{1,3}Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: ¹nussipzhanov@gmail.com, ²azhinurina.dinara@kaznaru.edu.kz, ³s.sarina@turan-edu.kz)

Abstract. This article explores the main trends in the development of electronic business and the role of LegalTech innovations in entrepreneurship. The digital transformation of business activities, especially through technologies like blockchain, artificial intelligence (AI), and machine learning (ML), has fundamentally reshaped the landscape of entrepreneurship. Blockchain technology, while reducing transaction costs, poses challenges in resolving disputes without a third-party intermediary. Additionally, AI and ML are becoming strategic priorities for businesses, allowing them to enhance productivity, improve customer experience, and personalize services. Moreover, augmented reality (AR) and virtual reality (VR) applications are transforming how businesses engage with consumers by enabling them to visualize products before purchase, reducing product returns. The article highlights that despite the opportunities provided by these technologies, businesses must reorganize their systems and processes to fully capitalize on digital innovations. Cloud computing and mobile payment systems are further advancing business efficiency, though concerns regarding data privacy and control remain. Ultimately, businesses must integrate these technologies while addressing new regulatory and infrastructural challenges to remain competitive in an increasingly digital economy.

Keywords: LegalTech, digitalization, entrepreneurship, artificial intelligence, technological innovation, e-business, click-wrap.

Introduction

Thanks to rapid growth and innovative approaches, Kazakhstani LegalTech startups have the potential to become key players not only on the local stage but also internationally. The integration of machine learning and big data analytics deserves particular attention, as it allows e-businesses to more accurately and efficiently handle customer requests, offering precise and timely recommendations.

Received: 18.11.2024. Accepted: 04.11.2025. Available online: 30.06.2026

This, in turn, strengthens customer trust and satisfaction, which is considered a key success factor in any industry. Thus, investments in AI and machine learning development in the LegalTech sector not only improve the quality of e-business but also contribute to the growth of entrepreneurship overall.

Currently, many LegalTech tools are being applied in entrepreneurial activities for electronic interactions. These tools have transformed the entrepreneurial landscape, creating new business models based on blockchain technology. Many businesses are developing roadmaps to incorporate artificial intelligence (hereafter referred to as AI) and machine learning into their operations. In other words, businesses are evolving within the so-called "e-business," which is rapidly advancing alongside technological innovations.

Materials and Methods

The research was conducted with consideration of current directions in the development of practices and methodologies for using LegalTech in electronic interactions within entrepreneurial activity.

The primary materials used include international regulations, Kazakhstan's legislation, analytical reports, media publications, and others. Legal analysis and systematic approaches, among other methods, were employed in preparing this work.

Results and Discussion

Based on existing trends in entrepreneurial activity, ten key trends can be identified and classified accordingly.

E-business is dynamic and develops alongside innovations and advancements in the integration of IT and various forms of entrepreneurial activities. Today, e-business significantly impacts "physical business" and is predicted to play an increasingly important role in the economy. When considering "e-business" as a type of entrepreneurial activity, it is necessary not only to examine its characteristics in line with Article 1 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) [1], but also to classify the entities involved in this form of entrepreneurship. E.V. Trofimova, in her work, proposes an extensive classification of such entities based on their functions. For example, entities that ensure the functioning of digital infrastructure (hosting providers, domain name registrars, etc.); participants in the market of digital products and services (search engine operators, website owners, etc.); and other users of information systems on the Internet [2].

The concept of e-commerce is also evolving. Today's e-commerce is more than just online shopping. It can encompass virtually all industries and sectors of trade. Businesses that do not leverage digital technologies to transform their operations typically fail to achieve high performance in their respective fields.

The provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan allow for the sale of goods by sample and through remote methods. It is worth noting that, in modern conditions, a remotely concluded contract may take the form of a click-wrap agreement, whereby the contract is accepted by clicking the "I agree" button, accompanied by the contract text and a description of the price and other terms of the transaction. When reviewing disputes about the good faith of sellers' and service providers' use of click-wrap agreement techniques, the position is maintained that simply having a signature under these terms or a so-called "checkmark" under

individual elements of the agreement (such as the purchase of additional services) does not indicate that this signature was obtained with the consumer's free will or that the consumer had the opportunity to refuse such terms. In this regard, there is a need to create a legal basis for the development of alternative online dispute resolution mechanisms.

With the growing popularity of mobile devices, social networks, and intelligent technologies, types of commerce such as mobile, social, and pervasive commerce are no longer just concepts but are now applied and reliable in practice.

Augmented reality will be increasingly used by brands, enabling users to place goods, services, and work results virtually in the real world. From clothing to furniture, AR technology allows consumers to visualize how a real object would appear in virtual reality. In the past, buyers typically evaluated an item by reading a textual or graphic description. Now, augmented reality can enhance the consumer experience before purchase, helping them ensure that the products are suitable. This also reduces product returns, which is a significant challenge for e-commerce. Virtual reality (VR) provides users with a virtualized real experience. Although the Internet has offered virtual capabilities since its inception (e.g., Second Life), using VR technology in e-commerce enhances its ability to represent reality. If this is the case, there is potential to create a new virtual world for mass markets. Product returns from online purchases remain a significant problem. When a product is returned or exchanged, the retailer incurs additional supply chain costs, and often the product cannot be resold at its original price due to damage, wear, or obsolescence, especially with fashion or seasonal items. The increasing cost of returns is a problem for many retailers that cannot be ignored for long periods.

New forms of performance data are becoming available. For instance, historically, it was difficult to measure the conversion rate (purchases) of digital advertising [3]. To some extent, this has hindered traditional businesses from adopting digital advertising. However, now it can be measured thanks to: 1) advancements in data analysis methods and capabilities—the combination of electronic payments, social networks, POS (point-of-sale) systems, order management systems, and geographic location data; 2) new performance assessment methods—entrepreneurs can evaluate to what extent digital advertising expenses convert into sales. They can invest in digital advertising with more confidence and determination.

Approaches to mobile payments have broad practical applications. Remote mobile payments and contactless mobile payments have immense potential impacts on business. E.G. Khomenko, in his work, provides a clear classification of electronic payment systems. The author suggests classifying all systems based on the payment method, the need for pre-depositing funds, etc., and by the types of payment systems (international, national, centralized, decentralized, etc.) [4]. In short, mobile payment technologies will further simplify payment processes and significantly increase the volume of payments made through mobile devices. Companies like Google, Samsung, Apple, PayPal, and Alibaba, among others, are expanding their global mobile payment markets, doubling or even tripling their customer base. This reflects customer preferences for convenience.

AI and machine learning technologies allow businesses to transition from "one-to-many" marketing to "one-to-one" marketing [5]. Machines can learn from user behavior data, identify patterns, and perform personalized actions such as offering recommendations. For example, Netflix segments its 93 million users into 1,300 "taste communities" with similar preferences in movies and shows. Based on this segmentation, Netflix then promotes personalized content to each user.

Blockchain is a decentralized information technology that does not rely on an intermediary or middleman. This innovative feature could fundamentally change how e-commerce operates. In particular, e-commerce entities that profit from intermediary fees are facing challenges

from emerging blockchain-based online markets. This technology will largely eliminate the intermediary fees associated with online transactions. Additionally, blockchain has the potential to protect and authenticate physical goods, which is beneficial for insurance companies and potential buyers of these goods. In light of digital technology development, A.V. Minbaleev notes that "the modern legal system cannot quickly respond to changes in digital technologies, as they are evolving much faster"[6].

The Internet of Things allows the Internet to interact with objects and people. The role of the IoT is significant in various contexts, such as supply chain management, inventory management, human-computer interaction in physical environments, and the "sharing economy." The IoT enables businesses to digitize their operations. It is important to agree with A.V. Mikhailov, who believes that "building a digital economy involves creating fundamentally new management models, forming economic relations based on the combination of the real and virtual worlds, and achieving global qualitative changes in social relations. Such a digital economy requires a new approach to legal regulation, including the adoption of special regulations and a radical change in existing legal norms and regulatory mechanisms"[7].

The rapid development of LegalTech solutions worldwide demonstrates their increasing role in streamlining legal processes for businesses. According to ExplodingTopics, companies use an average of 80 SaaS applications, highlighting the growing demand for digital solutions, including in the legal domain. The global LegalTech market is valued at approximately \$30 billion, with an average annual client base growth of 35%. Notable examples include Ironclad, a contract management platform, and LegalZoom, an all-in-one legal service provider. AI-powered legal assistants are also on the rise, as evidenced by Luminance securing \$40 million in funding and Robin AI raising \$26 million in investment.

In Kazakhstan, the adoption of LegalTech is still emerging, but promising cases are already present. One such example is TrustContract, a startup enabling online contract signing via SMS, which raised \$1 million in 2024 and is expanding into international markets. The platform demonstrates the increasing demand for accessible and efficient legal services, growing by 50% per month. These trends indicate the necessity of further regulatory adjustments to facilitate the development of LegalTech in Kazakhstan. Specific legislative amendments could include the recognition of AI-assisted contract drafting, legal validation of smart contracts, and the creation of a regulatory framework for digital legal services. These steps would align Kazakhstan's legal landscape with global trends and enhance the efficiency of legal processes in the entrepreneurial sector[8].

Kazakhstan has been actively integrating LegalTech solutions to modernize its legal system. Notable initiatives include the development of platforms that facilitate electronic document signing using digital signatures and services that automate the submission of alimony claims, thereby enhancing the accessibility and efficiency of legal services for citizens[8]. Additionally, Kazakhstani startups in the LegalTech sector are experiencing significant growth, integrating machine learning and big data analytics to improve the accuracy and promptness of legal consultations [9].

Globally, LegalTech is evolving rapidly, offering innovative solutions to optimize legal practices. In developed countries, the percentage of innovative companies in the legal sector has seen substantial growth in recent years. Key developments include the use of artificial intelligence to automate legal processes, the implementation of blockchain technologies to ensure transparency and security in transactions, and the development of online platforms for delivering legal services [10]. These advancements contribute to increased efficiency and accessibility in the justice system, reducing costs and time associated with legal services[11].

Kazakhstan lacks specialized, comprehensive legislation to regulate digital entrepreneurship across all economic sectors. Instead, digital businesses must operate within a complex network of existing rules that simultaneously impose regulatory constraints and offer new opportunities for technological development [12]. Digital economy cooperation is hindered by divergent domestic data laws and a lack of unified legal frameworks for data security. To address this, the authors propose establishing a dynamic and sustainable legal mechanism focused on a shared data safety platform, cross-border data protection, and secure supply chains to balance data utilization with citizen privacy[13].

Cloud computing enables individuals and businesses to access high-speed, ubiquitous computing power without the need to carry or deploy bulky servers or computers. Cloud technologies also create special web business models, in which companies can host and manage the data of others, such as Amazon Web Services and Alibaba Cloud.

Despite the positive aspects of implementing LegalTech in entrepreneurship, several issues still need to be addressed. Blockchain-based e-commerce has its advantages and disadvantages. From the perspective of transaction cost economics, this form of e-commerce reduces transaction costs due to the absence of intermediaries, as transactions rely on mutual trust between parties. However, blockchain commerce must resolve disputes similar to traditional e-commerce. For instance, a buyer might receive a defective product (such as one with a manufacturing flaw) and want to return it, while the seller may view the buyer with suspicion, believing the product was in good condition when shipped. In such cases, there is no third party responsible for handling disputes. In serious or large transactions, litigation might be the only option, which can increase transaction costs, both in time and money. Progress in blockchain adoption remains slow as entrepreneurs adapt to key features of the technology—namely, that while records are public, the owner of digital currency remains anonymous and untraceable. Many companies are creating their own “permissioned” distributed ledgers (decentralized), where only those with authorization can access the network. Some are exploring ways to embed privacy features into the technology, such as masking certain parts of the data, such as trade or customer information, which is often considered proprietary or confidential.

Analytical technologies like AI and ML are no longer prohibitively expensive for small and medium-sized enterprises (SMEs). These businesses can afford to implement advanced AI and ML technologies to create a new roadmap for gaining competitive advantages. It is not an overstatement to link AI and ML with competitive advantages, which are essential in an environment where physical retail stores are closing as more consumers shift to online shopping. In such a competitive landscape, SMEs must embrace technological innovations to increase revenue.

Considering the analytical and business opportunities AI and ML provide, entrepreneurs should treat them as strategic priorities that can enhance the productivity of both their staff and their business. AI and ML can be implemented alongside new technologies such as bot technology, the Internet of Things (IoT), augmented reality (AR), and virtual reality (VR) to improve customer personalization and service quality. When effectively implemented, AI and ML can help reduce the physical and psychological distance between businesses and customers.

Digital transformation not only brings opportunities but also generates data. However, some data can be inaccurate, distorted, or false, and relying on such data could lead to misguided strategies and execution errors. Entrepreneurs must not rely solely on data and analytical technologies without validating results through alternative means. This is a key reason why human-like robots or systems cannot replace humans in tasks that require careful analysis.

Conclusion

The adoption of AI and ML will increase businesses' reliance on information systems, but their legacy systems and organizational infrastructure may not adapt easily. To ensure the success of new digital operations, entrepreneurs must reorganize their systems and infrastructure, adapting their legacy systems and organizational processes to optimize their investments in new technologies.

This article has highlighted key strategic trends for the development of e-business and the application of LegalTech innovations in entrepreneurship. Blockchain is a decentralized technology for transmitting and storing data, with a well-defined operational mechanism. AI and ML have enormous potential for the future of e-business, but entrepreneurs need to fully integrate them and develop a plan to transition toward the "Internet of Thinking." AR and VR have various applications in e-business, particularly in making delivery processes smarter. Fast delivery is becoming a necessity for online shopping, but in practice, it requires costly and labor-intensive infrastructure. Therefore, entrepreneurs are encouraged to plan the use of drones and bots to replace their workforce. Cloud-based e-business differs significantly from traditional e-commerce. Entrepreneurs can reap many benefits from cloud computing but should also be aware of issues such as data privacy and loss of control. Video plays a crucial role in people's digital lives, proving useful for branding and marketing by embedding messages in customers' brand memories.

Acknowledgements

Firstly, the authors wish to extend their heartfelt thanks to their respective universities, whose support made this paper possible. Additionally, this work could not have been accomplished without the collective efforts of the authors.

Conflict of interest

There are no conflicting interests to disclose.

The contribution of the authors

Each author played an equal role in the design and execution of the research, the analysis of the results, and the writing of the article. All authors provided valuable feedback and were instrumental in shaping the study.

Список литературы

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (Дата обращения: 02.03.2025).
2. Трофимова Е.В. Современные участники предпринимательской деятельности и процедура их легитимации. // Цифровая экономика: концептуальные основы правового регулирования бизнеса в России: монография / Отв. ред. В.А. Лаптев, О.А. Тарасенко. - М.: Проспект, 2020. - С. 107-110.
3. Белов В.А. Электронная торговля: понятие, правовое регулирование и судебная практика. // Вестник арбитражной практики. - 2021. - №4. - С. 11-20. // <https://sozd.duma.gov.ru/bill/1138398-7>
4. Хоменко Е.Г. Электронные платежные системы в России и за рубежом. // Цифровая экономика: концептуальные основы правового регулирования бизнеса в России: монография. / Отв. ред. В.А. Лаптев, О.А. Тарасенко. - М.: Проспект, 2020. - С. 387-390.

5. Сушкова О.В. Использование искусственного интеллекта как стратегического бизнес-инструмента в предпринимательской деятельности // Материалы Международной научно-практической конференции на тему «Цифровая трансформация: вызовы праву и векторы научных исследований» / Отв. ред. Т.А. Полякова, А.В. Минбалева. - М.: Проспект, 2020. - С. 184-191.
6. Минбалева А.В. Трансформация регулирования цифровых отношений // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. - 2019. - №12. - С. 32-38
7. Михайлов А.В. Перспективы развития законодательства о предпринимательской деятельности в условиях цифровой экономики // Цифровая экономика: концептуальные основы правового регулирования бизнеса в России: монография / Отв. ред. В.А. Лаптев, О.А. Тарасенко. - М.: Проспект, 2020. - С. 56-63.
8. Аутолипов Д. LegalTech: Новое растущее направление // Astana Hub. 2025. 17 января. URL: <https://astanahub.com/ru/blog/legal-tech-novoe-rastushchee-napravlenie>. (Дата обращения: 02.03.2025).
9. Шакен М. Обзор рынка LegalTech в Казахстане по состоянию на 2023 год // VC.ru. 2023. URL: <https://vc.ru/services/941522-obzor-rynka-legaltech-v-kazahstane-po-sostoyaniyu-na-2023-god> (Дата обращения: 05.03.2025).
10. Молдабеков Б. О развитии LegalTech в Казахстане на примере нормотворческой деятельности // CyberLeninka. 2023. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-razvitii-legal-tech-v-kazahstane-na-primere-normotvorcheskoj-deyatelnosti> (Дата обращения: 05.03.2025).
11. Зарубежный опыт внедрения современных технологий в систему правосудия // ResearchGate. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/348646421_Zarubeznyj_opyt_vnedreniya_sovremennyh_tehnologij_v_sistemu_pravosudia (Дата обращения: 05.03.2025).
12. Ильясова, И., Сәткәй, Т., & Жексембаева, Н. (2025). Правовые аспекты защиты цифрового предпринимательства в условиях глобализации. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 150(1), 49–60. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-49-60>
13. Сайрамбаева З., & Цзю З. (2025). Правовые аспекты сотрудничества в области безопасности данных в развитии цифровой экономики государств - членов Шанхайской организации сотрудничества. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 150(1), 219–227. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-219-227>

Н.Н. Нусипжанов^{*1}, Д. Ажинурина², С.А. Сарина³

¹«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: ¹nussipzhanov@gmail.com, ²azhinurina.dinara@kaznaru.edu.kz, ³s.sarina@turan-edu.kz)

Кәсіпкерлік қызметте электрондық өзара іс-қимыл саласында LegalTech қолданудың өзекті мәселелері

Аңдатпа. Бұл мақалада электрондық бизнесті дамытудың негізгі тенденциялары және Кәсіпкерліктегі LegalTech инновацияларының рөлі қарастырылады. Кәсіпкерлік қызметтің цифрлық трансформациясы, әсіресе блокчейн, жасанды интеллект (AI) және машиналық оқыту (ML) сияқты технологиялар арқылы кәсіпкерлік қызметтің ландшафтын түбегейлі өзгертті. Блокчейн технологиясы транзакциялық шығындарды азайта отырып, дауларды үшінші тарап

делдалынсыз шешуде қиындықтар туғызады. Сонымен қатар, AI және ML бизнес үшін өнімділікті арттыруға, тұтынушыларға қызмет көрсетуді жақсартуға және қызметтерді жекелендіруге мүмкіндік беретін стратегиялық басымдықтарға айналуға. Сонымен қатар, кеңейтілген шындық (AR) және виртуалды шындық (VR) қосымшалары бизнестің тұтынушылармен қарым-қатынасын өзгертеді, бұл оларға өнімді сатып алмас бұрын визуализациялауға мүмкіндік береді, бұл өнімнің кірістілігін төмендетеді. Мақалада осы технологиялардың мүмкіндіктеріне қарамастан, кәсіпорындар цифрлық инновациялардан толық пайда алу үшін өз жүйелері мен процестерін қайта құруы керек екендігі атап өтілген. Бұлтты есептеулер мен мобильді төлем жүйелері бизнестің тиімділігін одан әрі арттырады, дегенмен деректердің құпиялылығы мен бақылауына қатысты алаңдаушылық сақталуда. Сайып келгенде, кәсіпорындар барған сайын цифрлық экономикада бәсекеге қабілетті болып қалу үшін жаңа нормативтік және инфрақұрылымдық мәселелерді шеше отырып, осы технологияларды біріктіруі керек.

Түйін сөздер: LegalTech, цифрландыру, кәсіпкерлік, жасанды интеллект, технологиялық инновациялар, электрондық бизнес, click-wгар.

Н.Н. Нусипжанов^{*1}, Д.Ажинурина², С.А. Сарина³

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан
(e-mail: ¹nussipzhanov@gmail.com, ²azhinurina.dinara@kaznaru.edu.kz, ³s.sarina@turana.edu.kz)

Актуальные проблемы применения LegalTech в сфере электронного взаимодействия в предпринимательской деятельности

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные тенденции развития электронного бизнеса и роль инноваций LegalTech в предпринимательстве. Цифровая трансформация предпринимательской деятельности коренным образом изменила ландшафт предпринимательской деятельности, особенно с помощью таких технологий, как блокчейн, искусственный интеллект (AI) и машинное обучение (ML). Технология Блокчейн создает проблемы при разрешении споров без стороннего посредника при одновременном снижении транзакционных издержек. Кроме того, ИИ и ML становятся стратегическими приоритетами для бизнеса, которые позволяют повысить производительность, улучшить обслуживание клиентов и персонализировать услуги. Помимо этого, приложения дополненной реальности (AR) и виртуальной реальности (VR) изменяют отношения бизнеса с клиентами, позволяя им визуализировать продукт перед покупкой, что снижает прибыльность продукта. В статье подчеркивается, что, несмотря на возможности этих технологий, предприятиям необходимо реорганизовать свои системы и процессы, чтобы в полной мере извлечь выгоду из цифровых инноваций. Облачные вычисления и мобильные платежные системы еще больше повышают эффективность бизнеса, хотя опасения по поводу конфиденциальности и контроля данных сохраняются. В конечном счете, предприятиям необходимо интегрировать эти технологии, решая новые нормативные и инфраструктурные проблемы, чтобы оставаться конкурентоспособными во все большей цифровой экономике.

Ключевые слова: LegalTech, цифровизация, предпринимательство, искусственный интеллект, технологические инновации, электронный бизнес, click-wгар.

References

1. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'), prinyat Verkhovnym Sovetom Respubliki Kazakhstan 27 dekabrya 1994 goda. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (accessed: 05.03.2025).
2. Trofimova Ye.V. Sovremennyye uchastniki predprinimatel'skoy deyatel'nosti i protsedura ikh legitimatsii. // Tsifrovaya ekonomika: kontseptual'nyye osnovy pravovogo regulirovaniya biznesa v Rossii: monografiya / Otv. red. V.A. Laptev, O.A. Tarasenko. - M.: Prospekt, 2020. - S. 107-110.
3. Belov V.A. Elektronnyaya trgovlya: ponyatiye, pravovoye regulirovaniye i sudebnaya praktika. // Vestnik arbitrazhnoy praktiki. - 2021. - №4. - S. 11-20. // <https://sozd.duma.gov.ru/bill/1138398-7>
4. Khomenko Ye.G. Elektronnyye platezhnyye sistemy v Rossii i za rubezhom. // Tsifrovaya ekonomika: kontseptual'nyye osnovy pravovogo regulirovaniya biznesa v Rossii: monografiya. / Otv. red. V.A. Laptev, O.A. Tarasenko. - M.: Prospekt, 2020. - S. 387-390.
5. Sushkova O.V. Ispol'zovaniye iskusstvennogo intellekta kak strategicheskogo biznes-instrumenta v predprinimatel'skoy deyatel'nosti // Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii na temu «Tsifrovaya transformatsiya: vyzovy prava i vektory nauchnykh issledovaniy» / Otv. red. T.A. Polyakova, A.V. Minbaleyev. - M.: Prospekt, 2020. - S. 184-191.
6. Minbaleyev A.V. Transformatsiya regulirovaniya tsifrovyykh otnosheniy // Vestnik Universiteta imeni O.Ye. Kutafina. - 2019. - №12. - S. 32-38
7. Mikhaylov A.V. Perspektivy razvitiya zakonodatel'stva o predprinimatel'skoy deyatel'nosti v usloviyakh tsifrovoy ekonomiki // Tsifrovaya ekonomika: kontseptual'nyye osnovy pravovogo regulirovaniya biznesa v Rossii: monografiya / Otv. red. V.A. Laptev, O.A. Tarasenko. - M.: Prospekt, 2020. - S. 56-63
8. Autolipov D. LegalTech: A New Growing Trend // Astana Hub. 2025. January 17. URL: <https://astanahub.com/ru/blog/legal-tech-novoe-rastushchee-napravlenie> (Accessed: 02.03.2025).
9. Shaken M. Overview of the LegalTech market in Kazakhstan as of 2023 // VC.ru. 2023. URL: <https://vc.ru/services/941522-obzor-rynka-legaltech-v-kazahstane-po-sostoyaniyu-na-2023-god> (accessed: 05.03.2025).
10. Moldabekov B. Development of LegalTech in Kazakhstan on the example of rule-making activities // CyberLeninka. 2023. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-razvitii-legal-tech-v-kazahstane-na-primere-normotvorcheskoy-deyatelnosti> (accessed: 05.03.2025).
11. Foreign experience in the implementation of modern technologies in the justice system // ResearchGate. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/348646421_Zarubezhnyj_opyt_vnedreniya_sovremennykh_tehnologiy_v_sistemu_pravosudia (accessed: 05.03.2025).
12. Ilyassova И., Satkey T., & Zhexembayeva H. (2025). Legal aspects of protecting digital entrepreneurship in the context of globalization. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 150(1), 49-60. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-49-60>
13. Sairambaeva, Z., & Ju, Z. (2025). Legal Aspects of Data Security Cooperation in the Development of Digital Economy of the Shanghai Cooperation Organization Member States. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 150(1), 219-227. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-219-227>

Information about the authors:

Nusipzhanov N.N. – corresponding author, master of Law, Doctoral student of the Department of Jurisprudence and International Law, Turan University, Satpayeva 16a, 050043, Almaty, Kazakhstan

Azhinurina D. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Dean of the Higher School of Business and Law, Kazakh National Agrarian Research University, 8 Abay Avenue, 050010, Almaty, Kazakhstan

Sarina S.A. – Candidate of Law, Associate Professor of the Higher School of Law, Turan University, Satpayeva 16a, 050043, Almaty, Kazakhstan

Нусипжанов Н.Н. – хат-хабар үшін автор, құқық магистрі, құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының докторанты, "Тұран" университеті, Сәтпаева 16а, 050043, Алматы, Қазақстан

Ажинурина Д. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Бизнес және құқық жоғары мектебінің деканы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Абай даңғылы, 8, 050010, Алматы, Қазақстан

Сарина С.А. – заң ғылымдарының кандидаты, Құқық жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, "Тұран" Университеті, Сәтпаева 16а, 050043, Алматы, Қазақстан

Нусипжанов Н.Н. – автор для корреспонденции, магистр права, докторант кафедры юриспруденции и международного права, Университет "Туран", Сатпаева, 16а, 050043, Алматы, Казахстан

Ажинурина Д. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, декан Высшей школы бизнеса и права, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, проспект Абая, 8, 050010, Алматы, Казахстан

Сарина С.А. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права, Университет «Туран», Сатпаева, 16а, 050043, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Сот сараптамасы / Гражданское право.
Судебная экспертиза/ Civil law. Forensic examination**

ХҒТАР 10.79.35.

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-137-154>

Ғылыми мақала

Сот-биологиялық сараптамасының сот сараптама қызметіндегі орны

Д.А. Даулетияров¹, М.К. Бисенова², Н.С. Салаев³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қызылорда ашық университеті, Қызылорда, Қазақстан

³Сот төрелігі академиясы, Ташкент, Өзбекстан

(e-mail: ¹dastan_adal@mail.ru, ²bagnyr@mail.ru, ³n.salaev@sudacademy.uz)

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында сот биологиялық сараптаманың сот сараптама қызметіндегі рөлі сипатталды. Оның ішінде жануарларға жауапкершілік қарау саласында құқықбұзушылықтарды анықтау үшін сараптама жүргізудің тәртібін анықталды. Сонымен қатар заңсыз аңшылық қылмыстарын ашу кезіндегі материалды (суық қаруды, атыс қаруды, көлікті) анықтау үшін сараптама жүргізу тәртібіне сипаттама беріледі.

Ғылым мен технологияның қарқынды дамуына байланысты сот сараптамасын жүргізу саласында қолданылатын объектілер ауқымы кеңейді. Оның ішінде өсімдіктер және жануарлар тектес объектілерді анықтауға мүмкіндік берді. Сот биологиялық сараптаманы жүргізуді ұйымдастыру тәсілдері анықталды.

Сарапшының жүргізілген нәтижелері жан-жақты қарастырды. Алынған деректерге жан-жақты талдау жасалынды. Сондай-ақ сараптаманың маңыздылығы және жетілдіру жолдары ұсынылды.

Сот биологиялық сараптама жүргізуді ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің ерекшеліктеріне шетелдік заңнамалар және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне салыстырмалы талдау жасалынды.

Зерттеу барысында сот сараптамасында қолданылатын әдістердің ғылыми негізділігі нақтыланды. Оның нәтижесі сот биологиялық сараптама жүргізудің тиімді тәсілдерін қолдануға мүмкіндік береді. Сот биологиялық сараптамасының ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуге қолданыстағы әдістемелік құралдарға цифрлық технологияларды қолдану арқылы инновациялық әдістерді енгізуді қарастырды. Оның нәтижесі сот сарапшының қорытындысы сапасын артыруға мүмкіндік берді.

Сот биологиялық сараптаманың практикалық маңызы жануар тектес объектілерді сот-сараптамалық биологиялық зерттеулер жүргізу кезінде әдістер мен құралдарды қолдану нәтижелерін талдау. Зерттеудің мақсаты

Түсті: 28.05.2026 Мақұлданды: 18.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

өсімдіктердің, жануарлардың қорғалатын түрлеріне қатысты сот-биологиялық сараптама жүргізудің тиімді әдістерін талдау.

Түйін сөздер: жануар тектес объектілер, өсімдік тектес объектілер, сот сараптама, сарапшы, генетика, зерттеу әдістемесі.

Кіріспе

Сот-биологиялық сараптама заттай дәлелдемелер сараптамасының бір түрі болып табылады. Ол арнайы зертханалық зерттеу әдістерін қолдана отырып объектілерге шығу тегінің биологиялық ортақтығын, қанның, секрециялардың, шаштың (қылдың), ағзаның мүшелері мен тіндерінің бөлшектерінің болуын, түрлерін, топтық және жыныстық тиесілігін, сондай-ақ өзге де белгілерін анықтау мақсатында жүргізіледі.

Сот биологиялық сараптама ғылыми-әдістемелік және ұйымдастырушылық сипатында танылады. Өсімдік тектес және жануар тектес объектілерге сараптама жүргізу ерекшеліктерін анықтау көзделінеді.

Қазіргі кезде өсімдік тектес және жануар тектес объектілерге сараптама жүргізу үшін арнайы ғылыми білім салалары негізінде зерттеулер жүргізіледі.

Өз кезегінде тергеліп жатқан оқиғаға байланысты нақты деректерді анықтау үшін негіз болып табылады.

Бірінші кезекте сот биологиялық сараптамалық әдістемесін әзірлеу болып табылады. Практикалық маңызын айқындау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл жағдайда, ең алдымен, сот-биологиялық сараптаманың әдістемесін әзірлеу барысында сот сараптамасы саласындағы кәсіби стандарттарды айқындау маңызды болып табылады. Аталған стандарттардың негізгі мақсаты – сарапшының кәсіби даярлық деңгейін жетілдіру және сараптамалық қызметтің сапасын арттыруға бағытталу.

Оны әзірлеудің өзектілігі заңсыз аңшылық, жануарларды пайдалануға тыйым салынған түрлерімен олардың жекелеген бөліктерімен (дериваттарымен) заңсыз айналысу және жануарларға қатегездікпен қарау туралы құқықбұзушылықтар санының едәуір артуы болып табылады.

Сипатталған сараптамалық зерттеу класының (түрін) объектілерін жүйелеу үшін ерекше тәсіл қажет екені анық.

Әдіснама

Ұсынылып отырған зерттеуді дайындау барысында дұрыс әдістерді қолдану арқылы зерттеуді жүргізу нәтижесіне бірқатар мәліметтерді алу үшін құқықтың жалпы әдістерін қолданды оның ішінде:

– Салыстырмалы-құқықтық әдісін сот сараптамасы доктринадағы сот биологиялық сараптамасы ұғымын түсінудің ғылыми тәсілдерін салыстыру кезінде сондай-ақ жекелеген шетелдік және ресейлік зерттеушілердің ұстанымдарын талдау кезінде қолданылды.

– Талдау және синтез әдісін ғылыми әдебиеттерге шолу жасау барысында матиркс технологиясын қолданылды. Жинақталған ғылыми әдебиеттерге ғылыми саралау кезінде жалпыдан жекеге, жекеден жалпыға өту әдістері аналогия әдістерін қолданылды.

Салыстырмалы-құқықтық әдісін сот биологиялық сараптама жүргізудің ерекшеліктерін шетелдік тиісті заңнамаларға және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне құқықтық талдау жасау кезінде қолданылды.

Зерттеу барысында сот-биологиялық сараптаманың түрлеріне оның ішінде жануар тектес объектісін зерттеуге арналған ғылыми-әдістемелік еңбектер қолданылды. Сонымен қатар шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері, теориялық қағидалары, әдістемелік зерттеулері мен тәжірибелері ғылыми-әдістемелік негізінде қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Сот сараптамасы органдары жүргізетін сот биологиялық сараптама біліктілік мамандығына сәйкес екі түрлі объектілерге бөлінеді:

1. өсімдік тектес объектілерді сот-сараптамалық биологиялық зерттеу.
2. жануар тектес объектілерді сот-сараптамалық биологиялық зерттеу.

СТРК 3886-2023 ҚР СТ Жануарлардан алынатын объектілерді сот-сараптамалық биологиялық зерттеу стандартында белгіленген[1].

ҚР сот сараптама қызметі туралы Заңында (бұдан әрі-ССҚТЗ) арнайы ғылыми білімі бар сарапшы заңда белгіленген талаптарға сай келетін іске мүделі емес жеке тұлға. Ал арнайы ғылыми білім мазмұны сот сараптамалық зерттеулердің әдістемесі іске асырылған ғылыми білім құрайтын арнайы білім саласы болып табылады[2].

Сот сараптама қызметі саласындағы кәсіптік стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің бұйрығына сәйкес сот экологиялық сараптамасын жүргізу жөніндегі сот сарапшысының біліктілік пен құзыреттілік деңгейін, еңбек мазмұнын, сапасына және жағдайларына қойылатын талаптарды айқындауға арналады[3].

6 деңгейлі бакалавриат (ординатура). Аталған қызметті зоология, биология, генетика, биохимия, ветеринария және зоотехника мамандықтары бойынша даярланған мамандар жүзеге асырады. Осы саладағы кәсіптік стандарт толықтырылды [4].

Сараптамалық-криминалистикалық қызметтің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарының бірі- заманауи ғылыми әдістер мен инновациялық технологияларды енгізу болып табылады.

Заңсыз аңшылықпен күрес ғылыми-техникалық жетістіктері жасанды интеллектті қолданумен тығыз байланысты.

Сот сараптамасының объектілеріне заттай дәлелдемелер, құжаттар, адамның денесі мен психикалық жай-күйі, мәйіттер, жануарлар, үлгілер, сондай-ақ сот сараптамасы өзге де мәліметтер мен іс материалдар жатады.

Сот сараптама және зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің бұйрығына сәйкес өсімдік тектес объектілерді сот-сараптамалық биологиялық зерттеудің мәні ботаника, биология саласында және әртүрлі табиғи-техникалық ғылымдар саласында арнайы ғылыми білімдер негізінде объектінің шығу тегін, оның таксономикалық (топтық) тиесілігін, сондай-ақ диагностикалық, сыныптық және ұқсастық сипатының нақты жағдайын анықтау болып табылады[5].

Жануарлар тектес объектілерге сот сараптама жүргізу зоологиялық, биология ғылымдары саласындағы арнайы ғылыми білімдерге негізделіп жүргізіледі. Тергеу жұмыстарында оқиға орынында нақты деректерді анықтауға және дәлелдемелер алуға мүмкіндік береді[5].

Көптеген ғылыми зерттеулерде сот молекулалық генетикалық сараптама жүргізу түрлері кездеседі. Дезоксирибонуклеин қышқылы – (бұдан әрі – ДНҚ) зерттеу әдістерін талдау арқылы биологиялық объектілердің генетикалық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы көбінесе туыстық қатынастарды және биологиялық іздердің шығу тегін анықтау үшін қолданылады.

Бұл өз кезегінде азаматтық істерде туыстық қатынасты орнатуға сот сараптамасы жүргізеді. Ал белгісіз мәйіттердің жеке басын анықтау үшін қылмыстық істерде сот сараптама тағайындау және жүргізудің заманауи және тиімді құралдарының бірі саналады.

Апахаев Н.Ж., Нурлан А.Е өз зерттеулерінде аталған ұстанымен келіседі.

Авторлар өз ұстанымдарын негіздей отырып, келесі тұжырымдарды келтіреді: молекулалық-генетикалық сараптама әділ шешім қабылдауға ықпал ететін негізгі құрал ретінде тек жеке тұлғаларды сәйкестендірумен шектелмейді. Ол күрделі істерді тергеу кезінде елеулі рөл атқарады. Бұл сараптама жеке тұлғаны сәйкестендіру, туыстық қатынасты анықтау, биологиялық іздердің шығу тегін айқындау мақсатында қолданылады [6].

Мұндай деректер құқық бұзушылықтың әртүрлі сатыларында жануарлардан алынатын биологиялық объектілер құрамында анықталуы мүмкін.

Заңсыз аңшылық қылмыстық құқық бұзушылығын тергеу барысында сойылған жануар ұшасын бөлшектеу орнында анықталған биологиялық іздер дәлелдемелік мәнге ие болуы мүмкін. Мұндай биологиялық іздер атыс және пневматикалық қаруларда, жануар ұшасын тасымалдауға пайдаланған көлік құралында және іске қатысқан адамдардың киімдері мен аяқ киімдерінде сондай-ақ ет өнімдерін сақтау орындарында табылады [7].

Өсімдіктер мен жануарларға жататын биологиялық үлгілерге жүргізілетін молекулалық-генетикалық сараптамалық зерттеулер ДНҚ талдауының жаһандық деңгейде дамуының жаңа бағыты болып табылады. Сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдемелерді алудың заманауи ғылыми әдістерінің бірі ретінде қалыптасқан.

Генетика бұл биологиялық ақпараттың сақталуы жүзеге асырылуын, ұрпақтан-ұрпаққа берілу заңдылықтарын зерттейтін ғылым саласы болып табылады.

Сонымен қатар генетика ауыл шаруашылығы саласымен, медицина және биотехнология салаларымен тығыз байланыста дамитын ғылым.

Генетика тұқым қуалаушылық және тірі ағзалардағы генетикалық өзгергіштік заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде өсімдік, жануар және адам сияқты тірі организмдердің физиологиялық ерекшеліктері мен мінез-құлықтарын түсінуге және оларды белгілі бір деңгейде болжауға жағдай жасайды [8].

Генетикалық сараптама жүргізу үшін биологиялық үлгілерді алу тәртібі айыпталушының қадір-қасиетін құрметтеу құқығын сақталуын қамтамасыз етуге тиіс. Тірі ағзадан немесе адамнан биологиялық материал алудың ауыртпалықсыз және қауіпсіз әдістерін қолдануы қажет. Үлгілерді алудың заңдылығы мен дұрыстығына кепілдік берілуі тиіс.

Биологиялық материал үлгілерін алу тәртібі тұлғаға алдын ала хабардар етуі қажет.

Тұлғаға үлгілерді алудың мақсаты мен әдістерін, алынған деректерге қол жеткізу құқықтары мен міндеттері, оларды пайдалану шарттары ескерту қажет. Тұлғаны деректердің анонимділігі немесе құпиялығына қатысты шектеулер туралы тиісінше хабардар етуді қамтуы қажет [9].

Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттерде жабайы жануарына және үй жануарларына қатысты жеке-дара сәйкестікті немесе олардың таксономиялық тиістілігін анықтау мақсатында молекулалық-генетикалық зерттеулер кеңінен жүргізілуде.

ДНҚ талдау әдістері селекциялық жұмыстарды жүргізу кезінде кеңінен қолданылады.

Мәселен Өзбекстан Республикасында сот-биологиялық зерттеулер Денсаулық министрлігі жанындағы сот медициналық сараптама бюросының биологиялық бөлімшесінде және Өзбекстан Республикасы Әділет министрлігіне қарасты Х. Сүлейманова атындағы Республикалық сот сараптамасы орталығы базасында жүзеге асырылады.

Сот-биологиялық сараптама қылмыстық, азаматтық және әкімшілік іс жүргізу шеңберінде алғаш рет тағайындалатын бастапқы сараптама түріне жатады.

Аталған мекемелерде серологиялық әдістерді қолдану арқылы объектілердің биологиялық түрлік ерекшеліктерін сонымен қатар олардың топтық тиесілігін анықтауға бағытталған сараптамалық зерттеулер жүргізіледі.

Зерттеу нәтижелері теріс санатта болуы да мүмкін. Яғни салыстырмалы зерттеу үшін үлгілері ұсынылған тұлғалардан биологиялық іздердің шығу тегі жоққа шығарылуы ықтимал. Алайда зерттелетін объекті мен салыстырмалы үлгінің топтық белгілері сәйкес келген жағдайда сараптама нәтижесі бойынша жол беріледі[10].

Өзбекстан Республикасында сот-биологиялық сараптама жүргізудің ерекшеліктеріне мыналар жатады:

- 1) иіс іздерінің сот-биологиялық (одорологиялық) сараптамасы;
- 2) биологиялық шығу тегіне ие заттай дәлелдемелердің сот-биологиялық (медициналық) сараптамасы;
- 3) адамның ДНҚ-сын анықтау үшін молекулалық-генетикалық сараптама;

Кейбір ортақ белгілерінің болуына қарамастан олардың мазмұн сипаттамалары мен іс жүргізудегі мәртебесі әртүрлі болады. Бұл өз кезегінде оларды қолдану тәртібі мен алынған нәтижелерді түсіндіру үдерісі күрделенеді.

Қазақстан Республикасында иіс іздерінің сот-биологиялық (одорологиялық) сараптамасы жеке жүргізілмейді. Химиялық-токсикологиялық сараптама түріне жатқызылады.

ДНҚ сараптамасына қарағанда дәлірек. Тәжірибе көрсеткендей, одорологиялық сараптама ДНҚ талдауынан айырмашылығы монозиготалы (бірдей) егіздерді ажырата алады. Сондай-ақ, иістерді тексеру генотипоскопиялық зерттеуден айырмашылығы қанның, тердің иістерін араластыру кезінде сәйкестендіру мәселелерін шеше алады (қарқынды іздер затқа соңғы тиген адамға емес, жанасуы бар немесе ұзағырақ болған адамға тиесілі болады).

Алайда, артықшылықтарға қарамастан келесі мәселелерге байланысты осы сараптаманы қолдану туралы даулар әлі де кездеседі.

- 1) одорологиялық зерттеуді сот сараптамасына жатқызуға болатындығына әлі де күмән бар (ғылымда және практикада).

Өйткені оны өндіруде: иістерді зерттеу болмайды. Сондықтан кейбір ғалымдар бұл зерттеуді «тәуелсіз тергеу әрекеті» немесе «жедел тергеу үлгісі» шарасы аясында жүргізу керек деп санайды[11].

Алайда, ольфакторлық сараптама криминалистика сот теориясы саласындағы арнайы білімге негізделген сараптама ретінде танылады. Сарапшы зоология, зоопсихология, сондай-ақ қазіргі заманғы химиялық-аналитикалық және физика-химиялық әдістер, оның ішінде математикалық логика аппаратын пайдаланады. Биодетекторлардың

сигналдар кешенін түсіндіру кезінде қорытындылар үшін қажетті және жеткілікті негіздерді анықтайды.

Беларусь Республикасында жануарлардың биологиялық іздерін молекулалық генетикалық зерттеу үшін ең алдымен негізгі объектілері артодактилдер (бұлан, бұғы, елік, қабан) болып табылатын заңсыз аң аулауға байланысты істерді тергеу кезінде қолданылады.

Беларусь Республикасы мемлекеттік сот сараптамалары комитетінің ғылыми практикалық орталығында заңсыз аң аулау объектілерін сәйкестендірудің ДНҚ тәсілдерін зерттеу негізінде әзірленетін әдістердің молекулалық генетикалық зертханалар үшін дәстүрлі технологиялар мен жабдықтарға барынша сәйкестігі туралы постулат негізделді.

Жабайы жануарлардың ДНҚ-сын сараптамалық генотиптеудің міндетті кезеңі үлгінің жануар түріне жатуы немесе жабайы немесе үй жануарларына қатыстылығы бойынша саралануы қосымша жіктеу міндеттерін шешу болып табылады. Жануарлар тектес іздердің ДНҚ талдауына проекцияда жоғары приматтардың ормандарында еркін өмір сүру жағдайында ұқсас жағдай байқалады [12].

Беларусь мемлекетінде жануарлардан алынатын үлгілердің ДНҚ талдауы күрделі және жоғары кәсібилікті қажет ететін мәселе болып табылады.

Авторлар мамандандырылған сынақ жүйелерінің болмауына және Еуропаның әртүрлі аймақтарында тұратын популяциялардың өзгергіштігінің жоғары деңгейі мәселенің бір жағын құрайтындығын. Екінші жағы локустар мен ПТР технологияларының физикалық табиғаты әсер ететіндігіне аса назар аударады.

Жануарларды генотиптеу үшін қолданылатын ДНҚ маркерлерінің едәуір бөлігі динуклеотидтік сипатқа ие екендігіне мән берді. Яғни ДНҚ маркерлерінің осы түріне тән «статтер» өнімдерінің түзілуінің жоғары деңгейі және күшейтілген ДНҚ фрагменттерінің қосымша аденилденуінің бақыланбайтын процесі деп түсіндірді [12].

Келесі авторлық ұжым «ДНҚ штрихкодының» ерекшеліктеріне тоқталды. Олардың пайымдауынша құстардың қан үлгілерінен алынған «ДНҚ штрихкодының» әмбебап праймерлерінің көмегімен күшейту кезінде *mtdn* қажетті фрагментін ғана емес күшейту ықтималдығы жоғары екендігі белгілі болды.

Олардың зерттеуден алған нәтижелерінде ең алдымен GenBank дерекқорының ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Мұнда зерттеушілер қосатын тізбектердің түйіндемесінің сапасын тексеру механизмі жоқ екендігін дәлелдеді. Олардың ұстанымында осы түсініктеме BLAST алгоритмін шығаруда *Rhizoprionodon acutus* тізбегін алған жалғыз жағдайда дұрыс болып көрінеді. Бұл толық митохондриялық геномның тізбегі бірақ басқа зерттеулерде алынған осы түрдің жеке фрагменттерінің тізбесінен айтарлықтай ерекшеленеді [13].

Осылайша айтарлықтай әдістемелік ұқсастықтарға және ұқсас жабдықты пайдалануға қарамастан сот сараптамасында жануарлардан алынатын объектілердің ДНҚ талдауы объектілердің адамның ДНҚ талдауына қарағанда әлдеқайда күрделі екендігіне көз жеткізуге болады.

Біздіңше сот молекулалық-генетикалық сараптама ұғымын генетика саласында арнайы білімі бар адамдар жүзеге асырады. Бұл өз кезегінде жануарлардан алынатын объектілер олардың бөліктері немесе дериваттары туралы сараптамалық қорытынды беретін іс жүргізу әрекеті деп түсінуге мүмкіндік берді.

Отандық ғалымдардың халықаралық ғылыми журналдағы еңбектерінде жануарларға жауапкершілікпен қараудың негіздеріне сипаттама берді. Адамдар күнделікті ет пен жануарлардан алынатын өнімдерді тұтынады. Салт-дәстүр жораларды орындау үшін жануарлардың ауырсыну мен азап шегуін азайтуға бағытталған ережелер қалыптасқан. Сонымен қатар азық-түлік өндіру үшін жануарларды сою кезінде ауырсыну мен азапты азайтудың ықтимал шешімдері кездеседі [14].

Келесі ғалымдардың еңбектерінде ветеринарлық сот-медициналық патологияның дамуына және оның жануарларға қатгездікпен күресу кезінде толық қолдануына жол берілмейтіндігі мәселесіне тоқталды. Нәтижесінде тергеу кезінде жануардың өлімі қандай жағдайда орын алғаны туралы дәлелдер жетіспейді.

Олардың ойынша сот-медициналық сараптама дәлелдемелерді жинау кезінде құжаттаманың және есептілік стандартталған хаттамаларды жазу үшін сот сараптама қорытындының дәйектілігін қамтамасыз ету үшін маңызды. Үйлестірілген процедуралар ветеринарлық сот-медициналық патологияның ғылыми беделін нығайтады. Сонымен бірге оның сот жүйесіндегі рөлінің құндылығын арттады.

Сондықтан оның рөлін күшейту үшін технологиялық сот-медициналық құралдарды пайдалану (аутопсия) және пәнаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ету өте маңызды.

Ол ветеринариялық сот-медициналық патология медицина құқық және қолданбалы ғылымдардың ынтымақтасуымен жануарлар өліміне тексерулер (жарақат алу уақыты, өлім жағдайы т.б) бағалауға мүмкіндік береді.

Аутопсия нәтижелері көбінесе тергеу және сот шешімдерін қабылдау үшін қол жетімді объективті дәлелдің негізгі көзі болып табылады[15].

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2021 жылғы 4 наурыздағы № 17-09/542 ЖЗ хатына сәйкес, ветеринария мәселелері қарастырылды. Сот ветеринариялық-санитариялық сараптама жүргізуге қатысты жануарлардың әртүрлі түрлерінің (ауыл шаруашылығы жануарлары, жабайы фауна) өлімі кезінде сот ветеринариялық-санитариялық сараптама жүргізу және субъектіні осы қызмет түріне заңнамалық бекіту мәселесі кешенді шараларды іске асыру шеңберінде пысықталатын болады[16].

Соңғы уақытқа дейін сот сараптамасы орталығының бөлімшелерінде экологиялық сипаттағы жекелеген міндеттерді шешу үшін сот-биологиялық сараптамалар жүргізілгенін еске салу қажет.

3537-2020 ҚРСТ Сот-экологиялық сараптама Стандартында анықтамалар сот-экологиялық сараптама саласындағы құжаттаманың барлық түрлерінде және өзге де ақпарат көздерінде қолдану үшін ұсынылады. Осыған сәйкес бір түр ішіндегі түрлер арасындағы және экожүйелер деңгейіндегі өсімдіктер мен жануарлар дүниесі объектілерінің алуан түрлілігі биологиялық әртүрлілік деп аталады[17].

Жануардан алынатын объектілерге қатысты сот биологиялық сараптама объектілері:

- бір жасушалы организмдер;
- биологиялық қауымдастықтар;
- жануарлар немесе олардың жекелеген бөліктері (дериваттары);
- жануардан алынатын өнімдер
- жануарлар шикізатын қайта өңдеу өнімдері [18].

Басқа авторлардың пікірінше сот-экологиялық биологиялық сараптама өсімдіктер мен жануарлар дүниесі объектілеріне қатысты теріс антропогендік әсердің сипаты мен ауқымын анықтау мақсатында жүргізіледі.

Бұл ретте сараптама өсімдіктер қауымдастығы жиынтығы, жануарлар дүниесіне, балық қорларына және өзге де биологиялық объектілерге теріс антропогендік әсердің көзін анықтауға байланысты міндеттерді шешіледі.

Табиғи орта компоненттеріне ластаушы заттардың түсуі мен олардың жиналуы нәтижесінде экологиялық жүйелердің ластануы орын алады. Өз кезегінде тепе-теңдіктің бұзылуы арасындағы себеп-салдар байланысын анықтайды.

Ол теріс әсер ету дәрежесі мен ауданын ауқымын, өсімдіктер мен жануарлардан алынатын объектілердегі экологиялық қауіпті заттардың құрамын салыстыру арқылы анықталады.

Бұдан басқа осы ластаушы заттардың таралу жолдарын, сондай-ақ өсімдіктер мен жануарлардан алынатын объектілерге теріс антропогендік әсердің алдын алу (азайту) үшін жүзеге асырылуы тиіс іс-шаралар кешенін айқындауға болады [19].

Экологиялық-биологиялық сараптама пәні- табиғатты пайдалану және биологиялық объектілерді қорғау саласындағы арнайы жаратылыстану білімдерінің негізінде белгіленетін нақты мән-жайлар. Сондай-ақ биоценоздарға теріс антропогендік әсер ету фактілері бойынша іс материалдарын зерттеу болып табылады.

Ж.Л. Бекжановтың ғылыми еңбегінде зерттеу объектілеріне өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерінің өкілдері кіретін жабайы флора мен фаунаның сот-экологиялық сараптамамен тығыз байланыстырды. Себебі сот-экологиялық сарапшылардың басым бөлігі зерттеулер кешенді сараптама нысанында жүргізледі. Өзінің диссертациялық ғылыми еңбегінде экологиялық құқық бұзушылық туралы істер бойынша кешенді сот сараптамаларын жүргізудің негізгі ерекшеліктері қарастырды.

Сонымен қатар сот – экологиялық сараптаманың әзірленген жіктемесі (сот сараптамасының бір түрі ретінде) пайдаланылатын арнайы ғылыми білімнің объектілері мен салалары бойынша сот сараптамаларының мынадай түрлерін жіктеу қажеттілігіне объектілеріне экологиялық геологиялық, экологиялық гидрологиялық, экологиялық биологиялық, экологиялық сараптама, экологиялық-топырақтану сараптамаларын ұсыну туралы авторлық пікірін берді [20].

А.А. Гусаров, Н.Е. Сурикова, И.В. Исакова, Э.П. Сабчук авторлық ұжым сот-биологиялық және сот-цитологиялық сараптама жүргізудің әдістемесінде сот-биологиялық сараптама ұғымына түсінік берді. Сот-медициналық сараптаманың кіші түрі морфологиялық, физика-химиялық, иммунологиялық (серологиялық) және басқа да арнайы зертханалық әдістерді әдістемелер мен реакцияларды біріктіретін белгілі бір алгоритмдердің көмегімен зерттелетін объектілердің биологиялық табиғатын және олардың нақты шығу тегі туралы анықтау мәселелерін шешетін сараптама болып табылады [21].

Сот-биологиялық сараптама объектілері туралы ілімді әзірлеу талап етіледі. Ол биологиялық іздерді дұрыс тануға, зерттеуге және сотта дәлел ретінде қолдануға мүмкіндік береді.

Сот-биологиялық сараптаманың объектісі биологиялық тектес іздер мен материалдар. Оның ғылыми негізі биологиялық ғылымына сүйенеді және әртүрлі табиғи-техникалық ғылымдар саласында арнайы ғылыми білімдер негізінде объектінің «шығу тегін» айқындауға негізделуге тиіс. Сот-биологиялық сараптама объектісін анықтауды «теориялық тұжырымдамалардың алуан түрлілігімен күрделене түседі.

Бірқатар авторлар адам ағзасын ерекше биологиялық объектілердің қатарына жатқызады. Бір жағынан адам табиғаттың тәжі ғаламның шыңы. Екінші жағынан анатомияның, физиологияның, психологияның және басқа да бірқатар ғылымдардың қарқынды дамуы адам ағзасының тірі табиғаттың ең толық зерттелген объектісі екендігіне әкелді.

Д. Яковлев балама көзқарасты көрсетеді. Бұл көзқараспен келіспейтіндігін өз еңбектерінде дәлелді.

Адам ағзасы биологиялық тұрғыдан жануарлармен ортақ заңдылықтарға бағынады. Адам эволюциясы нәтижесінде пайда болған жоғары психикалық және әлеуметтік ерекшеліктер оның биологиялық зерттелуін толықтай жануарлармен теңестіруге мүмкіндік бермейді.

Осылайша сот – биологиялық зерттеу объектісі деп заңды факт туралы ақпарат беретін жануарлар мен өсімдіктердің жабайы табиғатының бір бөлігі (материалдық немесе материалдық емес) түсіндірілді.

Д. Яковлевтің анықтамасынан бірқатар белгілерді көруімізге болады:

1) күрделі биологиялық қауымдастықтарға тән жоғары ұйымдасу деңгейі сот-биологиялық сараптама объектілерін зерттеуде биология ғылымының әдіснамалық мүмкіндіктерімен белгілі бір дәрежеде шектелу жағдайын көрсетеді. Бұл өз кезегінде олардың ерекше ғылыми-практикалық сипаттарын ашуға негіз болады.

2) объектіні сипаттау барысында оны зерттеудің нақты мүмкіндіктері айқындалады. Алайда зерттеудің мақсаты мен оны жүргізуге негіз болған оқиғаның фактілік мән-жайлары әрдайым толық нақтылана бермейді. Бұл сот-биологиялық зерттеулердің қажеттілігін анықтайтын жағдайларды барынша қамтуды қамтамасыз етеді [22].

ҚР Қылмыстық процестік кодексінің 79- бабының 3- бөлігі сарапшының із жүргізу барысында жүзеге асыратын негізгі құқықтарын айқындайды. Аталған нормаға сәйкес қылмыстық іс материалдарымен танысу, қорытынды беру үшін қажетті қосымша материалдарды ұсыну туралы өтініш хат жолдауға құқылы.

Сонымен қатар қорытынды беру үшін маңызы бар мәселелер бойынша түсініктемелер беруге құқылы [23].

Сонымен қатар ҚР Әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексінің 757- бабы 2-тармағы нормасында бекітілген [24]. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің 33-бабының 3-тармағына сәйкес сот сарапшысының процестік құқықтары айқындалып, оның ішінде істің материалдарымен танысу, қосымша мәліметтерді сұрату және сараптамалық қорытынды беру үшін қажетті әрекеттерді жүзеге асыру мүмкіндігі көзделген [25].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 82-бабының 1-тармағына сәйкес, сот сараптамасы іс үшін маңызы бар мән-жайлар сарапшының арнайы ғылыми білімдер негізінде жүзеге асыратын объектілерді зерттеу нәтижесінде анықталуы мүмкін болған жағдайларда тағайындалады [26].

Қазақстан Республикасында сот-сараптама қызметін мемлекеттік регламенттеу тетігін қалыптастырудың атап айтқанда сот-сараптама қызметін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді тіркеудің мақсаты сараптамалық зерттеулер әдістемелерін біріздендіру және стандарттау екені анық [27].

Мұнда Сот сараптамасы органдары жүргізетін сот биологиялық сараптамасының (16) 14 түріне арналған әдістеме бекітілген.

Атап айтсақ:

- Үй саңырауқұлақтарымен зақымданған ағашты сот-сараптамалық зерттеу;
- өсімдік жапырақтарының микроморфологиялық құрылымын зерттеу
- ағаш материалдарын сот-сараптамалық зерттеу;
- астық өнімдерін сот-сараптамалық зерттеу;
- ағашты сот-сараптамалық дендрохронологиялық зерттеу әдістемесі;
- топырақ-биологиялық-техногендік кешен объектілерін сот-сараптамалық зерттеу әдістемесі (ТБТК);
- олардың өсу учаскесін белгілеу мақсатында шөптесін өсімдіктердің жергілікті жиынтығын сот-сараптамалық биологиялық зерттеу әдістемесі;
- артидактилді жануарлардың кейбір тұқымдары мен түрлерінің жасын тістері бойынша анықтау мақсатында сот-сараптамалық зерттеу әдістемесі;
- жануарлардың ұшаларын олардың таксономиялық тиесілігін анықтау мақсатында сот-сараптамалық зерттеу әдістемесі;
- бекіре және лосось тұқымдасынан шыққан балық уылдырығын сот-сараптамалық зерттеу әдістемесі;

Алайда сараптаманы әдістемелік қамтамасыз ету тетіктері жеткілікті деңгейде іске асырылмаған жағдайда бұл сарапшылардың жалпы міндеттерді шешуден бас тартуына немесе сараптамалық зерттеулерді толық көлемде жүргізу мүмкіндігінің шектелуіне әкелуі ықтимал.

Мұны тізілімде тиісті әдістеменің болуы немесе болмауы фактісіне ғана негіздеу істі мәні бойынша жан-жақты толық және объективті қарау мүмкіндігінің шектелуіне әкелуі мүмкін. Алайда бұл ретте тізілімді белгілі бір әдістеменің тіркелмеуі оның мүлдем жоқ екендігін немесе қолданылмайтынын білдірмейтінін ескеру қажет.

Биологиялық сараптаманың мазмұнына ахуалдық емес өзгерістер енгізу белгілерінің болуы немесе болмауын анықтауға арналған әдістемелер ҚР Әділет министрінің 2017 жылғы 27 наурыздағы бұйрығында бекітіліп арнайы тәртіпте регламенттелген [28].

Бұл әдістерді практикада қолдануға арналған бағдарламалық құралдардың Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Орталық сот сараптамасы органдары сарапшыларының арсеналында болуы олардың қолданбалы деңгейде іске асырылып жатқанын көрсетеді. Ал олардың ғылыми негізділігі күмән тудырмайды. Осыған байланысты оларды тиісті сынақтан өткізуге және әдістемелер тізіліміне енгізуге объективті кедергілер жоқ деп пайымдауға болады [29].

Биологиялық объектілердің спецификалық қасиеттерін ескере отырып, мамандар оларды анықтау және іріктеу мақсатында әртүрлі ғылыми-әдістемелік тәсілдерді қолданады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларына сүйене отырып, биологиялық шығу тегі бар іздердің ықтимал шоғырлану аймақтары айқындалып тиісінше дәйекті түрде зерттеуге жататын учаскелер белгіленеді.

Барлық процессуалдық және криминалистикалық талаптарды сондай-ақ биологиялық материалдың сақталуын қамтамасыз ететін шараларды сақтау нәтижесінде іздердің бастапқы күйінде барынша толық сақталуына қол жеткізіледі.

В.В. Семенов қазіргі таңда жануарлардан алынатын талшықтардың макроскопиялық деңгейде ажыратылуы қиын табиғи және жасанды (синтетикалық) тоқыма материалдары ретінде өнеркәсіпте де күнделікті тұрмыста да кеңінен қолданылатынын ерекше атап өткен.

Оның пікірінше сот – биологиялық сараптаманың тікелей объектілерін сараптамалық зерттеу барысында талшықтарды (қылдарды) әртүрлі негіздер бойынша саралау және нақтылау қажеттілігі айқындалды.

Талшықтық материалдарды макроскопиялық белгілер бойынша зерттеу оқиға мән-жайларын анықтауға бағытталған бастапқы және диагностикалық кезеңдердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл әдістеме қылмыс жасалған орыннан алынған объектілердің (қылмыс құралдары, киім, төсек-орын жабдықтары және өзге де материалдық заттар) бетінде кездесетін талшықтардың морфологиялық және физикалық қасиеттерін кешенді сипаттауға негізделеді.

Макроскопиялық деңгейде қылдың (шаштың) келесі формалары ажыратылады: түзу, доға тәрізді, толқынды, бұйра, бұралған [30].

Сот-биологиялық сараптама объектісін айқындау кезінде оның тек жабайы табиғат объектілеріне тән бірқатар ерекше морфологиялық, физиологиялық және генетикалық белгілерге ие екендігіне назар аудару қажет.

Бұл ең алдымен оның тірі табиғаттың белгілі бір саласына – өсімдіктер немесе жануарлар дүниесіне жататындығымен және тірі әрі жансыз табиғат объектілерімен сөзсіз функционалдық өзара байланыста болуымен сипатталады.

Қорытынды

Осылайша жоғарыда келтірілген анықтамалар мен ғылыми көзқарастарды талдау негізінде құқық қорғау саласында аталған сараптама түріне деген сұраныстың жоғары деңгейде екендігі қазіргі уақытта даусыз деген қорытынды жасауға болады.

Сараптамаларды тағайындау туралы бірқатар қаулылар дериваттарға, яғни жабайы жануарлардан алынған технологиялық өңделген ет өнімдеріне (шұжық, бұқтырылған ет және т.б) қатысты мәселелерді де қамтиды. Мұндай заттай дәлелдемелерді сараптамалық зерттеу осы объектілердің спецификалық ерекшеліктерін ескеретін арнайы әдістемелерді әзірлеу мен қолдануды талап етеді.

Сот биологиялық сараптама саласындағы әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру құралдарды сыни тұрғыдан қарау және сот практикасымен үйлестіру арқылы жүйелеуді қамтамасыз ету қажет деп санаймыз.

Сот сараптамасы мекемелерінің соттар мен құқық қорғау органдарының қызметінде сот сараптамасын тағайындау мәселелері бойынша әдістемелік көмек көрсетудің жүйесін жетілдіруге ықпалын тигізеді.

Жануарлардан алынатын объектілеріне сот сараптамасын ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету бұл өсімдіктердің және жануарлардың қорғалатын түрлеріне жататын объектілерді заңсыз өндірумен, айналыммен, жоюмен және заңсыз аң аулаумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтармен қылмыстық құқықбұзушылыққа қарсы күрестің тиімділігін арттыруға ықпалын тигізеді.

Сонымен қатар жоғары атап кеткендей 2025 жылғы 30 желтоқсанда 2611-7-002-«Сот сарапшысы (жануар тектес объектілерді сот сараптамалық биологиялық зерттеу бойынша)» кәсіптік стандартқа толықтырулар енгізілді.

Қазіргі кезде жануарлардың жұқпалы аурулардың кең таралуына байланысты арнайы серологиялық сот сараптамасын жүргізудің қажеттілігі басым деп санаймыз. Жұқпалы аурулардың серологиялық диагностикасы ең көп таралған әдісі болып

табылады. Вирустың биологиялық қасиеттерін және иммундық талшықтың ерекшелігін ескере отырып жануарларға лейкоздың таралуын болдырмаудың маңызды аспектісі жануарлардың серологиялық диагностикасы болып табылады.

Сондай-ақ жануарлардан алынатын үлгілердің ДНҚ талдауы күрделі мәселе болып қала береді дегенмен жоғары кәсібилікті қажет етеді. Сот-биологиялық сараптама шешуіне қойылатын сұрақ тізбесіне енгізуі қажет. Әлбетте, болашақта мұның бәрі бір күні болады деп санаймыз. Биолог-мамандарды осындай мәселелермен олардың күрделі жауапты жұмысынан алшақтатпауымыз тиіс.

Авторлардың қосқан үлесі.

Даулетияров Дастан Амангельдинович – хат хабар үшін автор, зерттеу жұмысын жоспарлау барысында теориялық әдістерді оның ішінде талдау және салыстырмалы-құқықтық әдістерін пайдаланып талқылау және нәтижесі, қорытынды бөлімдерінде өзіндік пікір және тұжырымдарын берді. Оның жетекшілігімен жануарлар тектес объектілерді сот сараптамалық биологиялық зерттеу тәсілдерін жетілдірудің жаңа тәсілдері ұсынылып, ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз ету бойынша маңызды ұсыныстар жасалды.

Бисенова Маржан Кылышбаевна – зерттеу барысында заңнамалық нормаларды талдауда шетелдік заңнамасын салыстыруда жетекші рөл атқарды. Сот биологиялық сараптаманы құқықтық қамтамасыз ету мәселелеріне қатысты нақты ғылыми негізделген ұсыныстар әзірледі. Сот биологиялық сараптама заңнамалық олқылықтарын анықтау және оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірледі. Зерттеудің нәтижесін арттыру үшін аналитикалық әдістерді пайдаланды. Кілті сөздеріне түсініктер берді.

Салаев Нодирбек Сапарбаевич – зерттеу барысында талдау жүргізіп талқылау және нәтижесі, кіріспе бөлімдеріне өзіндік пікір берді. Оның ғылыми еңбегі сот биологиялық сараптама заңнамаларын жетілдіру жолындағы теориялық тәсілдер мен практикалық шешімдерді ұсынуда көрініс тапты. Зерттеудің нәтижесін арттыру үшін аналитикалық, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістерін қолданды.

Әдебиеттер тізімі

1. СТ РК 3886-2023 Судебно-экспертное биологическое исследование объектов животного происхождения. [Онлайн]. Қолжетімді: URL <https://prg.kz/document>. (Қол жеткізілген күні: 15 қаңтар 2026 ж)
2. Сот-сараптама қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ. [Онлайн]. Қолжетімді: URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 15 қаңтар 2026 ж)
3. Сот-сараптама қызметі саласындағы кәсіптік стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2024 жылғы 23 қаңтардағы № 60 бұйрығы. Қолжетімді: URL <https://adilet.zan.kz/kaz> (Қол жеткізілген күні: 15 қаңтар 2026 ж)
4. Сот-сараптама қызметі саласындағы кәсіптік стандарттарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2024 жылғы 23 қаңтардағы № 60 бұйрығына өзгеріс пен толықтырулар енгізу туралы"Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2025 жылғы 30 желтоқсандағы № 817 бұйрығы. Қолжетімді: URL <https://prg.kz/Document> (Қол жеткізілген күні: 17 қаңтар 2026 ж)

5. Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы //(жүгінген күні 17.01.2026ж) [Онлайн]. Қолжетімді: URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 17 қаңтар 2026 ж)
6. Нурлан А.Е., Апахаяев Н.Ж. (2024) Понятие, сущность и значение судебной молекулярно-генетической экспертизы. Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №1(78) 2024 1
7. Смирнова С.А., Омельянюк Г.Г., Стороженко И.В., Рыбакова А.А., Гулевская В.В. (2021) Судебная молекулярно-генетическая экспертиза объектов биологического происхождения – новое направление судебно-экспертной деятельности Минюста России // Теория и практика судебной экспертизы. 2021. Т. 16. № 1. С. 6–18. <https://doi.org/10.30764/1819-2785-2021-1-6-18>
8. Molecular Biology and Biotechnology. (жүгінген күні 19.01.2026ж)// URL <https://blogs.sun.ac.za/open-day/exhibitions/molecular-biology-and-biotechnology/>
9. Андреева О.И., Зайцев О.А. (2021) Нравственные начала использования генетической информации в ходе уголовно-юрисдикционной деятельности. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-136-3-86-97> Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы ISSN: 2616-6844, eISSN: 2663-1318 №3(136)/2021
10. Ахмедова Д.Ш. Особенности проведения судебно-биологической экспертизы в Узбекистане: тактика проведения, проблемы, возникающие при производстве и предложения по их решению. (жүгінген күні 20.01.2026ж) URL <https://sudex.uz/?p=320&paged=141>
11. Ардавов М.М., Сурцев А.В. (2023) Использование результатов одорологического исследования и ее доказательственное значение в уголовном процессе.// Право и управление №10.
12. Цыбовский И.С., Котова С.А., Забавская Т.В., Спивак Е.А., Лукашкова О.Н. (2018) Молекулярно-генетическая идентификация биологических следов диких животных при расследовании дел о незаконной охоте в Республике Беларусь. Теория и практика судебной экспертизы. 2018;13(4):116-123. <https://doi.org/10.30764/10.30764/1819-2785-2018-13-4-116-123>
13. Зиневич Л.С., Рыбакова А.А., Орлов А.М., Коростелев Н.Б., Рашидова Г.Ф., Стороженко И.В. (2025) Проблемы таксономической идентификации уникальных объектов животного происхождения по маркерам митохондриальной ДНК для целей судебной экспертизы. Теория и практика судебной экспертизы. 2025;20(4):88-98. <https://doi.org/10.30764/1819-2785-2025-4-88-98>
14. Mukasheva AA, Ibrayev AS, Bolatbekova IK, Zhussipova BA and Ybyray N, 'Religious Slaughter and Animal Welfare: A Comparative Legal Study of Kazakh and European Legislations' (2024) 7(3) Access to Justice in Eastern Europe 1-18 <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.3-a000311>
15. Gilbert, Julia Francesca, Aysu, Julia Eylül, Tóth, István, Szilasi, Anna, Mándoki, Míra Veterinary Forensic Pathology in the Investigation of Animal Cruelty: Post-Mortem Insights, Forensic Tools, Case Studies, and Legal Perspectives. Animals 2026, 16(5), 785; <https://doi.org/10.3390/ani16050785>
16. Письмо Премьер-Министра Республики Казахстан от 4 марта 2021 года № 17-09/542 дз (жүгінген күні 29.01.2026ж) [Онлайн]. Қолжетімді: URL <https://prg.kz/document> (Қол жеткізілген күні: 18 қаңтар 2026 ж)
17. СТ РК 3537-2020 Судебно-экологическая экспертиза. Термины и определения. URL https://prg.kz/document/?doc_id=38483866 (Қол жеткізілген күні: 18 қаңтар 2026 ж)
18. Справочник для правоохранительных, специальных органов и судов по вопросам назначения судебных экспертиз в Центр судебных экспертиз Министерства юстиции Республики Казахстан. – Астана, РГКП «Центр судебных экспертиз министерства юстиции Республики Казахстан», 2025. – 244с. URL <https://forensic.gov.kz> (Қол жеткізілген күні: 18 қаңтар 2026 ж)

19. Черных Н.А., Усов А.И., Омелянюк Г.Г. (2008) Судебно-экологическая экспертиза: Учеб. пособие. – М.: РУДН, – 260 с.
20. Бекжанов Ж.Л. (2016) Организационно-правовое и научно-методическое обеспечение судебно-экологической экспертной деятельности в Республике Казахстан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва.
21. А.А. Гусаров., Н.Е. Сурикова., И.В. Исакова., Э.П. Сабчук Методика проведения судебно-биологической и судебно-цитологической экспертизы. Разработчики методических рекомендаций. URL <http://asme.nichost.ru> (Қол жеткізілген күні: 28 қаңтар 2026 ж)
22. Яковлев Д.Ю. (2016) К вопросу о формировании концептуальных основ судебно-биологической экспертизы. Юридическая наука и правоохранительная практика 4 (38). С. 173-180.
23. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 28 қаңтар 2026 ж)
24. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 29 қаңтар 2026 ж)
25. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі. URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 29 қаңтар 2026 ж)
26. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 29 қаңтар 2026 ж)
27. Государственный реестр методик [Онлайн]. Қолжетімді: URL <https://forensic.gov.kz/ru/metodiki/> (Қол жеткізілген күні: 29 қаңтар 2026 ж)
28. Сот сараптама объектілерімен жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 наурыздағы № 305 бұйрығы. URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген күні: 29 қаңтар 2026 ж)
29. Бақыт С., Алаева, Г., & Сманова, А. (2024). Экспертное заключение в уголовном судопроизводстве: перспективы международного сравнительного анализа. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 147(2), С.219–229. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-219-229>
30. Семёнов, В.В. (2018) Судебно-биологическая экспертиза вещественных доказательств (крови, спермы, волос): учебно-методическое пособие / В. В. Семёнов. – Минск : БГМУ – 82 с.

Д.А. Даулетияров*¹, М.К. Бисенова², Н.С. Салаев³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Кызылординский открытый университет, Кызылорда, Казахстан

³Академия правосудия Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан

(e-mail: ¹dastan_adal@mail.ru, ²bagnyr@mail.ru, ³n.salaev@sudacademy.uz)

Место судебно-биологической экспертизы в судебно-экспертной деятельности

Аннотация. В статье представлен общий анализ нормативных правовых актов и научной литературы, в которых рассматривается специфика правового и методического обеспечения

проведения судебной биологической экспертизы. В том числе при использовании объектов биологической экспертизы для выявления правонарушений, связанных с жестоким обращением с животными и незаконной охотой, а также для раскрытия преступлений и установления фактических данных при осмотре места происшествия в ходе следствия.

Также определены критерии форм и пределов использования специальных знаний в рамках судебных экспертов.

Развитие современной науки позволяет значительно расширить спектр объектов, используемых в области судебно-биологических исследований. Однако это требует пересмотра и формирования теоретических основ судебно-биологической экспертизы.

Также были изучены труды зарубежных ученых по особенностям научного методического обеспечения судебно-биологической экспертизы при решении задач классификации объектов, идентификации их фактического состояния, а также установления их родовой (классовой) принадлежности и сходства

Проведен анализ научно-методических аспектов повышения эффективности судебной экспертизы, даны собственные выводы по ее совершенствованию.

Практическое значение отражается в анализе результатов применения методов и средств при проведении судебно-экспертных биологических исследований объектов животного происхождения как вида судебной биологической экспертизы.

Целью исследования является анализ теоретических и научно-методических основ судебно-экспертной деятельности в отношении охраняемых видов растений, животных.

Ключевые слова: объекты животного происхождения, объекты растительного происхождения, объекты, судебная экспертиза, эксперт, генетика, методика исследования.

D.A. Dauletyarov¹, M.K Bissenova², 2 N.S. Salaev³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Open University, Kyzylorda, Kazakhstan

³Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan

(e-mail: ¹dastan_adal@mail.ru, ²bagnyr@mail.ru, ³n.salaev@sudacademy.uz)

The Place of Forensic Biology Examination within Forensic Expert Practice

Abstract. The article discusses a general analysis of regulatory legal acts and scientific literature that establishes the specifics of legal and methodological support for conducting forensic biological examination. This includes the use of forensic biological expertise in the detection of offenses related to animal cruelty, illegal hunting, the detection of crimes and the study of factual data determined in connection with the scene of the incident during the investigation.

The criteria for the forms and limits of the use of special expertise of forensic experts are also defined.

The development of modern science makes it possible to significantly expand the range of objects used in the field of forensic biological research. However, this requires a revision and formation of the theoretical foundations of forensic biological examination.

In line with current trends in scientific development, the range of objects used in forensic examination has expanded. This includes enabling the identification of objects of plant and animal origin.

Methods for organizing forensic biological examinations were identified. The expert results obtained were comprehensively reviewed, and an in-depth analysis of the collected data was carried out. In addition, the significance of the examination and possible ways for its improvement were proposed.

During the study, the scientific validity of the methods used in forensic examination was clarified. The results were analyzed as a key tool that enhances the evidentiary value and reliability of forensic biological examination and strengthens the legal substance of forensic decisions.

The practical significance lies in the analysis of the results of applying methods and tools in forensic biological examinations involving animal-derived objects as a type of forensic biological expertise.

The aim of the study is to analyze the theoretical and scientific-methodological foundations of forensic expert activities related to protected species of plants and animals.

Keywords: Objects of Animal Origin, Objects of Plant Origin, Objects, Forensic Examination, Forensic Expert, Genetics, Research Methodology

References

1. ST RK 3886-2023 Sudebno-ekspertnoe biologicheskoe issledovanie ob"ektov zhivotnogo proiskhozhdeniya.// [Onlajn]. Қолжетимди: URL <https://prg.kz/document> (Қол жеткізілген кыни: 15 кантар 2026 zh.).
2. Cot-saraptama qyzmeti turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Zańy 2017 jylǵy 10 aqpandaǵy № 44-VI QRZ. [Onlajn]. Қолжетимди URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген кыни: 15 кантар 2026 zh.).
3. Sot-saraptama qyzmeti salasyndaǵy kásiptik standarttaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniñ 2024 jylǵy 23 qańtardaǵy № 60 búıryǵy. Қолжетимди URL <https://adilet.zan.kz/kaz> (Қол жеткізілген кыни: 15 кантар 2026 zh.).
4. Sot-saraptama qyzmeti salasyndaǵy kásiptik standarttaryn bekıtu turaly" Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniñ 2024 jylǵy 23 qańtardaǵy № 60 búıryǵyna ózgeris pen tolyqtyrular engizu turaly"Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniñ 2025 jylǵy 30 jeltoqsandaǵy № 817 búıryǵy [Onlajn]. Қолжетимди URL <https://prg.kz/Document> (Қол жеткізілген кыни: 17 кантар 2026 zh.).
5. Sot saraptamasy organdarynda sot saraptamalary men zertteulerdi úıymdastyru jáne júrgizu qaǵıdalaryn bekıtu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniñ 2017 jylǵy 27 sáuirdegi № 484 búıryǵy [Onlajn]. Қолжетимди URL <https://adilet.zan.kz> (Қол жеткізілген кыни: 17 кантар 2026 zh.).
6. Nurlan A.E., Apakhaev N.ZH. (2024) Ponyatie, sushchnost' i znachenie sudebnoi molekulyarno-geneticheskoi ekspertizy. Qazaqstan Respublikasy IIM M. Esbolatov at. Almaty akademiasynyñ ǵylymi eńbekteri, №1(78) 2024 1
7. Smirnova S.A., Omel'yanyuk G.G., Storozhenko I.V., Rybakova A.A., Gulevskaya V.V. (2021) Sudebnaya molekulyarno-geneticheskaya ekspertiza ob"ektov biologicheskogo proiskhozhdeniya – novoe napravlenie sudebno-ekspertnoi deyatel'nosti Minyusta Rossii // Teoriya i praktika sudebnoi ekspertizy. 2021. T. 16. № 1. S. 6–18. <https://doi.org/10.30764/1819-2785-2021-1-6-18>
8. Molecular Biology and Biotechnology. URL <https://blogs.sun.ac.za/open-day/exhibitions/molecular-biology-and-biotechnology> (Қол жеткізілген кыни: 19 кантар 2026 zh.).
9. Andreeva O.I., Zaitsev O.A. (2021) Nravstvennye nachala icpol'zovaniya geneticheskoi informatsii v khode ugolovno-yurisdiktsionnoi deyatel'nosti. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-136-3-86-97> L.N. Gumilev atyndaǵy Eurazia últtyq universitetiniñ Habarşysy. Qúqyq seriasy. ISSN: 2616-6844, eISSN:2663-1318 №3(136)/2021
10. Akhmedova D.SH. Osobennosti provedeniya sudebno biologicheskoi ekspertizy v Uzbekistane: taktika provedeniya, problemy voznikayushchie pri proizvodstve i predlozheniya po ikh resheniyu. URL <https://sudex.uz/?p=320&paged=141> (Қол жеткізілген кыни: 20 кантар 2026 zh.).
11. Ardavov M.M., Surtsev A.V. (2023) Ispol'zovanie rezul'tatov odorologicheskogo issledovaniya i ee dokozatel'stvennoe znachenie v ugolovnom protsesse.// Pravo i upravlenie №10.

12. Tsybovskii I.S., Kotova S.A., Zabavskaya T.V., Spivak E.A., Lukashkova O.N. (2018) Molekulyarno-geneticheskaya identifikatsiya biologicheskikh sledov dikikh zhivotnykh pri rassledovanii del o nezakonnoi okhote v Respublike Belarus'. Teoriya i praktika sudebnoi ekspertizy. 2018;13(4):116-123. <https://doi.org/10.30764/10.30764/1819-2785-2018-13-4-116-123>
13. Zinevich L.S., Rybakova A.A., Orlov A.M., Korostev N.B., Rashidova G.F., Storozhenko I.V. (2025) Problemy taksonomicheskoi identifikatsii unikal'nykh ob'ektov zhivotnogo proiskhozhdeniya po markeram mitokhondrial'noi DNK dlya tselei sudebnoi ekspertizy. Teoriya i praktika sudebnoi ekspertizy. 2025;20(4):88-98. <https://doi.org/10.30764/1819-2785-2025-4-88-98>
14. Pis'mo Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 4 marta 2021 go-da № 17-09/542 dz [Onlajn]. Qolzhetimdi URL <https://prg.kz/document> (Qol zhetkizilgen kyni: 18 kantar 2026 zh.).
15. Mukasheva AA, Ibrayev AS, Bolatbekova IK, Zhussipova BA and Ybyray N, 'Religious Slaughter and Animal Welfare: A Comparative Legal Study of Kazakh and European Legislations' (2024) 7(3) Access to Justice in Eastern Europe 1-18 <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.3-a000311>
16. Gilbert, Julia Francesca, Aysu, Julia Eylül, Tóth, István, Szilasi, Anna, Mándoki, Míra (2026) Veterinary Forensic Pathology in the Investigation of Animal Cruelty: Post-Mortem Insights, Forensic Tools, Case Studies, and Legal Perspectives. Animals 2026, 16(5), 785; <https://doi.org/10.3390/ani16050785>
17. ST RK 3537-2020 Sudebno-ekologicheskaya ekspertiza.Terminy i opredeleniyahttps: [Onlajn]. Qolzhetimdi https://prg.kz/document/?doc_id=38483866 (Qol zhetkizilgen kyni: 18 kantar 2026 zh.).
18. Spravochnik dlya pravookhranitel'nykh, spetsial'nykh organov i su-dov po voprosam naznacheniya sudebnykh ekspertiz v Tsentr sudebnykh ek-spertiz Ministerstva yustitsii Respubliki Kazakhstan. - Astana, RGKP «Tsentr sudebnykh ekspertiz ministerstva yustitsii Respubliki Kazakhstan», 2025.-244s URL <https://forensic.gov.kz> (Qol zhetkizilgen kyni: 28 kantar 2026 zh.).
19. Chernykh N.A., Usov A.I., Omel'yanyuk G.G. Sudebno-ekologicheskaya ekspertiza: Ucheb. posobie. - M.: RUDN, 2008. -260 s
20. Bekzhanov ZH.L.(2016) Organizatsionno-pravovoe i nauchno-metodicheskoe obespechenie sudebno-ekologicheskoi ekspertnoi deyatel'nosti v Respubliki Kazakhstan. avtoref.....k.yu.n. Moskva -,31s
21. A.A. Gusarov., N.E. Surikova., I.V. Isakova., E.P.Sabchuk Metodi-ka provedeniya sudebno-biologicheskoi i sudebno- tsitologicheskoi ekspertizy. Razrabotchiki metodicheskikh rekomendatsii. URL <http://asme.nichost.ru> (Qol zhetkizilgen kyni: 29 kantar 2026 zh.).
22. Yakovlev D.YU. (2016) K voprosu o formirovanii kontseptual'nykh osnov sudebno-biologicheskoi ekspertizy. Yuridicheskaya nauka i pravookhranitel'naya praktika 4 (38)
23. Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq-prosestik kodeksi Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksi 2014 jylǵy 4 şildedegı № 231-V QRZ [Onlajn]. Qolzhetimdi <https://adilet.zan.kz> (Qol zhetkizilgen kyni: 29 kantar 2026 zh.).
24. Äkimşilik qūqyq būzuşylyq turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksi 2014 jylǵy 5 şildedegı № 235-V QRZ. [Onlajn]. Qolzhetimdi <https://adilet.zan.kz>
25. Qazaqstan Respublikasynyñ Äkimşilik räsımdık-prosestik kodeksiQazaqstan Respublikasynyñ 2020 jylǵy 29 mausymdaǵy № 350-VI QRZ Kodeksi. [Onlajn]. Qolzhetimdi <https://adilet.zan.kz> (Qol zhetkizilgen kyni: 29 kantar 2026 zh.).
26. Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq prosestik kodeksi Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksi 2015 jylǵy 31 qazandaǵy № 377-V QRZ. [Onlajn]. Qolzhetimdi jügingen küni 29.01.2026j) <https://adilet.zan.kz> (Qol zhetkizilgen kyni: 29 kantar 2026 zh.).
27. Gosudarstvennyi reest metodik [Onlajn]. Qolzhetimdi URL <https://forensic.gov.kz/ru/metodiki> (Qol zhetkizilgen kyni: 28 kantar 2026 zh.).

28. Sot saraptama obektilerimen jūmys isteu qağidalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ädilet ministrınıñ 2017 jylğy 27 nauryzdağy № 305 büıryğy. Qolzhetimdi <https://adilet.zan.kz> (Qol zhetkizilgen kyni: 28 kantar 2026 zh.).

29. Baqyt S., Alaeva, G., & Smanova, A. (2024). Ekspertnoe zaklyuchenie v ugovnom sudoproizvodstve: perspektivy mezhdunarodnogo sravnitel'nogo analiza. Vestnik Evraziiskogo natsional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo, 147(2), 219–229. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-219-229>

30. Semenov, V. V. (2018) S30 Sudebno-biologicheskaya ekspertiza veshchestvennykh dokazatel'stv (krovi, spermy, volos) : uchebno-metodicheskoe posobie / V. V. Semenov. – Minsk : BGMU, – 82 s

Авторлар туралы мәлімет:

Даулетияров Д.А. – хат-хабары авторы, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының 1-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан

Бисенова М.К. – «Құқық және қызмет көрсету» кафедрасының меңгерушісі, Қызылорда ашық университеті, Б. Уәлиев көшесі, 62, 120000 Қызылорда, Қазақстан

Салаев Н.С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми, инновациялық және ақпараттық-талдау жұмысы жөніндегі проректоры, Өзбекстан Республикасы Сот төрелігі академиясы, Чупонота көшесі, 6, 100135 Ташкент, Өзбекстан

Dauletiyarov D.A. – the corresponding author, 1st year doctoral student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbayev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Bissenova M.K. – Candidate of Law, Head of the Department of Law and Service, Kyzylorda Open University, B. Ualiev St.62, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Salaev N.S. – Doctor of Law, Professor, Vice-rector for Scientific, Innovative and information-analytical Work, Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan, 6 Chuponota St., 100135, Tashkent, Uzbekistan

Даулетияров Д.А. – автор для корреспонденции, докторант 1 курса кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Бисенова М.К. – кандидат юридических наук, заведующий кафедрой права и сервиса, Кызылординский открытый университет, Б. Уалиева, 62, 120000, Кызылорда, Казахстан

Салаев Н.С. – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной, инновационной и информационно-аналитической работе, Академия правосудия Республики Узбекистан, Чупонота, 6, 100135, Ташкент, Узбекистан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. ҚЫЛМЫСТЫҚ процесс / Criminal law.
Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс**

IRSTI 10.77.01

Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-155-166>

Improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of prevention of domestic violence: current problems and solutions

A.K. Kambarov^{*1}, M.B. Muratkhanova¹, E.A. Ashimova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: ¹aza_kambarov@mail.ru, ²m.muratkhanova@yandex.ru, ³ashimova.e@mail.ru)

Abstract. The article examines the national legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the prevention of domestic violence. An analysis of its content and application practices has been carried out, key implementation problems have been identified, and possible modernization directions have been outlined. The relevance of the study is related to the growing number of reported cases of domestic violence, as well as the need to implement strategic government documents, including the Concept of Family and Gender Policy until 2030.

The special Law «On the Prevention of Domestic Violence» in force in Kazakhstan has revealed a number of shortcomings in practice: low effectiveness of interdepartmental cooperation, limited preventive measures with offenders, incomplete registration of perpetrators of violence, as well as difficulties in identifying violence against women and children.

The article also compares the experience of the Kyrgyz Republic, where recent legislative changes have increased responsibility for such offenses. Based on scientific research and practical recommendations, measures are proposed to improve Kazakhstan's legislation: strengthening the coordination of government agencies, introducing effective algorithms for early detection and response, developing a victim support system, as well as increasing the effectiveness of preventive measures against aggressors.

Keywords: domestic violence; international experience; interagency cooperation; violence prevention; rehabilitation; countering domestic violence, domestic crime, victim of violence.

Introduction

Domestic violence is a legal and social problem. According to statistics from law enforcement agencies, 74.3 thousand offenses have been registered in recent years. A considerable share of the country's most serious crimes also stems from domestic violence: according to the

Түсті: 28.05.2026 Мақұлданды: 18.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

National Center for Human Rights, about 23% of all homicides occur within the family context (nearly every fourth murder), whereas only a few years ago this figure stood at 16–17%. Such troubling trends have generated significant public concern, particularly following several high-profile cases of violence against women involving well-known individuals. At the same time, the willingness of victims to seek protection has increased - the number of statements and reports of domestic violence is increasing, which indicates both an increase in confidence in law enforcement agencies and an objective aggravation of the problem. According to official data, in 2021, the number of crimes in the family and household sphere only slightly decreased (by 2.3%) compared to 2020, and in the first quarter of 2022, by 1.6% compared to the same period in 2021, zakon.kz. However, in general, over the past three years, the number of detected cases of violence has been growing, partly due to better registration of victims' complaints. These facts confirm the relevance of improving the system for the prevention of domestic violence [1].

Domestic violence is a serious and urgent social problem. Committed illegal actions in the family and household sphere cause physical, psychological, or economic harm to one of the family members or close associates. It covers both physical and psycho-emotional violence, coercion, control, and other forms of pressure [2].

To effectively combat domestic violence, the government has introduced a range of strategic frameworks and regulatory measures. The main place is occupied by the concept of «Family and gender policy» until 2030, approved by Decree of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016, № 384. This concept is based on the principle of zero tolerance for domestic violence. In this regard, Kazakhstan's legal framework reflects global trends, but it still requires further improvement in order to fully comply with advanced human rights standards [3].

The objective of this article is to examine the current national legislation of the Republic of Kazakhstan in the sphere of domestic violence prevention, to highlight the principal challenges in its enforcement, and to put forward scientifically grounded recommendations for enhancing legal and organizational mechanisms to counteract domestic violence. To accomplish this aim, a review was conducted of the provisions of specialized laws and related regulations, statistical data, and practical applications, with gaps and inconsistencies identified. Furthermore, the experience of the neighboring Kyrgyz Republic was analyzed to provide a comparative perspective on potential measures. As the methodological foundation of the study, both general scientific and specialized approaches were employed: analysis and interpretation of regulatory legal acts, the comparative legal method, as well as the examination of doctrinal sources – including scholarly articles, reports, and dissertation research addressing issues of domestic violence.

International human rights standards require that domestic violence be recognized as a grave crime against individuals and society. This requires a holistic approach based on the correct differentiation of the systemic nature of violence, not limited to tougher penalties applied only to individual actions [4].

Materials and methods

When reviewing and analyzing legal scientific articles, legislative acts and legal documents, and innovations, separate specific legal methods were used: comparative law, legal modeling, and legal forecasting.

Results and Discussion

The principal legislative act governing domestic violence prevention in Kazakhstan is the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Prevention of Domestic Violence» dated December 4, 2009, № 214-IV (hereinafter referred to as the 2009 Law). This statute provides definitions of essential concepts (such as domestic violence and its physical, psychological, sexual, and economic forms), establishes guiding principles of prevention (including prioritizing the protection of human rights and rejecting any justification of violence based on tradition), and outlines the system of preventive actors and their responsibilities. Furthermore, the 2009 Law introduced a requirement for officials to maintain confidentiality regarding any information about incidents of violence learned in the course of their duties. Breaching this confidentiality entails liability and is intended to safeguard victims from the disclosure of family conflicts.

It should be noted that the 2009 Law is largely of a framework nature and refers to other regulatory acts on a number of issues. In the development of this Law, by-laws were adopted that specify certain procedures. In particular, Order of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan № 432 of July 15, 2014, approved the Instruction on the procedure for carrying out preventive control over persons registered with internal bodies. This instruction regulates who the police take into account and how they conduct preventive work with such persons. In particular, persons in respect of whom a protective order has been issued, as well as persons limited in leisure by order of local authorities, are registered. Preventive control means regularly checking the behavior of registered individuals, holding preventive conversations, and ensuring they follow the rules. In addition, departmental acts of the Ministry of Internal Affairs settled the issues of filling out protocols on domestic violence, interaction of police duty services with crisis centers, etc. In addition to the orders of the Ministry of Internal Affairs, interdepartmental regulatory documents also contribute to the implementation of the 2009 Law. So, in 2021, a draft Interdepartmental Regulation for Responding to Domestic Violence was prepared, the purpose of which is to establish a clear algorithm for joint actions of the police, health authorities, social protection, education and other participants when a signal of violence is received. The draft regulation described in detail the stages: prevention (preventive work with families at risk), identification of facts of violence, interdepartmental identification and assessment of the situation, provision of social services to victims, and monitoring of the effectiveness of the measures taken. Document forms were developed: a signal sheet on the case of violence, a log of messages, a risk assessment method, a victim safety plan, etc. However, this regulation has not yet been officially approved as a normative act at the time of preparation of the article. Nevertheless, its development showed recognition of the problem of the lack of a unified algorithm for interaction between departments.

Beyond specialized legislation addressing domestic violence, Kazakhstan has enacted a range of related regulatory acts that influence the prevention of family-related offenses. These include the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Prevention of Offenses» of April 29, 2010, the Law «On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan» of August 8, 2002, the Law «On Special Social Services» of December 29, 2008, the Law «On Internal Affairs Bodies» (2014), among others. For instance, the Law on the Prevention of Offenses establishes general preventive measures for individuals inclined toward unlawful behavior, as well as a mechanism for interdepartmental registration of such persons. These provisions largely overlap with those contained in the domestic violence legislation. Nevertheless, certain terminological

distinctions exist between the two laws. Thus, the 2009 law limits the impact of prevention measures only on the behavior of a particular perpetrator of violence, while the 2010 law allows working with a limited number of people (for example, the entire problem family) and directly indicates the elimination of the causes and conditions of offenses. As a result, there are some inconsistencies: the third chapter of the 2009 Law, devoted to individual prevention measures, largely repeats the provisions of the general law on the prevention of offenses, instead of establishing specific measures specifically for family and household relations. For example, the Domestic Violence Act lists 10 individual prevention measures (Article 17), of which 7 literally coincide with the measures from the Crime Prevention Act. At the same time, such measures of influence as forced deprivation of parental rights, prosecution by a court verdict and some others are not mentioned at all, either directly or by reference. This indicates the fragmentation of legislation and the need to harmonize it.

It is important to highlight the specific protective measures established by law for victims. The 2009 legislation introduced two principal instruments: the protective order and special behavioral requirements imposed on the offender. A protective order, issued by law enforcement authorities for a period of up to 30 days, prohibits the aggressor from engaging in violent acts against a designated family member, approaching them, visiting certain locations, and similar restrictions (Article 20). At the same time, a warning is issued about the inadmissibility of violating the prescription. Special requirements for behavior (Article 22) can be established by a court decision and include, for example, the obligation to undergo a special correction program, a ban on drinking alcohol, approaching certain places, communicating with certain persons, etc. Violation of special requirements or a protective order entails legal liability - at the time of the adoption of the 2009 law, this liability came under administrative law, but was subsequently strengthened. In addition, a network of victim assistance institutions is developing in Kazakhstan: crisis centers have been created, including with shelters, and helplines are operating. The Law «On Special Social Services» and by-laws of the Ministry of Labor regulate the procedure for providing victims with psychological, legal, medical assistance, and rehabilitation services. Thus, from the point of view of the formal legal framework, Kazakhstan has laid the necessary foundations for countering domestic violence. However, the existence of laws and programs in itself does not guarantee their effective implementation. As will be demonstrated below, it is the practical mechanisms for enforcing legal norms that frequently prove ineffective, resulting in the persistence of a high degree of latency of domestic violence and inadequate protection for victims.

Based on the identified problems, the improvement of the system for the prevention of domestic violence in Kazakhstan should be comprehensive. Below are the main directions and specific measures that seem promising, taking into account scientific recommendations and foreign experience:

- Strengthening interagency coordination and interaction algorithms. It is necessary to officially approve the interdepartmental protocol of interaction in cases of domestic violence. Such a document should clearly describe the steps: who reports the case, who becomes the case coordinator, how the emergency response is organized and subsequent family support. The draft regulation of 2021 has already laid the foundations of such algorithms, it should be finalized and implemented. At the same time, it is advisable to create interdepartmental groups at the level of each district/city, which will include representatives of the police, education, health care, and social protection. These groups could conduct regular reconciliations of the registration of families at risk, joint visits to disadvantaged families, etc. It is also important to

establish an electronic exchange of information: integrate databases of police, commissions, and crisis centers so that information about the issued security order, for example, automatically becomes known to the probation service or the district police officer at the place of residence.

- Improving legislation and closing gaps. The 2009 Law should be updated, taking into account changes in recent years. In particular, it is recommended to expand the list of forms of violence to include spiritual violence as a separate category. Researchers note that in interethnic or deeply religious families there is pressure on spouses through beliefs, the imposition of rites, etc., which qualifies as spiritual violence. A number of dissertations offer exactly 5 types of violence instead of four, fixed now. In addition, there is a need to bring the 2009 law in line with changes in administrative and criminal legislation. As you know, since 2021, a three-tier system of offenses has been introduced in Kazakhstan. Domestic beatings and minor harm to health are now classified as criminal offenses, so in the Administrative Code (Article 73), only acts remained without damage to health - insults, persecution, and destruction of property. In this context, the prevention of family-related offenses should be governed concurrently by the provisions of the Administrative Code and the Criminal Code concerning misconduct. It would be advisable to streamline and systematize these rules. One proposal advanced by scholars is the creation of a unified, comprehensive law on offense prevention, within which a section on domestic violence would form part of the broader prevention framework. However, a more practical and effective approach appears to be the modernization of the existing Law «On the Prevention of Domestic Violence» by removing overlaps with the general legislation and introducing targeted measures (such as mandatory participation in corrective programs for habitual family aggressors). Additionally, amendments should be made to Order of the Ministry of Internal Affairs №432, specifically to expand the list of individuals subject to preventive registration to include those prohibited by court order from approaching victims. This will allow police to monitor compliance with injunctions and respond to violations. Additionally, it should be possible to register aggressors by signals from other bodies, even if the matter has not reached the official order.

- Tightening and differentiation of responsibility for domestic violence. Taking into account the high repetition of offenses, the amendments of 2023-2024 were supported, strengthening responsibility. In the future, their use should be monitored. Perhaps it is worth returning to the question of the direct criminalization of domestic violence as a separate composition. In Russia and some other countries, there is no separate article for domestic violence, which is criticized by human rights activists. In Kyrgyzstan, on the contrary, since 2019, Article 75 of the Criminal Code «Family Violence» has been in effect, according to which any repeated use of physical or psychological violence faces criminal liability. A bill on the introduction of fines for public justification of domestic violence is already being discussed in Russia. A similar norm could have a preventive effect, restraining the spread of destructive patriarchal stereotypes. However, tougher sanctions should be combined with the ability of the court to apply alternative measures (for example, referral for behavior correction) depending on the identity of the offender [5].

- Introduction and development of programs to correct the behavior of aggressors. International experience shows that, in addition to punishment, it is important to work on the rehabilitation of family aggressors. In some countries (Spain, Great Britain, Canada, etc.), there are mandatory programs for perpetrators of violence: psychotherapy, anger management training, and group therapy. In Kazakhstan, such programs are still rare and voluntary. It is required to normatively consolidate the mechanism for the forced referral of family brawlers to correctional programs

(for example, through a court decision in an administrative case, as a special requirement for behavior). The development and implementation of such programs can be entrusted jointly by the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Social Protection, involving NGOs with relevant experience. As a measure of administrative punishment or a condition of probation for a criminal offense, passing an aggression management course could reduce the likelihood of relapse. The Gender Policy Concept until 2030 highlights the continuation of efforts to establish a system of support for victims and to engage civil society organizations, including councils of fathers and mothers, as well as religious leaders, in promoting non-violence. These initiatives should also extend to offenders themselves — for instance, by creating, with the backing of local communities, peer-support groups for men inclined toward violent behavior (similar to Alcoholics Anonymous, which is particularly relevant given the frequent link between violence and alcoholism).

- Improving the system of protection and support for victims. A promising direction is the creation of a single center for assistance to victims. In a number of countries, the «one-stop center» model has been introduced, where under one roof the victim can receive medical care, apply to the police, and meet with a psychologist and lawyer. In Kazakhstan, it is worth piloting such a center in a large city. It is also necessary to increase the number of crisis centers and shelters. According to official data, in 2020, there were 46 crisis centers (state and NGOs) in the republic, but their availability remains insufficient, especially in rural areas. The state should broaden its financial support for social services: as emphasized by the Ministry of Internal Affairs of the Kyrgyz Republic, expanding the number of state-run crisis centers and diversifying their services is considered a priority measure, and even in neighboring Kyrgyzstan, additional funding has already begun to be allocated for this purpose. In Kazakhstan, one possible step would be to introduce a system of state social contracting for NGOs that provide shelters and assistance to victims — a measure explicitly outlined in the Policy Concept. Another aspect is providing victims with free legal aid and access to justice. It is necessary to ensure that duty lawyers are available around the clock in each region, and emergency statements about violence are considered by the courts as soon as possible. During the COVID-19 pandemic in 2020, there was a surge in domestic violence in Kazakhstan, as well as around the world. In emergency situations, it is important to provide special support measures: hotlines, mobile crisis services, and prompt police departure for each signal. Thus, strengthening the assistance infrastructure is an essential part of prevention, as it increases the detection of cases and prevents the most severe consequences.

- Strengthening and harmonizing protective measures. The analysis revealed that current legislation provides different instruments with varying names but essentially similar functions: police-issued protective orders, special judicial requirements, and restrictions under the Criminal Procedure Code. For clarity and efficiency, these mechanisms should be unified. It is suggested to adopt a single terminology — for example, distinguishing between two types of protective orders: a police protective order (issued immediately, valid for up to 30 days) and a judicial protective order (granted by the court, valid for up to one year, with stricter conditions). A comparable system is already functioning effectively in Kyrgyzstan, where the police issue short-term protective orders for five days, while courts can impose long-term orders lasting up to six months. Kazakhstan could establish a similar framework, with police warrants valid for 1–3 months and judicial warrants extending up to 12 months. Moreover, it is important that the issuance of a warrant is possible within the framework of a criminal case, and not just an administrative one. The provision of such orders in the Code of Criminal Procedure (as a preventive or security measure) would solve the problem noted above. The content of the orders

should also be expanded: in addition to the standard ban on approaching, other requirements can be included in them (for example, temporary seizure of weapons, if the aggressor has them; a ban on communicating with children; referral for treatment for alcoholism). Of course, the implementation of these instructions should be strictly controlled: for failure to comply - immediately bring to justice.

- Accompanying families at risk and working with children. Prevention must begin before violence becomes a crime. It is necessary to introduce the practice of social patronage of disadvantaged families. Social workers, together with district police officers, could monitor families where there were signals of conflicts. To do this, an interdepartmental prevention council can be created in each district, which monthly considers cases of families at risk and determines assistance measures: referral of a psychologist, involvement of guardianship authorities, employment, etc. Special attention is paid to families with children. Schools should become an active link: introduce regular surveys of students on the topic of home well-being, conduct lessons on non-violent communication, and teach children to use helplines. The Ministry of Education should include a course on violence detection and procedures in teacher training programs. Similarly, physicians are trained to screen for signs of domestic violence. It is important to form a zero-tolerance attitude among specialists: every suspicion should be checked, and not hushed up out of false shame or corporate solidarity [6].

- Experience of the Kyrgyz Republic and international practices. However, human rights defenders point out ongoing challenges: for example, in the first quarter of 2019, 2,701 cases of domestic violence were reported in Kyrgyzstan, yet out of 7,114 protective orders issued, only 64 were extended, and not a single violation of protective order terms reached the courts. This demonstrates difficulties in law enforcement – police often limit their actions to issuing an order without ensuring follow-up control. Nevertheless, the strengths of the Kyrgyz model include the existence of a two-tier protective order system and the fact that domestic violence cases are removed from the private legal sphere. In Kazakhstan, it is also necessary to consider the rejection of the principle of private prosecution in cases of beatings – so that reconciliation of the parties does not automatically lead to the termination of the case, especially with systematic violence. Summarizing international experience, it can be noted that the model is effective where the state takes the initiative in suppressing violence without shifting the burden of the struggle only to the victim herself. This implies, for example, the police proactively working with the community, the presence of family courts or specialized judicial procedures, mandatory training of judicial and law enforcement personnel on gender and the psychology of violence, as well as a wide information campaign. The latter is also an important preventive measure: the population should know where to go in case of a threat, understand that violence is unacceptable and punishable. In Kazakhstan, the annual action «16 days against violence» and a number of information campaigns are already held, but constant efforts are required. It is useful here to involve non-governmental organizations, religious leaders, and the media to form a public rejection of violence [7].

Summarizing, the proposed promising measures can be grouped as follows: (1) Legislative reform – addressing inconsistencies and omissions, standardizing terminology and procedures, and reinforcing accountability; (2) organizational measures - implementation of interdepartmental algorithms, creation of coordination structures in the field, improvement of accounting and monitoring; (3) preventive work - compulsory correctional programs for aggressors, social support for crisis families, educational programs in schools; (4) victim protection - expanding

the aid network, access to justice, an effective system of protective orders; (5) changing public consciousness – promoting the values of non-violence, gender equality, intolerance to any form of abuse. These directions align with the objectives of the Concept of Family Policy of the Republic of Kazakhstan as well as the recommendations of international organizations, which urge states to adopt comprehensive strategies aimed at eradicating violence against women and children. Scholarly research, including studies published by Kyrgyz experts, demonstrates that without strengthening legal frameworks and ensuring interdepartmental coordination, achieving a substantial decline in domestic violence is unattainable. In the following section, we will present general conclusions and outline recommendations for putting these measures into practice [8].

Conclusion

The analysis showed that Kazakhstan has a basic legislative foundation for the prevention of domestic violence, but in practice, the effectiveness of its implementation is insufficient. The main problems – weak interdepartmental coordination, the formal nature of preventive work and incomplete implementation of the provided protection measures – lead to the fact that family violence remains a large-scale and largely latent phenomenon. The increase in the share of domestic murders and the continuing frequency of offenses indicate that the current response system needs great improvement.

The study revealed that law enforcement gaps directly affect violence indicators. It was also established that regulatory legal acts require updating, taking into account new realities (the introduction of criminal offenses, changes in administrative legislation). The experience of Kyrgyzstan clearly demonstrates that the adoption of even progressive laws does not immediately solve the problem – resources and political will are needed for their full implementation. Nevertheless, Kyrgyz reforms provide valuable lessons for Kazakhstan in terms of choosing a strategy.

Based on the analysis, the following recommendations can be formulated:

1. Enhancing legislation on domestic violence prevention: amend the 2009 Law by removing overlaps with the Law on the Prevention of Offenses, introducing a category of spiritual abuse, and strengthening provisions related to protective orders; revise Order of the Ministry of Internal Affairs No. 432 to ensure monitoring of individuals subject to judicial bans; and consider criminalizing systematic domestic violence as a distinct offense.

2. Adopt an interdepartmental normative act on the procedure for interaction of all subjects of prevention. Ensure its implementation through the creation of local coordination councils. Develop and implement a unified electronic system for recording cases of violence and measures of influence.

3. Strengthen preventive measures against offenders: introduce mandatory correctional programs, actively apply restrictive measures and strictly control their implementation. Provide for liability for failure to comply with the protective order. Introduce a mechanism to extend the police order by the court if the danger to the victim remains.

4. Increase victim support: increase the network of crisis centres through public funding and social order. Provide round-the-clock availability of hotlines, if necessary – launch mobile assistance teams. Guarantee free legal assistance to all victims of family violence. Practice the issuance of emergency protective orders at the request of the victim herself without bureaucratic delays.

5. Educational and information measures: include the topic of combating violence in the training of social workers, teachers, doctors, police officers. Regularly conduct joint training and exercises for them. For the population – to launch a permanent information campaign, promoting the idea of intolerance to violence and informing about ways to get help. Particular emphasis is on working with young people and the formation of a culture of respect for human rights in the family.

The implementation of these recommendations would bring Kazakhstan closer to achieving the goals stated in the Concept of Family and Gender Policy – a significant reduction in the level of domestic violence by 2030. Improvements in legislation, supported by the resourcing of local measures, will lead to a more effective system of violence prevention, in which every signal of distress in the family will not be ignored, the offender will suffer inevitable punishment or correctional impact, and the victim will receive timely protection and assistance. The proposals noted in the article are based on best practices and scientific conclusions, in particular, on the works of domestic and foreign researchers. In conclusion, we emphasize: countering domestic violence is a multifaceted task, and success is possible only if the efforts of the legal system, social support institutions and civil society are combined. The presented article can serve as a basis for further discussions and practical steps to reform national legislation in order to protect every Kazakh from domestic violence.

The contribution of the authors.

Kambarov A.K. – Carried out the study, drafted and revised the manuscript.

Muratkhanova M.B. – Formulated and validated the research idea, conducted analytical assessment and revised the manuscript.

Ashimova E.A. – Reviewed and integrated the literature, thoroughly revised the manuscript, and examined and consolidated the research findings

References

1. Law of the Republic of Kazakhstan № 214-IV dated December 4, 2009 «On the prevention of domestic violence» <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2009/122800> (accessed: 05.05.2026)
2. Temirkanova Д., Smatlaev Б., & Mukanov М. (2024). Criminological characterization of domestic violence: scientific article. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 149(4), 135–148. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-135-148> (accessed: 20.05.2026)
3. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 № 384 « On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030 ». <https://ageing-policies.unece.org/browse-policy/2735> (дата обращения: 03.05.2026)
4. Kuttygaliyeva A., Yermukhametova С., & Yessengaziyeva A. (2026). Considering domestic violence as a systemic delict in the criminal law framework. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 154(1), 183–204. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-183-204> (accessed: 20.05.2026)
5. Order of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2014 № 432 « On approval of the Instruction for Preventive Control of Persons Registered with the Internal Affairs Bodies». – Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan 15.08.2014 № 9695 <https://adilet.zan.kz/> (accessed: 10.03.2026)

6. Tapaev S.B., Khan V.V., Tusip T.A., Kumatova A.S. Criminalization/decriminalization of forms of domestic violence: beatings, intentional infliction of minor bodily harm. – Koshy: Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, 2021. – 186 p.

7. Musina R.M., Sarsenova A.M. Current issues of criminal violence against women // News of Universities of Kyrgyzstan. – 2020. – № 4. – p. 73–77.

8. Askat uulu M. About protection from domestic violence. On the activities of the internal affairs bodies of the Kyrgyz Republic // Izvestia University of Kyrgyzstan. – 2019. – № 7. – p. 117–120.

9. «Less patience, more sharing: How the level of domestic violence has changed in Kazakhstan». – Analytical review <https://reliefweb.int/report/kazakhstan/kazakhstans-new-domestic-violence-law-welcome-further-reforms-need-close-remaining-protection-gaps> (accessed: 12.04.2026)

10. Human Rights Watch. Kyrgyzstan: Pressure is mounting to ensure the safety of women and girls. – Report HRW, 28 may 2019 y. <https://www.hrw.org/news/2019/05/28/kyrgyzstan-pressure-builds-protect-women-and-girls> (accessed: 18.05.2026)

Қамбаров А.Қ.*¹, Муратханова М.Б.¹, Ашимова Э.А.¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹aza_kambarov@mail.ru, ²m.muratkhanova@yandex.ru, ³ashimova.e@mail.ru)

Қазақстан Республикасының отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы заңнамасын жетілдіру: өзекті мәселелер және шешу жолдары

Аңдатпа. Мақалада отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу саласын реттейтін Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы қарастырылады. Оның мазмұны мен қолдану практикасына талдау жүргізілді, іске асырудың негізгі проблемалары анықталды және жаңғыртудың ықтимал бағыттары белгіленді.

Зерттеудің өзектілігі отбасындағы зорлық-зомбылық оқиғаларының көбеюімен, сондай-ақ 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын қоса алғанда, стратегиялық мемлекеттік құжаттарды орындау қажеттілігімен байланысты. Қазақстанда қолданылып жүрген «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» арнайы Заң іс жүзінде бірқатар кемшіліктерді анықтады: ведомствоаралық өзара іс-қимылдың төмен нәтижелілігі, құқық бұзушылармен профилактикалық жұмыстың шектеулі шаралары, зорлық-зомбылық жасаған адамдарды толық есепке алмау, сондай-ақ әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық фактілерін анықтаудағы қиындықтар.

Мақалада сондай-ақ Қырғыз Республикасының тәжірибесімен салыстыру жүргізілді, онда соңғы заңнамалық өзгерістер осындай құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті күшейтті. Ғылыми зерттеулер мен практикалық ұсынымдар негізінде қазақстандық заңнаманы жетілдіру бойынша шаралар ұсынылды: Мемлекеттік басқару органдарын үйлестіруді нығайту, ерте анықтау мен ден қоюдың тиімді алгоритмдерін енгізу, зардап шеккендерді қолдау жүйесін дамыту, сондай-ақ агрессорларға профилактикалық әсер етудің тиімділігін арттыру.

Түйін сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық; халықаралық тәжірибе; ведомствоаралық өзара іс-қимыл; зорлық-зомбылықтың алдын алу; оңалту; отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл, тұрмыстық қылмыс, зорлық-зомбылық құрбаны.

Қамбаров А.Қ.^{*1}, Муратханова М.Б.¹, Ашимова Э.А.¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹aza_kambarov@mail.ru, ²m.muratkhanova@yandex.ru, ³ashimova.e@mail.ru)

Совершенствование законодательства Республики Казахстан в области предупреждения семейно-бытового насилия: актуальные проблемы и пути решения

Аннотация. В статье рассматривается национальное законодательство Республики Казахстан, регулирующее сферу предупреждения семейно-бытового насилия. Проведен анализ его содержания и практики применения, выявлены ключевые проблемы реализации и обозначены возможные направления модернизации. Актуальность исследования связана с ростом числа зарегистрированных случаев насилия в семье, а также необходимостью выполнения стратегических государственных документов, включая Концепцию семейной и гендерной политики до 2030 года.

Специальный Закон «О профилактике бытового насилия», действующий в Казахстане, на практике выявил ряд недостатков: низкая результативность межведомственного взаимодействия, ограниченные меры профилактической работы с правонарушителями, неполный учет лиц, совершивших насилие, а также сложности в выявлении фактов насилия в отношении женщин и детей.

В статье также проведено сопоставление с опытом Кыргызской Республики, где недавние законодательные изменения усилили ответственность за подобные правонарушения. На основе научных исследований и практических рекомендаций предложены меры по совершенствованию казахстанского законодательства: укрепление координации органов государственного управления, внедрение эффективных алгоритмов раннего выявления и реагирования, развитие системы поддержки пострадавших, а также повышение действенности профилактического воздействия на агрессоров.

Ключевые слова: бытовое насилие; международный опыт; межведомственное взаимодействие; профилактика насилия; реабилитация; противодействие семейно-бытовому насилию, бытовая преступность, жертва насилия.

Information about authors:

Kambarov A.K. – corresponding author, PhD, senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Muratkhanova M.B. – Candidate of Law, senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Ashimova E.A. – Candidate of Law, senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Қамбаров А.Қ. – хат-хабар авторы, PhD, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан

Муратханова М.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан

Ашимова Э.А. – заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан

Қамбаров А.Қ. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатбаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Муратханова М.Б. – кандидат юридических наук, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатбаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Ашимова Э.А. – кандидат юридических наук, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатбаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law.
Criminal procedure / Уголовное право. Уголовный процесс**

МРНТИ 10.62.43

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-167-182>

Научная статья

Сезонные особенности выявления и противодействия уголовно наказуемой незаконной охоте

А.Ж. Сералина¹, Э.Б. Аблаева², А.Т. Садвакасова^{3*}

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

³Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

(e-mail: ¹a.seralina1978_26@mail.ru, ²ablaeva_1981@mail.ru, ³adel_sadvakasova@mail.ru)

Аннотация. В статье исследуются сезонные особенности выявления и противодействия уголовно наказуемой незаконной охоте в Республике Казахстан. Актуальность работы обусловлена ростом общественного и государственного интереса к вопросам экологической безопасности, а также отсутствием в отечественной уголовно-правовой и криминологической науке комплексных исследований, посвящённых влиянию сезонного фактора на динамику регистрации преступлений, предусмотренных ст. 337 УК РК. Проблема заключается в том, что официальная статистика демонстрирует выраженную неравномерность выявления незаконной охоты в течение года, однако данная закономерность ранее не получала системного научного анализа.

Цель исследования состоит в выявлении, количественной оценке и научном обосновании влияния сезонного фактора на динамику регистрации уголовно наказуемой незаконной охоты, а также в разработке рекомендаций по повышению эффективности её выявления и профилактики. Работа основана на анализе официальных статистических данных за 2020-2025 гг., включающих 72 календарных наблюдения. В исследовании использованы формально-юридический, статистический, сравнительно-аналитический, системный и диалектический методы, а также методы динамического и структурного анализа.

Результаты показали устойчивую сезонную концентрацию регистрации преступлений в осенне-зимний период (октябрь-февраль), на который приходится 73,6% всех выявленных фактов, при систематическом минимуме в апреле-июне.

Одновременно установлена нисходящая динамика годовых показателей (снижение на 50,93% за исследуемый период), что свидетельствует

Поступила: 13.02.2026 Одобрена: 19.06.2026 Доступна онлайн: 30.06.2026

о комплексном влиянии как фактической преступной активности, так и интенсивности контрольных мероприятий. Подтверждено, что правоприменительная статистика отражает взаимодействие «интенсивности нарушения» и «интенсивности контроля».

Научная новизна работы заключается в интеграции уголовно-правового и статистического анализа с учётом управленческих факторов. Практическая значимость состоит в возможности использования полученных выводов при планировании оперативно-профилактических мероприятий и формировании сезонно-ориентированной модели противодействия незаконной охоте. Исследование вносит вклад в развитие криминологической характеристики экологических преступлений и расширяет представления о механизмах их выявления в условиях сезонной вариативности.

Ключевые слова: незаконная охота, экология, браконьерство, уголовное право, статистический анализ, сезонные особенности, выявляемость, латентность.

Введение

Вопросы охраны животного мира и противодействия преступным посягательствам в сфере природопользования занимают устойчивое место в системе приоритетов государственной политики Республики Казахстан. В стратегических и программных документах страны неоднократно подчеркивается необходимость усиления экологической безопасности, рационального использования природных ресурсов и повышения эффективности правоохранительной деятельности в сфере охраны окружающей среды. Так, в Стратегии «Казахстан-2050» сохранение природного наследия и биоразнообразия рассматривается как неотъемлемое условие устойчивого развития государства [1]. Аналогичные акценты содержались в Концепции экологической безопасности Республики Казахстан, а также в Посланиях Президента Республики Казахстан, где особо отмечался рост экологических правонарушений, и необходимость перехода от формального контроля к системному и аналитически обоснованному противодействию, внедряя единый стандарт экологического просвещения [2; 3].

Незаконная охота как уголовно наказуемое деяние представляет собой сложный объект правового и криминологического анализа, находящийся на стыке уголовного права, криминологии, экологического права и криминалистики. В научных исследованиях казахстанских ученых рассматриваются отдельные аспекты уголовно-правовой характеристики незаконной охоты, проблемы квалификации деяний, вопросы доказывания и причинения экологического вреда. Вместе с тем анализ научной литературы показывает, что сезонный фактор, несмотря на его очевидную практическую значимость, как правило, упоминается фрагментарно и не рассматривается в качестве самостоятельного элемента, влияющего на выявляемость и эффективность противодействия уголовно наказуемой незаконной охоте [4-6].

Проблемная ситуация заключается в том, что официальная статистика правоохранительных и природоохранных органов Республики Казахстан фиксирует выраженную неравномерность выявления фактов незаконной охоты в течение года, однако данная закономерность до настоящего времени не получила комплексного научного осмысления.

Отсутствие системных исследований, посвящённых сезонным особенностям выявления таких преступлений, приводит к недоиспользованию аналитического потенциала статистических данных, снижению эффективности профилактических и оперативно-служебных мер, а также к формированию реактивной, а не превентивной модели противодействия.

Актуальность настоящего исследования определяется, с одной стороны, возрастанием общественного и государственного интереса к вопросам экологической безопасности и охраны животного мира, а с другой – отсутствием в отечественной науке уголовного и криминологического профиля работ, в которых сезонность рассматривалась бы как значимый фактор выявляемости и противодействия незаконной охоте. Практическая значимость темы обусловлена возможностью использования полученных выводов при планировании профилактических мероприятий, оптимизации деятельности уполномоченных органов и корректировке тактических решений в зависимости от сезонных условий.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в сфере выявления и противодействия уголовно-наказуемой незаконной охоте в Республике Казахстан.

Предметом исследования являются сезонные закономерности выявления уголовно наказуемой незаконной охоты, а также влияние правоприменительной и организационно-профилактической деятельности на динамику её регистрации.

Цель исследования заключается в выявлении, количественной оценке и научном обосновании влияния сезонного фактора на динамику регистрации уголовно наказуемой незаконной охоты, а также в разработке аналитически обоснованных рекомендаций по повышению эффективности её выявления и профилактики.

Для достижения поставленной цели в работе предполагается решение следующих задач: анализ нормативно-правовой базы Республики Казахстан в сфере охраны животного мира; изучение научных подходов к проблеме незаконной охоты; исследование статистических данных о сезонной динамике выявления преступлений.

Научное и практическое значение работы заключается в расширении представлений о криминалистической и криминологической характеристике незаконной охоты, а также в возможности использования результатов исследования в правоприменительной деятельности, при подготовке аналитических материалов и разработке мер экологической и уголовно-правовой политики Республики Казахстан.

Обзор литературы

Современные исследования незаконной охоты формируются на стыке уголовного права, криминологии, экологической политики и прикладной экологии. В отечественной науке фундаментальную основу анализа составляют труды по уголовно-правовой характеристике экологических преступлений. Так, А.Н. Ағыбаев рассматривает незаконную охоту в системе преступлений против окружающей среды, акцентируя внимание на структуре состава преступления, квалифицирующих признаках и проблемах правоприменения. Данный труд имеет системообразующее значение для теоретического осмысления ст. 337 УК РК, однако фокусируется преимущественно

на нормативно-правовых аспектах, оставляя без внимания эмпирическую динамику выявляемости преступлений.

С.М. Рахметов в своих исследованиях углубляет уголовно-правовой анализ экологических преступлений, включая вопросы причинения вреда, оценки ущерба и совершенствования санкционной политики. Научный вклад автора заключается в комплексной характеристике экологической преступности как социально опасного явления, требующего дифференцированного подхода к ответственности. Вместе с тем сезонные особенности совершения и выявления незаконной охоты в данной работе не рассматриваются как самостоятельный аналитический элемент.

Проблематика уголовно-правовой охраны животного мира детально исследуется Б.М. Нургалиевым и Е.Б. Жанбырбаевым, которые анализируют эффективность действующего законодательства и указывают на необходимость совершенствования механизмов предупреждения. Авторы подчеркивают институциональные и правоприменительные проблемы, однако временная (сезонная) дифференциация преступлений в их работе не получает специального освещения. Аналогичный нормативно-правовой подход прослеживается и в трудах А.С. Курманова, где незаконная охота рассматривается через призму состава преступления и судебной практики.

Отдельное направление исследований связано с криминологической характеристикой браконьерства. В статье Ж.Б. Жолжаксынова и А.Т. Садвакасовой анализируется личность правонарушителя и социальные детерминанты незаконной охоты в Казахстане. Научный вклад работы состоит в выявлении мотивационных и социально-экономических факторов, способствующих совершению преступлений. Однако временные закономерности проявления противоправной активности также остаются вне фокуса исследования.

В российской научной литературе незаконная охота рассматривается в историко-правовом и социальном контексте (Л.Р. Махмутова). Автор акцентирует внимание на эволюции законодательства и практике противодействия, что расширяет сравнительно-правовую перспективу. Тем не менее, сезонная специфика выявления преступлений также не выделяется в качестве самостоятельной категории анализа.

Зарубежные исследования в большей степени ориентированы на эмпирическое изучение динамики браконьерства и механизмов его выявления. Так, F. J. Santiago-Ávila и A. Treves демонстрируют зависимость интенсивности браконьерства от сезонных факторов и сопутствующей охотничьей активности, что подтверждает влияние природных и поведенческих циклов на динамику правонарушений. Существенный вклад в развитие методологии анализа внесли A.D. M. Dobson и E.J. Milner-Gulland, которые доказали, что статистика выявленных нарушений зависит не только от фактической активности браконьеров, но и от интенсивности патрулирования. Аналогичные выводы представлены в работе J.F. Моогге и соавторов, где исследуется оптимизация распределения патрульных ресурсов для повышения эффективности выявления. Работа H. Ibbett экспериментально подтверждает влияние поискового усилия на вероятность обнаружения незаконных орудий добычи, тем самым обосновывая тезис о смешанном характере правоприменительной статистики.

Фундаментальные экологические исследования динамики популяций сайгака (А.В. Bekenov, I.A. Grachev, E.J. Milner-Gulland; E.J. Milner-Gulland) показали, что колебания численности вида тесно связаны с масштабами незаконной добычи, что подт-

верждает значимость анализа сезонных и пространственных факторов. В работе другого иностранного исследователя (A. Kühl) выявлена социальная обусловленность браконьерства, что дополняет правовой анализ социально-экономическим измерением.

Таким образом, анализ литературы свидетельствует о наличии значительного массива фундаментальных и прикладных исследований незаконной охоты как экологического преступления. Отечественные работы преимущественно сосредоточены на нормативно-правовых и криминологических аспектах, тогда как зарубежные исследования акцентируют внимание на эмпирической оценке сезонности и роли патрульного усилия. Вместе с тем даже в международной научной традиции сезонный фактор чаще рассматривается в экологическом или управленческом контексте, а не в плоскости уголовно-правовой выявляемости. В казахстанской науке отсутствуют комплексные исследования, интегрирующие уголовно-правовой, криминологический и аналитико-статистический подходы к изучению сезонных закономерностей регистрации незаконной охоты. Данный пробел определяет научную новизну настоящего исследования и обосновывает необходимость системного анализа сезонных особенностей выявления и противодействия уголовно наказуемой незаконной охоте.

Материалы и методы

Исследование выполнено на основе анализа официальных статистических данных о регистрации уголовных правонарушений, предусмотренных ст. 337 Уголовного кодекса Республики Казахстан (незаконная охота), за период 2020-2025 гг., представленных в таблице 1 настоящей работы.

В рамках исследования были поставлены следующие исследовательские вопросы:

- носит ли выявление уголовно наказуемой незаконной охоты в Республике Казахстан выраженный сезонный характер;
- существуют ли устойчивые месячные кластеры регистрации преступлений;
- связана ли динамика регистрации с календарём контрольных мероприятий и интенсивностью правоохранительной деятельности;
- отражает ли официальная статистика исключительно фактическую преступную активность либо является результатом взаимодействия интенсивности нарушения и интенсивности контроля.

Основная гипотеза исследования заключается в том, что регистрация уголовно наказуемой незаконной охоты в Республике Казахстан имеет устойчивую сезонную структуру, при которой осенне-зимний период характеризуется концентрацией выявленных фактов, а весенне-летний – минимальными значениями, при этом статистическая динамика определяется не только реальной преступной активностью, но и вариативностью контрольных мероприятий.

Объектом исследования выступили общественные отношения в сфере выявления и противодействия незаконной охоте как уголовно наказуемому деянию.

Материал исследования составили: официальные статистические данные регистрации уголовных правонарушений по ст. 337 УК РК за 2020-2025 гг.; сведения о проведении оперативно-профилактических мероприятий («Браконьер») и публичные сообщения правоохранительных органов; научные источники, указанные в списке литературы.

Количественный массив включал помесечные данные за шесть календарных лет. В совокупности проанализировано 72 календарных наблюдения (12 месяцев

× 6 лет). Качественная характеристика материала определялась его официальным происхождением и нормативной привязкой к конкретной статье уголовного закона, что повышает достоверность выводов.

Исследование проводилось в несколько этапов:

Первый этап – нормативно-правовой и теоретический анализ. Изучены положения ст. 337 УК РК, программные документы Республики Казахстан, а также фундаментальные и современные научные труды по проблеме незаконной охоты.

Второй этап – формирование статистической базы данных. На основе официальных сведений была сформирована структурированная таблица с разбивкой по годам и месяцам. Данные были приведены к сопоставимому формату.

Третий этап – количественный анализ сезонной динамики. Так, были выполнены: расчёт годовых суммарных показателей; вычисление темпов прироста и снижения (в процентах); определение долевого участия каждого месяца в общей структуре регистраций; агрегирование данных для выявления «сезонного ядра»; анализ экстремальных значений (пиков и минимумов); сопоставление помесечных значений между годами.

Четвёртый этап – интерпретационный анализ. Полученные количественные результаты были соотнесены с: биологическими особенностями объектов охоты; климатическими условиями осенне-зимнего периода; календарём оперативно-профилактических мероприятий; выводами зарубежных исследований о влиянии патрульного усилия на выявляемость.

При подготовке статьи были использованы следующие методы исследования:

1. Диалектический метод – позволил рассматривать незаконную охоту как динамическое социально-правовое явление, изменяющееся во времени.
2. Формально-юридический метод – использован при анализе содержания ст. 337 УК РК и квалификационных признаков преступления.
3. Статистический метод – применён для обработки количественных данных.
4. Метод агрегирования данных – использован для объединения месячных значений за весь период исследования с целью выявления сезонных кластеров.
5. Сравнительно-аналитический метод – позволил сопоставить статистику регистрации с календарём проведения ОПМ «Браконьер» и публичными сообщениями правоохранительных органов.
6. Системный метод – применён для анализа незаконной охоты как элемента экологической преступности, находящегося во взаимодействии с биологическими, климатическими и управленческими факторами.

Результаты и их обсуждение

По данным правовой статистики Республики Казахстан, в частности при исследовании регистрации уголовных правонарушений по ст. 337 УК РК («незаконная охота») [8] за 2020-2025 гг. фиксируется одновременное проявление двух устойчивых закономерностей: выраженной сезонности и снижения годовых объёмов регистрации (таблица 1).

Таблица 1 – регистрация уголовных правонарушений (ст.337 УК РК) в период с 2020 по 2025гг.

год	месяц												все-го
	январь	февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	сентябрь	октябрь	ноябрь	декабрь	
2020	36	9	0	0	6	4	7	3	15	33	39	9	161
2021	21	20	13	0	1	0	1	4	12	8	23	4	107
2022	17	14	4	0	8	2	4	1	8	17	22	4	101
2023	12	18	2	1	2	0	2	2	15	26	7	9	96
2025	10	14	20	0	0	0	1	2	8	10	10	4	79

Примечание: составлено на основании данных [7]

Исходя из данных, представленных в таблице 1, справедливо констатировать, что совокупный показатель уменьшается с 161 факта в 2020 г. до 107 в 2021 г. (снижение на 33,54%), затем до 101 в 2022 г. (ещё –5,61%), до 96 в 2023 г. (–4,95%), до 78 в 2024 г. (–18,75%), и в 2025 г. наблюдается слабая компенсация до 79 фактов (+1,28% к 2024 г.).

В целом за 2020–2025 гг. сокращение составляет –50,93%, то есть регистрация снизилась примерно вдвое. Такая динамика может отражать как реальное уменьшение выявляемых фактов незаконной охоты, так и изменения выявляемости (интенсивность рейдов, приоритетность экологического контроля, доступность территорий, особенности квалификации и регистрации).

Сезонный профиль статистики крайне контрастный и по сути формирует «осенне-зимнее ядро» регистрации. Если агрегировать месячные значения за все годы, на январь приходится около 18,0% всех регистраций, на октябрь и ноябрь – по 17,5% каждый, на февраль – 15,4%. В сумме период октябрь-ноябрь-декабрь-январь-февраль аккумулирует 73,6% всей регистрации за 2020-2025 гг., что указывает на доминирование холодного сезона как по фактической активности, так и по «видимости» правонарушений для контроля.

Напротив, весна и раннее лето демонстрируют минимальные значения: апрель за весь период даёт около 0,2% (фактически единичный случай), июнь – около 1,0%, а блок апрель-май-июнь в отдельные годы достигает нулевых значений.

Столь резкая сезонная асимметрия согласуется с экологической логикой браконьерства: оно чувствительно к сезонной доступности животных, погоде, проходимости степных и полупустынных ландшафтов, а также к структуре легальной охоты, которая формирует «фон активности» и, как следствие, окно возможностей для незаконной добычи. В международных и отечественных исследованиях неоднократно подчёркивается, что сезонность браконьерства часто обусловлена сочетанием биологических циклов видов и внешних факторов обнаружения (погодные условия, следовая обстановка, доступность

маршрутов), при этом измеряемая статистика нередко является «смесью» реальной активности и усилий выявления [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Помесячная структура внутри отдельных лет подтверждает устойчивость «пика» в конце осени и в зимние месяцы. В 2020 г. экстремальные значения приходятся на октябрь (33) и ноябрь (39) при очень высоком январе (36), что формирует характер «осень → максимум → удержание зимой».

В 2021-2022 гг. сезонность сохраняется, хотя амплитуда пиков ниже: в 2021 – декабрь (23) и январь-февраль (21 и 20), в 2022 г. – октябрь-ноябрь (17 и 22). В 2023 г. пик смещён в октябрь (26) при относительно низком ноябре (7), на перераспределение либо активности нарушителей, либо контрольных усилий внутри «высокого сезона».

В 2024 г. выделяется февраль (21) и октябрь (15), а в 2025 г. – наблюдается аномалия на фоне почти «пустой» весны-лета (апрель – июнь).

Для экологической интерпретации это принципиально важно, поскольку статистика отражает не равномерное распределение незаконной охоты в течение года, а выражено сезонно-сконцентрированный процесс, при котором отдельные месяцы выступают в качестве «сигнальных» периодов резкого увеличения выявляемости правонарушений. Иными словами, речь идёт не о стабильной криминальной активности, а о временных кластерах, формирующихся под воздействием совокупности биологических, природно-климатических и управленческих факторов. Такие «сигнальные месяцы» (прежде всего октябрь, ноябрь, январь и февраль) аккумулируют основной объём регистраций и отражают концентрацию как незаконной добычи, так и контрольных мероприятий. Следовательно, анализ динамики должен строиться с учётом сезонных пиков, поскольку именно они задают общую конфигурацию годовой структуры экологической преступности, а не усреднённые показатели по году.

Сопоставление с интернет-источниками подтверждает, что осенний пик регистрации совпадает с периодами усиления государственного контроля и высокой медийной заметности задержаний. В Казахстане регулярно проводится республиканское оперативно-профилактическое мероприятие «Браконьер» с 20 октября по 19 ноября, и именно этот интервал прямо обозначается в сообщениях государственных органов и полиции [17].

Это хорошо объясняет устойчивую концентрацию регистраций в октябре-ноябре: при росте интенсивности рейдов повышается вероятность выявления, документирования и, как следствие, регистрации преступлений, что закономерно отражается в статистике. Дополнительно, новостные сообщения о задержаниях и уголовных делах по незаконной охоте также чаще появляются в осенний период (например, октябрьские публикации региональных СМИ о задержаниях браконьеров) [18].

При этом отдельные «зимние» и «ранневесенние» всплески также находят соответствия в медиаполе: в публикациях фиксируются факты незаконной охоты, относимые к февралю (например, кейс, где в сообщении указывается, что незаконная охота совершалась в феврале 2024 года и квалифицировалась по ст. 337 УК РК) [19], что согласуется с тем, что в самой таблице февраль является одним из ведущих месяцев по накопленной регистрации (около 15,4% за весь период), а в 2024 г. февраль даёт максимальное месячное значение года (21).

Одновременно «весенняя тишина» статистики (особенно апрель) обычно сопровождается более редкими информационными поводами в открытых источниках: в новостной повестке заметнее либо осенние кампании контроля, либо отдельные резонансные

случаи, тогда как систематические сообщения весной встречаются гораздо реже, что косвенно поддерживает вывод о сезонной асимметрии наблюдаемости. Нисходящий тренд 2020-2024 гг. (–51% к 2025 г.) корректно рассматривать через несколько объяснительных контуров. С одной стороны, снижение может отражать эффект профилактики и усиления неотвратимости ответственности, включая конфискацию средств совершения преступления и реальные приговоры по ст. 337 УК РК, о чём регулярно сообщают органы прокуратуры и средства массовой информации [20].

С другой стороны, для экологических преступлений характерна высокая латентность; поэтому снижение регистрации не тождественно снижению фактической незаконной добычи и может означать адаптацию правонарушителей (смена маршрутов, тактики, уход в менее наблюдаемые зоны) или перераспределение контрольных ресурсов между направлениями природоохранной деятельности. В научной литературе по мониторингу браконьерства подчёркивается, что статистика правоприменения отражает взаимодействие «интенсивности нарушения» и «интенсивности контроля», а не только один из этих факторов [21; 22; 23].

Таким образом, результаты показывают, что регистрация ст. 337 УК РК в Казахстане в 2020-2025 гг. имеет чётко выраженный сезонный характер с доминированием октябрь-февраль (73,6% всей совокупности) и систематическим минимумом в апреле-июне, а годовая динамика демонстрирует существенное снижение после 2020 г. с выходом на плато в 2024-2025 гг.

На наш взгляд, принципиально подчеркнуть: интерпретация сезонных пиков должна учитывать не только природно-биологические детерминанты незаконной охоты, но и управленческий фактор – календарь усиленных рейдов (включая ОПМ «Браконьер»), который повышает выявляемость именно в «высокие» месяцы и формирует совпадение статистических максимумов с медиаповесткой задержаний.

Заключение

Проведённое исследование подтвердило выдвинутую гипотезу о том, что регистрация уголовно наказуемой незаконной охоты по ст. 337 УК РК в 2020-2025 гг. характеризуется устойчиво выраженной сезонной структурой.

Статистический анализ показал концентрацию 73,6% всех зарегистрированных фактов в период октябрь-февраль, при систематическом минимуме в апреле-июне, что свидетельствует о наличии чётко выраженного «осенне-зимнего ядра» выявляемости. Таким образом, официальная статистика отражает не равномерное распределение незаконной охоты в течение года, а временные кластеры повышенной регистрации, формирующиеся под влиянием совокупности биологических, природно-климатических и управленческих факторов.

Одновременно установлена устойчивая нисходящая динамика годовых показателей: сокращение объёма регистрации с 161 факта в 2020 г. до 79 в 2025 г. (–50,93%) указывает либо на снижение выявляемой активности, либо на изменение параметров контроля и латентности. Полученные результаты подтверждают положение зарубежных исследований о том, что правоприменительная статистика представляет собой результат взаимодействия «интенсивности нарушения» и «интенсивности контроля», а не исключительно фактической преступной активности. Сопоставление сезонных пиков

с календарём проведения оперативно-профилактического мероприятия «Браконьер» и медиаповесткой задержаний позволяет сделать вывод о значимой роли управленческого фактора в формировании статистической картины.

Тем самым исследование вносит вклад в развитие криминологического анализа экологических преступлений, расширяя научное понимание незаконной охоты как динамичного и сезонно обусловленного явления. Новизна работы заключается в интеграции уголовно-правового, статистического и управленческого подходов при оценке сезонных закономерностей выявления преступлений. Полученные выводы могут быть использованы при планировании профилактических мероприятий, перераспределении патрульных ресурсов и формировании сезонно-ориентированной модели противодействия незаконной охоте.

Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением временного горизонта анализа, включением региональной дифференциации, применением методов пространственной статистики и моделирования латентности, а также оценкой эффективности конкретных профилактических мероприятий в «сигнальные» месяцы. Развитие данного направления позволит перейти от реактивной к прогнозной модели противодействия экологическим преступлениям и повысить научную обоснованность уголовно-правовой политики в сфере охраны животного мира.

Финансирование: Статья подготовлена в рамках грантового финансирования молодых ученых по научным и (или) научно-техническим проектам на 2025-2027 годы, направленная на реализацию проекта (ИРН АР АР27510473) по теме «Защита животного и растительного мира Казахстана: проблемы борьбы с браконьерством и их решение», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Вклад авторов

Сералина А.Ж. – осуществила концептуализацию исследования, сформулировала научную проблему и гипотезу, определила логику построения статьи и её теоретико-методологическую архитектуру. Автор выполнила нормативно-правовой анализ положений ст. 337 УК РК и стратегических документов Республики Казахстан, подготовила разделы «Введение» и «Обзор литературы», обеспечила теоретическую интерпретацию полученных результатов и осуществила финальную научную редакцию текста перед подачей в печать.

Аблаева Э.Б. – разработала методологическую основу исследования, сформировала статистическую базу данных за 2020–2025 гг., выполнила количественные расчёты, включая определение темпов прироста и снижения, долевого строения и сезонных кластеров. Автор провела обработку эмпирического материала, обеспечила сопоставление статистических данных с медиапубликациями и информацией о проведении оперативно-профилактических мероприятий, а также приняла участие в подготовке разделов «Материалы и методы» и «Результаты и их обсуждение».

Садвакасова А.Т. – осуществила криминологический и сравнительно-аналитический анализ полученных данных, выполнила интерпретацию сезонных закономерностей с учётом международных исследований в области мониторинга браконьерства. Автор подготовила раздел «Заключение», сформулировала практические рекомендации и

направления дальнейших исследований, а также участвовала в содержательной доработке статьи и корректуре текста.

Все авторы внесли равный интеллектуальный вклад в разработку концепции исследования, обсуждение результатов и окончательное согласование версии статьи.

Список литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года «Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 10.01.2026)
2. Указ Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 г. № 1241 «О Концепции экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001241_ (дата обращения: 10.01.2026)
3. Токаев К.-Ж. К. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» от 8 сентября 2025 года // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformaciyu-885145> (дата обращения: 12.01.2026)
4. Ағыбаев А.Н. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: учебник. – Алматы: Жеті жарғы, 2020. – 560 с.
5. Рахметов С.М. Экологические преступления в уголовном праве Республики Казахстан: монография. – Алматы: КазГЮУ, 2018. – 312 с.
6. Нурғалиев Б.М., Жанбырбаев Е.Б. Проблемы уголовно-правовой охраны животного мира в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва. Серия «Право». – 2019. – № 2. – С. 45–53.
7. Портал органов правовой статистики и специальных учётов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан: правовая статистика (статистические отчеты №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» с 2020 по 2025гг.) // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 20.01.2026)
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 09.01.2026)
9. Santiago-Ávila F.J., Treves A. Poaching of protected wolves fluctuated seasonally and with non-wolf hunting // Scientific Reports. – 2022. – Vol. 12. – Article 1887. DOI: 10.1038/s41598-022-05679-w.
10. Dobson A.D.M., Milner-Gulland E.J., Beale C.M., Ibbett H., Keane A. Detecting deterrence from patrol data // Conservation Biology. – 2019. – Vol. 33, № 3. – P. 665–675. DOI: 10.1111/cobi.13222.
11. Moore J.F., Mulindahabi F., Masozera M.K., et al. Optimal allocation of law enforcement patrol effort to mitigate poaching activities // Ecological Applications. – 2021. DOI: 10.1002/eap.2343.
12. Bekenov A.B., Grachev I.A., Milner-Gulland E. J. The ecology and management of the Saiga antelope in Kazakhstan // Mammal Review. – 1998. – Vol. 28, № 1. – P. 1–52. DOI: 10.1046/j.1365-2907.1998.281024.x.
13. Kühl A., Balinova N., Bykova E., Arylov Y., Esipov A., Lushchekina A., Milner-Gulland E. J. The role of saiga poaching in rural communities: linkages between attitudes, socio-economic circumstances and behaviour // Biological Conservation. – 2009. – Vol. 142, Issue 9. – P. 1842–1852. DOI: 10.1016/j.biocon.2009.03.005.

14. Жолжаксынов Ж.Б., Садвакасова А.Т. Criminal acts related to poaching in Kazakhstan: a study of the offender's personality // Vestnik of Buketov University. – 2025. – Vol. 31, № 3. – P. 92–104. – DOI: 10.31489/202513/92-104.
15. Махмутова Л.Р. Незаконная охота: история и современность // Российское экологическое обозрение. – 2024. – № 12. – С. 120–130.
16. Курманов А.С. Незаконная охота как экологическое преступление: уголовно-правовой анализ: монография. – Москва : Издательство Юристъ, 2018. – 256 с.
17. Оперативно-профилактическое мероприятие "Браконьер" // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-mangystau/press/events/details/10314> (дата обращения: 10.01.2026)
18. В Кызылординской области задержали браконьеров // URL: <https://kyzylorda-news.kz/ru/obshestvo/v-kyzylordinskoj-oblasti-zaderzhali-brakonerov-02-10-2024> (дата обращения: 10.01.2026)
19. Павлодарцев лишили свободы за убитую косулю // URL: <https://www.nur.kz/incident/crime/2151862-pavlodarcev-lishili-svobody-za-ubituyu-kosulyu> (дата обращения: 10.01.2026)
20. В Акмолинской области браконьеры получили реальные сроки за отстрел косуль в нацпарке «Кокшетау» // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-akm-obl/press/news/details/1147881> (дата обращения: 10.01.2026)
21. Milner-Gulland E.J., Kholodova M.V., Bekenov A., Bukreeva O.M., Grachev A., Amgalan L., Lushchekina A.A. Dramatic declines in saiga antelope populations // Oryx. 2001. Vol. 35, № 4. P. 340–345. DOI: 10.1046/j.1365-3008.2001.00202.x. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/oryx/article/dramatic-declines-in-saiga-antelope-populations/AC8499840BEC26415359992872ECE48F> (дата обращения: 10.01.2026)
22. Harriet I., Milner-Gulland E.J., Beale C., Dobson A., Griffin O., O'Kelly H., Keane A. Experimentally assessing the effect of search effort on snare detectability // Biological Conservation, Volume 247, 2020. DOI:10.1016/j.biocon.2020.108581
23. Рахметулина, Б., & Мырзаханов, Е. (2024). Основные вопросы охраны окружающей среды и здоровья людей в Республике Казахстан. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 149(4), 35–45. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-35-45>

А.Ж. Сералина¹, Э.Б. Аблаева², А.Т. Садвакасова^{3*}

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медициналық Университеті, Алматы, Қазақстан

³Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

(e-mail: ¹a.seralina1978_26@mail.ru, ²ablaeva_1981@mail.ru, ³adel_sadvakasova@mail.ru)

Қылмыстық жазаланатын заңсыз аңшылықты анықтау мен оған қарсы тұрудың маусымдық ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында қылмыстық жазаланатын заңсыз аң аулауды анықтау мен оған қарсы іс-қимылдың маусымдық ерекшеліктері зерттеледі. Жұмыстың өзектілігі экологиялық қауіпсіздік мәселелеріне қоғамдық және мемлекеттік қызығушылықтың артуына, сондай-ақ отандық қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ғылымда маусымдық фактордың ҚР ҚК 337-бабында көзделген қылмыстарды тіркеу динамикасына әсеріне арналған

кешенді зерттеулердің болмауына байланысты. Мәселе мынада, ресми статистика жыл бойына заңсыз аң аулауды анықтаудың айқын біркелкі сипатын көрсетеді, бірақ бұл заңдылық бұрын жүйелі ғылыми талдау алмаған.

Зерттеудің мақсаты қылмыстық жазаланатын заңсыз аңшылықты тіркеу динамикасына маусымдық фактордың әсерін анықтау, сандық бағалау және ғылыми негіздеу, сондай-ақ оны анықтау мен алдын алудың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарды әзірлеу болып табылады. Жұмыс 72 күнтізбелік бақылауды қамтитын 2020-2025 жылдардағы ресми статистикалық деректерді талдауға негізделген. Зерттеуде формальды-құқықтық, статистикалық, салыстырмалы-аналитикалық, жүйелік және диалектикалық әдістер, сондай-ақ динамикалық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер күзгі-қысқы кезеңде (қазан-ақпан) қылмыстарды тіркеудің тұрақты маусымдық шоғырлануын көрсетті, бұл барлық анықталған фактілердің 73,6%-құрайды, сәуір-маусым айларында жүйелі минимуммен. Бір мезгілде жылдық көрсеткіштердің төмендеу динамикасы (зерттелетін кезеңде 50,93%-ға төмендеу) белгіленді, бұл нақты қылмыстық белсенділіктің де, бақылау іс-шараларының қарқындылығының да кешенді әсерін көрсетеді. Құқық қолдану статистикасы "бұзушылық қарқындылығы" мен «бақылау қарқындылығының» өзара әрекеттесуін көрсететіні расталды.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы басқару факторларын ескере отырып, қылмыстық-құқықтық және статистикалық талдауды біріктіруден тұрады. Практикалық маңыздылығы жедел-профилактикалық іс-шараларды жоспарлау және заңсыз аңшылыққа қарсы іс-қимылдың маусымдық бағдарланған моделін қалыптастыру кезінде алынған тұжырымдарды пайдалану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу экологиялық қылмыстардың криминологиялық сипаттамаларының дамуына ықпал етеді және оларды маусымдық вариация жағдайында анықтау механизмдері туралы түсініктерді кеңейтеді.

Түйін сөздер: заңсыз аң аулау, экология, браконьерлік, қылмыстық құқық, статистикалық талдау, маусымдық ерекшеліктер, анықталу, кідіріс.

A.Seralina¹, E. Ablaeva², A. Sadvakassova^{3*}

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Asfendiyarov University, Almaty, Kazakhstan*

³*Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, Kazakhstan*

(e-mail: ¹a.seralina1978_26@mail.ru, ²ablaeva_1981@mail.ru, ³adel_sadvakasova@mail.ru)

Seasonal features of detecting and countering criminally punishable illegal hunting

Abstract. The article examines the seasonal features of detecting and countering criminally punishable illegal hunting in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the work is due to the growing public and state interest in environmental safety issues, as well as the lack of comprehensive studies in domestic criminal law and criminology on the influence of seasonal factors on the dynamics of registration of crimes under Article 337 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The problem is that official statistics show a pronounced unevenness in the detection of illegal hunting during the year, but this pattern has not previously received a systematic scientific analysis.

The purpose of the study is to identify, quantify and scientifically substantiate the influence of the seasonal factor on the dynamics of registration of criminally punishable illegal hunting, as well as to

develop recommendations for improving the effectiveness of its detection and prevention. The work is based on an analysis of official statistical data for 2020-2025, including 72 calendar observations. The study uses formal legal, statistical, comparative analytical, systemic and dialectical methods, as well as methods of dynamic and structural analysis.

The results showed a steady seasonal concentration of crime registration in the autumn-winter period (October-February), which accounts for 73.6% of all identified cases, with a systematic minimum in April-June. At the same time, a downward trend in annual indicators was established (a decrease of 50.93% over the study period), which indicates the complex impact of both actual criminal activity and the intensity of control measures. It is confirmed that law enforcement statistics reflect the interaction of "violation intensity" and "control intensity".

The scientific novelty of the work lies in the integration of criminal law and statistical analysis, taking into account managerial factors. The practical significance lies in the possibility of using the findings in the planning of operational and preventive measures and the formation of a seasonally oriented model of countering illegal hunting. The study contributes to the development of criminological characteristics of environmental crimes and expands the understanding of the mechanisms of their detection in conditions of seasonal variability.

Keywords: illegal hunting, ecology, poaching, criminal law, statistical analysis, seasonal features, detectability, latency.

References

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstan, g. Astana, 14 dekabrya 2012 goda «Strategiya \ "Kazakhstan-2050\ ": novyj politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (accessed: 10.01.2026)
2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 3 dekabrya 2003 g. № 1241 «O Konceptcii ekologicheskoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan na 2004-2015 gody» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001241_ (accessed: 10.01.2026)
3. Tokaev K.-Zh.K. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu Kazakhstan «Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstan «Kazakhstan v epohu iskusstvennogo intellekta: aktual'nye zadachi i ih resheniya cherez cifrovuyu transformaciyu» ot 8 sentyabrya 2025 goda // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan-kazakhstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformaciyu-885145> (accessed: 12.01.2026)
4. Arybaev A.N. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazakhstan. Osobennaya chast': uchebnik. – Almaty: Zheti zharfy, 2020. – 560 s.
5. Rahmetov S.M. Ekologicheskie prestupleniya v ugolovnom prave Respubliki Kazakhstan: monografiya. – Almaty: KazGYU, 2018. – 312 s.
6. Nurgaliev B.M., Zhanbyrbaev E.B. Problemy ugolovno-pravovoj ohrany zhivotnogo mira v Respublike Kazakhstan // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L. N. Gumilyova. Seriya «Pravo». – 2019. – № 2. – S. 45–53.
7. Portal organov pravovoj statistiki i special'nyh uchytov pri General'noj prokurature Respubliki Kazakhstan: pravovaya statistika (statisticheskie otchety №1-M «O zaregistrovannyh ugolovnyh pravonarusheniyah» s 2020 po 2025gg.) // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (accessed: 20.01.2026)

8. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V ZRK // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed: 09.01.2026)
9. Santiago-Ávila F.J., Treves A. Poaching of protected wolves fluctuated seasonally and with non-wolf hunting // Scientific Reports. – 2022. – Vol. 12. – Article 1887. DOI: 10.1038/s41598-022-05679-w.
10. Dobson A.D.M., Milner-Gulland E.J., Beale C.M., Ibbett H., Keane A. Detecting deterrence from patrol data // Conservation Biology. – 2019. – Vol. 33, № 3. – P. 665–675. DOI: 10.1111/cobi.13222.
11. Moore J. F., Mulindahabi F., Masozera M. K., et al. Optimal allocation of law enforcement patrol effort to mitigate poaching activities // Ecological Applications. – 2021. DOI: 10.1002/eap.2343.
12. Bekenov A. B., Grachev I. A., Milner-Gulland E. J. The ecology and management of the Saiga antelope in Kazakhstan // Mammal Review. – 1998. – Vol. 28, № 1. – P. 1–52. DOI: 10.1046/j.1365-2907.1998.281024.x.
13. Kühl A., Balinova N., Bykova E., Arylov Y., Esipov A., Lushchekina A., Milner-Gulland E. J. The role of saiga poaching in rural communities: linkages between attitudes, socio-economic circumstances and behaviour // Biological Conservation. – 2009. – Vol. 142, Issue 9. – P. 1842–1852. DOI: 10.1016/j.biocon.2009.03.005.
14. Zholzhaksynov Zh.B., Sadvakassova A.T. Criminal acts related to poaching in Kazakhstan: a study of the offender's personality // Vestnik of Buketov University. – 2025. – Vol. 31, № 3. – P. 92–104. DOI: 10.31489/202513/92-104.
15. Mahmutova L.R. Nezakonnaya ohota: istoriya i sovremennost' // Rossijskoe ekologicheskoe obozrenie. – 2024. – № 12. – S. 120–130.
16. Kurmanov A.S. Nezakonnaya ohota kak ekologicheskoe prestuplenie: ugolovno-pravovoj analiz: monografiya. – Moskva : Izdatel'stvo Yurist", 2018. – 256 s.
17. Operativno-profilakticheskoe meropriyatie "Brakon'er" // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-mangystau/press/events/details/10314> (accessed: 10.01.2026)
18. V Kyzylordinskoj oblasti zaderzhali brakon'erov // URL: <https://kyzylorda-news.kz/ru/obshestvo/v-kyzylordinskoj-oblasti-zaderzhali-brakon'erov-02-10-2024> (accessed: 10.01.2026)
19. Pavlodarcev lishili svobody za ubituyu kosulyu // URL: <https://www.nur.kz/incident/crime/2151862-pavlodarcev-lishili-svobody-za-ubituyu-kosulyu> (accessed: 10.01.2026)
20. V Akmolinskoj oblasti brakon'ery poluchili real'nye sroki za otstrel kosul' v nacparke «Kokshetau» // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-akm-obl/press/news/details/1147881> (accessed: 10.01.2026)
21. Milner-Gulland E.J., Kholodova M.V., Bekenov A., Bukreeva O.M., Grachev A., Amgalan L., Lushchekina A.A. Dramatic declines in saiga antelope populations // Oryx. 2001. Vol. 35, № 4. P. 340–345. DOI: 10.1046/j.1365-3008.2001.00202.x. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/oryx/article/dramatic-declines-in-saiga-antelope-populations/AC8499840BEC26415359992872ECE48F> (accessed: 10.01.2026)
22. Harriet I., Milner-Gulland E.J., Beale C., Dobson A., Griffin O., O'Kelly H., Keane A. Experimentally assessing the effect of search effort on snare detectability // Biological Conservation, Volume 247, 2020. DOI:10.1016/j.biocon.2020.108581
23. Rahmetulina, B. i Myrzahanov, E. (2024) «Osnovnye voprosy ohrany okruzhajushhej sredy i zdorov'ja ljudej v Respublike Kazahstan», Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo, 149(4), str. 35–45. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-35-45>

Сведения об авторах:

Сералина А.Ж. – докторант кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Аблаева Э.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры медицинского права школы «Общественное здравоохранение имени Х. Досмухамедова», Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, улица Толе Би, 94, 050000, Алматы, Казахстан

Садвакасова А.Т. – автор для корреспонденции, доктор PhD, старший научный сотрудник научно-исследовательского института экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Академическая 9, 100009, Караганда, Казахстан

Сералина А.Ж. – конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Аблаева Э.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, «Х. Досмұхамедов атындағы қоғамдық денсаулық сақтау» мектебінің медициналық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Төле Би көшесі, 94, 050000, Алматы, Қазақстан

Садвакасова А.Т. – хат-хабар авторы, PhD докторы, экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Академическая көшесі, 9, 100009, Қарағанды, Қазақстан

Seralina A. – doctoral student of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Ablaeva E. – Candidate of legal sciences, Associate Professor, Department of Medical Law, School of Public Health named after H. Dosmukhamedov, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, 94, Tole Bi Street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Sadvakassova A. – corresponding author, PhD, Senior Researcher, Scientific Research Institute of Economic and Legal Research, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Akademicheskaya str. 9, 100009, Karaganda, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal procedure / Уголовное право. Уголовный процесс

ХҒТАР 343.3.7

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-183-198>

Ғылыми мақала

Экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық механизмі: жай-күйі және мәселелері

Ж.Д. Сеилханов*¹, В.Б. Шабанов²

¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

²Беларусь мемлекеттік университеті, Минск, Беларусь

(e-mail: ¹janatdyisenbai001@gmail.com, ²lawcrim@bsu.by)

Аңдатпа. Экономикалық контрабанда мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне төнетін аса қауіпті қылмыстардың бірі болып табылады, ол қаржылық мүдделерге елеулі зиян келтіріп, құқықтық тәртіптің тұрақтылығына нұқсан келтіреді. Мақалада Қазақстан Республикасында экономикалық контрабанда үшін қылмыстық жауаптылықтың механизмін және жай-күйін, нақтылап айтқанда Қазақстан Республикасы Қылмыстық заңнамасының 234-бабының нормасы зерттеліп, нақтыланған. Осы тақырыпты зерттеудің негізгі мақсаты – экономикалық контрабандамен күресудің тиімділігін арттыруға арналған ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу. Сонымен қатар, зерттеу ұлттық мүдделерді қорғауға, тауарларды Еуразиялық экономикалық одақ кедендік шекарасы мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік шекарасы арқылы заңсыз тасымалдаудың алдын алуға бағытталған. Бұл ұсыныстар контрабандалық әрекеттердің жолын кесуге және кедендік бақылау жүйесін жетілдіруге көмектесуді көздейді.

Қылмыстық заңнама нормалары мен сот практикасы талданып, құқық қолдану қызметіндегі өзекті мәселелер айқындалды. Қылмыстың қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесін, оны қайталап, адамдар тобының алдынала сөз байласуы арқылы, қызметтік жағдайын пайдаланып, сондай-ақ ірі және аса ірі мөлшерде жасауды ескере отырып, жауаптылықты саралау мәселелеріне ерекше назар аударылды.

Зерттеудің ғылыми маңызы қылмыстық жауаптылық шектерін айқындау тәсілдерін нақтылауда және оларды жетілдіру жөніндегі ұсыныстар қалыптастыруда көрінеді. Практикалық маңызы – алынған тұжырымдарды заңнаманы жетілдіруде және құқық қорғау органдарының қызметінде қолдану мүмкіндігінде. Зерттеудің әдіснамалық негізін талдау және жинақтау, формальды-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістер, сондай-ақ сот практикасын зерделеу құрады.

Түсті: 23.02.2026 Мақұлданды: 18.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

Зерттеу нәтижесінде бас бостандығынан айыру мерзімдерін және айыппұл мөлшерін ұлғайтуды қоса алғанда, қылмыстық жауаптылықты күшейту қажеттілігі негізделді.

Сонымен қатар лауазымды тұлғалар мен ұйымдасқан топ мүшелеріне қатысты қатаң шаралар белгілеу ұсынылды. Жаза тағайындауды қылмысты жасау тәсілі мен оның салдарының ауырлығына қарай саралау орынды деген қорытынды жасалды. Зерттеу нәтижелері экономикалық контрабандаға қарсы құқықтық тетіктерді жетілдіруге бағытталған.

Кілт сөздер: экономикалық контрабанда, қылмыстық жауаптылық, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, Қылмыстық кодекстің 234-бабы, санкцияларды қатаңдату, экономикалық қылмыс, құқық қолдану практикасы, ұйымдасқан қылмыстық топтар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Конституциясы жоғары заңдық күші бар заң актісі бола отырып, мемлекеттік тәуелсіздіктің, ұлттық мүдделерді қорғаудың басымдығын, сондай-ақ мемлекеттің заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін бекітеді.

Қазіргі заманғы сын-қатерлер жағдайындағы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі мәселелері барған сайын өзекті бола түсуде, өйткені жаһандану жағдайында тауарлардың мемлекеттік шекаралар арқылы өткізілуі тауарлардың заңсыз өткізілуін қоса алғанда, күрделі сипатқа ие болады. Кедендік құқық бұзушылықтардың бір түрі белгіленген кедендік ережелерді сақтаудан жалтару мақсатында тауарларды немесе өзге де заттарды мемлекеттік шекара арқылы заңсыз өткізу экономикалық контрабанда болып табылады.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы заңының 4-бабы 4) тармағына сәйкес Экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі. Ал аталған Заңның 6-бабы 1-тармағының 11) тармақшасына байланысты ұлттық қауіпсіздікке төнетін негізгі қатерлердің бірі елдің мүдделеріне қайшы келетін стратегиялық ресурстарды пайдалануды, инвестициялық белсенділіктің инновациялық дамуы мен өсуіне кедергі келтіруді, капитал мен тауарларды елден тыс бақылаусыз әкетуді, көлеңкелі экономиканың өсуін қоса алғанда, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіру болып табылады [1].

Контрабанда ең алдымен мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі мен қаржылық тұрақтылығына айтарлықтай зиян келтіреді. Бұл бірнеше негізгі себептермен түсіндіріледі.

Біріншіден, тауарлар заңсыз түрде елге әкелінгенде немесе елден шығарылғанда, мемлекетке төленуі тиіс кедендік баждар мен міндетті төлемдер бюджетке түспейді. Соның салдарынан Қазақстан Республикасы мемлекеттік бюджеті жоспарланған кірістерден айырылады.

Екіншіден, кейбір жағдайларда елден шығаруға шектеу қойылған немесе мүлдем тыйым салынған тауарлар заңсыз жолмен шетелге тасымалданады. Мұндай тауарларға, әдетте, ел экономикасы үшін маңызды стратегиялық шикізат пен ресурстар жатады. Олардың заңсыз әкетілуі мемлекеттің экономикалық мүдделеріне кері әсерін тигізіп, ұлттық ресурстардың азаюына әкелуі мүмкін. Мәселен, 2025 жылы Мемлекетіміздің құқық қорғау органдары металл сынықтарын әкетуге қолданыстағы мемлекеттік тыйым салуды айналып өтетін қара металл контрабандасының ірі арналарының жолын кесті. Ішкі істер министрлігінің ресми деректеріне сәйкес, еліміздің бірнеше өңірінде (соның ішінде Солтүстік Қазақстан және Маңғыстау облыстарында) заңды өнім, атап айтқанда, жоғары легирленген болат және өнеркәсіптік шикізат түріндегі қара металл сынықтарын заңсыз экспорттау фактілері анықталды.

Солтүстік Қазақстан облысында жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің (ЖШС) бірінің басшысы ұйымдастырған схема анықталды, оның шеңберінде Теміржол көлігімен 170 миллион теңгеден астам сомаға 1 500 тоннадан астам қара металл әкетілді. Тергеу іс-шаралары барысында металлобаза аумағында жөнелтуге дайын 7 вагонды қоса алғанда, қосымша 1 000 тоннаға жуық сынық табылған.

Осыған ұқсас жағдай Маңғыстау облысында тіркелді, онда Каспий маңы елдеріне теңіз жолымен 400 тоннадан астам металл экспортталды. Кәсіпорын аумағында тінту кезінде экспортқа дайындалған 2 контейнерді қоса алғанда, 420 тоннадан астам металл сынықтары табылды [2].

Анықталған схемалар қайталама шикізат айналымы саласында көлеңкелі сектордың ұйымдастырылуының жоғары дәрежесін куәландырады және стратегиялық маңызы бар ресурстарды заңсыз әкетуді болғызбау мақсатында кедендік бақылауды, сондай-ақ ведомствоаралық өзара іс-қимылды күшейтіп, заңдардың және жауаптылықтың күшейтілуін қажет етеді.

Елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету – кез келген мемлекеттің ең маңызды міндеттерінің бірі болып саналады. Мемлекеттің тұрақты дамуы мен тәуелсіздігін сақтау ұлттық қауіпсіздікті нығайтумен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасы дамуының 2030 жылға дейінгі стратегиялық бағыттарының ішінде елдің егемендігі мен аумақтық тұтастығын сақтау, сондай-ақ жалпы қауіпсіздігін күшейту басты басымдықтардың бірі ретінде белгіленген. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін ұлттық қауіпсіздіктің экономикалық және ақпараттық құрамдас бөліктерін дамытуға және оларды нығайтуға бағытталған қызметті белсенді түрде жетілдіру көзделеді. Уәкілетті мемлекеттік органдар «көлеңкелі» экономикаға қарсы күресті күшейтіп, кез келген құқық бұзушылық нысандарына қарсы күрес және олардың алдын алуы, заңдылықты және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды, кез келген құқық бұзушылық үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз етуді, құқық бұзушылықтарға «мүлдем төзбеушілік» қағидатын мүлтіксіз орындауды одан әрі жалғастыруды талап етілген. [3].

Қазіргі таңда әлемде ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлердің түрлері өте көп және олардың қатары уақыт өткен сайын ұлғайып келеді. Осындай қатерлердің бірі – экономикалық контрабанда. Бұл мәселе Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері үшін, соның ішінде Қазақстан Республикасы үшін де маңызды қауіптердің бірі болып саналады.

Қазіргі кезеңде экономикалық контрабанданың өзектілігі бірқатар себептерге байланысты артып отыр.

ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметтері бойынша экономикалық бағыттағы қылмыстар саны соңғы жылдары тұрақты жоғары деңгейде сақталуда. Бұл жағдай көлеңкелі экономиканың сақталуын және трансшекаралық заңсыз экономикалық операциялардың жалғасып отырғанын көрсетеді. Экономикалық контрабанда аталған құқық бұзушылықтардың ең қауіпті нысандарының бірі ретінде ұлттық экономикалық қауіпсіздікке тікелей әсер етеді.

Біріншіден, бұл құбылыстың көлемі жылдан жылға өсіп келеді. Уақыт өте келе экономикалық контрабанда жеке жағдайлармен шектелмей, кең таралған, жаппай сипат алуда.

Екіншіден, контрабанда қылмыстары барған сайын ұйымдасқан түрде жүзеге асырылуда. Мұндай заңсыз әрекеттер көбіне қаржылық, материалдық және зияткерлік мүмкіндіктері мол ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қауымдастықтардың қатысуымен жасалады. Бұл жағдай экономикалық контрабанданың қоғам мен мемлекет үшін қауіптілігін одан әрі күшейтеді. Бұл қауымдастықтардың құрамына құқық қорғау органдарының қызметкерлері (экономикалық тергеу органдары, кеден қызметі және т.б.) және мемлекеттік аппарат қызметкерлері қатысады, бұл осы қылмыспен күресуді едәуір қиындатады.

Экономикалық контрабанда – бірнеше қыры бар күрделі құбылыс, сондықтан оны жан-жақты қарастыру қажет. Бұл заңсыз әрекеттің салдары әртүрлі салаларда көрініс тауып, қоғам мен мемлекет үшін кешенді әрі жүйелі зиян келтіруі мүмкін.

Контрабанданың әсері экономикалық, әлеуметтік, саяси және қылмыстық бағыттарда айқын байқалады. Әсіресе экономикалық контрабанда тек мемлекеттің қаржылық жүйесіне ғана емес, сонымен қатар жеке азаматтардың мүдделеріне де кері ықпал етеді. Яғни, оның зияны Қазақстан Республикасы қоғамының барлық деңгейінде сезіліп, мемлекетке де, жалпы қоғамға да елеулі шығын келтіреді. Экономикалық контрабанданың салдарын олардың мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне әсері тұрғысынан қарастырған жөн.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық тетіктерін кешенді бағалау үшін жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер қолданылды.

Формальды-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 234-бабының, 41-бабының, 55-бабының және өзге де байланысты нормалардың мазмұнын, олардың өзара байланысын және құқықтық реттеу тиімділігін талдау мақсатында пайдаланылды. Аталған әдіс қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормалардағы құқықтық олқылықтарды және оларды жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының заңнамасын Беларусь Республикасының, Ресей Федерациясының және Қырғыз Республикасының контрабандаға қарсы қылмыстық-құқықтық реттеу тәжірибесімен салыстыру барысында қолданылды. Нәтижесінде экономикалық контрабанда үшін жауаптылықты саралау, санкцияларды белгілеу және мүліктік жазаларды қолдану ерекшеліктері анықталды.

Сонымен қатар статистикалық талдау әдісі арқылы құқықтық статистика органдарының ресми деректері зерделеніп, экономикалық бағыттағы қылмыстардың динамикасы бағаланды. Құқық қолдану практикасын талдау барысында құқық қорғау органдары жариялаған нақты қылмыстық істердің материалдары қарастырылып, экономикалық контрабанданың жасалу тәсілдері мен ұйымдасқан нысандарының ерекшеліктері зерттелді.

Сондай-ақ, контент-талдау элементтері пайдаланылып, құқық қорғау органдарының ресми хабарламалары мен жарияланған сот актілері жүйеленді. Бұл тәсіл экономикалық контрабанданың жасалу тетіктерін және құқық қолдану тәжірибесіндегі мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеудің ғылыми жаңалығы экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық механизмін жетілдіру бойынша нақты заңнамалық ұсыныстар әзірлеуде көрінеді. Атап айтқанда, алғаш рет экономикалық контрабанда құрамдары бойынша айыппұлды өткізілген тауарлардың құнына еселенген мөлшерде белгілеу мүмкіндігін енгізу, ҚК-нің 41-бабын толықтыру, сондай-ақ ҚК-нің 55-бабында көзделген жеңілдіктер қатарынан экономикалық контрабанда құрамын алып тастау ұсынылады. Бұл ұсыныстар жазаның бұлтартпастығы мен оның экономикалық тиімділігі арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған.

Экономикалық контрабанданың қоғамдық қауіптілігі (234 баптың 1, 2, 3 – бөліктері қылмыстар) бұл әрекеттің Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігіне елеулі зиян келтіретіндігінде.

Алайда, ҚР ҚК-нің 234-бабына санкциялар қолдану тәжірибесі, әсіресе жасалған іс-әрекеттің ауырлық дәрежесі қалай бағаланатыны тұрғысынан қайта қарауды қажет етеді. Экономикалық контрабанда үшін санкцияларды қайта қарау мәселесі экономиканың жаһандануы және заңсыз экономикалық операциялардың өсуі тұрғысынан өзекті болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 3-бабының 38) тармағына сәйкес кедендік шекара арқылы өткізілетін тауарлардың не жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен (АЕК) асатын өзге де Кедендік бақылау объектілерінің құны ірі көлем деп танылады. Аталған критерий ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі бойынша «Экономикалық контрабанда» іс-әрекетті қылмыстық жазаланатын деп тану үшін шекті белгілей отырып, іс-әрекеттерді саралау кезінде шешуші мәнге ие [4].

Алайда, құқық қолдану тәжірибесін, сондай-ақ экономикалық және әлеуметтік шындықты талдау санкцияларды көрсетілген норма бойынша қатаңдату қажеттілігін, оның ішінде ірі мөлшерді анықтайтын сандық шекті қайта қарау арқылы негізді түрде бекітуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, белгіленген 20 000 АЕК шегі ондаған миллион теңгеден асатын қомақты соманы білдіреді. Бұл тауар партияларын әдейі бөлшектеген адамдар тек әкімшілік шаралармен шектеліп, қылмыстық жауапкершіліктен жалтарған кезде теріс пайдалану мүмкіндіктерін тудырады. Осылайша, қолданыстағы шек іс жүзінде экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық механизмінің тиімділігін төмендетеді.

Екіншіден, трансшекаралық сауданың өсуін, қолма-қол және қолма-қол ақшасыз ақша айналымының ұлғаюын, сондай-ақ ұйымдастырылған контрабанда схемаларының ауқымдылығын қоса алғанда, қазіргі экономикалық жағдай қылмыстық заңнама тарапынан неғұрлым икемді және жедел реакцияны талап етеді. Бұл жағдайда үлкен көлемде жасалған әрекеттер үшін санкцияны үлкейту қылмыстық құқықтың алдын алу функциясын күшейтуге бағытталған қисынды және негізделген қадам болып көрінеді. Сонымен бірге санкцияларды күшейту жазалауды қатаңдату мақсатында ғана емес, экономикалық залалдың алдын алу құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Экономикалық контрабанда салдарынан мемлекет бюджеті кедендік төлемдер мен салықтар түріндегі елеулі түсімдерден айырылады, ал заңды кәсіпкерлік субъектілері әділетсіз бәсекелестік жағдайында жұмыс істеуге мәжбүр болады. Сондықтан ұсынылып отырған өзгерістердің құқықтық салдары құқық бұзушылар үшін тәуекел деңгейін арттыруға бағытталса, әлеуметтік-экономикалық салдары ішкі нарықты қорғауға, адал бизнесті қолдауға және бюджет кірістерін ұлғайтуға ықпал етеді.

Үшіншіден, шетелдік мемлекеттердің қылмыстық заңнамасына жүргізілген салыстырмалы талдау экономикалық контрабанда үшін жауаптылық мәселесінде Қазақстанға қарағанда қатаң тәсілдердің қолданылатынын көрсетеді. Мысалы, Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексінде контрабанда экономикалық қауіпсіздікке қарсы қылмыс ретінде қарастырылып, алғаш рет жасалған жағдайларда да бас бостандығынан айыру жазасын қолдануға мүмкіндік берілген. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде стратегиялық маңызы бар тауарларды заңсыз өткізу үшін жоғары мөлшердегі айыппұлдармен қатар, бірнеше жылға бас бостандығынан айыру көзделген. Қырғыз Республикасының заңнамасында да экономикалық контрабанда үшін жауаптылық тауар құнына және ұйымдасқан түрде жасалуына қарай сараланып белгіленеді.

Аталған мемлекеттердің тәжірибесі экономикалық контрабанданы тек кедендік тәртіпті бұзу ретінде емес, ұлттық экономикалық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіретін қылмыс ретінде бағалайтынын көрсетеді. Сондықтан Қазақстан заңнамасында да санкцияларды жетілдіру кезінде халықаралық тәжірибеде қалыптасқан осы тәсілдерді ескеру орынды болып табылады [5].

Осылайша, экономикалық контрабанда жасайтын адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің тиімділігін арттыру мақсатында ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігінде көзделген санкцияны қатаңдату арқылы негізді болып көрінеді.

Бұл мемлекеттің экономикалық мүдделерін тиісті қорғауды қамтамасыз етіп қана қоймай, тұтастай алғанда құқықтық жүйеге деген сенімді нығайтады.

«2026-2028 жылдарға арналған Республикалық бюджет туралы» 2025 жылғы 8 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының 7-бабына сәйкес, айлық есептік көрсеткіш 4325 теңге мөлшерінде белгіленді. Айыппұл қылмыстық теріс қылықтар үшін – айлық есептік көрсеткіштің жиырмадан екі жүзге дейінгі (86 500-тан 865 400 теңгеге дейін) шегінде, қылмыстар үшін айлық есептік көрсеткіштің екі жүзден он мыңға дейінгі шегінде не еселенген мөлшерде көрсетілген [6].

Айыппұл салудың екі түрі бар:

– Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген және қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған АЕК-тің белгілі бір санына тең мөлшерде тағайындалатын әдеттегідей;

– параның мөлшеріне, сомасына немесе құнына, берілген ақша сомасына немесе берілген мүлік құнына, ұрланған мүлік құнына, алынған кіріс сомасына немесе бюджетке түспеген төлемдер сомасына тағайындалатын еселік.

Заң шығарушы ҚК-нің 41-бабында кейбір қылмыстар үшін айыппұлдың еселенген мөлшерін тағайындауды бөлек анықтайды. Атап айтқанда, ҚК - нің 366 - бабының 1-бөлігінде (пара алу) жазаның басқа түрлерінен басқа, параның жиырма еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде көзделген; 1-1-бөлігінде параның отыз еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл; 2-бөлігінде параның елу еселенгеннен алпыс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл; 3-бөлігінде параның алпыс еселенгеннен жетпіс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл; 4-бөлімде параның жетпіс еселенгеннен сексен еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салынады [4].

ҚК-нің 189-бабының 3-бөлігінде сеніп тапсырылған бөтен мүлікті басқа жаза түрлеріне балама ретінде иемденгені немесе ысырап еткені үшін ұрланған мүліктің он еселенгеннен жиырма еселенгенге дейінгі мөлшеріне айыппұл қарастырылған.

Сондай-ақ, ҚР ҚК кейбір баптар бойынша айыппұлдың тағайындалуын еселенген мөлшерде айқындайды, 190-бап. Алаяқтық, 235-1-бап. Валюталық құндылықтарды Қазақстан Республикасынан заңсыз әкету, жөнелту және аудару, 245-бап. Ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару, 253-бап. Параға коммерциялық сатып алу, 366-бап. Пара алу, 367-бап. Пара беру, 368-бап. Парақорлыққа делдалдық.

ҚР қылмыстық кодексінің 41-бабының редакциясына сәйкес, айыппұл:

«Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген және қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санына сәйкес келетін мөлшерде не пара сомасына немесе құнына, берілген ақша сомасына немесе берілген мүлік құнына, жымқырылған мүлік құнына, алынған кіріс сомасына немесе бюджетке түспеген төлемдер сомасына еселенген мөлшерде тағайындалатын ақшалай өндіріп алу.» [4].

Алайда, бұл тізбеде кедендік шекара арқылы өткізілген тауарлардың құны туралы айтылмайды, бұл олардың елеулі қоғамдық зияны мен экономикалық қауіптілігіне қарамастан, ҚР ҚК 234-бабы бойынша сараланатын әрекеттерге қатысты бірнеше айыппұл қолдануға мүмкіндік бермейді. Мұндай құқықтық құрылым санкциялардың өзгергіштігін едәуір шектейді және осы саладағы қылмыстық заңның алдын алу әлеуетін төмендетеді.

Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігіне қол сұғатын экономикалық контрабанданың қоғамдық қауіптілігінің артуын ескере отырып, аталған олқылықты жою үшін ҚР ҚК 41-бабының тұжырымымен негізді толықтыру ұсынылады:

– ҚР ҚК-нің 41-бабының бірінші бөлігіндегі «жымқырылған мүлік құнына» деген сөзден кейін «өткізілген тауарлардың құны» деген сөзбен толықтырылуы керек, бұл бірнеше айыппұлдарды анықтау тәсілдерінің біркелкілігін қамтамасыз етеді және экономикалық контрабандадан келтірілген залалды неғұрлым икемді және барабар бағалауға мүмкіндік береді.

Мұндай өзгеріс санкция мөлшері мен жасалған қылмыстың ауырлығы арасындағы әділ қатынасты белгілеп қана қоймай, қылмыстық заңның алдын алу әсерін күшейтуге, сондай-ақ мемлекетке келтірілген залалды тиімді өтеуге ықпал етеді.

Экономикалық контрабанда үшін жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі оны онша ауыр емес қылмыс ретінде жіктейді. Алайда, мемлекеттік қаржы мен қауіпсіздікке келтірілген экономикалық елеулі залалды ескере отырып, бұл қылмысты орташа ауырлықтағы қылмыс ретінде саралау мәселесін қарастыру қажет деп санаймыз.

ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі экономикалық контрабанда үшін үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салу не төрт жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тарту не бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу не мүлкі тәркіленіп немесе онсыз сол мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны көздейді.

Контрабанданың ауқымын және Ұлттық экономика үшін тәуекелдердің ұлғаюын назарға ала отырып, ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігінің санкциясын қайта қарау орынды.

Санкцияны келесі редакцияда көрсету арқылы өзгерту ұсынылады:

– ҚР ҚК-нің 234-бабының бірінші бөлігінің екінші абзацындағы «үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде» деген сөздерді «үш еселенгеннен бес еселенгенге дейінгі өткізілген тауарлардың құны» сөздермен; «бір жылға дейінгі мерзімге» деген сөздермен «үш жылға дейінгі мерзімге» деген сөздермен ауыстырылуы керек.

Бұл өзгеріс айыппұлдың дәлірек анықтамасын көрсетеді, бұл айыппұл мөлшерін ұлғайтуға және өткізілген тауарлардың құнына байланысты құқық бұзушылық үшін жауапкершілік дәрежесін арттыруға және бас бостандығынан айыру жазасын, ауырлығы орташа қылмыстарға жатқызуға мүмкіндік береді. Мұндай шара жасалған қылмыстардың нақты экономикалық кемшіліктерін жақсы есепке алуға ықпал етеді.

Ағымдағы редакцияда ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігінде экономикалық контрабанда үшін санкция бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салу не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тарту не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу не мүлкі тәркіленіп немесе тәркіленбей сол мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалады.

ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігінде: 1) бірнеше рет; 2) адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып; 3) шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданып; 4) аса ірі мөлшерде; 5) алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобымен жасағаны үшін жауаптылық көзделген.

Контрабанда, егер ол екі немесе одан да көп рет жасалса, бірнеше рет мінсіз деп танылады. Бұл ретте, алдыңғы қылмыс үшін адам сотталмағанын немесе бұрын жасалған контрабанда үшін адам қылмыстық жауаптылықтан босатылмағанын, сондай-ақ ҚР ҚК 71 және 88-баптарында белгіленген ескіру мерзімдерінің аяқталмағанын анықтау маңызды.

Қызмет борышы бойынша Кедендік немесе шекаралық бақылауды жүзеге асыруға, Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы және (немесе) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізілетін тауарларды немесе өзге де құндылықтар мен заттарды тексеріп қарау жөніндегі тиісті іс-қимылдарды жүзеге асыруға және шекарадан өтуге рұқсат беруге міндетті тұлға өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатын тұлға болып саналуға тиіс. Өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасалған контрабанда мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық заңның баптары бойынша қосымша саралауды талап етілмейді деп айтылған [8].

Шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданып көбінесе кедендік шекара арқылы тауарлардың немесе өзге де заттардың заңсыз өткізілуіне кедергі келтірмеуге мәжбүрлеу мақсатында физикалық немесе психикалық болады. Егер күш қолдану адам өліміне немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіруде көрсетілсе, онда жасалған іс ҚК-нің 234-бабының 2-бөлігінде және ҚР ҚК-нің 99 немесе 106-баптарында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануы тиіс деп белгіленген [7].

ҚР ҚК-нің 3-бабының 3) тармақшасына сәйкес, қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысты аса ірі мөлшері отыз мың айлық есептік көрсеткіштен асатын өткізілген тауарлардың құны деп танылады.

Егер контрабанданы бірлесіп жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысса, контрабанданы алдын ала сөз байласу арқылы жасалған адамдар тобы деп саналады.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерді ескере отырып, жасағаны үшін ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігінің санкциясын мынадай редакцияда жаза отырып өзгерту ұсынылады:

– ҚР ҚК-нің 234-бабының екінші бөлігінің екінші абзацындағы «бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде» деген сөздерді «бес еселенгеннен жеті еселенгенге дейінгі өткізілген тауарлардың құны» сөздермен; «үш жылға дейінгі мерзімге» деген сөзді «үш жылдан алты жылға дейінгі» деген сөздермен ауыстырылса.

ҚР ҚК 234-бабының 3-бөлігі осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көрсетілген, жасалған іс-әрекеттер үшін жауапкершілікті көздейді:

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам, егер өз қызметін пайдаланумен байланысты болса.

2. ҚР ҚК 3-бабының 24-тармағында көрсетілгендей қылмыстық топқа ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым кіреді [4].

Экономикалық контрабанда ресми есеп пен статистикадан жасырылған яғни латентті қылмыс болып табылады, бұл оны анықтау және алдын алу процесін едәуір қиындатады. Ұйымдасқан қылмыстың бұл түрі көбінесе жасырындықтың жоғары деңгейіне және қылмыстық іс-әрекетке қатысы бар немесе қылмыстық топтардың құрамына кіретін субъектілердің қатысуына байланысты байқалмайды. Экономикалық контрабанданың кідірісі құқық қорғау органдары жұмысының ашықтығының жеткіліксіздігімен күрделене түседі, бұл оның тиісті қарсылықсыз дамуын жалғастыруға, мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамның сенім деңгейін төмендетуге ықпал етеді [6].

1-Кесте. 2024 және 2025 жылдарда жасалған экономикалық қылмыстың жай-күйі туралы жалпы мәлімет

Экономикалық бағыттағы қылмыстар	Тіркелген қылмыстар саны		Қылмыстың ашылуы (%)	
	2025	2024	2025	2024
	346	343	83,8%	68,3%

2-Кесте. 2024 және 2025 жылдарда жасалған экономикалық қылмыстың жекелеген санаттары жасаған қылмыстар туралы мәліметтер

Адамдардың жекелеген санаттары жасаған қылмыстар туралы мәліметтер (тергелген қылмыстар бойынша)	2025	2024
бұрын қылмыс жасап қайта жасаған қылмыстар	452	687
бұрын сотталғандар жасаған қылмыстар	211	381
адамдар тобы жасаған қылмыстар	96	163
оның ішінде ұйымдасқан топ	28	71

Ескерту: деректер негізінде құрастырылған [9].

Осы қылмыстардың жасырындығын және олардың ұйымдасқан топтармен байланысын, сондай-ақ мемлекеттің экономикасы мен қауіпсіздігіне әсерін ескере отырып, мұндай әрекеттер үшін жазаны қатаңдату қажет. Мысалы 2025 жылдың шілде айында Түркістан облысы прокуратурасының үйлестіруімен, Қаржылық мониторинг агенттігінің және Ұлттық қауіпсіздік комитетінің облыстық департаменттері бірлесіп, Өзбекстан құқық қорғау органдарының қолдауымен жанармай өнімдерін жасырын тоннель арқылы шекарадан өткізумен айналысқан халықаралық қылмыстық топтың әрекетін әшкереледі. Тергеу барысында анықталғандай Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы шекараға жақын аумақта топ мүшелері 450 метрлік жерасты тоннелін қазған. Қылмыстық схема екі ай бойы жұмыс істеген. Осы уақыт ішінде шетелден қаржыландырылып отырған жанар-жағармай материалдарын тасымалдауға арналған логистикалық бағыттар мен жасырын шығару арнасы құрылған [5].

Қоғамда болып жатқан жасырын қылмыстарды ескере отырып, қылмыстық жауапкершілікті қатаңдату экономикалық контрабандаға қарсы күресте маңызды қадам болады, бұл алдын алу әсерін арттыруға және осы қылмыстық әрекетті тиімдірек тоқтатуға мүмкіндік береді. Бұл осындай қылмыстар жасағандар үшін жазалау шараларын күшейтіп қана қоймай, құқық қорғау органдары үшін осындай әрекеттерді неғұрлым белсенді анықтауға және жолын кесуге қосымша ынталандырулар жасауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты ҚР ҚК 234-бабының 3-бөлігінің санкциясын мынадай редакцияда жаза отырып өзгерту ұсынылады:

– ҚР ҚК-нің 234-бабының үшінші бөлігінің екінші абзацындағы «үш жылдан сегіз жылға дейінгі» сөздермен «алты жылдан он жылға дейінгі» деген сөздермен ауыстырылуы керек.

Шетелдік тәжірибе сонымен қатар экономикалық қылмыстар үшін жазаны олардың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай тағайындауға сараланған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Мәселен, 1999 жылғы 9 шілдедегі Беларусь Республикасы Қылмыстық кодексінің 25-тарауына 2-ескертпеге сәйкес Экономикалық қызмет саласындағы онша ауыр емес қылмысы үшін алғаш рет сотталған адамға бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындалмайды. Алайда, контрабанда, заңсыз экспорт немесе экспорттық бақылау объектілерін беру, сондай-ақ Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) сияқты қылмыстар осы ережеден тікелей алынып тасталады. Бұл заңна-

малық шешім мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне және экспорттық бақылау саласындағы халықаралық міндеттемелерге тікелей қауіп төндіретін іс-әрекеттерге көбірек назар аударуды көрсетеді [11].

Мұндай тәсіл Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру үшін пайдалы болуы мүмкін. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 55-бабының бірінші бөлігіне сәйкес Экономикалық қызмет саласында алғаш рет қылмыс жасаған және келтірілген залалды өз еркімен өтеген адамға бас бостандығынан айыруды тағайындамау мүмкіндігіне жол беріледі. Алайда, бұл ереже ҚР ҚК 218, 218-1, 248 және 249-баптарында көзделген қылмыстарға қолданылмайды. Экономикалық контрабандаға байланысты қылмыстарға тән қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесін ескере отырып, көрсетілген ерекшеліктер тізбесін ҚР ҚК 234-бабымен толықтырған жөн.

Мұндай толықтыру елдің фискалдық, сыртқы экономикалық және кедендік саясатының негіздеріне нұқсан келтіретін әрекеттерге неғұрлым қатаң және негізделген қылмыстық-құқықтық жауап береді. Бұдан басқа, бұл өзгеріс халықаралық тәжірибеге сәйкес келеді және қылмыстық заңнаманы ізгілендіру мен мемлекеттің экономикалық мүдделерін тиімді қорғау қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Экономикалық контрабанда экономикаға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің әлеуметтік, саяси және қоғамдық қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне аса елеулі қатерлердің бірі болып табылады. Бұл құбылыстың жаппай таралуы, оның ұйымдастырылуы, сондай-ақ халықтың әртүрлі топтарының, соның ішінде құқық қорғау органдары мен мемлекеттік қызмет қызметкерлерінің қатысуы контрабандаға қарсы күресті күрделі және көп деңгейлі міндетке айналдырады.

Құқықтық реттеуді жетілдіру, оның ішінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы шеңберінде экономикалық контрабанда үшін санкцияларды қайта қарау мәселелері ерекше өзекті болып табылады. Контрабанданың өсіп келе жатқан ауқымын және оның экономикалық қауіпсіздікке жойқын әсерін ескере отырып, мұндай қылмыстар үшін жауапкершілікті күшейту, сондай-ақ құқық бұзушылардың әрекеттерін экономикалық контрабанда ретінде жіктеуге мүмкіндік беретін критерийлерді қайта қарау маңызды.

Мақалада қарастырылған санкцияларды өзгерту бойынша ұсыныстар, соның ішінде айыппұлды еселенген мөлшерде және бас бостандығынан айыру мерзімдерін көбейту, өткізілетін тауарлардың мөлшеріне байланысты контрабандаға қарсы күрестің тиімділігін арттыруға және оның одан әрі таралуына жол бермеуге бағытталған. Мұндай әрекеттер үшін жазаны қатаңдату құқық қорғау органдарының жұмысын жақсартуға, экономикалық қауіпсіздікті нығайтуға және елдің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін жағдайлар қалыптастыруға ынталандыру болады.

Осылайша, экономикалық контрабандаға қарсы күрес жөніндегі құқықтық, ұйымдастырушылық және тәжірибелік шараларды жетілдіруді жалғастыру қажет, бұл өз кезегінде жаһандану және қазіргі заманғы сын-қатерлер жағдайында Қазақстан Республикасының экономикалық тәуелсіздігі мен ұлттық қауіпсіздігін нығайтуға ықпал ететін болады.

Зерттеу нәтижелері экономикалық контрабандаға қарсы іс-қимылдың қолданыстағы қылмыстық-құқықтық тетіктері толық жетілдіруді қажет ететінін көрсетті. Ұсынылған өзгерістердің ерекшелігі экономикалық контрабанда үшін жауаптылықты күшейтумен қатар, жазаны экономикалық залал мөлшерімен тікелей байланыстыруға бағытталғандығында. Бұл тәсіл құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыруға және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қорғаудың қосымша кепілдіктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы экономикалық контрабанда үшін айыппұлды өткізілген тауар құнына еселенген мөлшерде белгілеу туралы ұсынысты негіздеуде, сондай-ақ ҚР ҚК 41 және 55-баптарына өзгерістер енгізу қажеттігін дәлелдеуде көрінеді. Ұсынылған модель экономикалық контрабанда үшін жауаптылықты саралаудың жаңа тәсілін қалыптастырады.

Авторлардың қосқан үлесі

Сеилханов Ж.Д. – зерттеу жұмысының негізгі мазмұндық және ғылыми бағытын айқындады. Ол тақырып аясында ғылыми идеяларды қалыптастырып, зерттеудің тұжырымдамасын жасады және кешенді зерттеу жоспарын әзірледі. Сонымен қатар ғылыми мақаланы дайындау кезеңдерін жүйелеп, оларды іске асыру мерзімдерін белгіледі. Зерттеу жоспарына сәйкес әдіснамалық негіздеме құрылып, тиісті материалдар жинақталды және талданды. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде ғылыми тұжырымдар жасалып, мақаланың негізгі мәтіні дайындалды.

Шабанов В.Б. – мақаланың мазмұнын ғылыми талаптарға сай жетілдіруге үлес қосты. Ол мәтінді сыни тұрғыдан қайта қарап, мазмұндық және құрылымдық тұрғыда толықтырулар енгізді. Сондай-ақ мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға ұсыну алдында бекітті және оның редакция талаптарына толық сәйкес келуін қадағалады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. (2025.31.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527> (Өтініш берген күні 15.12.2025).
2. Ақпараттық медиа-портал Polisia.kz – URL: <https://polisia.kz/ru/mvd-ustanovleny-shemy-kontrabandy-loma-metalla/> (Өтініш берген күні 25.12.2025).
3. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Өтініш берген күні 26.12.2025).
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (2025.19.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294 (Өтініш берген күні: 26.12.2025).
5. Қазақстан Республикасы Қаржылық мониторинг агенттігінің ресми сайты. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/1038016?lang=kk> (Өтініш берген күні: 26.12.2025).
6. «2025-2027 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 10 желтоқсандағы № 1046 Қаулысы (2025.08.05. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34968779 (Өтініш берген күні: 26.12.2025).

7. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне түсіндірме. Ерекше бөлік. 2-том – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. 2 т. – 1116 бет.

8. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы бөлік. 1-том – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. ISBN 968-601-288-160-8 1 т. – 820 бет.

9. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы – URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (Өтініш берген күні: 28.12.2025).

10. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне түсіндірме. Ерекше бөлік. 3-том – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. 3 т. – 924 бет. ISBN 978-601-288-162-2.

11. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-З (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.02.2025 г.) – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984&pos=6;-107#pos=6;-107 (Өтініш берген күні: 29.12.2025).

Ж.Д. Сеилханов¹, В.Б. Шабанов²

¹*Международный университет Астана, Астана, Казахстан*

²*Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
(e-mail: janatdyisenbai001@gmail.com, lawcrim@bsu.by)*

Уголовно-правовой механизм противодействия экономической контрабанде: состояние и проблемы

Аннотация. Экономическая контрабанда является одной из наиболее опасных форм посягательства на экономическую безопасность государства, причиняющей ущерб финансовым интересам и подрывающей устойчивость правопорядка. В статье рассматриваются вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования ответственности за экономическую контрабанду в Республике Казахстан с акцентом на положения статьи 234 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Цель исследования – разработка научно обоснованных предложений, направленных на повышение эффективности противодействия экономической контрабанде, защиту национальных интересов и сокращение случаев незаконного перемещения товаров через таможенную границу Евразийского экономического союза и государственную границу Республики Казахстан.

Проанализированы нормы уголовного законодательства и судебная практика, выявлены проблемы правоприменения. Особое внимание уделено вопросам дифференциации ответственности с учетом характера и степени общественной опасности деяния, его совершения повторно, группой лиц, с использованием служебного положения, а также в крупном и особо крупном размере.

Научная значимость работы заключается в уточнении подходов к определению пределов уголовной ответственности и формировании предложений по их корректировке. Практическая значимость состоит в возможности использования выводов при совершенствовании законодательства и в деятельности правоохранительных органов. Методологическую основу исследования составили анализ и синтез, формально-юридический и сравнительно-правовой методы, а также изучение судебной практики.

Обоснована необходимость усиления уголовной ответственности, включая увеличение сроков лишения свободы и штрафов, а также установление более строгих мер для должностных лиц и участников организованных групп. Сделан вывод о целесообразности дифференциации наказания в зависимости от способа совершения преступления и тяжести последствий. Резуль-

таты исследования ориентированы на совершенствование правового механизма противодействия экономической контрабанде.

Ключевые слова: экономическая контрабанда, уголовная ответственность, уголовное законодательство Республики Казахстан, статья 234 УК РК, ужесточение санкций, экономические преступления, правоприменительная практика, организованные преступные группы.

Zh.D. Seilkhanov¹, V.B. Shabanov²

¹*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

²*Belarusian State University, Minsk, Belarus*

(e-mail: janatdyisenbai001@gmail.com, lawcrim@bsu.by)

Criminal law mechanism for countering economic smuggling: status and problems

Abstract. Economic smuggling constitutes one of the most serious threats to a state's economic security, causing damage to financial interests and undermining the stability of law and order. The article examines issues related to improving the criminal law regulation of liability for economic smuggling in the Republic of Kazakhstan, with particular emphasis on Article 234 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to develop scientifically grounded proposals aimed at enhancing the effectiveness of countering economic smuggling, safeguarding national interests, and preventing the illegal movement of goods across the customs border of the Eurasian Economic Union and the State border of the Republic of Kazakhstan.

The study analyzes the provisions of criminal legislation and judicial practice, identifying key problems in law enforcement. Special attention is given to the differentiation of criminal liability depending on the nature and degree of public danger, including repeated commission of the offense, its perpetration by a group of persons by prior conspiracy, abuse of official position, as well as commission on a large or especially large scale.

The scientific significance of the research lies in clarifying approaches to defining the limits of criminal liability and formulating proposals for their improvement. The practical significance is reflected in the possibility of applying the findings in legislative development and in the activities of law enforcement agencies. The methodological framework of the study includes general scientific methods of analysis and synthesis, formal-legal and comparative-legal methods, as well as the examination of judicial practice materials.

The study substantiates the need to strengthen criminal liability, including increasing terms of imprisonment and the amount of fines. It also proposes stricter measures for officials and members of organized criminal groups involved in economic smuggling. The conclusion is drawn that punishment should be differentiated depending on the method of committing the offense and the severity of its consequences. The results contribute to improving the legal mechanism for combating economic smuggling.

Key words: economic smuggling, criminal liability, criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, Article 234 of the Criminal Code, sanction enhancement, economic crime, law enforcement practice, organized criminal groups.

References

1. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңу. (2025.31.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Law on national security of the Republic of

Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV. (With changes and additions made on 31.05.2025).]. adilet.zan.kz. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527> (жүгінген күні: 12.09.2025)

2. Aqparattyq media-portal [Information media portal Polisia.kz]. Polisia.kz. Retrieved from <https://polisia.kz/ru/contacts/> (жүгінген күні: 12.09.2025)

3. Қазақстан Respublikasynyn құқықтық saiasatynyn 2030 zhylға deiingi тұzhyrymdamasyn bekitu turaly Қазақстан Respublikasy Prezidentiniң 2021 zhylғы 15 қazandaғы № 674 Zharlyғы [Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 on approval of the concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030]. adilet.zan.kz. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 12.09.2025)

4. Қазақстан Respublikasynyn қылмыстық kodeksi 2014 zhylғы 3 shildedegi № 226-V ҚРЗ. (2025.19.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V kr. (With changes and additions made on 19.05.2025).]. adilet.zan.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294 (жүгінген күні: 12.09.2025)

5. Qazaqstan Respublikasy Qarjylyq monitoriń agenttiǵınıń resmi saity [Financial monitoring of the Republic of Kazakhstan official website of the agency]. gov.kz. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/1038016?lang=kk> (жүгінген күні: 12.09.2025)

6. «2025 - 2027 zhyldarға arnalған respublikalyқ biudzhет turaly» Қазақстан Respublikasynyn Заңын iske asyru turalyb Қазақстан Respublikasy Ykimetiniң 2024 zhylғы 10 zheltоқsandағы № 1046 Қаулысы (2025.08.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 10, 2024 No. 1046 (as amended and supplemented on 05.08.2025).]. adilet.zan.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34968779 (жүгінген күні: 12.09.2025)

7. Borchashvili I.Sh. (2021). Қазақстан Respublikasynyn қылмыстық kodeksine тусindirme. Erekshe bөlik. 2-tom – Almaty: Zheti Zharғы [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The special part. Volume 2-Almaty: seven Charters]. 2 t. 1116

8. Borchashvili, I.Sh. (2021). Қазақстан Respublikasynyn қылмыстық kodeksine тусindirme. Zhalpy bөlik. 1-tom – Almaty: Zheti Zharғы [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. General part. Volume 1-Almaty: seven Charters]. 1 t. 820

9. Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasy Qūqyqtyq statistika және arnaiy esepke alu organdarynyń portaly [Portal of legal statistics and special accounting bodies of the prosecutor general's Office of the Republic of Kazakhstan]. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (жүгінген күні: 12.09.2025)

10. Borchashvili I.Sh. (2021). Қазақстан Respublikasynyn қылмыстық kodeksine тусindirme. Erekshe bөlik. 2-tom – Almaty: Zheti Zharғы [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The special part. Volume 2-Almaty: seven Charters]. 3 t. 924

11. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus ot 9 iyulya 1999 goda № 275-Z (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 17.02.2025 g.) [Criminal Code of the Republic of Belarus No. 275-Z dated July 9, 1999 (with amendments and additions as of 02/17/2025).]. online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984&pos=6;-107#pos=6;-107 (жүгінген күні: 12.09.2025)

Авторлар туралы мәлімет:

Сеилханов Ж.Д. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, Құқық жоғары мектебінің аға оқытушысы, Астана халықаралық университеті, Қабанбай батыр даңғылы 8, 020000, Астана, Қазақстан

Шабанов В.Б. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Беларусь мемлекеттік университеті, Ленинградская көшесі, 8, 220030, Минск, Беларусь

Сеилханов Ж.Д. – автор для корреспонденции, доктор юридических наук, старший преподаватель в Высшей школе права, Международный университет Астана, проспект Кабанбай батыра, 8, 020000, Астана, Республика Казахстан

Шабанов В.Б. – доктор юридических наук, профессор, Белорусский государственный университет, ул. Ленинградская, 8, 220030, Минск, Беларусь

Seilkhanov Zh. – corresponding author, Doctor of Law, Senior Lecturer, Higher School of Law, Astana International University, Kabanbay Batyr Avenue, 8, 020000, Astana, Kazakhstan

Shabanov V. – Doctor of Law, Professor, Belarusian State University, Leningradskaya St., 8, 220030, Minsk, Belarus

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law.
Criminal procedure / Уголовное право. Уголовный процесс**

МРНТИ 10.81.45.

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-199-223>

Научная статья.

**Особенности классификаций видов, типов и форм
организованных преступных групп трансграничного характера
в области конструкции и распространения маркеров массового
воздействия в социальных сетях**

Е.С. Шалхаров¹ , А.Н. Нартай*² , Г.М. Рысмагамбетова³

^{1,2}Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави. Туркестан, Казахстан

³Карагандинский национальный исследовательский университет им. академика Е.А. Букетова

(e-mail: ¹yernar_shalkharov@list.ru, ²sarapshy.tk@mail.ru, ³gulnaramusievna@bk.ru)

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию особенностей классификации организованных преступных формирований трансграничного характера, действующих в цифровой среде и формирующих маркеры массового воздействия в социальных сетях. В работе выделены пять видов таких групп: сетевые координационные ядра, гибридные криминально идеологические объединения, квазилокальные медийные платформы, анонимные распределенные сообщества и временные мобилизационные кластеры. Определены три типа структур: централизованный, децентрализованный и смешанный. Дополнительно раскрыты семь форм функционирования: информационные вбросы, вирусные флеш-мобы, координированные кампании травли, манипулятивные нарративы, фабрикация событий, использование ботовых сетей и скрытая реклама деструктивных идей. Цель исследования состоит в разработке целостной криминологической модели классификации указанных формирований и выявлении их влияния на общественную стабильность. Работа выполнена в русле национальной безопасности, оперативной деятельности, мониторинга и анализа цифровых следов, профайлинга угроз и теории организованной преступности. Методологическую основу составили когортный анализ и исследование корреляционной динамики распространения деструктивного контента.

Результаты показали устойчивую связь между активностью указанных структур и возникновением межэтнических, межнациональных, межрелигиозных конфликтов, призывов к беспорядкам, формированием негативных идеологий, делигитимацией власти, дестабилизацией институтов, радикализацией молодежи и ростом социальной напряженности. При этом

Поступила: 08.05.2026 Одобрена: 29.06.2026 Доступна онлайн: 30.06.2026

рассматривались элементы таких событий из исторической хронологии как «Жана Озен», «Маловодный», «Чилик», «Алишер Навои», «Архан Керген», «Жамыл Тасовский эпизод», «Кордай» и «Кантар». Исследование направлено на конструкцию прогнозирующего и профилактического инструмента. Научная значимость заключается в уточнении понятийного аппарата и расширении типологии организованных преступных групп в цифровой среде. Практическая ценность выражается в возможности использования предложенной классификации для прогнозирования угроз, разработки мер противодействия и совершенствования оперативно аналитической деятельности. Дополнительно установлены такие виды воздействия, как распространение панических настроений, подрыв доверия к правоохранительным органам, искажение исторической памяти, усиление миграционных конфликтов, экономическая дестабилизация, рост киберпреступности, формирование теневых сетей влияния, а также вовлечение несовершеннолетних в противоправную активность. Полученные выводы конкретизируют механизмы скрытого управления массовым поведением и могут быть применены при разработке превентивных стратегий государственного уровня и межведомственного взаимодействия структур.

Ключевые слова: трансграничная организованная преступность, социальные сети, маркеры массового воздействия, деструктивный контент, информационные операции, профайлинг угроз, национальная безопасность.

Введение

Данная статья обращается к проблеме, которая еще недавно казалась вторичной и повседневной, а теперь спокойно вмешивается в вопросы национальной безопасности. Речь идет о трансграничных организованных преступных формированиях, которые действуют не через классические каналы, а через социальные сети, создавая управляемые информационные события и формируя маркеры массового воздействия. Сам по себе феномен организованной преступности изучен достаточно глубоко, однако его цифровая трансформация и эволюция происходит быстрее, чем наука успевает зафиксировать устойчивые закономерности. В этом и возникает та самая проблемная зона, которая обычно игнорируется до первого серьезного кризиса. Актуальность темы обусловлена тем, что современные социальные сети перестали быть просто площадками для коммуникации. Они стали инструментами влияния, причем влияние это носит многослойный и часто скрытый характер. Организованные группы используют цифровую среду для конструирования событий, которые воспринимаются обществом как спонтанные. В реальности за ними стоит расчет, координация и вполне конкретные интересы. При этом в научной литературе отсутствует единая классификация таких формирований, их типов и форм функционирования. Исследования либо сосредоточены на киберпреступности в узком смысле, либо на информационных войнах, но связка с теорией организованной преступности остается фрагментарной. Объектом исследования выступают общественные отношения, возникающие в процессе

функционирования трансграничных организованных преступных групп в цифровой среде. Предметом являются закономерности их классификации, а также механизмы формирования и распространения маркеров массового воздействия в социальных сетях. Цель исследования заключается в разработке комплексной криминологической модели, позволяющей системно описать виды, типы и формы таких групп и выявить их влияние на общественные процессы. Для достижения поставленной цели сформулированы задачи, которые логично вытекают одна из другой, хотя на практике их выполнение напоминает разбор сложной схемы с постоянно меняющимися элементами. Во-первых, необходимо определить признаки трансграничности и организованности в условиях цифровой среды. Во-вторых, требуется выделить устойчивые виды и типы преступных формирований. Если эти закономерности выявить и систематизировать, становится возможным не только описание, но и прогнозирование угроз. Научная и практическая значимость работы определяется тем, что она предлагает попытку объединить несколько направлений исследований, которые до этого существовали параллельно. Речь идет о теории организованной преступности, исследованиях цифровых коммуникаций и практике обеспечения национальной безопасности. Такое объединение позволяет по-другому взглянуть на привычные категории и, возможно, пересобрать их под новые реалии. Практическая ценность заключается в возможности применения полученных результатов в оперативной деятельности, в разработке аналитических инструментов и в формировании превентивных мер. Обзор литературы показывает, что зарубежные исследования активно развиваются в направлении изучения цифровых угроз, однако часто рассматривают их через призму кибербезопасности или политической коммуникации. Традиционные исследования организованной преступности в основе своей в большинстве данных источников фокусируются на её экономических и насильственных проявлениях, игнорируя информационную составляющую. Хотя работы по дезинформации и манипуляциям в соцсетях описывают механизмы распространения контента, они редко учитывают организованный и трансграничный характер этих явлений, где даже существует ряд исследований, анализирующие децентрализованные сетевые структуры, но они не всегда объясняют наличие скрытых центров управления. Он также важно отметить, что оно не претендует на окончательное решение всех вопросов, что было бы слишком самонадеянно, но стремится задать рамку, в которой дальнейшие исследования смогут двигаться более осмысленно. В итоге введение подводит к основной части исследования, где предложенная классификация будет раскрыта более детально, а также будет показано, каким образом теоретические положения могут быть применены на практике. Без этого вся конструкция осталась бы просто еще одной красивой схемой, которые так любят в академической среде, но редко используют в реальной работе.

Материалы и методы исследования

Методология настоящего исследования выстроена с учетом междисциплинарного характера изучаемой проблемы и ориентирована на воспроизводимость полученных результатов в условиях различных исследовательских сред. В центре внимания находится исследовательский вопрос, который формулируется следующим образом: обладают ли трансграничные организованные преступные формирования, функционирующие

в цифровой среде социальных сетей, устойчивыми признаками, позволяющими их классифицировать по видам, типом и формам воздействия, и возможно ли на основе этих признаков прогнозировать их деструктивную активность. Указанный вопрос обусловлен необходимостью преодоления фрагментарности существующих подходов и перехода к системному анализу.

Гипотеза исследования заключается в том, что трансграничные организованные преступные группы, не находящиеся на территории Казахстана, действующие в социальных сетях, формируют повторяющиеся поведенческие паттерны, которые поддаются выявлению посредством комплексного анализа цифровых следов, и могут быть классифицированы по структурным и функциональным критериям. Дополнительно, предполагается, что корреляция между их активностью и социальными последствиями носит не случайный, а закономерный характер, что позволяет использовать выявленные зависимости в целях профилактики и оперативного реагирования.

Объектом исследования выступают процессы функционирования организованных преступных формирований в трансграничной цифровой среде. Предмет исследования включает совокупность методов, механизмов и инструментов, применяемых такими формированиями для создания и распространения маркеров массового воздействия в социальных сетях. В качестве эмпирической базы использованы массивы данных, включающие новостные сводки за период с 2018 по 2025 годы, выборки контента из популярных социальных платформ, а также обобщенные статические данные уголовной правовой статистики и специальных учетов. Количественно материал исследования охватывает более двухсот тысяч единиц цифрового контента, включая текстовые сообщения, визуальные элементы и метаданные распространения. Качественный анализ проводился на репрезентативной выборке, сформированной с учетом временных, тематических и географических параметров.

Ход исследования был структурирован в несколько этапов, каждый из которых выполнял самостоятельную аналитическую функцию, но в совокупности обеспечивал достижение поставленной цели.

На первом этапе осуществлялся сбор и предварительная очистка данных. Удалялись дублирующиеся записи, а также контент, не имеющий признаков целенаправленного воздействия.

На втором этапе проводилась разметка данных с выделением ключевых признаков, включая источники распространения, скорость реп лекции, эмоциональную окраску и наличие координационных сигналов.

На третьем этапе применялись аналитические методы, направленные на выявление закономерностей и формирование классификационных моделей.

Заключительный этап включал интерпретацию результатов, их сопоставление с теоретическими положениями и формирование выводов.

Ключевым методом, примененным в исследовании, выступает спектральный анализ, адаптированный к задачам криминологического изучения цифровых структур. В классическом понимании спектральный анализ используется для выявления частотных характеристик сигналов, однако в данном исследовании он применен для выявления повторяющихся паттернов активности в информационных потоках.

Временные мобилизационные кластеры проявляются в виде кратковременных, но интенсивных всплесков, совпадающих с определенными событиями.

Когортный анализ использовался для изучения динамики формирования и развития указанных групп. В рамках данного метода формировались когорты пользователей и информационных потоков, объединенных по признаку времени возникновения и тематической направленности. Наблюдение за их поведением в динамике позволило выявить три типа структур.

Централизованный тип характеризуется наличием четко выраженного ядра, которое инициирует и координирует активность.

Децентрализованный тип представлен множеством относительно автономных элементов, взаимодействующих без явного центра.

Смешанный тип сочетает признаки первых двух, включая наличие скрытых центров координации при сохранении внешней децентрализованной.

Метод корреляционной динамики применялся для установления взаимосвязей между активностью исследуемых групп и социальными последствиями их деятельности. В качестве переменных использовались показатели интенсивности распространения контента, частота упоминаний, определенных тем, а также данные о социальных событиях, зафиксированных в новостных сводках и статических источниках. Расчет коэффициентов корреляции позволил установить устойчивые связи между активностью групп и формированием семи форм функционирования. Информационные вбросы проявляются в резком увеличении объема однотипного контента. Вирусные флешмобы характеризуются экспоненциальным ростом вовлеченности. Координированные кампании травли выявляются через синхронность негативных сообщений. Манипулятивные нарративы формируются через устойчивое повторение определенных смысловых конструкций. Фабрикация событий определяется через несоответствие между информационным шумом и фактическими данными. Использование ботовых сетей фиксируется через аномалии в поведении аккаунтов. Скрытая реклама деструктивных идей проявляется в большинстве своем гипотетическим в интеграции таких идей в более нейтральный и казалось бы безобидный контент.

- Деструктивные идеи могут незаметно проникать в общественное сознание, будучи вплетенными в безобидный, на первый взгляд, контент социальных сетей в инстаграм, тик ток и других ..

- Внедрение таких вредоносных деструктивных идей в нейтральные материалы является один из способов их скрытого продвижения, то есть лоббирования самой деструктивной идеи.

- Маскировка деструктивных идей под видом обычного контента это как правило распространенная тактика их распространения среди подавляющих масс общественности.

Дополнительным методом выступил правовой эксперимент, которые в юридических науках используется редко, но тем не менее, направлен на оценку эффективности существующих правовых механизмов противодействия рассматриваемым явлениям ну или феноменам. В рамках эксперимента моделировались ситуации распространения деструктивного контента с последующей оценкой реакции правоприменительных органов. Это позволило выявить временные задержки, пробелы в регулировании и недостатки в координации между различными субъектами.

- Для проверки действенности существующих законов и мер борьбы с подобными явлениями был проведен правовой эксперимент. В ходе него имитировались случаи

распространения вредоносного контента, и анализировалась реакция соответствующих государственных органов. Это существенно помогло обнаружить задержки в реагировании, законодательные нормы и проблемы во взаимодействии между различными участниками процесса.

- Эффективность правовых инструментов, предназначенных для борьбы с исследуемыми проблемами, была протестирована посредством так называемого, применённого исследовательской группой правового эксперимента, в пределах которого были предприняты конструкции различного рода сценариев, где предположительно и гипотетически может распространяться деструктивный контент.

Рассматривая и анализируя огромные блоки литературных данных отчуждённых источников, а также источников стран ближнего и дальнего зарубежья можно было увидеть чисто классические методологии научного изучения, в котором применялись методики дедукции, индукции, абстрагирования, синтеза, моделирования и других.

Результаты наших исследования маркеров исследования показали, что предложенная методологическая конструкция позволяет не только описывать, но и объяснять механизмы функционирования трансграничных организованных преступных формирований. Выявленные виды, типы и формы демонстрируют устойчивость и воспроизводимость в различных условиях. При сопоставлении с существующими исследованиями установлено, что многие из выявленных закономерностей ранее фиксировались фрагментарно, однако их системное объединение отсутствовало.

- Исследование продемонстрировало что разработанный методологический подход позволяет не просто описать, но и объяснить, как действуют транснациональные организованные преступные группы. Обнаруженные разновидности, категории и формы их деятельности оказались устойчивыми и повторяющимися в разных обстоятельствах. Сравнительный анализ с предыдущими работами показал, что многие из выявленных закономерностей уже были замечены, но не были систематизированы.

Она открывает перспективы для дальнейших исследований и создает основу для разработки прикладных инструментов, направленных на выявление и нейтрализацию угроз в цифровой среде.

Формирование выборки и критерии отбора данных. Для обеспечения репрезентативности исследования была сформирована многоуровневая выборка цифрового контента, опубликованного в социальных сетях Instagram, TikTok, Facebook, Telegram и X (ранее Twitter). Период сбора данных охватывал временной интервал с января 2018 года по декабрь 2025 года, что позволило проанализировать как краткосрочные информационные кампании, так и долгосрочные тенденции распространения маркеров массового воздействия. В исследование включались сообщения, содержащие признаки координированного информационного воздействия, деструктивных нарративов, искусственного повышения вовлеченности, распространения панических настроений, межэтнической, межрелигиозной либо социально конфликтной риторики, а также признаки деятельности организованных сетевых структур. Критериями включения являлись открытый доступ к публикациям, наличие текстового, визуального или мультимедийного контента, возможность идентификации временных характеристик публикации, а также наличие показателей вовлеченности пользователей. Из выборки исключались дублирующиеся сообщения, рекламный контент коммерческого характера, публикации с недостаточным объемом данных для анализа, автоматические системные

уведомления, а также материалы, не содержащие признаков целенаправленного информационного воздействия. Общий массив исследованных данных составил 200 000 единиц контента, из которых 55 000 сообщений были получены из Instagram, 50 000 из TikTok, 35 000 из Facebook, 30 000 из Telegram и 30 000 из X. Для минимизации систематической ошибки использовалась стратифицированная выборка, при которой данные распределялись по платформам, временным периодам, тематическим категориям и географическим признакам. Внутри каждой страты применялся механизм случайного отбора сообщений, что обеспечило статистическую сбалансированность выборки и повысило достоверность полученных результатов. Использованный подход позволил сформировать репрезентативную эмпирическую базу для выявления закономерностей функционирования трансграничных организованных преступных формирований в цифровой среде.

Проверка надежности и воспроизводимости результатов. Для обеспечения достоверности, надежности и воспроизводимости полученных результатов в исследовании была реализована многоступенчатая процедура контроля качества данных и верификации аналитических выводов. Особое внимание уделялось минимизации субъективного влияния при классификации цифрового контента и интерпретации выявленных маркеров массового воздействия. На первом этапе проводилась независимая проверка корректности кодирования материалов. Для этого из общего массива данных случайным образом была отобрана контрольная подвыборка, составляющая 15 % исследуемого контента. Отобранные материалы подвергались повторному кодированию двумя независимыми экспертами, обладающими опытом в области криминологии, анализа социальных сетей и информационной безопасности. Согласованность результатов оценивалась посредством расчета коэффициента Cohen's Kappa, который составил 0,82. Полученное значение свидетельствует о высокой степени согласованности экспертных оценок и подтверждает надежность используемой классификационной модели. На втором этапе осуществлялась процедура повторной проверки выборки. Дополнительно 10 % ранее проанализированных материалов подвергались повторному исследованию спустя тридцать календарных дней после первоначального анализа. Результаты показали уровень совпадения классификационных решений на уровне 88,6 %, что свидетельствует об устойчивости выявленных закономерностей и отсутствии существенных временных колебаний в интерпретации данных. На заключительном этапе проводилась экспертная валидация результатов. К оценке были привлечены специалисты в области криминологии, национальной безопасности, цифровой криминалистики и анализа информационных угроз. Экспертам предоставлялись обобщенные классификационные модели, перечни выделенных признаков и результаты корреляционного анализа. По итогам экспертной оценки более 85 % предложенных классификационных решений были признаны обоснованными и пригодными для практического использования в деятельности аналитических и правоохранительных подразделений. Проведенные процедуры подтверждают высокий уровень надежности, воспроизводимости и научной состоятельности полученных результатов исследования.

Результаты и обсуждение

Обсуждение результатов исследования требует сопоставления полученных данных с уже существующими научными подходами, сформированными в зарубежной и

частично отечественной литературе. При этом важно учитывать, что значительная часть исследований в данной области развивается фрагментарно, без формирования единой теоретической конструкции, что и обусловило необходимость предложенной классификации.

Согласно казахстанским исследованиям в области цифровой криминологии и анализа информационных угроз, проведенным в рамках межуниверситетских программ изучения киберрисков, установлено, что современные организованные структуры все чаще переходят от жесткой иерархии к гибким сетевым моделям [1]. При этом особое внимание уделяется так называемым координационным центрам, которые формируют ключевые информационные сигналы [2]. Эти выводы прямо коррелируют с выделенным в настоящем исследовании видом сетевых координационных ядер. Их основная характеристика заключается не столько в численности, сколько в способности задавать повестку и управлять ритмом распространения информации. В отличие от классических преступных структур, такие ядра могут существовать в латентном состоянии, активизируясь только в определенные периоды [3].

В соответствии с исследованиями Поздняковой, проводимые в университетах, специализирующихся на анализе социальных сетей и цифрового поведения, показывают, что наиболее устойчивыми оказываются гибридные структуры, сочетающие криминальные и идеологические элементы [4]. В частности, ученые отмечают, что финансовые интересы таких групп тесно переплетаются с распространением определенных нарративов. Это подтверждает выделение гибридных криминально идеологических объединений как самостоятельного вида. Профессор Муминов также отметил, что их отличительная черта состоит в том, что они не ограничиваются получением прибыли, а стремятся к долгосрочному влиянию на общественное сознание, формируя устойчивые установки и модели поведения [5].

Другие исследования проведенные Абдуллахом М.[6] акцентируют внимание на феномене квазизаконных медийных платформ как одних из самых распространенных [7]. При этом в данных исследованиях замечается очень много контента анонимного характера [8,9].

Исследования из разных стран показывают, что временные группы, возникающие в ответ на конкретные события, быстро распадаются после достижения цели. Их краткое существование затрудняет изучение, но именно они часто провоцируют резкий рост социальной напряженности. Именно наше исследование выявило, что эти группы формируются на базе существующих связей, но активируются специфическими факторами, такими как дезинформация или резонансные события.

Что касается структур то централизованный тип, несмотря на цифровизацию, остается эффективным для управления и координации как показывают американские исследования. Такие структуры имеют четкое руководство, где их легче обнаружить из-за более заметных цифровых следов и распознавать конкретные маркеры воздействия на определенные группы человек. Децентрализованные же структуры по данным европейских исследований являются более устойчивы к внешним угрозам и могут функционировать даже при потере части участников хотя их координация менее эффективна, но тем не менее компенсируется массовостью и гибкостью. Смешанный тип, сочетающий черты обоих, наиболее труден для выявления и анализа. Анализ форм функционирования показывает, что информационные вбросы являются

базовым инструментом воздействия. Они представляют собой целенаправленное распространение информации, часто не соответствующей действительности, с целью формирования определенного восприятия. Согласно зарубежным исследованиям, такие вбросы часто используются как стартовый механизм для запуска более сложных процессов [16].

Вирусные флешмобы, как форма воздействия, характеризуются высокой скоростью распространения и вовлечения. Исследования показывают, что их эффективность обусловлена использованием эмоциональных триггеров и простых для воспроизведения действий. При этом инициаторы таких флешмобов часто остаются в тени, что затрудняет их идентификацию [17].

Координированные кампании травли представляют собой более агрессивную форму воздействия. Они направлены на дискредитацию конкретных лиц или групп и сопровождаются массовым распространением негативного контента [18]. В зарубежных исследованиях отмечается, что такие кампании часто организуются с использованием ботовых сетей и координационных центров [19].

Манипулятивные нарративы формируются через систематическое повторение определенных смысловых конструкций. Их цель заключается в постепенном изменении восприятия реальности [20]. Фабрикация событий, в свою очередь, предполагает создание информационных поводов, которые в действительности не имеют под собой реальной основы [21].

Использование ботовых сетей является ключевым инструментом масштабирования воздействия. Исследования показывают, что современные боты способны имитировать поведение реальных пользователей, что значительно усложняет их выявление [22]. Скрытое продвижение, вредоносных идей, происходит, когда эти идеи незаметно вплетаются в обычный или развлекательный контент. Такой подход ослабляет способность аудитории критически оценивать информацию.

Для обнаружения подобных схем в интернете предлагается анализировать цифровые следы. Это включает в себя изучение IP-адресов времени активности моделей поведения пользователей и их сетевых связей.

Первоочередная задача это группирование и перегруппирование IP-адресов для выявления необычно высокой активности в определенных местах. Особое внимание следует уделять использованию прокси-серверов и VPN так как это может свидетельствовать о попытках скрыть истинное местоположение что также является одним из знаков.

Анализ цифровых следов также требует сопоставления времени активности. Одновременные публикации, повторение одного и того же контента или совпадение временных интервалов могут указывать на скоординированные действия.

Теоретическое обоснование авторской классификации. Предложенная авторская классификация опирается на современные зарубежные концепции исследования сетевой преступности, цифровых угроз и организованных информационных воздействий. В основе модели лежат положения теории *criminal networks*, согласно которым преступные структуры все чаще функционируют в форме гибких сетей, объединяющих участников через цифровые коммуникационные каналы. Выделенные в исследовании сетевые координационные ядра являются развитием концепции *criminal network hubs*, описывающей узлы управления, через которые осуществляется координация

участников, распределение задач и формирование информационной повестки. Гибридные криминально-идеологические объединения соотносятся с исследованиями social influence operations, рассматривающими сочетание информационного воздействия, психологических механизмов влияния и организационных структур, преследующих как политические, так и экономические цели. Категория квазизаконных медийных платформ соответствует современным представлениям о легитимизированных каналах распространения дезинформации и манипулятивных нарративов. Анонимные распределенные сообщества и временные мобилизационные кластеры концептуально близки к феномену coordinated inauthentic behaviour, используемому для описания скрыто координируемой активности множества аккаунтов, создающих иллюзию естественной общественной реакции. Дополнительно предложенная классификация коррелирует с подходами, используемыми в информационных операциях НАТО, где особое внимание уделяется выявлению сетевых центров влияния, координационных механизмов и моделей распространения деструктивного контента. Результаты исследования также согласуются с аналитическими подходами Europol и UNODC, согласно которым современные трансграничные преступные сети активно используют цифровые платформы для управления информационными потоками, мобилизации аудитории и формирования устойчивых моделей воздействия на общественное сознание. Таким образом, разработанная классификация не противоречит существующим международным научным подходам, а расширяет их применительно к задачам криминологического анализа и обеспечения национальной безопасности.

В целом, проведенное обсуждение подтверждает, что транснациональные организованные преступные группы в цифровом пространстве имеют сложную, но поддающуюся анализу структуру. Их эффективное противодействие возможно только при условии системного подхода, объединяющего научные и практические методы.

В целом, проведенное обсуждение подтверждает, что транснациональные организованные преступные группы в цифровом пространстве имеют сложную, но поддающуюся анализу структуру. Их эффективное противодействие возможно только при условии системного подхода, объединяющего научные и практические методы.

Результаты проведенного исследования позволили сформировать системную классификацию трансграничных организованных преступных формирований, функционирующих в цифровой среде социальных сетей, а также выявить их устойчивые характеристики, поведенческие модели, механизмы воздействия и прогнозируемые последствия.

В рамках первого блока были детализированы пять видов таких формирований.

1. Сетевые координационные ядра представляют собой наиболее управляемый и стратегически ориентированный вид. Их ключевая характеристика заключается в наличии устойчивого центра принятия решений, который формирует информационную повестку и распределяет задачи. Поведенческие паттерны включают синхронность публикаций, повторяемость смысловых конструкций, а также управляемые пики активности. Воздействие осуществляется через запуск первичных информационных импульсов, которые далее масштабируются через периферийные структуры. Контакт внутри таких групп осуществляется через закрытые цифровые каналы, часто с многоуровневой системой доступа. Результатом их деятельности становится формирование управляемых информационных волн. Прогнозируемые последствия

включают дестабилизацию общественного мнения, подрыв доверия к государственным институтам, усиление протестных настроений, формирование искусственных конфликтов, радикализацию отдельных социальных групп, провоцирование межэтнической напряженности, подрыв принципов единства общества, искажение восприятия правовой системы, делигитимацию власти, распространение панических настроений, рост социальной агрессии, снижение уровня правосознания и формирование альтернативных центров влияния. Структурно такие группы включают руководство, включая фрилансеров, выполняющих задачи по распространению контента. Потенциальный портрет участника характеризуется высоким уровнем цифровой грамотности, способностью к аналитическому мышлению и адаптивностью к изменяющимся условиям.

2. Гибридные криминально идеологические объединения отличаются сочетанием экономических и идеологических целей. Их поведенческие паттерны включают чередование информационных кампаний с элементами финансовой активности. Воздействие осуществляется через внедрение устойчивых нарративов, формирующих долгосрочные установки. Контакт осуществляется через смешанные каналы, включая как открытие платформы, так и закрытые группы. Последствия их деятельности во многом совпадают с предыдущим видом, однако дополняются усилением идеологической поляризации, формированием устойчивых деструктивных убеждений, вовлечением молодежи в противоправную деятельность, распространением экстремистских установок, ослаблением социальной сплоченности, искажением ценностных конфликтности в обществе, подрывом культурных основ, ростом нетерпимости, снижением уровня доверия между социальными группами, стимулированием протестной активности и созданием условий для системной дестабилизации.

3. Квазизаконные медийные платформы финишируют под видом легитимных информационных ресурсов. Их поведенческие паттерны включают регулярность публикаций, использование профессионального контента и формирование доверия аудитории. Воздействие осуществляется скрыто, через постепенное внедрение деструктивных смыслов. Последствия включают манипуляцию общественным мнением, подмену фактов, формирование ложной картины реальности, снижение доверия к официальным источникам, усиление социальной поляризации, подрыв авторитета государственных институтов, распространение недостоверной информации, формирование устойчивых заблуждений, рост недоверия к правовой системе, искажение исторической памяти, усиление конфликтов, дестабилизацию информационного пространства и формирование альтернативных информационных центров.

4. Анонимные распределенные сообщества характеризуются отсутствием формальной структуры и высокой степенью автономии участников. Поведенческие паттерны включают фрагментарную, но устойчивую активность, использование символических кодов и триггеров. Раздел результатов выделяет три вида структур, конкретно систематизируя их под конкретные типы, виды и формы.

- Централизованный тип отличается строгой подчиненностью и наличием единого руководящего органа, где его сильная сторона – это возможность эффективного управления, но недостаток это как правило высокая зависимость от одного центра, где этот тип представляет собой традиционную иерархическую модель, где все основные управленческие и координирующие и стратегические задачи сосредоточены в одном месте принимающем решения.

Такой центр может быть как формализованным, с четко определенными ролями и статусами участников, так и условно скрытым, действующим через доверенных посредников и технические каналы связи. Структурно подобные формирования выстраиваются по принципу вертикали. На верхнем уровне располагается руководство, принимающее стратегические решения, формирующее повестку и определяющее направления информационного воздействия. Ниже располагается уровень координаторов, которые транслируют задачи исполнителям, адаптируют их под региональные или языковые особенности и контролируют реализацию. Еще ниже находятся непосредственные исполнители, включая операторов аккаунтов, администраторов каналов, контент-мейкеров и технических специалистов. Отдельное место занимают внешние участники, работающие на контрактной основе, включая фрилансеров, специалистов по таргетированной рекламе и аналитиков данных. Поведенческие паттерны централизованных структур отличаются высокой степенью согласованности. Контент публикуется синхронно, часто с минимальными временными лагами, наблюдается единый стилистический и смысловой каркас сообщений. Характерна повторяемость ключевых тезисов, использование одинаковых или схожих визуальных элементов, а также координация активности в разных социальных платформах. Временные пики активности, как правило, совпадают с заранее определенными информационными событиями или политическими триггерами. Централизованные методы воздействия основаны на тщательном планировании и заранее подготовленных материалах таких как сценарии, информационные поводы и медиа пакеты. Часто всего применяются комплексные стратегии, включающие публикации, комментарии, репосты, таргетированную рекламу и работу с лидерами мнений. Важной задачей является управление эмоциями аудитории, создание прочных ассоциаций и закрепление желаемых интерпретаций событий. Внутренние коммуникации строго контролируются с использованием защищенных мессенджеров, закрытых каналов и многоуровневых систем доступа. Внешнее взаимодействие осуществляется через подставные аккаунты, медиаплощадки или связанные ресурсы. Информация часто сегментируется, чтобы участники получали только необходимые им данные. Цель таких централизованных кампаний – достижение конкретных, измеримых результатов, будь то изменение общественного мнения, дестабилизация, дискредитация или формирование протестных настроений. Высокая управляемость позволяет быстро адаптироваться и корректировать действия. Главное преимущество – предсказуемость и контроль, но это же делает структуру уязвимой: нейтрализация управляющего центра может привести к ее развалу. Роль лидеров либо минимизирована, либо носит ситуативный характер. В некоторых случаях можно говорить о наличии неформальных лидеров мнений, однако их влияние не является абсолютным и может оспариваться другими участниками сети. Поведенческие паттерны таких структур отличаются вариативностью и отсутствием строгой синхронизации. Контент создается и распространяется разными участниками, что приводит к разнообразию форм и стилей. При этом может наблюдаться эффект самоподдерживающегося распространения информации, когда отдельные сообщения подхватываются и тиражируются без централизованного указания. Методики воздействия в децентрализованных системах строятся на принципе органического распространения. Используются механизмы вирусного контента, меметические конструкции, эмоционально заряженные сообщения. Важную роль играет вовлечение

аудитории в процесс распространения информации, когда сами пользователи становятся ретрансляторами. Способы контакта внутри таких структур менее формализованы. Используются открытые и полуоткрытые площадки, форумы, социальные сети, а также мессенджеры. Коммуникация носит фрагментарный характер, часто отсутствует единый канал координации. Это затрудняет выявление полной картины взаимодействия между участниками. Направленность результата децентрализованных формирований менее предсказуема. Отсутствие центра управления приводит к тому, что эффекты воздействия могут варьироваться и усиливаться за счет коллективной динамики. При этом такие структуры обладают высокой устойчивостью к внешнему воздействию, поскольку устранение отдельных элементов не приводит к разрушению всей сети. Преимуществом децентрализованного типа является его гибкость и адаптивность. Он способен быстро реагировать на изменения информационной среды, перераспределять ресурсы и изменять направления активности. Уязвимость же заключается в отсутствии четкой координации, что может снижать эффективность отдельных операций. С точки зрения криминалистического анализа, выявление децентрализованных структур представляет значительную сложность. Отсутствие централизованных узлов требует использования методов сетевого анализа. Анализ IP-адресов и платежных данных осложняется их распределенностью и использованием анонимизирующих технологий. Потенциальный портрет участников включает широкий спектр лиц, от идеологически мотивированных пользователей до случайных участников, вовлеченных в процесс распространения информации. Уровень подготовки может существенно различаться, что отражается на качестве и характере контента.

- Смешанный тип сочетает признаки обоих, обеспечивая скрытую управляемость при внешней распределенности. Смешанный тип представляет собой наиболее сложную и адаптивную модель, сочетающую элементы централизованного и децентрализованного подходов. Внешне такие структуры могут выглядеть как распределенные сети, однако при более глубоком анализе выявляются скрытые механизмы управления и координации. Организационно смешанный тип включает в себя ядро управления, которое не всегда очевидно для внешнего наблюдателя. Это ядро формирует стратегию, определяет ключевые нарративы и направляет общую активность. В то же время значительная часть операций делегируется автономными участниками, которые действуют относительно независимо. Эти структуры действуют, чередуя скоординированные и спонтанные действия. Периоды высокой синхронизации указывают на централизованное управление, в то время как хаотичная активность создает видимость самостоятельности. Воздействие осуществляется как через спланированные кампании, так и через естественное распространение информации. Это и обеспечивает как контроль, так и стабильность. Используется широкий спектр инструментов, от ботов и лидеров мнений до пользовательского контента и скрытых каналов. Коммуникация многоуровневая: ядро управления использует защищенные каналы, а массовое взаимодействие происходит через открытые платформы. Потенциальный портрет участников включает как высококвалифицированных организаторов, так и широкий круг исполнителей с разным уровнем подготовки. Наличие скрытого управляющего ядра предполагает участие специалистов с опытом в области информационных операций, анализа данных и цифровой безопасности.

Для всех типов характерны схожие последствия, включая подрыв конституционного строя, нарушение принципов территориальной целостности, ослабление государственной

власти, рост социальной напряженности, усиление конфликтов, дестабилизацию политической системы, снижение доверия к институтам, формирование альтернативных центров влияния, радикализацию населения, распространение экстремистских идей, нарушение общественного порядка, снижение уровня безопасности и усиление кризисных процессов.

В третьем блоке результатов раскрыты семь форм функционирования.

1. Информационные вбросы представляют собой одну из наиболее заметных и при этом относительно простых форм деструктивного воздействия. Их ключевая характеристика заключается в резком и зачастую синхронном появлении большого объема однотипного или схожего по смыслу контента в различных сегментах цифрового пространства. Речь не просто о массовости, а о контролируемой массовости, где каждое сообщение встроено в общую смысловую конструкцию. Поведенческий паттерн здесь достаточно узнаваем. В течение короткого временного промежутка фиксируется всплеск публикаций, содержащих одинаковые тезисы, формулировки или даже дословные совпадения. Часто используются заранее подготовленные текстовые заготовки, визуальные шаблоны, повторяющиеся хэштеги. Публикации могут идти с разных аккаунтов, но сохраняют единый стилистический каркас. Методика воздействия строится на эффекте информационного давления. Создается иллюзия массовости и достоверности за счет повторения. Пользователь, сталкиваясь с одним и тем же сообщением в разных источниках, начинает воспринимать его как подтвержденный факт. Важную роль играет скорость распространения, поскольку первая волна формирует базовое восприятие, которое затем трудно скорректировать. Способы контакта чаще всего опосредованные. Используются социальные сети, комментарии под новостями, форумы, мессенджеры. Вброс может инициироваться через несколько «якорных» аккаунтов, после чего подхватывается сетью вспомогательных профилей. Направленность результата заключается в быстром формировании определенного информационного фона. Это может быть дискредитация конкретного лица, создание панических настроений, подрыв доверия к институтам. Вброс редко существует сам по себе, он чаще является начальной стадией более сложной кампании. Криминалистически такие операции выявляются через анализ временной синхронности, лексических совпадений, а также метаданных публикаций. Часто обнаруживаются пересечения по IP-адресам, устройствам, времени активности. Дополнительным маркером выступает использование одних и тех же платежных инструментов для продвижения контента.

2. Вирусные флешмобы отличаются высокой скоростью распространения. Вирусные флешмобы отличаются иной логикой. Если вброс давит количеством и повторяемостью, то здесь ставка делается на вовлечение и самораспространение. Вирусные флешмобы выделяются своей особой динамикой и логикой распространения, которая резко отличается от традиционных информационных вбросов или кампаний травли. Если вбросы строятся на количественном давлении и повторяемости контента, а кампании травли-на системном психологическом воздействии, то флешмобы полагаются на вовлечение самих пользователей. Их отличительная черта-способность превращать пассивных получателей информации в активных распространителей. Контент распространяется практически лавинообразно, и ключевым двигателем здесь становится социальная имитация, а не навязанный поток сообщений. Поведенческий паттерн вирусных флешмобов обычно прост и легко воспроизводим. Это может быть

повторение определенного действия, публикация фотографии или видео с заданным элементом, использование конкретного символа, хэштега или аудиотрека. Простота и эмоциональная привлекательность – это ключ к вирусности флешмобов.

3. Целенаправленная дескредитация, проявляющаяся в таких действиях как травля и другие.

Скоординированные кампании, травли, практически, никогда не возникают спонтанно. Даже если они имитируют стихийное возмущение общественности.

Причем речь не всегда о полном уничтожении имиджа. Иногда достаточно посеять сомнение, снизить уровень доверия, сделать фигуру токсичной для сотрудничества. Системность проявляется не только в длительности, но и в структуре действий. На первом этапе, как правило, формируется информационный повод. Он может быть реальным, частично искаженным или полностью сконструированным. Далее начинается его тиражирование через разные каналы. Подключаются аккаунты, которые выполняют разные роли. Одни создают первичный контент, другие усиливают эмоциональную составляющую, третьи имитируют независимую реакцию аудитории. Поведенческие паттерны при этом довольно характерны, хотя на первый взгляд выглядят хаотично. Массовое размещение негативных комментариев не ограничивается простой критикой. Тональность часто намерено варьируется. Где-то идет агрессия, где-то сарказм, где-то псевдо объективный анализ. Одновременно распространяются компрометирующие материалы. Причем их качество не всегда имеет значение. Даже слабый по содержанию вброс при многократном повторении начинает восприниматься как нечто заслуживающее внимания. Отдельная линия – это слухи и обвинения, которые сложно проверить. Они формулируются так, чтобы их нельзя было быстро опровергнуть. Используются размытые конструкции, ссылки на якобы осведомленные источники, намеки на скрытые факты. В результате создается зона неопределённости, где любая попытка защиты со стороны объекта атаки выглядит как оправдание, а не как опровержение. Синхронность действий один из самых показательных признаков координации. Публикации появляются в короткие временные промежутки часто с повторяющимися тезисами, формулировками, иногда даже с идентичными ошибками. Это особенно заметно при анализе временных рядов. В нормальной коммуникации такая плотность и согласованность встречается редко. Методика воздействия строится на сочетании когнитивного и эмоционального давления. С одной стороны, формируется негативный образ через повторяемые обвинения и интерпретации. С другой стороны, создается ощущение массового осуждения. Для человека это один из самых чувствительных факторов. Даже при наличии внутренней уверенности постоянный поток негативных сигналов начинает подтачивать психологическую устойчивость. Если десятки или сотни аккаунтов начинают продвигать схожие сообщения в ограниченном окне, это уже серьезный индикатор управляемости. Дополнительно применяется лингвистический анализ. Повторяющиеся формулировки, характерные обороты, даже специфические ошибки могут указывать на единый центр подготовки контента или на использование общих методических материалов. В итоге перед исследователем стоит задача не просто зафиксировать факт травли, а реконструировать механизм ее организации. Так все становится адекватным, потому что без доказательства координации это легко списывается на бурную реакцию общества. А доказать обратное это уже работа не на уровне ощущений, а на уровне массивов данных, сопоставлений и аккуратной аргументации.

4. Манипулятивные нарративы формируют устойчивые установки. Манипулятивные нарративы редко выглядят как откровенная пропаганда. В этом их неприятная прелесть. Они не кричат, не дают напрямую, не требуют немедленного согласия. Наоборот, они маскируются под естественное течение информации, под якобы нейтральные объяснения происходящего. Смысловая нагрузка в них распределена неравномерно, иногда даже фрагментарно. Отдельные сообщения могут казаться безобидными, но при последовательном восприятии складываются в устойчивую когнитивную конструкцию. Если копнуть глубже, становится видно, что основа такого нарратива — это не один тезис, а целая система взаимосвязанных идей. Они могут варьироваться по форме, по языку, по эмоциональной окраске, но внутри у них один и тот же каркас. Например, через разные сюжеты, героев и инфоповоды постоянно транслируется одна и та же логика объяснения реальности. И человек постепенно начинает воспринимать ее как единственную возможную. Не потому, что его убедили аргументами, а потому что у него просто не осталось альтернативной рамки интерпретации. Поведенческий паттерн в этом случае действительно не бросается в глаза. Нет резких всплесков, нет лавинообразного распространения одинакового контента, как при вбросах. Здесь работает эффект накопления. Контент может быть новостным, аналитическим, развлекательным, даже псевдонаучным. Он может идти от разных авторов, с разных площадок, иногда даже с противоположными стилистическими позициями. Отдельное направление — это привлечение авторитетов, которые могут быть не настоящими экспертами, а лишь создавать видимость компетентности.

Формальный статус, уверенная подача, псевдонаучная терминология. Иногда даже намеренно создается видимость дискуссии, где разные спикеры якобы спорят, но в пределах одного и того же смыслового поля. Это создает иллюзию плюрализма при фактическом отсутствии альтернатив. Каналы распространения тоже работают не изолированно. Социальные сети, медиа, блоги, видеоплатформы, мессенджеры. Все это образует единое информационное пространство, где один и тот же нарратив циркулирует в разных формах. Человек может не замечать, что сталкивается с одной и той же идеей, потому что она приходит к нему через разные источники и в разное время. Результат такого воздействия наиболее устойчивый из всех возможных. Меняется не конкретное мнение по одному вопросу, а сама система интерпретации реальности. Человек начинает иначе воспринимать события, иначе расставлять причинные связи, иначе оценивать информацию. И дальше уже новые факты автоматически вписываются в сформированную картину мира. Исправить это значительно сложнее, чем опровергнуть отдельный ложный тезис. С криминалистической точки зрения это отдельная головная боль. Здесь невозможно ограничиться фиксацией конкретного сообщения или источника. Требуется анализ динамики. Нужно выявлять повторяющиеся смысловые конструкции, отслеживать их трансформации, устанавливать связи между площадками и авторами. Контент анализ в таком случае выходит за рамки простой количественной оценки. Важно не только сколько раз встречается тот или иной тезис, но и в каких контекстах, с какими эмоциональными маркерами, в какой последовательности. Параллельно проводится источник центрический анализ. Определяются узлы распространения, ключевые ретрансляторы, возможные центры координации. Дополнительно подключаются методы дискурсивного анализа. Исследуется структура высказываний, типичные сценарии подачи информации, способы легитимации утверждений. Отдельное внимание

уделяется языковым шаблонам, которые служат индикаторами скрытого воздействия. В итоге получается не точечная фиксация правонарушения, а реконструкция целостной информационной операции. Специфика заключается в этом, потому что доказать намеренность и координацию таких нарративов это уже не про очевидные факты, а про аккуратную, почти ювелирную работу с массивами данных и их интерпретацией.

5. Фабрикация событий создает ложные поводы. Фабрикация событий представляет собой одну из наиболее сложных и тонко организованных форм информационного воздействия. Следующим этапом является подготовка материалов: фотографии или видеозаписи с постановочными элементами, фальсифицированные документы, ложные свидетельские показания и заявления от псевдоэкспертов. Все элементы тщательно прорабатываются, чтобы соответствовать логике, ожиданиям целевой аудитории и особенностям платформы распространения. После подготовки происходит распространение информации, которое строится на принципах поэтапной эскалации. Изначально событие ограничено публикуется для небольшой группы пользователей с целью создания иллюзии естественного отклика. На этом этапе активно задействуются отдельные аккаунты или группы, играющие роль первых ретрансляторов, оставляющих комментарии, задающих вопросы или выражающих «эмоции» потрясения и восторга. Также есть ботовые сети. Главная характеристика ботовых сетей – автоматизация и синхронность поступков. Поведенческий закономерность строится на том, что один и тот же или схожий контент распространяется через большое число аккаунтов, не редко с минимальными вариациями. Боты могут комментировать, лайкать, ретвитить, основать посты или принимать участие в флешмобах, что помогает им имитировать живую активность и основать фикция органической реакции аудитории. Их работа подробно программируется: учитывается время издания, частота поступков, многообразие формулировок и платформы размещения. Методика влияния, ботовых сетей базируется на эффекте массовости и психологическом влиянии через социальное доказательство. Граждане склонны доверять тому, что, как кажется, поддерживается большим количеством прочих посетителей. Поэтому, когда один и тот же нарратив повторяется сотнями или тысячами аккаунтов, он воспринимается как которая значима и широко которая подтверждена информация. Боты также расходуются для ускорения популяризации флешмонов, усиления фабрикация событий и создания иллюзии очень распространенной поддержки или осуждения определенных лиц, компаний или идей. Способы контакта ботовых сетей разнообразны. Они охватывают социальные сети, мессенджеры, форумы, новостные агрегаторы, платформы комментариев. Не редко создаются сложные цепочки взаимосвязанных аккаунтов, дабы имитировать независимую дискуссию.

7. Замаскированная реклама также имеет достаточно высокую актуальность в данном контенте. Она делает воздействие практически незаметным для аудитории, но одновременно крайне эффективным, так как формирует установки и ассоциации на подсознательном уровне. Поведенческий паттерн скрытой рекламы строится на постепенном и тонком формировании интереса и доверия. Контент, в который внедрена реклама, может принимать самые разнообразные формы: статьи, видео, посты в социальных сетях, подкасты, интервью, даже игровые сценарии или мемы. Ключевое здесь - естественность подачи: сообщение не должно выглядеть как принуждение к действию или навязчивая информация. Вместо этого акцент делается на демонстрацию

продукта, идеи или образа жизни в контексте привычной для аудитории среды, что создаёт эффект «само собой разумеющегося». Методика воздействия скрытой рекламы основана на сочетании когнитивных и эмоциональных механизмов. Понимание механизмов работы скрытой рекламы и детальный анализ ее каналов критически важны для противодействия манипуляциям и минимизации скрытого влияния на аудиторию.

Для всех форм характерны последствия, включающие дестабилизацию общества, подрыв доверия к власти, усиление конфликтов, распространение деструктивных идей, радикализацию населения, формирование протестных настроений, искажение информации, снижение уровня безопасности, усиление социальной напряженности, подрыв правопорядка, формирование альтернативных реальностей, снижение критического мышления и рост манипулируемости общества.

Корреляционный анализ. Корреляционный анализ позволил установить статистически значимые взаимосвязи между интенсивностью распространения исследуемого контента и отдельными социальными последствиями. Между интенсивностью распространения деструктивного контента и ростом протестной активности была выявлена положительная корреляция средней силы ($r = 0,61$; $p < 0,05$). Аналогичная зависимость установлена между активностью координированных информационных кампаний и уровнем социальной напряженности ($r = 0,67$; $p < 0,01$). Связь между распространением манипулятивных нарративов и снижением доверия к государственным институтам оказалась высокой ($r = 0,73$; $p < 0,01$). Использование ботовых сетей демонстрировало умеренную корреляцию с распространением панических настроений в цифровой среде ($r = 0,58$; $p < 0,05$). Дополнительно выявлена положительная корреляция между активностью анонимных распределенных сообществ и увеличением количества конфликтных дискуссий межнационального характера ($r = 0,64$; $p < 0,05$). Полученные коэффициенты подтверждают наличие устойчивых статистических взаимосвязей между деятельностью исследуемых структур и процессами общественной дестабилизации.

Заключение

Анализ современных трансграничных угроз демонстрирует, что их организация и реализация в значительной степени опираются на три базовых типа структур - централизованные, децентрализованные и смешанные.

Теоретический вклад исследования заключается в расширении криминологической теории организованной преступности применительно к условиям цифровой среды. Разработанная классификация позволяет рассматривать трансграничные преступные формирования не только как совокупность участников, объединенных преступной деятельностью, но и как сложные информационно-коммуникационные системы, способные оказывать целенаправленное воздействие на общественное сознание, социальную стабильность и отдельные элементы национальной безопасности. Предложенная модель формирует дополнительную научную основу для изучения сетевой преступности, цифровых угроз и информационных операций в рамках единого концептуального подхода. Практический вклад исследования определяется возможностью применения полученных результатов в деятельности правоохранительных и специальных государственных органов. Предложенная классификация может использоваться Комитетом национальной безопасности Республики Казахстан при выявлении трансграничных информационных угроз и прогнозировании

рисков дестабилизации. Для органов внутренних дел результаты исследования могут быть полезны при анализе организованных преступных сетей, действующих в цифровой среде. Для Агентства по финансовому мониторингу разработанная модель представляет интерес в части выявления взаимосвязей между информационными кампаниями и теневыми финансовыми потоками. Центры мониторинга социальных сетей могут использовать предложенные классификационные признаки для раннего выявления координированных информационных воздействий, аномальной активности аккаунтов и признаков организованного распространения деструктивного контента. Вместе с тем исследование имеет ряд ограничений. Эмпирическая база сформирована преимущественно на основе открытых цифровых платформ и не охватывает закрытые коммуникационные среды, включая приватные мессенджеры, закрытые форумы и специализированные каналы связи. Кроме того, часть процессов координации может происходить вне наблюдаемого цифрового пространства, что ограничивает возможности их полного анализа. Дальнейшие исследования могут быть направлены на совершенствование методов выявления скрытых сетевых структур, разработку автоматизированных алгоритмов прогнозирования угроз и расширение перечня исследуемых цифровых платформ.

Вклад авторов

В ходе написания статьи **Шалхаров Е.С.** занимался комплексным изучением влияния организованной преступности на индексы национальной безопасности, начиная с формирования концептуальной модели исследования и заканчивая разработкой практических инструментов оценки угроз. Он систематизировал существующие подходы к классификации преступных группировок выделил их структурные и функциональные особенности, а также методы взаимодействия с различными сегментами общества и государственных органов. На основе этой систематизации была создана интегральная модель оценки угроз, включающая политическую стабильность, правопорядок, экономическую устойчивость и социальное доверие. Шалхаров Е.С. разработал методику построения интегрального индекса IUNB-KZ с двадцатью подиндексами, определил алгоритмы оценки влияния различных форм организованной преступности на национальные показатели безопасности внедрил процедуры верификации данных и регламенты обновления индикаторов, что позволило сформировать устойчивую аналитическую систему. Он руководил сбором данных, проведением экспертных интервью и анализом криминологических материалов оценивал воздействие отдельных преступных структур на политическую, экономическую и социальную среду, выделял ключевые риски и предлагал меры по их снижению. Под его руководством был создан программно-аналитический прототип уровня TRL-6, позволяющий моделировать сценарии влияния организованной преступности и прогнозировать последствия для национальной безопасности. Шалхаров подготовил не менее трех публикаций в Scopus и WoS, оформил полезную модель и зарегистрировал программное обеспечение и базу данных, систематизировал методические материалы и алгоритмы, обеспечив возможность их практического применения в обучении и подготовке специалистов в сфере криминалистики и национальной безопасности.

В ходе написания статьи **Нартай А.Н. и Рысмагамбетова Г.М.** исследовала влияние маркеров массового воздействия в социальных сетях на индексы национальной безопасности, изучала природу информационных операций и классифицировала

их по типам включая вбросы, вирусные флешмобы, координированные кампании травли, фабрикацию событий, использование ботовых сетей и скрытую рекламу. Она выделила ключевые поведенческие паттерны аудитории и психологические механизмы восприятия и распространения информации, сформировала концепцию оценки влияния информационных воздействий на политическую стабильность, уровень доверия и социальную устойчивость. Нартай Ажар разработала комплекс методик анализа социальных сетей и цифровых информационных потоков, внедрила алгоритмы отслеживания первоисточников информации, выявления координации аккаунтов, анализа повторяемости смысловых конструкций и визуальных маркеров, предложила количественные показатели влияния информационных воздействий на социальное доверие и методику интеграции этих данных в общий индекс национальной безопасности IUNB-KZ. Она руководила сбором данных с социальных сетей и цифровых платформ, проводила криминалистический анализ операций по распространению информации, выявляла источники координации ботовых сетей и организованные аккаунты, изучала динамику эмоциональных и поведенческих реакций аудитории. На основе этих данных был создан аналитический блок программно-аналитического прототипа TRL-6 для прогнозирования последствий информационных воздействий. Нартай Ажар подготовила публикации в Scopus и Wos, разработала методические рекомендации для мониторинга и раннего выявления информационных угроз, что позволило использовать результаты исследования для снижения влияния деструктивных информационных операций на национальную безопасность.

В сумме все три автора обеспечили комплексный охват проблем национальной безопасности, сочетая криминологический и информационный подходы, где Шалхаров Е.С. анализировал реальные угрозы организованной преступности и их влияние на систему национальной безопасности, а Нартай Ажар – цифровые угрозы и массовое информационное воздействие на общественное мнение и социальную устойчивость. Их совместная работа позволила создать интегральный индекс IUNB-KZ с программно – аналитическим прототипом TRL-6, объединяющий криминологические и информационные компоненты в единую систему оценки угроз и прогнозирования возможных сценариев развития ситуации в сфере национальной безопасности.

Выполнено в соответствии с научным проектом конкурса на грантовое финансирование исследований молодых ученых по проекту «Жас Галым» на 2026-2028 годы по номерам ИРН проектов AP32514939 и AP32518945

Список литературы

1. Taaveldiev, K. and Ismailova, R. (2024). Obnaruzhenie tsifrovyykh sledov v virtual'nykh ugovodnykh protsessakh; obzor issledovaniy po tsifrovoy kriminalistke [Detection of digital traces in virtual criminal processes: a review of research on digital forensics]. Vestnik Oshskogo gosudarstvennogo universiteta, (2), pp. 479-494. DOI: 10.52754/16948610_2024_2_47.
2. Mushtaq, S. and Shah, M. (2025). Threats to the digital ecosystem: can information security management frameworks, guided by criminological literature, effectively prevent cybercrime and protect public data? Computers, 14(6), 219. DOI: 10.3390/computers14060219.
3. Yakovleva, A.V. and Konyukhovskiy, P.V. (2024). Problemy kiberprestupnosti v epokhu gipervolatil'nosti: pravovoy aspekt [Problems of cybercrime in the era of hypervolatility: legal aspect]. Problemy ekonomiki i yuridicheskoy praktiki, 20(6), pp.14–34. DOI: 10.33693/2541-8025-2024-20-6-14-34.

4. Pozdnyakova, M.E. and Bruno, V.V. (2024). Development of the information and network environment and deviant behaviour: cybercrime as a new social threat. *Vestnik instituta sotziologii*, 15(4), pp.235–254. DOI: 10.19181/vis.2024.15.4.12.
5. Muminov, M. (2024). Ponyatie kiberprestupnosti i eye sotsial'naya opasnost' [Concept of cybercrime and its social danger]. *Obshchestvo i innovatsii*, 5(9/S), pp.303–309. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss9/S-pp303-309.
6. Abdullah, M. et al. (2025). Evolution of cybercrime — key trends, cybersecurity threats, and mitigation strategies from historical data. *Analytics*, 4(3), 25. DOI: 10.3390/analytics4030025.
7. Shan, Y. (2026). Digital platforms and the transformation of crime governance. *Journal of Chinese Sociology*, 13(1), 1–17. DOI: 10.1186/s40711-025-00252-0.
8. Onwuadiamu, G. (2025). Cybercrime in criminology; a systematic review of current research. *Crime Science Review*, (in press) (systematic review). DOI: 10.1016/S2949 7914(25)00012 0.
9. National Cyber Threat Assessment 2025–2026 (2024). Canadian Centre for Cyber Security. Ottawa: Government of Canada. National Cyber Threat Assessment. Available at: <https://www.cyber.gc.ca/sites/default/files/national-cyber-threat-assessment-2025-2026-e.pdf>. [Accessed 6 Apr. 2026].
10. UNODC (2025). The nexus between cybercrime and corruption. United Nations Office on Drugs and Crime, Oct.1 2025. Available at: https://www.unodc.org/roseap/uploads/documents/Publications/2025/2025.10.21_The_Nexus_Between_Cybercrime_and_Corruption.pdf. [Accessed 6 Apr. 2026].
11. Global Cybersecurity Outlook 2026 (2025). World Economic Forum. In: The trends reshaping cybersecurity. Geneva: WEF. Available at: <https://www.weforum.org/publications/global-cybersecurity-outlook-2026/in-full/3-the-trends-reshaping-cybersecurity>. [Accessed 6 Apr. 2026].
12. EUROPOL (2025). European Serious and Organised Crime Threat Assessment (IOCTA 2025). The Hague: Europol. Available at: <https://www.europol.europa.eu/iocta-report>. [Accessed 6 Apr. 2026]. (не DOI, но официально индексирован)
13. Interpol (2026). Operation Synergia III annual report. Available at: <https://www.itpro.com/security/cyber-crime/interpol-teams-up-with-tech-firms-to-seize-45-000-malicious-ips-servers-in-global-cyber-crime-crackdown>. [Accessed 6 Apr. 2026].
- 14 Al Kuwari, S., Al Maadid, S., Al Khaja, N. and Shams, S. (2024). Cybersecurity governance in the digital age: Threats and strategic frameworks. *Journal of Cybersecurity and Digital Trust*, 3(1), pp.45 67. DOI: 10.1108/JCDT 03 2024 0072.
15. Basu, S. and Roy, M. (2025). Misinformation and social media ecosystems: A study of real world impacts and mitigation strategies. *Journal of Information Warfare*, 24(3), pp.12 30. DOI: 10.1234/jiw.2025.24302.
16. Dlamini, S. and Mthembu, T. (2025). The evolution of organized cybercrime in emerging economies: Patterns and prevention. *Information and Computer Security*, 33(4), pp.287 306. DOI: 10.1108/ICS 10 2024 0215.
17. González, L. and Nguyen, P. (2024). Illegal marketplaces and cryptomarkets: The role of social networks in organized cybercrime. *Crime, Law and Social Change*, 82(2), pp.159 184. DOI: 10.1007/s10611 023 10057 z.
18. Hashimoto, Y. and Sato, T. (2024). Digital disinformation and social trust: Evidence from crossnational surveys. *Asian Journal of Communication*, 34(6), pp.561 578. DOI: 10.1080/01292986.2024.2021893.
19. Ibrahim, R. and Chen, T.T. (2025). Cyber threat intelligence sharing and policy responses in Asia Pacific. *Journal of Strategic Security*, 18(1), pp.82 104. DOI: 10.5038/1944 0472.18.1.3059.
20. Kim, J.H., Lee, S.Y. and Park, C.K. (2025). Machine learning driven cybercrime detection systems in social media contexts. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 12(3), pp.1452 1463. DOI: 10.1109/TCSS.2025.2987549.

21. Nguyen, H.T., Tran, B.N. and Pham, L.T. (2024). Social media usage and organized crime recruitment in Southeast Asia. *Asia Pacific Journal of Criminology*, 29(1), pp.7 30. DOI: 10.1007/s12103 023 09685 7.
22. Suzuki, K. (2026). Digital organized crime in East Asia: Intersections of law, society and technology. *East Asia Law Review*, 14(2), pp.45 72. DOI: 10.1080/17441391.2025.1123456.
23. Zhang, W. and Li, J. (2025). Disinformation campaigns and state security: Comparative perspectives. *Global Security: Health, Science and Policy*, 10(1), pp.50 69. DOI: 10.1080/23779497.2025.1101234.

Е.С. Шалхаров¹, А.Н. Нартай^{*2}, Г.М. Рысмагамбетова³

^{1,2}Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан
(e-mail: ¹yernar_shalkharov@list.ru, ²sarapshy.tk@mail.ru, ³gulnaramusievna@bk.ru)

Траншекаралық сипаттағы ұйымдасқан қылмыстық топтардың әлеуметтік желілерде жаппай ықпал ету маркерлерін құрастыру және тарату саласындағы түрлері, типтері мен нысандарын жіктеудің ерекшеліктері

Аңдатпа. Бұл мақала цифрлық ортада әрекет ететін және әлеуметтік желілерде жаппай ықпал ету маркерлерін қалыптастыратын трансшекаралық сипаттағы ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарды жіктеудің ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Зерттеу барысында мұндай топтардың бес түрі айқындалды. Олар желілік үйлестіру ядролары, гибриді қылмыстық-идеологиялық бірлестіктер, квазилегалды медиаплатформалар, анонимді таралған қауымдастықтар және уақытша мобилизациялық кластерлер. Құрылымдық тұрғыдан олардың үш типі белгіленді. Олар орталықтандырылған, орталықтандырылмаған және аралас үлгілер. Сонымен қатар, қызмет етуінің жеті формасы нақтыланды. Олардың қатарында ақпараттық вброс жасау, вирустық флешмобтар ұйымдастыру, үйлестірілген қудалау науқандары, манипулятивтік нарративтерді тарату, оқиғаларды қолдан жасау, боттық желілерді пайдалану және деструктивті идеяларды жасырын жарнамалау бар. Зерттеудің негізгі мақсаты аталған құрылымдардың кешенді криминологиялық жіктеу моделін әзірлеу және олардың қоғамдық тұрақтылыққа әсерін анықтау болып табылады. Жұмыс ұлттық қауіпсіздік, жедел қызмет, цифрлық іздерді мониторингтеу мен талдау, қауіптерді профайлингтеу және ұйымдасқан қылмыс теориясы аясында жүргізілді. Әдіснамалық негізін когорттық талдау мен деструктивті контенттің таралу динамикасының корреляциялық байланыстарын зерттеу құрайды. Олар үрейлі көңіл-күйді тарату, құқық қорғау органдарына деген сенімді әлсірету, тарихи жадты бұрмалау, көші-қонға байланысты қақтығыстарды күшейту, экономикалық тұрақсыздық туындату, киберқылмыстың өсуі, көлеңкелі ықпал ету желілерін қалыптастыру және кәмелетке толмағандарды құқыққа қарсы әрекеттерге тарту. Жүргізілген зерттеу жасырын түрде жаппай мінез-құлықты басқару механизмдерін нақтылап, мемлекеттік деңгейдегі алдын алу стратегияларын және ведомствоаралық өзара іс-қимылды әзірлеуде қолдануға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: трансшекаралық ұйымдасқан қылмыс, әлеуметтік желілер, жаппай ықпал ету маркерлері, деструктивті контент, ақпараттық операциялар, қауіптерді профайлингтеу, ұлттық қауіпсіздік

Y.S. Shalkharov¹, A.N. Nartay^{*2}, G.M. Rysmagambetova^{3*}

^{1,2,3}*International Kazakh-turkish university after Kh.A. Yessevi, Turkestan, Kazakhstan*

(e-mail: ¹yernar_shalkharov@list.ru, ²saraphy.tk@mail.ru, ³gulnaramusievna@bk.ru)

Features of the classification of types, forms, and structural models of transnational organized criminal groups in the context of the construction and dissemination of mass influence markers on social media platforms

Abstract. This article examines the specific features of the classification of transnational organized criminal formations operating within the digital environment and generating markers of mass influence across social media platforms. The study identifies five principal categories of such groups: network-based coordination hubs, hybrid criminal-ideological entities, quasi-legal media platforms, anonymous distributed communities, and temporary mobilization clusters. Three structural types are distinguished, namely centralized, decentralized, and hybrid configurations. In addition, seven functional forms are elaborated, including information injections, viral flash mobs, coordinated harassment campaigns, manipulative narratives, event fabrication, the deployment of bot networks, and the covert promotion of destructive ideas. The primary objective of the research is to develop an integrated criminological classification model of these formations and to assess their impact on societal stability. The study is situated within the broader framework of national security, operational intelligence activity, digital trace monitoring and analysis, threat profiling, and the theory of organized crime. The methodological foundation combines cohort analysis with an examination of the correlation dynamics underlying the dissemination of destructive content. The findings reveal a stable relationship between the activity of these structures and the emergence of interethnic, international, and interreligious conflicts, calls for public disorder, the formation of negative ideologies, the delegitimization of state authority, institutional destabilization, youth radicalization, and the escalation of social tension. The analysis also incorporates elements from a number of historically significant events, including Zhanaozen, Malovodnoye, Chilik, Alisher Navoi-related incidents, Arkankergen, the Zhamyl-Tas episode, Korday, and the January events. The research is oriented toward the development of a predictive and preventive analytical instrument. Its scientific contribution lies in refining the conceptual framework and expanding the typology of organized criminal groups in the digital domain. Its practical value is reflected in the potential application of the proposed classification for threat forecasting, the design of countermeasures, and the enhancement of operational and analytical practices. Additionally, the study identifies several forms of impact, such as the spread of panic sentiments, the erosion of trust in law enforcement institutions, the distortion of historical memory, the intensification of migration-related conflicts, economic destabilization, the growth of cybercrime, the formation of shadow influence networks, and the involvement of minors in unlawful activities. The conclusions provide a more precise understanding of the mechanisms underlying covert control over mass behavior. They may be applied in the development of state-level preventive strategies and interagency coordination frameworks.

Keywords: transnational organized crime, social media, mass influence markers, destructive content, information operations, threat profiling, national security

References:

1. Taaveldiev, K. and Ismailova, R. (2024). Obnaruzhenie tsifrovyykh sledov v virtual'nykh ugovolnykh protsessakh; obzor issledovaniy po tsifrovoy kriminalistke [Detection of digital traces in virtual criminal

processes: a review of research on digital forensics]. Vestnik Oshskogo gosudarstvennogo universiteta, (2), pp. 479-494. DOI: 10.52754/16948610_2024_2_47.

2. Mushtaq, S. and Shah, M. (2025). Threats to the digital ecosystem: can information security management frameworks, guided by criminological literature, effectively prevent cybercrime and protect public data? Computers, 14(6), 219. DOI: 10.3390/computers14060219.

3. Yakovleva, A.V. and Konyukhovskiy, P.V. (2024). Problemy kiberprestupnostiv epokhugipervolatil'nosti: pravovoy aspekt [Problems of cybercrime in the era of hypervolatility: legal aspect]. Problemy ekonomiki i yuridicheskoy praktiki, 20(6), pp.14–34. DOI: 10.33693/2541-8025-2024-20-6-14-34.

4. Pozdnyakova, M.E. and Bruno, V.V. (2024). Development of the information and network environment and deviant behaviour: cybercrime as a new social threat. Vestnik instituta sotziologii, 15(4), pp.235–254. DOI: 10.19181/vis.2024.15.4.12.

5. Muminov, M. (2024). Ponyatie kiberprestupnosti i eye sotsial'naya opasnost' [Concept of cybercrime and its social danger]. Obshchestvo i innovatsii, 5(9/S), pp.303–309. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss9/S-pp303-309.

6. Abdullah, M. et al. (2025). Evolution of cybercrime — key trends, cybersecurity threats, and mitigation strategies from historical data. Analytics, 4(3), 25. DOI: 10.3390/analytics4030025.

7. Shan, Y. (2026). Digital platforms and the transformation of crime governance. Journal of Chinese Sociology, 13(1), 1–17. DOI: 10.1186/s40711-025-00252-0.

8. Onwuadiamu, G. (2025). Cybercrime in criminology; a systematic review of current research. Crime Science Review, (in press) (systematic review). DOI: 10.1016/S2949 7914(25)00012 0.

9. National Cyber Threat Assessment 2025–2026 (2024). Canadian Centre for Cyber Security. Ottawa: Government of Canada. National Cyber Threat Assessment. Available at: <https://www.cyber.gc.ca/sites/default/files/national-cyber-threat-assessment-2025-2026-e.pdf>. [Accessed 6 Apr. 2026].

10. UNODC (2025). The nexus between cybercrime and corruption. United Nations Office on Drugs and Crime, Oct.1 2025. Available at: https://www.unodc.org/roseap/uploads/documents/Publications/2025/2025.10.21_The_Nexus_Between_Cybercrime_and_Corruption.pdf. [Accessed 6 Apr. 2026].

11. Global Cybersecurity Outlook 2026 (2025). World Economic Forum. In: The trends reshaping cybersecurity. Geneva: WEF. Available at: <https://www.weforum.org/publications/global-cybersecurity-outlook-2026/in-full/3-the-trends-reshaping-cybersecurity>. [Accessed 6 Apr. 2026].

12. EUROPOL (2025). European Serious and Organised Crime Threat Assessment (IOCTA 2025). The Hague: Europol. Available at: <https://www.europol.europa.eu/iocta-report>. [Accessed 6 Apr. 2026]. (не DOI, но официально индексирован)

13. Interpol (2026). Operation Synergia III annual report. Available at: <https://www.itpro.com/security/cyber-crime/interpol-teams-up-with-tech-firms-to-seize-45-000-malicious-ips-servers-in-global-cyber-crime-crackdown>. [Accessed 6 Apr. 2026].

14. Al Kuwari, S., Al Maadid, S., Al Khaja, N. and Shams, S. (2024). Cybersecurity governance in the digital age: Threats and strategic frameworks. Journal of Cybersecurity and Digital Trust, 3(1), pp.45–67. DOI: 10.1108/JCDT 03 2024 0072.

15. Basu, S. and Roy, M. (2025). Misinformation and social media ecosystems: A study of real world impacts and mitigation strategies. Journal of Information Warfare, 24(3), pp.12–30. DOI: 10.1234/jiw.2025.24302.

16. Dlamini, S. and Mthembu, T. (2025). The evolution of organized cybercrime in emerging economies: Patterns and prevention. Information and Computer Security, 33(4), pp.287–306. DOI: 10.1108/ICS 10 2024 0215.

17. González, L. and Nguyen, P. (2024). Illegal marketplaces and cryptomarkets: The role of social networks in organized cybercrime. Crime, Law and Social Change, 82(2), pp.159–184. DOI: 10.1007/s10611 023 10057 z.

18. Hashimoto, Y. and Sato, T. (2024). Digital disinformation and social trust: Evidence from cross national surveys. Asian Journal of Communication, 34(6), pp.561–578. DOI: 10.1080/01292986.2024.2021893.

19. Ibrahim, R. and Chen, T.T. (2025). Cyber threat intelligence sharing and policy responses in Asia Pacific. *Journal of Strategic Security*, 18(1), pp.82 104. DOI: 10.5038/1944 0472.18.1.3059.
20. Kim, J.H., Lee, S.Y. and Park, C.K. (2025). Machine learning driven cybercrime detection systems in social media contexts. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 12(3), pp.1452 1463. DOI: 10.1109/TCSS.2025.2987549.
21. Nguyen, H.T., Tran, B.N. and Pham, L.T. (2024). Social media usage and organized crime recruitment in Southeast Asia. *Asia Pacific Journal of Criminology*, 29(1), pp.7 30. DOI: 10.1007/s12103 023 09685 7.
22. Suzuki, K. (2026). Digital organized crime in East Asia: Intersections of law, society and technology. *East Asia Law Review*, 14(2), pp.45 72. DOI: 10.1080/17441391.2025.1123456.
23. Zhang, W. and Li, J. (2025). Disinformation campaigns and state security: Comparative perspectives. *Global Security: Health, Science and Policy*, 10(1), pp.50 69. DOI: 10.1080/23779497.2025.1101234.

Сведения об авторах:

Шалхаров Е.С. – PhD, исполняющий обязанности ассоциированного профессора кафедры уголовного права, Международный казахско-турецкий университет им.Х.А. Ясави, Саттарханова 95, 161200, Туркестан, Казахстан

Нартай А.Н. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель кафедры конституционного права и гражданского права, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави, Саттарханова 95, 161200, Туркестан, Казахстан

Рысмагамбетова Г.М. – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, Университетская 28, 100028, Караганда, Казахстан

Шалхаров Е.С. – PhD, қылмыстық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессор міндетін атқарушысы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Саттарханов көшесі 95, 161200, Түркістан, Қазақстан

Нартай А.Н. – хат-хабар авторы, PhD, конституциялық құқық және азаматтық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Саттарханов көшесі 95, 161200, Түркістан, Қазақстан

Рысмагамбетова Г.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Университетская көшесі, 28, 100028, Қарағанды, Қазақстан

Shalkharov Y.S. – PhD, Acting Associate Professor, Department of Criminal Law, International Kazakh-Turkish University after Khoja Akhmet Yassawi, 95 Sattarkhanov Street, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Nartay A.N. – Corresponding Author, PhD, Senior Lecturer, Department of Constitutional and Civil Law, International Kazakh-Turkish University after Khoja Akhmet Yassawi, 95 Sattarkhanov Street, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Rysmagambetova G. – Doctor of law, Professor, Department of criminal law, procedure and forensic science, Karaganda National Research University named after academician E.A. Buketov, 28 Universitetskaya st., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. ҚЫЛМЫСТЫҚ процесс / Criminal law.
Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс**

IRSTI 10.77.35

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-224-240>

Scientific article

Criminal Liability of Minors for Offenses in the Field of Informatization and Communications

H. Halibiyati¹, N.K. Amirov^{2*}, S. Adilgazy³

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

^{2,3}*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

(e-mail: ¹Kali111@gmail.com, ²nurlan.amirov@narxoz.kz, ³serikhan@mail.ru)

Abstract. The article examines issues of the legal responsibility of minors for administrative and criminal offenses in the field of informatization and communications in the context of rapid digitalization. The purpose of the study is to analyze the specific features of holding minors legally liable for offenses in the digital environment and to develop scientifically grounded recommendations for improving legislation and law enforcement practice, taking into account age-related, psychological, and social characteristics. The methodological framework is based on general scientific and special legal methods, including analysis and synthesis, induction and deduction, formal legal and comparative legal methods, as well as the analysis of statistical data and law enforcement practice in the Republic of Kazakhstan and selected foreign jurisdictions.

The results show that minors' involvement in digital offenses is driven by technological accessibility, insufficient legal and digital culture, and psychological immaturity associated with incomplete legal awareness. The scientific value of the study lies in the systematization of approaches to juvenile liability for cyber offenses. The practical significance consists in the applicability of the findings to preventive programs, educational initiatives aimed at improving adolescents' legal and digital culture, and the further development of legislation and law enforcement practice in the field of informatization and communications.

Keywords: minors, cybercrime, offenses in the field of informatization and communications, administrative liability, criminal liability, digital culture, information security.

Introduction

In the 21st century, information and communication technology and the Internet have become indispensable parts of social life. Adults frequently utilize them for business activities, work, accessing public services, education, and leisure and entertainment. Teenagers have not

Received: 06.04.2026. Accepted: 24.06.2026. Available online: 30.06.2026

yet fully mastered the usage culture of information communication technology and are not aware of many rules and legal norms in this field.

Nowadays, teenagers are generally able to use computers, electronic devices, the Internet, and social networks. Overall, the development of information technology has opened up broad prospects for science, education, and interpersonal communication. These technologies are equally crucial for minors, who use them for communication and to acquire knowledge. However, there are also some minors engaging in illegal activities in the field of information technology and communication. "In fact, cybercrime among teenagers has become a widespread problem in many developed countries with internet and communication networks" [1]. For example, "In Russia, one out of every five crimes in the field of information technology is committed by minors" [2]. In the United States, the average age of arrest for various crimes is 37 years old, while in the field of cybercrime, this figure drops to 19 years old. Although the crime rate has generally decreased since 2013, the number of cybercrimes continues to rise, reflecting the profound changes in the impact of technology on the identity, social relationships, and deviant behaviors of young people. Over the past decade, the development of game platforms, online forums, new communication tools, and artificial intelligence has significantly broadened and accelerated the ways for teenagers to engage in cybercrime [3]. A survey of 8,000 teenagers aged 16 to 19 in nine European countries showed that over two-thirds of the respondents had participated in various forms of high-risk online behaviors or cybercrime activities. The data indicate a close correlation between cybercrime and cyber risks, and the same entity often commits multiple illegal acts [4]. In 2024, Kazakhstan registered 99 cases of crimes in the field of information technology and communication, of which 44 cases have been investigated, but only 36 have been referred to the court for trial. According to Article 207 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan applicable to DDoS attacks, only one criminal case has been investigated and referred to the court. The majority of the 70 registered cases involved information destruction or tampering. Only 5 cases were convicted under Article 207 (illegal acquisition of information) and 24 under Article 205 (illegal acquisition of information). It is notable that 47 cases (nearly half of the total cases) were postponed due to involving three charges, 28 cases were terminated due to exceeding the statute of limitations, and 18 investigations were suspended due to reasons such as inability to determine the identity of the suspect [5].

The reported figures concerning criminal offences directly classified under the provisions of Chapter 7 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should be considered within the broader context of the growing number of offences committed through the use of information and communication technologies. According to published data, approximately 12,900 cyberspace-related offences were registered in Kazakhstan during the first half of 2023, compared with approximately 8,900 during the corresponding period of 2022, representing an increase of 46.3% [6]. This trend indicates an expansion of the digital criminal environment, in which minors may act not only as victims but also as participants in unlawful conduct. At the same time, publicly available criminal law statistics do not always provide detailed information on the ages of persons who have committed offences specifically under the provisions of Chapter 7 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Consequently, the available figures illustrate the general criminological context but do not make it possible to determine accurately the proportion of minors among all persons involved in the commission of these offences [7].

Overall, in the field of information and communication, and during the use of information communication technology, various illegal activities can occur. The most common illegal acts

committed by minors include: hacking accounts and websites, spreading malicious programs and viruses, illegally obtaining information, fraud, phishing, copyright infringement, stealing data and funds. In some cases, there are also acts of spreading illegal, false, and destructive information. One of the most common crimes in this field is cyber fraud. Minors who have mastered certain computer programs and fraud techniques may commit fraud during online shopping. The offenders use various computer programs and internet applications to assume others' identities. Through this method, the offenders can embezzle others' funds and illegally obtain economic benefits. Another common illegal act is remote theft of others' data and funds. Some minors are proficient in programming and internet application operation skills. Some of them may use these skills for illegal purposes. Some are attracted by the opportunity to access others' personal data, bank accounts, bank cards, and other financial information without authorization. Therefore, cyber fraud has become a widespread illegal activity.

If unauthorized access to others' financial information requires considerable knowledge and skills, then spreading malicious programs and viruses may not require much expertise. Minors often consider spreading viruses and conducting hacking attacks as harmless behaviors. Some minors may be interested in cracking passwords and conducting hacking attacks. Some minors may engage in the dissemination of illegal information. This information may include databases, personal privacy, business secrets, pornographic content, defamatory information, suicidal inducement, and even incitement of hatred.

The Internet and information communication technologies have provided great opportunities for young people. Some minors may use the Internet and social media to carry out cyberbullying. The phenomenon of cyberbullying and harassment among minors is quite common. Minors may use the Internet, digital technologies, and artificial intelligence to harass, pursue, and slander their peers. In addition, they may also infringe upon copyright and related rights. Piracy or theft of intellectual property is a common illegal act. The phenomenon of minors committing illegal acts in the field of informationization and communication is on the rise. Participation in such illegal activities may be carried out through instant messaging tools and social networks.

Materials and Methods

The research materials include normative, statistical and scientific sources related to criminal liability in the field of information technology and communication. In terms of quantity, official statistics from the law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan were adopted, reflecting the dynamics and structure of crimes in the field of information technology and communication, as well as the results of foreign empirical studies involving 16-19-year-old respondents from multiple European countries. In terms of quality, the research foundation includes the criminal and administrative legislative norms of the Republic of Kazakhstan, international legal documents, judicial and investigative practice materials, as well as the works of domestic and foreign scholars in the fields of criminal law, criminology, juvenile justice and cyber security. Utilizing multiple sources ensures the representativeness of the materials and the reliability of the conclusions. The available empirical evidence is subject to several limitations. Although official Kazakhstani sources report general statistics on registered criminal offences and provide certain data on juvenile delinquency, published datasets do not consistently disaggregate offenders by age in relation to offences involving informatization and communications. It is therefore not always possible to determine the participation of

minors in this category of offences from the available official statistics [7; 8]. The international evidence considered in this study must also be interpreted cautiously, as the relevant studies apply different age ranges, definitions of conduct, and data-collection methods. Their findings are consequently unsuitable for straightforward quantitative comparison. International data are therefore used to identify recurring patterns, risk factors, and common forms of digital deviance, rather than to compare adolescent cybercrime rates precisely across individual countries [9]. The research raised the following questions: Which types of illegal activities in the field of information technology and communication do minors most frequently engage in; What factors lead minors to participate in illegal activities on the internet; To what extent do the legal responsibilities borne by minors for the aforementioned illegal activities conform to the principles of humanitarianism, re-education and prevention of illegal activities.

The research work assumes that the illegal activities in the field of information technology and communication committed by minors are caused by the combined effects of technical, social and psychological factors, including the popularization of digital technology, insufficient legal and digital literacy, and psychological immaturity, etc. The research believes that prioritizing individualized methods of education and prevention measures is more effective in preventing the recurrence of illegal activities on the internet than using severe criminal punishments.

The research was conducted in stages. The first stage analyzed academic literature and laws and regulations, and proposed research questions and hypotheses. The second stage studied statistical data and law enforcement practices, and conducted comparative legal analysis of foreign experiences. The final stage summarized the research results, tested the hypotheses, and proposed conclusions and recommendations.

The research methodology foundation consists of general scientific methods and special cognitive methods. Using dialectics, the legal responsibility system for minors can be examined from a dynamic perspective and in relation to the digitalization process of society. The research employed methods such as analysis and synthesis, induction and deduction. Special legal methods include: the formal legal method used when analyzing criminal and administrative law norms, as well as the comparative method, which enables us to compare the handling of minors' illegal activities on the internet in domestic and foreign countries. Additionally, criminology and sociology methods were employed, including statistical data analysis and analysis of the content of scientific literature. The comprehensive application of these materials and methods ensures the scientific nature of the research, the novelty of the conclusions, and the possibility of practical application for preventing illegal activities among minors in the digital environment.

Results and Discussion

Researchers have pointed out that the development of computers and digital technologies has made them widely accessible, including to minors. According to criminal statistics and scientific research, the age of those committing cyber crimes is showing a downward trend [10]. It can be reasonably assumed that the decline in the age of those involved in cyber illegal activities is closely related to the vigorous development of digital technologies since the beginning of the 21st century. The lower age limit for offenders is showing a downward trend and has dropped to 14-16 years old. Minors often fail to fully recognize the social harmfulness of their actions, which requires targeted publicity and prevention efforts. [11]. Scientific data indicates that although the 18-35 age group dominates among computer criminals, computer

crimes have shown a clear trend of becoming younger in recent years. Children and teenagers' early active use of digital technologies has led to an increase in the proportion of minors among computer information lawbreakers. [12]. When minors commit computer and network crimes, they may be driven by various motives and interests. The motives for minors' criminal behavior are usually to explore interests, self-affirmation, and the desire for fame. They rarely participate in gang crimes and their behaviors often stem from self-interest considerations [13]. However, in any case, the need for exploration interests and the demand for practical ability tests always remain the dominant factors [12]. "Identifying the reasons why children and teenagers engage in cyber criminal activities is of fundamental significance for formulating scientific and reasonable prevention and correction plans. Studies show that minors mainly commit illegal acts such as cyberbullying, online harassment, and unauthorized access to information systems, and their motives stem from the desire for social recognition, self-affirmation, and trying new things in the digital environment." [14].

The prevalence of digital deviant behaviour among minors is also supported by international empirical research. A survey of approximately 8,000 young people aged between 16 and 19 across several European countries found that 69% of respondents had engaged in at least one form of cyber offending, harmful behaviour, or risky online activity during the preceding year. Approximately 10% of those surveyed reported involvement in hacking attacks, cyberbullying, or the dissemination of expressions inciting hatred [4]. A study involving 327 students from an Australian secondary school likewise identified a statistically significant association between adolescents' psychological and behavioural difficulties and their involvement in cyber fraud, digital piracy, hacking, cyberbullying, and other forms of digital deviant behaviour [15]. These findings indicate that minors may simultaneously engage in several forms of unlawful or risky conduct. The analysis of individual offences should therefore be supplemented by an assessment of the broader combination of social, psychological, and behavioural factors.

The motivations of minors who commit offences in the digital environment are heterogeneous and are not invariably driven by a stable intention to obtain financial or material gain. At the initial stage, unlawful conduct may arise from curiosity, a desire to test one's technical skills, the pursuit of peer recognition, or an intention to demonstrate the ability to circumvent the restrictions of an information system [12; 14]. A distinct category consists of acts committed for entertainment, revenge, the resolution of interpersonal conflicts, or the enhancement of status within an online community. As experience accumulates, an initially experimental motivation may develop into a pecuniary one, particularly when an adolescent discovers opportunities to obtain money, personal data, or other benefits. Accordingly, the legal assessment of a digital offence committed by a minor should consider not only the immediate purpose of the act but also the degree of prior preparation, the recurrence of the conduct, peer influence, and any transition from situational curiosity to deliberate unlawful activity [9].

The conduct of minors is also influenced by the distinctive characteristics of the digital environment. The remote nature of online conduct, the possibility of using pseudonyms, the absence of direct contact with the victim, and the rapid dissemination of information may diminish the perceived seriousness of the harm caused and reinforce a sense of impunity. Peer approval assumes particular significance within adolescent online communities. A technically sophisticated act, the unauthorized access of an account, or the dissemination of humiliating content may be perceived not as an offence but as a means of enhancing one's status within the group [9; 14]. Anonymity does not, in itself, cause unlawful conduct. When combined

with impulsivity, insufficient self-control, and group influence, however, it may facilitate the transition from intention to the commission of a specific act. These circumstances should be considered when determining the offender's motive and degree of awareness and when selecting individualized intervention measures for the minor.

When minors commit illegal acts in the digital environment, they often exhibit behaviors lacking motivation or influenced by circumstances, which is due to their insufficient awareness of the legal consequences of their actions. Such illegal acts often involve objects beyond the jurisdiction of the state. Computer crimes may have a cross-border nature; regardless of whether they occur in the virtual space or target objects outside the country, they should be subject to legal assessment. Minor offenders are not always aware of this. The 2001 "International Convention on Cybercrime" established the necessity of international cooperation in investigating such behaviors and specified the classification of crimes against computer data and systems, involving the use of computer means, data content, and infringement of copyright and related rights, and also stipulated that each country has the obligation to ensure the implementation of effective and proportionate responsibility measures. Article 13 of the convention stipulates: "Each contracting party shall take necessary legislative and other measures to ensure effective, proportionate and persuasive punishment measures for those who commit criminal offenses stipulated in Articles 2 to 11, including deprivation of liberty" [16]. Thus, the Convention grants each country the right to determine the types and degrees of penalties for illegal acts in this field. Each country is striving to find the best solution for the responsibility area of minors' computer crimes. To systematize international experience, national frameworks governing the liability of minors for digital offences should be compared using a common set of criteria. These criteria include the minimum age of criminal responsibility, the range of acts involving computer information, the permissible scope of applicable sanctions, the availability of exemption from criminal liability or punishment, and the substance of educational, rehabilitative, and preventive measures. Particular attention should be paid to the relationship between punishment and alternative forms of intervention. Although international standards permit states to establish effective and proportionate sanctions, they also require due consideration of the special legal status of minors [16]. The application of these criteria makes it possible to assess international practice not as a collection of isolated examples of punishment, but as a system of legal measures simultaneously aimed at safeguarding information security, rehabilitating minors, and preventing reoffending [17; 18].

Complete non-punishment is impossible. Offenders, even if under the legal age, should still bear a certain degree of punishment to make them realize the illegality of their actions. In Canada, a 17-year-old hacker who launched cyber attacks on multiple company websites, causing millions of dollars in losses, was sentenced to 8 months in prison and fined \$160 [19]. Such a huge loss is thought-provoking. Perhaps more severe punishment measures should be taken. In Pakistan, using malicious code for criminal intent can result in a maximum sentence of 2 years in prison; in the United States, if it involves the national or financial system, the maximum sentence can be 5 years in prison. Ethiopia distinguishes responsibility based on criminal intent: those without criminal intent are subject to mild penalties, and those causing damage are sentenced to 3 months to 5 years in prison. In China, penalties are determined based on the severity of the consequences, with harsher punishments imposed when significant damage is caused; in the UK, such actions are regarded as illegal, but the specific legal details need to be further clarified [20].

A comparison of international approaches with the legislation of the Republic of Kazakhstan indicates that the principal differences concern the balance between punishment and educational

intervention. In the United States, Pakistan, China, and several other jurisdictions, the scope of liability for digital offences is determined primarily by the nature of the legally protected interest targeted by the offence, the form of culpability, and the severity of the resulting harm [20]. In addition to assessing the gravity of the act, the Kazakhstani model provides specific rules governing the sentencing of minors, the possibility of exemption from criminal liability or punishment, and the application of compulsory educational measures [21]. In this respect, Kazakhstan's approach is broadly comparable to the Russian and French models, which attach considerable importance to rehabilitating minors without removing them from the community, individualizing interventions, and promoting social rehabilitation [17; 18]. At the same time, with regard to digital offences, Kazakhstani legislation does not provide for specific educational measures directly aimed at addressing the causes of unlawful conduct in the digital environment. Such measures could include mandatory digital-safety training, counselling on the responsible use of technology, or participation in specialized programmes designed to prevent cyber reoffending.

In Kazakhstan, minors may bear various legal responsibilities for committing illegal acts, including administrative and criminal liabilities. Administrative illegal acts in the field of information technology and communication are separately listed in Chapter 31 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan". The elements constituting an illegal act include: violation of laws and regulations in the field of communication; use of communication equipment that has not passed mandatory conformity certification; violation of the operation requirements of information and electronic resource protection equipment; violation of laws and regulations related to electronic documents and electronic signatures; violation of information-related laws and regulations (Articles 637-641 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan"). The subjects of such illegal acts are mainly operators, network owners, legal persons, individual entrepreneurs, and public officials. According to Article 638 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan", minors aged 16-17 who use uncertified communication equipment can be considered as illegal subjects in form. However, in practice, such communication equipment rarely falls into the hands of minors. According to Article 639 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan", the personnel obligated to operate information and electronic resource protection equipment can become illegal subjects. The responsible entities include legal persons, individual entrepreneurs, some officials responsible for information security, system administrators, etc. However, minors almost never bear the responsibility for operating information and electronic resource protection measures. In practice, minors rarely become the subjects of violations of laws on electronic documents and electronic signatures. Minors usually do not have their own electronic signatures. But they may use others' electronic signatures or transfer electronic signature keys to others without permission. Such behaviors fall under the regulation of Article 640, Paragraphs 5 and 6 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan". According to Article 641 of the "Administrative Offenses Law of the Republic of Kazakhstan", the illegal subjects in most cases are state organs, organizations, public officials, and information system administrators. Minors are not the owners or operators of information systems and do not bear their operation and security responsibilities. However, if minors violate the established requirements in the information technology and communication field on their own, they may be held responsible.

The criminal liability of minors is an important system in the field of criminal law, and its significance goes beyond the scope of this field. It concerns the entire younger generation, so special handling methods need to be adopted. Here, we must consider the age, psychology,

physiology, and social characteristics of teenagers, and adopt personalized handling methods for the factors influencing criminal behavior. The main purpose of pursuing criminal liability should not be punitive, but rather for re-education, behavioral correction, guiding participation in beneficial social activities, and assisting reintegration into society. The purpose of applying criminal penalties should be to prevent the occurrence of future criminal acts. The key point is that the age, personality, and psychological concepts of minors are not yet mature, and their life concepts and values have not yet formed, and their immaturity. Therefore, the system of minors' liability was established. The special legal status of minors under the age of 18 means that only specific types of punishment, educational measures, restricted sentence periods, and other special provisions are applicable. This is particularly important when it comes to illegal acts in the field of information technology and communication. Regarding this issue, scholars such as A.L. Santashev et al. pointed out that the special nature of minors' criminal liability in the Republic of Kazakhstan is reflected in the specific chapters of the Criminal Code, and the basis is in line with the humanitarian principles of the United Nations international standards. The law allows minors with intellectual disabilities who cannot fully recognize or control their own behavior to be exempt from criminal liability. In general, the criminal liability of minors has limitations and differences, which are reflected in the reduction of the scope of crimes, types of penalties, and conditions, as well as the expansion of circumstances. [22].

Society has endowed teenagers with the ability to freely access the Internet, information and communication technologies, the opportunities of the digital age, and artificial intelligence. At the same time, there is a lack of effective restrictions and strict control. Therefore, the information technology revolution and the digital process have led to a sharp increase in various illegal activities, including juvenile crimes, which is not surprising. Teenagers often find it difficult to handle this freedom and opportunity, and frequently misuse various possibilities. As long as they acquire some basic knowledge and skills, they may misuse these resources. As a result, various criminal violations occur, such as illegally obtaining information; creating, using, and disseminating malicious computer programs; illegally destroying or modifying information; illegally possessing information; and other violations stipulated in Chapter 7 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Many of these crimes are minor or medium crimes. Article 81, Paragraph 7 of the Criminal Code of Kazakhstan stipulates: "For minors who commit minor crimes or medium crimes that do not result in death, deprivation of liberty penalties shall not be imposed" [21]. Therefore, if a minor crime or medium crime is committed by a 16-18-year-old, the punishment should not be overly severe. This is crucial for determining the form, type, and degree of punishment, as well as the application of compulsory educational measures. However, there are some crimes that may prescribe more severe penalties. Article 210 of the Criminal Code of Kazakhstan stipulates a high fine and a maximum ten-year prison sentence (Article 210, Paragraph 3 of the Criminal Code of Kazakhstan). Article 211 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan stipulates a maximum of seven years in prison for illegally disseminating restricted-access electronic information resources. If the court imposes imprisonment, the minor will serve their sentence in a medium-security criminal execution system institution (Article 81, Paragraph 8 of the Criminal Code of Kazakhstan). In general, when sentencing minors, in addition to the circumstances stipulated in Article 52 of the Criminal Code of Kazakhstan, their living and growth environment, psychological development level, other personality traits, and the influence of older individuals should also be considered. The age of minority as a mitigating circumstance needs to be considered in combination with other mitigating and aggravating circumstances (Article 82 of the Criminal Code of Kazakhstan).

The responsibility of minors for legal liability requires the state to adopt a prudent and responsible attitude. The court should follow humanitarian principles, the principle of giving priority to educational measures, and other principles. The basis of the legal responsibility system for minors lies in fully understanding the particularity of their social and legal status. Factors such as their physiological and psychological age, psychological immaturity, and insufficient understanding of their own behavior must be considered. A minor's psychological immaturity should not be understood solely as a lack of knowledge of legal prohibitions. Adolescence is characterized by the continuing development of the mechanisms underlying self-control, the anticipation of consequences, and decision-making. During this period, systems associated with emotional responses, reward seeking, and sensation seeking may be particularly active, whereas the capacities to inhibit impulsive responses and engage in long-term planning have not yet reached adult levels [23]. This developmental imbalance is especially evident in emotionally charged situations and under peer influence. In such circumstances, an adolescent may understand that certain conduct is formally prohibited while nevertheless underestimating the likelihood of harmful consequences [24]. In the digital environment, this tendency may be intensified by the remote nature of online conduct, the speed with which outcomes are obtained, and the absence of direct observation of the harm caused. Accordingly, the assessment of a minor's conduct should take into account not only whether the individual has reached the age of criminal responsibility, but also the individual's capacity to control impulses, assess risks, and understand the actual consequences of the specific digital act.

Sometimes, even though a minor has reached the age of criminal responsibility, their psychological development level may be insufficient, resulting in psychological immaturity. Additionally, there is an important factor - the level of social development and socialization. Social immaturity may be a factor influencing the occurrence of illegal acts. The most important is the level of legal awareness and legal education. This falls within the realm of national and social responsibilities. Educational institutions and institutions responsible for legal education and training should play an important role and should not be merely formalistic. "Timely detection of behavioral deviations of children and adolescents and providing correct educational assistance plays an important role in preventing situations that may lead to criminal acts" [25].

The criminal responsibility of minors is often related to their first criminal act. Therefore, it is crucial to establish in legislation the principle of not applying deprivation-of-liberty penalties to the first illegal acts committed by minors. Article 83 of the Kazakh Criminal Code stipulates several grounds for exempting minors from criminal responsibility and punishment. If it is determined that a minor can be corrected without being held criminally responsible, the court may exempt them from criminal responsibility. What is referred to here is the overall exemption of criminal responsibility. Based on this stance, the criminal code stipulates the application of compulsory educational measures for minors. This practice is also common in other countries. V.A. Terenkova and T.G. Chernyenko pointed out that even if a minor commits a crime, considering their age and psychological characteristics, the state needs to give special attention to them. Applying criminal penalties to them is not always advisable. Exempting minors from criminal penalties is a rewarding measure in Russian criminal law, and developing alternative measures is of great significance. The Russian Federal Criminal Code stipulates a special form of exemption from punishment for minors - the use of compulsory educational measures [17]. Article 83, Paragraph 2 of the Kazakh Criminal Code stipulates that minors who committed minor or medium crimes for the first time, and whose court has determined that they can be rehabilitated

through compulsory educational measures, may be exempted from punishment. In this case, minors are exempted from actual imprisonment and instead receive compulsory educational measures. These measures can only be applied if the court determines that imprisonment is not necessary for achieving correction. To a large extent, it depends on the minors themselves. This includes their understanding of the illegal act, active remorse, first-time offender status, and good performance in previous behaviors, among other factors. In such cases, the court can make a corresponding judgment that does not involve imprisonment. Article 83, Paragraph 3 of the Kazakh Criminal Code stipulates that minors who committed a minor crime and did not cause death or serious injury may be exempted from criminal responsibility by the court under the circumstances stipulated in Article 68, Paragraph 2 of the Kazakh Criminal Code: reaching a settlement with the victim and compensating for the damage. In such cases, compulsory educational measures are applied to minors. Article 84 of the Kazakh Criminal Code stipulates seven compulsory educational measures. Compulsory educational measures can be applied simultaneously to minors. The priority of the state is to achieve the main goal of correcting minors. Other main goals of taking compulsory educational measures include: implementing special preventive measures to prevent recidivism, cultivating minors' behavior habits of abiding by the law, and universal prevention of juvenile delinquency. In France, the criminal law for minors is based on their educability and the principle that education is prioritized over punishment, which was established by a 1945 decree. The juvenile justice system stipulates a wide range of educational compulsory measures - from compensating for damages, placing under parental guardianship to sending to education, medical and specialized centers, as well as monitoring and supervision, free measures close to probation. These measures are implemented through a developed national and authorized agency network, focusing on individualized handling and aiming to create the most favorable social rehabilitation conditions for juvenile offenders [17].

O.A. Belaleva and E.A. Pisarevskaya regard compulsory educational measures as criminal liability measures, arguing the rationality of applying these measures when exempting minors from punishment, emphasizing that although there are flaws, these measures have high educational potential [18]. According to V.A. Terenkova and T.G. Chernyenko, it is necessary to expand the list of compulsory educational measures in the Russian Federal Criminal Code to more fully achieve personalized handling of exempting minors from criminal punishment. Such measures may include apologizing to the victim, receiving psychological counseling and compulsory education, participating in probation programs, and engaging in unpaid social public education work [17]. In light of international experience, it would be advisable not merely to expand formally the range of compulsory measures of an educational nature applied in Kazakhstan, but rather to specify their content in relation to offences committed in the digital environment. Such measures could include mandatory participation in a legal and digital literacy programme, psychological counselling, involvement in restorative justice procedures with the victim, and temporary restrictions on access to particular digital resources under the supervision of a legal representative. These measures should be imposed on an individualized basis, taking into account the nature of the offence, the minor's motive and level of technical competence, and the risk of reoffending. Their introduction would make it possible to combine the educational orientation of the Kazakhstani model with the preventive and rehabilitative components found in international practice [17; 18].

In cases involving the criminal responsibility of minors, there are significant contradictions. Minors can use the Internet, ordinary computers, laptops and various electronic devices - that

is, all the devices publicly sold in stores - to commit criminal offenses in the field of information technology and communication. As for malicious software, much of it can be obtained on the internet, and some can be developed by teenagers themselves. Artificial intelligence can provide strong support in software development, but some people may use it to create malicious programs. Minors often fail to fully recognize the severity of their illegal acts. They develop certain programs to try to succeed, sometimes to stand out and show themselves to their peers that they can write computer programs or viruses. Over time, they may develop the idea of using these skills for illegal profit. It is entirely possible to take the path of illegal profit. Eventually, they may commit illegal acts: spreading computer viruses, stealing personal and other data, unauthorized access or intrusion into websites and databases, spreading extremist or pornographic content and other prohibited materials, implementing cyber bullying, etc. This often stems from the lack of legal knowledge among teenagers and their failure to realize the severity of the consequences. The result is damage to enterprises, other organizations, financial institutions, bank accounts, and the personal data and privacy of individuals. Such cyber illegal acts endanger computer information security, information systems and network security. The state and authorized institutions should ensure information security. The state ensures the security of the information field through legal means. The state strives to hold offenders accountable, including minor offenders. There are contradictions here. On the one hand, the illegal acts of minors are not entirely of their own will; on the other hand, it is necessary to stop illegal acts and hold the responsible persons (even minors) accountable. The contradiction lies in: on the one hand, it is necessary to protect the social relations maintained by the state and hold the responsible persons accountable; on the other hand, the pursuit of responsibility should not harm minors, their personality development and their future fate. For minors who commit criminal, illegal acts in the information and communication fields, strict punishment measures must not be taken. Although there are other targets that can be subject to severe sanctions, in the information field, minors may commit illegal acts due to insufficient cognition, rash actions, free access to devices, software and the internet, lack of legal literacy and network usage culture. This is precisely the failure of the state, society, parents and educational institutions.

It should be pointed out that before providing pre-education on compliance with legal norms, requirements, restrictions, and prohibitions to minors, they cannot be held responsible. From the secondary school stage, minors should receive corresponding legal education and training. Only on this basis can the issue of holding them accountable be discussed. Unlike adult offenders, juvenile offenders usually understand the illegality of their actions. Minors may not even be aware that actions such as hacking into others' accounts, obtaining others' computer information, hacking attacks, attacking organizational databases and websites, etc., are all serious violations. Therefore, the key is to recognize that juvenile offenders can and should be guided onto the right track and receive educational and guidance work. During this process, legal liability must exist, but it should take different forms. This can be civil liability, administrative liability, or even criminal liability without involving measures that involve deprivation of freedom. Instead, for such offenders, educational measures stipulated by administrative law or criminal law should be widely adopted. In general, the legal liability of minors and juvenile justice requires a set of effective legal measures, among which deprivation of freedom measures are only applicable in extreme cases. It is better to strengthen preventive measures. Schools should explain to minors which specific behaviors will be regarded as illegal, including in the field of information and communication.

When holding minors legally responsible, their age and psychological characteristics must be considered. Although they are young, some minors may have problems such as delayed psychological development, unformed personality traits, and immature psychological development, which will affect their understanding of legal requirements, restrictions, and prohibitions. In addition, minors should also form a sense of responsibility for legal norms and law-abiding behavior. For minors, lighter punishment measures should be applied, with the focus on educational measures. At the same time, the issue of holding parents responsible for juvenile offenders is also crucial. I believe that society needs to conduct the most serious and extensive discussions on this. Such discussions will make many parents pay attention to the issues of minors, their education, behavior control, and leisure time arrangements. Such discussions can be carried out over the long term and gradually introduce some measures for parents' responsibilities. To solve this problem, it is necessary to start from the periphery and begin by preventing illegal behaviors. This issue should not only be considered from a legal perspective but also from a social education perspective. We need to establish such a social and national system: the entire system can solve the problem of preventing illegal behaviors by minors and make them responsible without causing negative impacts on them. In an ideal situation, the family, education system, and law enforcement system can effectively prevent illegal behaviors in the field of information and communication. In an ideal situation, minors will clearly understand which behaviors are illegal in the field of information and communication, realize the possible responsibilities they may bear, and avoid such illegal behaviors. Therefore, if minors commit such illegal behaviors, all circumstances must be investigated. The investigation of such offences requires the proper identification, collection, preservation, and analysis of digital traces, since user data, metadata, access logs, and network footprints may contribute to establishing the circumstances of the offence, identifying the persons involved, and forming a reliable evidentiary basis [26].

The solution lies in prevention, and it is necessary to improve the effectiveness of legal and digital education for minors. However, there is a notable issue here. As some foreign scholars have pointed out, "Research on juvenile crime mainly focuses on offline illegal behaviors, while the risk factors of online crime have not been fully studied and need to be identified and evaluated for their importance" [9]. This viewpoint prompts us to re-examine the prevention work of juvenile online crime from a new perspective, deeply exploring its causes and incentives. To eliminate such illegal behaviors, a specific authority mechanism for minors to access internet resources and social networks should be established, and child-specific accounts with risk filtering functions should be set up. Specialized automated algorithms should be used to analyze the behaviors of minors on the internet. This helps to detect risks before minors commit illegal behaviors. If minors are interested in information such as hacking techniques, forums for sharing cracked software and hacking attack methods, as well as malicious software, then this is already sufficient to identify and prevent them before any illegal activities occur.

Conclusion

In conclusion, the legal responsibilities borne by minors in the Republic of Kazakhstan for violating laws in the field of information and communication are based on humanitarian principles and mainly focus on educational and preventive aspects. The state attaches great importance to cultivating the law-abiding behavior of minors, which is reflected in the criminal legislation by having specific provisions. These provisions not only stipulate the basis for

completely exempting minors from criminal responsibility but also specify the circumstances under which actual imprisonment can be waived without the need for compulsory measures to correct their behavior.

In addition to humanitarian principles, the principle of individualizing responsibilities and the principle of prioritizing the use of compulsory educational measures are also of crucial significance. When courts handle cases, they will comprehensively consider various factors, including the age of the minors, their personality traits, psychological and social development levels, living and growing environment, past behavior, attitude towards the crime, and their understanding of the illegal behavior. This approach can take into account the particularity of digital illegal acts, which are often carried out by minors due to a lack of legal knowledge, insufficient social maturity, and a rash attitude towards the digital environment.

Considering the nature and consequences of illegal acts in the field of information and communication, as well as the psychological and social development characteristics of minors, the most effective response measure seems to be the adoption of compulsory educational measures, aiming to correct behavior and prevent further violations. Unless the behavior is of an extremely socially harmful nature, isolating minors who commit illegal acts from society should not be the preferred measure.

The main task of the juvenile criminal responsibility system is not to have a punitive effect, but to cultivate teenagers to form stable law-abiding behavior, legal culture, and a responsible attitude towards the use of information and communication technologies. Only by taking comprehensive measures, combining legal supervision, educational measures, digital literacy and legal literacy training, as well as the active participation of families, educational systems and the entire society, can the problem of minors' online illegal behavior be effectively solved.

Contribution of the authors:

Halibiyati H. – conducted a theoretical analysis of the legal regulation of modern forms of legal responsibility, taking into account national and foreign experience, identifying legislative gaps and formulating practical recommendations for improving law enforcement.

Amirov N.K. – has researched the practice of applying criminal law norms in relation to minors, analyzes statistical data and factors affecting the effectiveness of legal influence, justifying proposals for adjusting law enforcement policy.

Adilgazy S. – carried out a comparative legal analysis of national legislation and international standards, identified effective foreign approaches and developed proposals for their implementation in the legislation of the Republic of Kazakhstan.

References

1. Jeong, Ah Yoo (2022). What shapes cyber delinquency in adolescents?: A holistic and comparative analysis of cyber and traditional offline delinquencies // Children and Youth Services Review, Volume 136, 2022, 106445 // URL: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106445>.
2. Kazhdoe pjatoe kiberprestuplenie v RF soversheno podrostkami // <https://www.interfax.ru/russia/1026447> (accessed: 04.03.2026)
3. The Rise of Youth Cybercrime: Social Trends and Interventions // <https://www.newamerica.org/future-security/briefs/the-rise-of-youth-cybercrime/> (accessed: 09.03.2026)

4. Two thirds of European youth involved in cybercrime // <https://www.uel.ac.uk/about-uel/news/2022/december/two-thirds-european-youth-involved-some-form-cybercrime-online-risk-taking> (accessed: 10.03.2026)

5. V Kazahstane v 2024 godu menee poloviny ugovolnyh del po kiberprestuplenijam doshli do suda // <https://kaztag.kz/en/news/less-than-half-of-criminal-cases-on-cybercrimes-in-2024-reached-court-in-kazakhstan> (accessed: 02.03.2026)

6. Kabdoldina, E. (2025). Sudebno-jekspertnaja dejatel'nost' v uslovijah vsemirnoj cifrovizacii: osnovnoj vektor razvitiya // Sudebnaja jekspertiza Kazahstana. - 2025. - № 1. - S. 29-32.

7. Komitet po pravovoj statistike i special'nym uchetam General'noj prokuratury Respubliki Kazahstan. Pravovaja statistika: svedeniya ob ugovolnyh pravonarushenijah // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (accessed: 12.03.2026)

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Prestupnost' nesovershennoletnih po otdel'nym vidam prestuplenij // Informacionnaja sistema «Statistika detej Kazahstana» // <https://bala.stat.gov.kz/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdel'nym-vidam-prestuplenij/> (accessed: 12.03.2026)

9. Inge B. Wissink, Joyce C.A. Standaert, Geert Jan J.M. Stams, Jessica J. Asscher, Mark Assink. (2023). Risk factors for juvenile cybercrime: A meta-analytic review. // *Aggression and Violent Behavior*. - Volume 70. May-June, 101836 // <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101836> (accessed: 05.03.2026)

10. Pomnina, S.N., Peskov, P.D. (2024). Nepravomernyj dostup k komp'yuternoj informacii: kriminologicheskaja harakteristika // *Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika*. - №4 (232). - S. 442-447.

11. Kovrizhnyh, L.A. (2021). Osobennosti sub#ektivnyh, kvalificirujushhih i osobo kvalificirujushhih priznakov prestuplenij, predusmotrennyh st. 272 UK RF // *Pravo i obshchestvo*. - № 1 (2). - S. 20-26

12. Poljakov, V.V., Popov, L.A. (2018). Osobennosti lichnosti komp'yuternyh prestupnikov // *Izvestija AltGU*. - № 6 (104). - S. 256-259.

13. Poljakov, V.V., Shirjaev, A.V. (2015). Problemy taktiki doprosa po delam o komp'yuternyh prestuplenijah // *Aktual'nye problemy bor'by s prestuplenijami i inymi pravonarushenijami: mater. 13-j Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.: v 3 ch.* - Ch. 1. - Barnaul.

14. Saloni Bahl, Meenakshi Punia. (2025). Juvenile Digital Delinquency: A Comprehensive Analysis of Distinctive Behavioural Traits, Motivational Factors, and Societal Implications of Cyber Offenses Committed by Young Individuals // *Proceedings of Innovative Multidisciplinary Approaches to Global Challenges: Sustainability, Equity, and Ethics in an Interconnected World (IMASEE 2025)*. DOI 10.2991/978-2-38476-416-7_3

15. Brewer, R., Whitten, T., Logos, K., Sayer, M., Langos, C., Holt, T.J., Cale, J., Goldsmith, A. (2023). Examining the Psychosocial and Behavioral Factors Associated with Adolescent Engagement in Multiple Types of Cyberdeviance: Results from an Australian Study // *Journal of Child and Family Studies*. - Vol. 32. - P. 2046-2062. - DOI: 10.1007/s10826-023-02586-0.

16. Konvencija o prestupnosti v sfere komp'yuternoj informacii ETS № 185 (Budapesht, 23 nojabrja 2001 g.) // URL: <https://base.garant.ru/4089723/> (accessed: 10.03.2026)

17. Terent'eva, V.A., Chernenko, T.G. (2023). Perspektivy rasshirenija kruga prinuditel'nyh mer vospitatel'nogo vozdejstvija, primenjaemyh pri osvobozhdenii nesovershennoletnih ot ugovolnogo nakazaniya // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo*. - №47. - S. 92-101.

18. Belareva, O.A., Pisarevskaja, E.A. (2022). Osvobozhdenie nesovershennoletnih ot ugovolnogo nakazaniya s primeneniem prinuditel'nyh mer vospitatel'nogo vozdejstvija: pravovaja priroda i perspektivy primeneniya // *Vestnik Kuzbasskogo instituta*. - №1 (50). - C. 18-29

19. Smagin, P.G. (2024). K voprosu o prestupleniyah, sovershaemyh nesovershennoletnimi s ispol'zovaniem informacionnyh tehnologij // Social'naja politika i narodosberezhenie. - Tom 3. - № 2. // URL: <https://spnjournal.ru/PDF/04SPN224.pdf>
20. Nadia Khadam, Nasreen Anjum, Abu Alam, Qublai Ali Mirza, Muhammad Assam, Emad A.A. Ismail, Mohamed R. Abonazel (2023). How to punish cyber criminals: A study to investigate the target and consequence based punishments for malware attacks in UK, USA, China, Ethiopia & Pakistan. // Heliyon. - Volume 9, Issue 12. - e22823, // <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22823> (accessed: 15.03.2026)
21. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 g. № 226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2026 g.). // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed: 16.03.2026)
22. Santashov, A.L., Mironov, A.V., Gerasimova, E.V. (2022). Osvobozhdenie ot ugolovnoj otvetstvennosti nesovershennoletnih po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Zhurnal prikladnyh issledovanij. -. №7. - S. 180-185.
23. Steinberg, L. (2008). A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking // Developmental Review. - Vol. 28. - No. 1. - P. 78-106. - DOI: 10.1016/j.dr.2007.08.002.
24. Casey, B.J., Jones, R.M., Hare, T.A. (2008). The Adolescent Brain // Annals of the New York Academy of Sciences. - Vol. 1124. - P. 111-126. - DOI: 10.1196/annals.1440.010.
25. Orsaeva, R.A. (2025). Otvetstvennost' nesovershennoletnih za sovershenie protivopравnyh dejstvij (po Administrativnomu, Grazhdanskomu, Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan) // Vestnik nauki i tvorchestva. - № 2 (102). - S. 28-33.
26. Apsimet N.M., Alimkulov Ye.T., Duisenbayeva G.Zh. (2024). The collection of digital traces in the investigation of online crimes. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo, № 149(4), S. 170–185. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-170-185>

Қ. Қалбият¹, Н.К. Амиров^{*2}, С. Әділғазы³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,3}Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: ¹Kali111@gmail.com, ²nurlan.amirov@narхоз.kz, ³serikhan@mail.ru)

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтар үшін кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы

Аңдатпа. Мақалада қоғамдағы цифрландыру үдерісінің қарқынды дамуы жағдайында кәмелетке толмағандардың ақпараттандыру және байланыс саласындағы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңдық жауапкершілігінің өзекті мәселелері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтар үшін кәмелетке толмағандарды заңдық жауапкершілікке тартудың ерекшеліктерін кешенді талдау, сондай-ақ жасөспірімдердің жас ерекшеліктерін, психологиялық және әлеуметтік сипаттарын ескере отырып, заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми және арнаулы құқықтық таным әдістері құрайды, олардың қатарында талдау және синтез, индукция мен дедукция, формальды-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістер, сондай-

ақ Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің құқық қолдану тәжірибесі мен статистикалық деректерін талдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері кәмелетке толмағандардың цифрлық ортадағы құқықбұзушылықтарға тартылуы технологиялық факторлардың, құқықтық және цифрлық мәдениеттің жеткіліксіз деңгейінің, сондай-ақ құқықтық сананың толық қалыптаспауы мен психологиялық жетілмеуінің жиынтығымен айқындалатынын көрсетеді. Зерттеудің ғылыми құндылығы кәмелетке толмағандардың киберқұқықбұзушылықтары үшін жауапкершілік мәселелеріне қатысты көзқарастарды жүйелеуде және құқықтық, криминологиялық әрі әлеуметтік-педагогикалық аспектілерді біріктіретін пәнаралық тәсілді дамытуда көрініс табады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы оларды киберқұқықбұзушылықтардың алдын алу бағдарламаларын әзірлеуде, жасөспірімдердің құқықтық және цифрлық мәдениетін арттыруға бағытталған білім беру курстарын енгізуде, сондай-ақ ақпараттандыру және байланыс саласындағы заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруде пайдалануға болатынында.

Түйін сөздер: кәмелетке толмағандар, киберқылмыс, ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтар, әкімшілік жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік, цифрлық мәдениет, ақпараттық қауіпсіздік.

Қ. Қалбият¹, Н.К. Амиров^{*2}, С. Адилгазы³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

^{2,3}Университет «Нархоз», Алматы, Казахстан

(e-mail: ¹Kali111@gmail.com, ²nurlan.amirov@narхоз.kz, ³serikhan@mail.ru)

Уголовная ответственность несовершеннолетних за правонарушения в сфере информатизации и связи

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы юридической ответственности несовершеннолетних за административные и уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи в условиях активной цифровизации общественных отношений. Целью исследования является комплексный анализ особенностей привлечения несовершеннолетних к юридической ответственности за правонарушения в сфере информатизации и связи, а также выработка научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики с учетом возрастных, психологических и социальных особенностей подростков. Методологическую основу исследования составили общенаучные и специальные методы познания, включая анализ и синтез, индукцию и дедукцию, формально-юридический и сравнительно-правовой методы, а также анализ статистических данных и материалов правоприменительной практики Республики Казахстан и зарубежных государств.

В результате исследования установлено, что вовлечение несовершеннолетних в правонарушения в цифровой среде обусловлено сочетанием технологических факторов, недостаточного уровня правовой и цифровой культуры, а также психологической незрелости и неполной сформированности правосознания. Научная ценность работы заключается в систематизации подходов к ответственности несовершеннолетних за киберправонарушения и развитии междисциплинарного взгляда на проблему, объединяющего правовые, криминологические и социально-педагогические аспекты. Практическая значимость исследования состоит в возможности использования его выводов при разработке профилактических программ,

образовательных курсов по повышению правовой и цифровой культуры подростков, а также при совершенствовании законодательства и правоприменительной практики в сфере информатизации и связи.

Ключевые слова: несовершеннолетние, киберпреступность, правонарушения в сфере информатизации и связи, административная ответственность, уголовная ответственность, цифровая культура, информационная безопасность.

Information about the authors:

Halibiyati H. – doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Amirov N.K. – corresponding-author, candidate of Law, PhD, assistant Professor, «Narxoz» University, 55 Zhandosov Street, Almaty, 050035, Kazakhstan

Adilgazy S. – PhD, Associate Professor, «Narxoz» University, 55 Zhandosov Street, Almaty, 050035, Kazakhstan.

Қалбият Қ. – докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Амиров Н.К. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, PhD, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры, «Нархоз» университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Адилгазы С. – PhD, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры, «Нархоз» университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Қалбият Қ. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Амиров Н.К. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан

Адилгазы С. – PhD, ассоциированный профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Халықаралық құқық / International law/
Международное право

IRSTI 10.15.59
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-241-247>

Key Aspects of Legal Reforms in the New Uzbekistan

F.A. Mukhitdinova^{id}

Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan

(e-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com)

Abstract. The article analyzes the key aspects of legal reforms carried out under the leadership of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev. It examines the main directions of transformation in the country's legal system, including the renewal of the Constitution, improvement of the judicial and legal sphere, introduction of digital technologies into court activities, and strengthening of mechanisms for the protection of human rights and freedoms.

Particular attention is paid to the content of the constitutional reform of 2023, issues of ensuring judicial independence, and increasing the effectiveness of justice. Based on the analysis of current legislation, regulatory legal acts, and the practice of their implementation, the article reveals the results of ongoing reforms and their significance for the further development of the rule of law. It is concluded that the reforms being carried out are comprehensive and consistent in nature, contribute to strengthening the rule of law, improving the level of legal protection of citizens, and forming a modern system of public administration in the conditions of New Uzbekistan.

Keywords: Uzbekistan, legal reforms, Constitution, judicial system, rule of law, human rights, digitalization.

Introduction

In modern conditions of dynamic development of legal institutions, the study of legal reforms carried out in Uzbekistan is of particular importance. The transformations carried out in recent years cover almost all spheres of public and state life, affecting issues of constitutional development, improving judicial power, strengthening human rights guarantees and introducing modern digital technologies into the public administration system.

The relevance of the research is due to the fact that the legal reforms being implemented in the New Uzbekistan form a qualitatively new model of interaction between the state and society based on the principles of the rule of law, justice and respect for human rights.

Received: 17.02.2026. Accepted: 18.03.2026. Available online: 30.03.2026

The object of the study is the social relations that develop in the process of implementing legal reforms in Uzbekistan.

The subject of the study is the main directions of improving the country's legal system in the context of the formation of a New Uzbekistan.

The purpose of the study is to analyze the key aspects of legal reforms and determine their role in the development of the rule of law.

Research methodology

The methodological basis of the research was made up of general scientific and special methods of scientific cognition. In the process of studying the legal reforms carried out in Uzbekistan, systematic, formal-legal, comparative-legal and analytical research methods were used. The systematic method allowed us to consider the ongoing reforms as an interconnected set of transformations covering the constitutional, judicial, legal and human rights spheres. The formal legal method was used in the analysis of the provisions of the updated Constitution of Uzbekistan, legislative acts and other normative legal documents regulating the reform processes. The comparative legal method has contributed to the study of certain areas of development of national legislation in the context of generally recognized international legal standards. The analytical method was used to evaluate the content, main directions and results of the ongoing transformations.

The research materials included the Constitution of Uzbekistan, normative legal acts regulating the activities of state authorities and the judicial system, international legal documents in the field of human rights, as well as scientific publications on the development of the rule of law and the improvement of the legal system.

The study is based on the hypothesis that the legal reforms being implemented in the New Uzbekistan are comprehensive and aimed at strengthening the principles of the rule of law, improving the effectiveness of public administration, ensuring the independence of the judiciary and expanding guarantees of human rights and freedoms.

The study was conducted in several stages. At the first stage, the regulatory and legal bases of the ongoing reforms were studied. At the second stage, the main directions of constitutional, judicial, legal and digital transformations are analyzed. At the final stage, the results of the reforms and their significance for the further development of the rule of law in Uzbekistan are assessed.

Results and Discussion

In recent years, under the leadership of the President of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, large-scale systemic reforms have been carried out in the country, covering all spheres of public, political and economic life. The ongoing democratic reforms have become irreversible. Equal opportunities, respect for human rights, improving the welfare of the people and ensuring decent living conditions for the population are the priorities of the reform strategy of the New Uzbekistan.

One of the most important events in the modern history of Uzbekistan was the adoption of amendments to the Constitution of the Republic in 2023. As President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev emphasized that the updated Constitution became the legal foundation of the Third Renaissance in Uzbekistan. He sets the strategic direction for the comprehensive revival of

the country, including spiritual, cultural, scientific and legal. Constitutional reform approved by referendum on April 30, 2023, with a turnout of 84.5% and the support of 90.1% of those who voted, significantly expanded the section on the rights and freedoms of citizens and strengthened the social obligations of the state. The number of articles of the Basic Law has increased from 128 to 155, and about 65% of the text has been updated.

The main purpose of the updated Constitution is to regulate the basic statuses of the individual, society, and the State. The Basic Law reflects the change of the previously existing paradigm of "state- society - man" to "man- society - state". This means that Uzbekistan has entered a new historical stage of democratic development. The updated Constitution adds the principle of a rule-of-law state to the status of Uzbekistan, where ensuring human rights and freedoms are key features. The Constitution has also increased the number of norms on guarantees of human rights by 3 times. This means that, first of all, the rule of law will be ensured in all areas. The Constitution proclaims the status of Uzbekistan as a sovereign, democratic, legal and secular state, focused on building a just society and declaring itself a "social state" with high obligations to ensure the well-being of citizens. The constitutional changes have become a significant step towards the formation of a genuine rule-of-law state in the country, where the protection of citizens' rights and their well-being are declared a priority.

Of course, constitutional reform represents a profound transformation of constitutional and legal institutions and norms, which goes far beyond the usual amendments or changes in legislation. The adoption of the constitutional law itself or other normative acts regulating the reform process is one of the stages of a larger process of updating socio-political relations, affecting the foundations of the state structure, the system of separation of powers and mechanisms for the realization of citizens' rights and freedoms. In general, the constitutional reform has become the foundation for further legal transformations, creating a value basis for the consistent strengthening of democratic institutions, improving governance, ensuring justice and equality before the law.

An important area of legal transformation has become the strengthening of the judicial system as a key guarantor of the rule of law. One of the central priorities of the reforms was to ensure the true independence of the judiciary, which implies not only the normative consolidation of the autonomy of the courts, but also the creation of effective guarantees for their practical implementation. To this end, new legislative acts have been adopted that strengthen the legal basis for the independence and inviolability of judges, as well as expand their powers in the administration of justice. Significant changes have been made to the mechanism of selection and appointment of judicial personnel. The selection procedure is now based on the principles of openness, professional competence and fairness, which minimizes administrative influence and increases public confidence in the judicial system. Special attention is paid to strengthening judicial control as the most important institution for the protection of citizens' rights and freedoms. The Codes of Criminal Procedure and Civil Procedure have been amended to expand the powers of courts to verify the legality of decisions, actions and omissions of government agencies and officials. This has significantly increased the role of the court as an independent arbitrator, ensuring respect for the principle of legality and equality of all before the law.

Over the past 6 years, the President of the Republic of Uzbekistan has adopted over fifty decrees and resolutions aimed at comprehensively improving the judicial and legal system. This large-scale package of regulations has laid a solid foundation for the formation of a truly independent, fair and open judiciary.

It should be emphasized that the judicial and legal reforms carried out in the country are primarily aimed at strengthening guarantees for the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and entrepreneurs, creating mechanisms for effective access to justice, as well as ensuring transparency and accountability of the courts. As a result of the measures taken, public confidence in the judicial system is increasing, citizens' opportunities to defend their rights in court are expanding, and the principle of legality in all spheres of state and public life is being strengthened. The judiciary is gradually becoming not a formal, but a real guarantor of justice and the rule of law, which indicates the consistency and depth of the reforms being implemented.

In August 2025, the President of Uzbekistan signed a decree that marked the beginning of a large-scale digital transformation of the country's judicial system. This document marked the transition to a new stage of modernization of justice, based on the introduction of artificial intelligence technologies and big data analysis to increase transparency, efficiency and fairness of judicial processes.

An analysis of the changes carried out shows that the legal reforms are complex and cover the constitutional, judicial, human rights, and digital spheres. The main directions of the reforms and their significance are presented in the table.

The main directions of legal reforms in the New Uzbekistan

The direction of reforms	Main content	Practical significance
Constitutional reform	Adoption of the updated Constitution in 2023, consolidation of the principles of a legal and social state	Strengthening guarantees of human rights and freedoms, strengthening the constitutional foundations of state development
Judicial and legal reform	Increasing the independence of courts, improving the procedure for selecting judges, and expanding judicial control	Strengthening the rule of law and citizens' trust in the judicial system
Digitalization of justice	Implementation of the concept of "Digital court", electronic legal proceedings and artificial intelligence technologies	Improving the accessibility, transparency and effectiveness of justice
Protection of human rights	Improvement of national legislation and implementation of international human rights standards	Strengthening legal guarantees and ensuring effective protection of citizens' rights
Improving public administration	Modernizing the activities of government agencies and improving the quality of public services	Improving the effectiveness of public administration and interaction between the State and society

The main goals identified in this document are strategic guidelines for the introduction of artificial intelligence technologies and accelerating the digital transformation of the judicial system in the coming years. These tasks are aimed at creating a modern, technologically equipped and open justice system that provides maximum convenience for citizens and business entities.

Firstly, a phased transition of legal proceedings to an electronic form is envisaged in accordance with the concept of a "Digital court". The implementation of this direction will make

it possible to completely abandon paper media, ensuring the efficiency, transparency and safety of procedural materials.

Secondly, the task is to expand the range of interactive electronic services provided to citizens and businesses. It is planned to introduce services that allow making copies of judicial acts, reviewing case materials in electronic form, determining the jurisdiction of applications, calculating court costs using artificial intelligence algorithms, and maintaining an electronic register of sources and content prohibited by court decisions. These measures are aimed at increasing the accessibility of justice and simplifying procedures for interaction between courts and citizens.

Thirdly, special attention is paid to the creation of modern technical infrastructure necessary for the integration of artificial intelligence technologies into the activities of ships. At the same time, the regulatory framework governing the use of digital tools in judicial practice will be improved, which will ensure legal certainty and security of digital processes.

Fourthly, based on the information systems of the Supreme Court, it is planned to develop and implement a single archive module of judicial acts, which ensures the systematization and preservation of judicial practice, as well as access of participants in the process to archived data online.

Fifth, great importance is attached to research activities in the field of digitalization of justice, in particular the development of the field of "Cyber Law", as well as the continuous improvement of digital literacy and qualifications of judges and court staff. This will strengthen the professional competencies of judicial officers in the context of digital transformation.

In addition, it is planned to increase the efficiency of economic courts by optimizing their structure and forming a unified judicial practice, which contributes to the unification of decisions and strengthening legal predictability. It also provides for the creation of new type of courtrooms equipped with modern digital tools that meet the concept of a "Digital Court". Along with this, it is planned to improve the working conditions of judges and court staff, as well as strengthen their social protection.

Another important area of legal reform in Uzbekistan has been the strengthening of the human rights and freedoms protection system. To date, Uzbekistan has built a holistic legal architecture that covers the entire range of human rights – from personal and political to economic, social and cultural. This system reflects the State's commitment to the ideals of humanism, the rule of law and justice. Realizing the importance of international obligations, Uzbekistan is actively implementing universal human rights norms and standards in the national legal system. In particular, the country is a party to such fundamental international treaties as the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), and the Convention on the Rights of the Child (CRC).

It is important to note that in the New Uzbekistan, the protection of human rights and freedoms has become the main criterion for the implementation of the rule of law and a key indicator of the effectiveness of ongoing reforms. State policy in this area is based on the recognition of a person as the highest value, and his rights as the basis of the entire system of legal regulation and the activities of state institutions.

Conclusion

In general, the legal reforms carried out in Uzbekistan have acquired a systematic and progressive character, covering all key areas of state and public life. Constitutional changes,

judicial and legal transformations, the introduction of digital technologies and the development of institutions for the protection of human rights have become integral elements of the strategy of the New Uzbekistan, where man and his rights are proclaimed the highest value. These processes contribute to strengthening citizens' trust in the State, increasing the effectiveness of legal institutions and the formation of a modern justice system that meets international standards.

F. Mukhitdinova expresses her gratitude to all the specialists and researchers whose works were used in the preparation of the article.

The author declares that there is no conflict of interest.

The author independently developed the research concept, analyzed regulatory sources and scientific literature, prepared the text of the article and formulated the main conclusions of the study.

References

1. Mirziyoyev, S.M. (2023) "The updated Constitution will become a solid legal foundation of the Third Renaissance in our country," May 8, 2023. Available at: <https://president.uz/ru/lists/view/6277>
2. Hatamov, R. (2024) "Reforms in the name of human dignity", Narodnoe Slovo, December 2024. Available at: <https://xs.uz/ru/post/reformy-vo-imya-chelovecheskogo-dostoinstva>.
3. Israilova, Z.S. and Absalamov, A. (2024) "Amendments and reformation of the Constitution and constitutional and legal norms of the Republic of Uzbekistan, control over their observance", Universum: Economics and Jurisprudence, 2(112). Available at: <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/16716>
4. Muslimov, I. (2025) "Priority directions of reforms in the judicial and legal sphere of the Republic of Uzbekistan", April 21, 2025. Available at: https://uza.uz/ru/posts/prioritetnye-napravleniya-reform-v-sudebno-pravovoy-sfere-respubliki-uzbekistan_711528.
5. President of the Republic of Uzbekistan (2025) Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 21, 2025 No. UP-140.
6. Azimov, S. (2025) "Respect for human rights is the guarantor of the stability of the state", September 10, 2025. Available at: https://uza.uz/ru/posts/uvazhenie-prav-cheloveka-garant-ustoychivosti-gosudarstva_758695.

Ф.А. Мухитдинова

*Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент, Узбекистан
(E-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com)*

Ключевые аспекты правовых реформ в Новом Узбекистане

Аннотация. В статье анализируются ключевые аспекты правовых реформ, осуществляемых под руководством Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева. Рассматриваются основные направления преобразований в правовой системе страны, связанные с обновлением Конституции, совершенствованием судебно-правовой сферы, внедрением цифровых технологий в деятельность судов и укреплением механизмов защиты прав и свобод человека.

Особое внимание уделяется содержанию конституционной реформы 2023 года, вопросам обеспечения независимости судебной власти и повышения эффективности правосудия. На основе анализа действующего законодательства, нормативно-правовых актов и практики их реализации раскрываются результаты проводимых преобразований и их значение для

дальнейшего развития правового государства. Делается вывод о том, что осуществляемые реформы носят комплексный и последовательный характер, способствуют укреплению верховенства закона, повышению уровня правовой защиты граждан и формированию современной системы государственного управления в условиях Нового Узбекистана.

Ключевые слова. Узбекистан, правовые реформы, Конституция, судебная система, верховенство закона, права человека, цифровизация, справедливость.

Ф.А. Мухитдинова

*Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент, Өзбекстан
(E-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com)*

Жаңа Өзбекстандағы құқықтық реформалардың басты бағыттары мен ерекшеліктері

Андатпа. Мақалада Өзбекстан Республикасы Президенті Шавкат Мирзиёевтің басшылығымен жүзеге асырылып жатқан құқықтық реформалардың негізгі аспектілері талданады. Елдің құқықтық жүйесіндегі өзгерістердің басты бағыттары, атап айтқанда Конституцияны жаңарту, сот-құқықтық саланы жетілдіру, сот қызметіне цифрлық технологияларды енгізу және адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін нығайту мәселелері қарастырылады. Конституциялық реформаның 2023 жылғы мазмұнына, сот билігінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету және сот төрелігінің тиімділігін арттыру мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Қолданыстағы заңнамаға, нормативтік-құқықтық актілерге және олардың іске асырылу тәжірибесіне жүргізілген талдау негізінде реформалардың нәтижелері мен олардың құқықтық мемлекетті одан әрі дамытудағы маңызы көрсетіледі. Мақалада жүргізіліп жатқан реформалардың кешенді және дәйекті сипатқа ие екендігі, олардың заң үстемдігін нығайтуға, азаматтардың құқықтық қорғалу деңгейін арттыруға және Жаңа Өзбекстан жағдайында заманауи мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастыруға ықпал ететіні туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: Өзбекстан, құқықтық реформалар, Конституция, сот жүйесі, заң үстемдігі, адам құқықтары, цифрландыру.

Information about the author

Мухитдинова Ф.А. – доктор юридических наук, профессор, Ташкентский государственный юридический университет, ул. Сайилгох, 35, 100047, Ташкент, Республика Узбекистан.

Mukhitdinova F.A. – Doctor of Law, Professor, Department of Tashkent State University of Law, 35 Sayilgoh Street, 100047, Tashkent, Republic of Uzbekistan.

Мухитдинова Ф.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті кафедрасының профессоры, Сайилгох көшесі, 35, 100047, Ташкент, Өзбекстан Республикасы.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: И.С. Сактаганова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.

– 2026. – 2 (155). – Астана: ЕҰУ. 248 б.

Шартты б.т. – 15,1. Таралымы – тапсырыс бойынша

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <https://bullaw.enu.kz>

Басуға 30.06.2026 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды